

Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola

A Pápai Református Teológiai Akadémia két világháború közötti
története

– *különös tekintettel az oktatástörténetre* –

teológiai doktori értekezés

Írta: Sárközi Gergely Antal

Témavezető: Dr. Szabó Előd

Pápa
2024.

Tartalom

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés.....	1
II.....	9
A teológiai oktatás keretei.....	9
III. A teológia tanszékeinek története.....	40
Dr. Horváth József időszaka (1888-1917).....	41
Dr. Antal Géza korszaka (1917-1924).....	43
Dr. Vasady Béla korszaka (1925-1928).....	45
Dr. Trócsányi Dezső korszaka (1929-1951).....	46
Dr. Antal Géza időszaka (1899-1917).....	54
Dr. Vass Vince időszaka (1917-1929).....	57
Dr. Török István időszaka (1932-1941).....	62
Kitekintés.....	66
Czeglédy Sándor időszaka (1914-1920).....	68
Kállay Kálmán időszaka (1920-1921).....	71
Dr. Tóth Lajos időszaka (1921-1947).....	73
Kitekintés.....	81
Dr. Thury Etele időszaka (1900-1917).....	83
A helyettesek kora (1917-1924).....	84
Dr. Tóth Endre időszaka (1924-1947).....	90
Kitekintés.....	98
Csizmadia Lajos időszaka (1901-1926).....	100
Győry Elemér időszaka (1926-1929).....	106
Helyettesek korszaka (1929-1931).....	107
Dr. Tóth Endre időszaka (1931-1938).....	108
Dr. Benedek Sándor időszaka (1938-1951).....	114
Kitekintés.....	115
Milyen tanár volt Pongrácz József?.....	127
Kitekintés.....	128
IV. A hallgatók képzésének más területei.....	129
A gyakorlati teológiai szeminárium.....	132
Az ószövetségi szeminárium.....	139
Az újszövetségi szeminárium.....	147
Rendszeres teológiai szeminárium.....	153
Filozófiai-pedagógiai szeminárium.....	158

Egyháztörténeti szeminárium.....	163
Hallgatók, tanárok külföldi tanulmányai.....	176
Török István javaslatai a külföldi ösztöndíjakkal kapcsolatban.....	184
Külföldi látogatók Pápán.....	187
Emil Brunner.....	189
Marc Boegner.....	190
Karl Barth.....	190
Tiszteletbeli tanárok Pápán.....	191
Közegyházi, vagy politikai jellegű külföldi kapcsolatok.....	194
Bevezetés.....	198
Arányszámok.....	198
Néhány sajátos kapcsolódási pont.....	200
Mit adott Pápa a dunántúli lelkipásztoroknak?.....	201
Emlékek a pápai teológiáról.....	205
Összegzés és kitekintés.....	209
Előzmények.....	210
Az előkészítő bizottság munkája.....	212
A „nagybizottság” munkája.....	213
Úton a jubileumi ünnepség felé (a hivatalos dunántúli sajtó tükrében).....	214
Az ünnepség.....	218
A jubileum hatása a könyvkiadásra.....	221
Zárszó.....	222
Összegzés.....	223
Függelék.....	226
a.) Rektorok (főigazgatók).....	226
b.) Az egyes tanszékek tanárai.....	228
Óraadók.....	237
Bibliográfia.....	260

I. Bevezetés

I.1. A hipotézis felállítása, kérdések feltevése

Vizsgálódásunk tárgyát alapvetően az a feltevés képezi, amelyet Dr. Vladár Gábor rektor 2006-ban megjelent teológiatörténeti áttekintésében így fogalmazott meg: *„Teológiatörténeti szempontból a teológiai akadémia két világháború közötti korszakát az intézmény nagy korszakai között kell számon tartanunk, noha a vesztt világháború, ország-csonkolás miatt anyagi téren nem lehetett olyan nyugodt alapot teremteni a teológiai oktatásnak, mint amilyen az I. világháborút megelőző húsz évben volt (impozáns építkezések: a gimnázium épülete 1895, a Nátus épülete 1912; a Dunántúli Protestáns Lap indítása, könyvsorozatok, Kálvin-kiadványok, stb.). Az akadémia hat tanszékén azonban országos hírű professzorok tevékenykedtek, mégpedig a tudományosság olyan szintjén, amely minden teológiai diszciplínában komoly előrelépést jelentett. A tanárok tudományos dolgozatok, kézikönyvek egész sorát írták és adják a diákok kezébe.”*¹

Fontosnak tartjuk, hogy a pápai teológia két világháború közötti történetét, s azon belül különösképpen az intézmény oktatástörténetét feltárjuk, s a kapott eredményeket értékelve feltegyük magunknak a legelső kérdést: a két világháború közötti időszakot valóban a pápai teológia „nagy korszakai” között kell-e számon tartanunk?

A téma megjelölésénél a jobb megértés érdekében szélesítettük a feltárandó, bemutatandó időszakot, s az első világháború kezdetétől a második világháború végéig követtük az eseményeket. Azt a célt tartottuk ugyanis szem előtt, hogy a tényleges vizsgálódást e két nagy kataklizma erőterében végezzük, s így pontosabb választ kapjunk azokra a kérdésekre is, hogy honnan, milyen mélységből kellett felállnia a teológiának az első világháború után, s hogy a talpra állás után folyamatosan fejlődő intézmény hogyan működhetett a második világháború időszakában.

Az egyházkerületek között lélekszám tekintetében a Dunántúli Református Egyházkerület a legkisebb. Ennek megfelelően ennek az egyházkerületnek volt a legkisebb anyaiskolája is. Nem csodálkozhatunk éppen ezért azon, hogy az Anyaiskolán belül a teológiája is a legkisebb volt a többi kerületéhez képest. A kérdés adott: egy teológia kis mérete, a tanári kar sokszoros igénybevétele vajon eredményezhetett-e „szintkülönbséget” más teológiákkal történő összehasonlításban? Éppen erre a kérdésre választ keresve nem tehetjük meg, hogy vizsgálódásunk alkalmával kihagyjuk a többi hazai (kis-magyarországi) teológiára való kitekintést, hiszen ez segít nekünk abban, hogy jobban megérthessük a pápai teológia helyzetét a többi intézmény között. Természetesen izgalmas kérdés volna arra is választ keresni – és ez nyilvánvalóan nem e doktori értekezés tárgya –, hogy egy képzeletbeli rangsorban hol is állhatott Pápa a többi teológia között, de

¹ VLADÁR GÁBOR (2006): A teológiai oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 39.

erre a kérdésre csak akkor tudunk majd valamiféle választ adni, amint mindegyik szóban forgó teológia azonos szempontrendszer szerinti vizsgálata megvalósul.²

Jelen munka a 2006-ban teológiánkon Dr. Márkus Mihály püspök-professzor szerkesztésében megjelent, akkori oktatók és hallgatók által írt „*Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez*”³- című összefoglaló mű egy szakaszának kibővítéseként is értelmezhető, s egyúttal (legalábbis részben) pótolni kívánja azt a hiányt is, amely a legújabb (1981-es!) kollégiumtörténeti monográfiában mutatkozik a teológiai oktatás ismertetése tekintetében.⁴ A disszertáció legfontosabb forrásai primer források: egykorú egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek, évről-évre megjelenő teológiai értesítők, egyházkerületi levéltárunkban (DREL) őrzött tanári kari jegyzőkönyvek, illetve a teológia ügyviteli iratai. Ezen felül úgynevezett „ego-dokumentumokat” is használtunk, vagyis a korszakban Pápan tanult egykori hallgatók visszaemlékezéseit. Pápai teológiai tanárok egykorú művei, illetve róluk és munkásságukról készült értékelések is a forrásanyag részét képezik. Ezek által igyekeztünk minél részletesebben képet kapni a teológia két világháború közötti oktatástörténetéről, miközben – rövid exkurzusok által – a legfontosabb, az intézményt is érintő történelmi eseményekről is írtunk.

Ugyanakkor arról is szólnunk, kell, ami kimaradt ebből a disszertációból: az oktatástörténeten belül most kifejezetten a klasszikus teológiai diszciplínák oktatástörténetéről van szó ebben a munkában. Nem beszélünk azonban az élő idegen nyelvek oktatásának történetéről, annak hasznosságáról, tantervi háttéréről és színvonaláról. Nem beszélünk a nem klasszikusan teológiai tárgyak oktatásáról sem, úgymint mezőgazdaságtan, szociológia, egészségtan, stb. Ezek további kutatásokat igényelnek, melyek ráadásul kimerítik a disszertáció kereteit is. A későbbiekben szintén érdemes volna foglalkozni ezeken felül az oktatók és hallgatók háttérével: származásukkal, iskolai előrehaladásukkal, valamint a teológiák közti „diák-vándorlással”. Izgalmas kérdés volna az esetlegesen fellelhető források tükrében megvizsgálni a pápai teológia beágyazottságát a befogadó

2 A legutóbbi évtizedekben ugyan jelentek meg különféle mélységű oktatástörténeti monográfiák Budapest, illetve Debrecen tekintetében, Sárospatak esetében pedig egy ismeretterjesztő, színes kötet készült, mely az egész Kollégiumot kívánta bemutatni. Egységes szempontrendszer szerint készült feltáró jellegű művekről viszont nem beszélhetünk! Lásd **Budapest:** LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005. Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kara, Budapest; illetve **Debrecen:** BARÁTH BÉLA LEVENTE-FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): Őrállóvá tettek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez. Kiadja a Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen; **Sárospatak:** DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története. Kiadja a Tiszáninneni Református Egyházkerület, Hernád Kiadó, Sárospatak.

3 MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez*. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa. Ez a rendkívül értékes kötet a pápai teológiai oktatás történetét átfogó munkákban, illetve villanóképekben mutatja be akkori pápai professzorok és hallgatók közös munkái által, de a kötetben helyet kaptak egykori pápai tanárok-diákok (Tóth Kálmán, Török István) Pongrácz Józsefről való visszaemlékezései is.

4 Lásd: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): *A Pápai Kollégium története*. Tankönyvkiadó, Budapest. Ezen a művön kívül még két kollégiumtörténeti monográfia jelent meg, melyek azonban jórészt előző korszakokkal foglalkoznak: KIS ERNŐ (1896): *A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.; illetve LAMPÉRT GÉZA (1931): *A Pápai Református Főiskola története*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

város, Pápa kulturális élete tekintetében, arra a kérdésre is választ keresve, hogyan pezsdítették fel a pápai kulturális életet a pápai teológiáról érkező tudományos eredmények? Ezek a későbbiekben – bízunk benne – mind-mind pontosíthatják a pápai teológia két világháború közötti oktatástörténetéről kialakított képünket.

Jelenleg azonban az a feladatunk, hogy ebben a disszertációban felvázoljuk az oktatástörténeti alapvonalakat és ezáltal egy alapvető értékítéletet mondjuk a pápai teológia két világháború közötti oktatástörténetéről.

Munkánknak azonban van egy, a jelenre is kiható célja: Meggyőződésünk szerint ahhoz, hogy a 25 éve újraindított Pápai Református Teológiai Akadémia helyesen érthesse és értékelhesse helyét és szerepét a Magyarországi Református Egyházban (– s hogy ezt a többi teológia is helyesen érthesse!), feltétlenül szükséges múltjának alapos feltárása, és az ebből fakadó tanulságok levonása. Ahhoz, hogy tudjuk, kik is vagyunk valójában, ismernünk kell azt, ahonnan indultunk, és azt az időszakot is, mely után nem sokkal 47 évre megrekedt, megállt ez a folyamat, a lelkipásztor-képzés áldott folyamata, s ahonnan újult erővel kellett életre hívniuk az utódoknak azt, ami azelőtt is a miénk volt.

Doktori értekezésünk legfontosabb kérdésfeltevései éppen ezért a következők: Valóban olyan nagy korszaknak kell-e tekintenünk a két világháború közötti időszakot a pápai teológiai oktatás történetében, mint amilyennek Vladár Gábor láttatja? Milyen volt a pápai teológia oktatástörténete a vizsgált korszakban? Milyen nehézségekkel küzdöttek, milyen „többletet” adtak Pápán az oktatásban az itt tanuló papnövendékek számára? Mit tehettek hozzá a pápai professzorok a hazai teológiatudomány műveléséhez és fejlődéséhez?

Meggyőződésünk, hogy a kutatás nem eredménytelen, s ha már néhány adattal pontosíthatjuk, bővíthetjük eddigi ismereteinket, már sokat nyertünk vele. Olyan nyereség ez, amely teológiánk történelmi örökségének helyes megértése szempontjából nagy fontossággal bír.

I.2. A korszak történeti áttekintése

A két világháború közötti időszakban a dunántúli egyházkerületben Németh István (1914-1924)⁵, Dr. Antal Géza (1924-1934)⁶, Medgyasszay Vince (1935-1943)⁷, illetve Győry Elemér (1943-1961)⁸ teljesített püspöki szolgálatot.

5 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: STUDIA – Debreceni teológiai tanulmányok, 2018/1-2., 61-64.

6 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 41-50. [Antal Géza (1866-1934) dunántúli református püspök című fejezet]. Lásd még: SZABÓ ELŐD (2016): „Ha tehát a hamis mammonon nem voltak hűségeselek, ki bízta rátok az igazit?” – 150 éve született Antal Géza püspök. In: Dunántúli Református Lap, 20. évf. 1. szám (2016. március), 58.

7 Hadd utaljunk Medgyasszay püspök úr életéről nemrég megjelent kötetre: ZSUMBERA ÁRPÁD (2022): Szikla és patak. Medgyasszay Vince dunántúli református püspök élete. Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

8 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 79-90. (Győri Elemér és kora című fejezet)

Időszakunk az első világháború kezdetétől a második világháború végéig tart. Az első világháború végletesen kiélezte a szociális, nemzetiségi, illetve politikai ellentmondásokat az országban. A ránk nézve vesztes háború további – nem várt – események lavináját indította el. Felbomlott az Osztrák-Magyar Monarchia, de ez még csak a kezdete volt az országra váró nehézségeknek.⁹

Az őszi forradalom eredményeként új kormány jutott kormányzó erőhöz 1918. október 30-án. Egy nappal később, október 31-én az őszi forradalom keretében meggyilkolták a dunántúli egyházkerület főgondnokát, Tisza Istvánt.¹⁰

Az új kormánynak kettős célja volt: földbirtokreform, valamint a demokrácia megvalósítása, illetve a demokratizálódás megvalósítása és az ország integritásának megőrzése. 1918. november 16-án kikiáltották a népköztársaságot. Károlyi Mihály előbb miniszterelnök, majd 1919. január 11-jétől köztársasági elnökként munkálkodott. Meg akarta valósítani a reformprogramot, de folyamatosan falakba ütközött.

A nemzeti kisebbséget elérkezettnek látták az időt a függetlenedésre, ennek egyik első lépését a horvátok tették meg, akik már a forradalmat megelőző napon döntöttek a társországi kapcsolat felbontásáról. Bár Károlyi Belgrádban békét kötött a Balkánon át támadó antant-csapat vezetőjével, ezt éppen e vezető felettesei nem ismerték el. Időközben a csehek megszállták a Felvidéket, a román katonák Erdélyt, a szerbek pedig a déli területeket. Az 1919. március 20-án kelt Vix-jegyzék tevőlegesen is hozzájárult ezen megszálláshoz. Károlyi még aznap lemondott, átadva a hatalmat (március 21-ével) a Tanácsköztársaságnak. A Tanácskormány munkája gözerővel haladt előre (ahogyan ezt Pápa esetében is látjuk majd¹¹), április 3-án államosították a közép- és nagybirtokokat. Ezt követően sorra igyekeztek a Tanácsköztársaság különféle elképzeléseit (gazdasági, politikai, kulturális és szociális) megvalósítani. A vörös hadseregnek közben sikerült a benyomuló cseh csapatokat viasszaszorítani, de az előretörő román hadsereggel szemben már nem tudtak győzelmet aratni, így a Tanácsköztársaság augusztus elején összeomlott.¹²

Horthy Miklós tengernagy 1919. november 16-án vonult be a fővárosba, majd 1920. március 1-jén a Magyar Királyság kormányzójává választották. Még ebben az esztendőben, 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést, amely az országot egykori történelmi területének nagyjából 32%-ára csökkentette, melynek köszönhetően korábbi népességének is csupán 41%-a maradt meg az új országhatárokon belül.¹³ Az első világháború előtt egyházunk öt egyházkerületből állott: a

9 BUCSAY MIHÁLY (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 210-213.

10 Lásd bővebben a II.5. alfejezetet, „A nagy megpróbáltatások ideje” című exkurzusban!

11 Itt csak jelzésértékűen szeretnénk utalni az egyik legfrissebb forrásműre, melyben találhatóunk pápai vonatkozású anyagot is: CSONKA LAURA – FIZIKER RÓBERT (2019, SZERK.): Proletárdiktatúra alulnézetből. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. L'Harmattan Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest.

12 BUCSAY MIHÁLY (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 235.

13 BUCSAY MIHÁLY (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 236. Lásd még ehhez: ROMSICS IGNÁC (2020): A trianoni békeszerződés. Helikon, Budapest. Illetve: SZABÓ ELŐD (2020): A Trianon-trauma és a

dunántúli, dunamelléki, tiszáninnen, tiszántúli és az erdélyi egyházkerületből. Az 1910-es esztendőben a reformátusság összlétszáma 2.621.329 fő volt, vagyis az ország lakosságának 12,6%-a. A trianoni békediktátum által meghatározott feltételek szerint az ország jelentős része az utódállamok fennhatósága alá került, mely természetesen kihatással volt egyházunkra nézve is. A teljes erdélyi egyházkerület Romániához került, ugyanakkor a megmaradt négy egyházkerület mindegyike jelentős területvesztéseket szenvedett el. A dunamelléki egyházkerületből 32 anyaegyházközség 35.000 fővel¹⁴, a tiszáninneniből 140 gyülekezet 68.656 fővel, a tiszántúliból pedig 256 anya- 9 társ-, 14 leány és 32 fiókegyházközség 289.750 fővel került az utódállamok fennhatósága alá. Az erdélyi egyházkerülettel együtt összesen 1182 gyülekezet, 916.906 fővel szakadt ki a magyarországi református egyház testéből.¹⁵

A Dunántúli Református Egyházkerületet is igen érzékenyen érintették a békediktátum által meghúzott határok. Összesen 75 anyaegyházközséget, 3 missziói és 21 leányegyházközséget veszített.¹⁶ A kerületet alkotó kilenc egyházmegyében összesen 251.063 fő református vallású ember élt. Az országcsonkolás következtében 73.500 fővel csökkent ez a szám, így 177.563 főre csökkent a dunántúli reformátusok száma. Ez 1930-as népszámlálás idejére némileg növekedett.¹⁷ Mindösszesen négy olyan egyházmegye volt, amelyet nem érintett a területvesztés. Ezek voltak a mezőföldi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék – ezen területi egységek földrajzi elhelyezkedésük miatt nem kerültek bele az új államhatárok okozta problémákba. Terület szempontjából a legnagyobb, lélekszám tekintetében pedig talán a legkisebb veszteséget a Belső-Somogyi egyházmegye szenvedte el: elveszítette a Fiuméig terjedő missziói területének majdhogynem egészét, mely a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. Összesen 7 missziói-, 1 leány és 10 fiókegyházközséget érintett az elcsatolás.¹⁸ Az egyházkerület ezen felül elveszítette a püspöki székhelyét, így Németh Istvánnak el kellett hagynia Rév-Komáromot. Később Balatonkenesére került püspök-lelkipásztornak, így a püspöki hivatalt is oda költöztette.¹⁹

Dunántúli Református Egyházkerület. In: Acta Papensia, 20. évf. 3-4. szám (2020/3-4), 213-240.

14 Dunamellék az Alsó baranya-bács-szlavóniai egyházmegyét veszítette el, mely az első világháború előtt 37 gyülekezetből állt. Ezek közül nem mindegyik került megszállott területre (a bajai, a babarci, a kölkedi és a mohácsi az új országhatárokon belül maradt, így „kiszakadt” az alsó-baranyai egyházmegyéből. Lásd: ZOVÁNYI JENŐ (1977): Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon, 50. Lásd: BÍRÓ SÁNDOR (1949): A két világháború kora. In: BÍRÓ SÁNDOR, BUCSAY MIHÁLY, VARGA ZOLTÁN, TÓTH ENDRE (1949): A Magyar Református Egyház története, 409.

15 MOLNÁR AMBRUS (1983): Az egyház külső rendje. In: BARTHA TIBOR – MAKKA LÁSZLÓ (1983, SZERK.): Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből 1867-1978, 395.

16 BÍRÓ SÁNDOR (1949): A két világháború kora, 409.

17 KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 78.

18 Az elcsatolt gyülekezetek közül fiókegyházak: Jamaricza, Lipik, Popovác, Csáktornya, Ladislav, Kozarovec, Slanavoda, Slatina, Ujgrác. Leányegyházközség: Imszovolleszói, Korenicsán. Missziói egyházközségek: Brekinsza, Daruvár, Fiume, Nagypisánica, Terezovác-Suhopolje, Ukjanik és Zágráb. Lásd: SZÉPNÉ CZIPPÁN NOÉMI (2017): A Belsősomogyi Református Egyházmegye 1922-1952 közötti története, 10. KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943), 11.

19 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: STUDIA – Debreceni teológiai tanulmányok, 2018/1-2., 63.

A két világháború közti időszak, a „Horthy-korszak”, illetőleg az e korszakban regnáló magyar kormányok döntő módon „keresztyén-nemzeti” programokat hirdettek²⁰, politikájukból pedig igyekeztek eltávolítani a szabadelvű elemeket. A megnevezett időszakban virágzó ideológiát neonacionalizmusnak nevezhetjük – Klebelsberg Kunó kultuszminiszter találó elnevezése alapján – s ez vált a korszak hivatalos ideológiájává is, melyet átítatott az antiszemitizmus. Ez abban is megnyilvánult, hogy megkezdődött a zsidóság jogainak folyamatos felszámolása. Törvényileg ez az úgynevezett „*numerus clausus*sal” kezdődött, majd folytatódott az 1930-as években két zsidótörvénnyel, végül a második világháború alatt a hitleri beavatkozással érte el tetőpontját. A zsidókérdés tekintetében meg-megnyilvánultak erőteljes hangok is, de a zsidókérdés egyházi értékelése végül a második világháború alatt, a zsidómentő lelkipásztorok tevékenysége által nyert feloldozást és ért el valódi erkölcsi magaslatokat.

A Horthy-korszakban a kormányok megkövetelték az egyházaktól, hogy politikájukat fenntartások nélkül fogadják el. E politikai berendezkedés lényege alapvetően az antikommunizmus volt, mely neonacionalizmussal (Bucsay: neobarokk) átítatva sajátos elegyet alkotott. A nemzet, a trianoni döntés el nem fogadása okán megjelenő revíziós érzések politikai tényezővé váltak, komplett politikai programot húzhattak e kérdéskör köré az egyes kormányok.

Mindeközben az ország külpolitikai szempontból elszigetelt volt. A revíziós vágy azonban a fasiszta Olaszországhoz, illetve a nemzeti szocialista Németországhoz sodorta a Magyar Királyságot. Érthető, hogy az első és második bécsi döntés által megjelenő területi növekedések igazolni látszottak ezen politikai tájékozódás helyességét, ugyanakkor ezért cserébe hazánk függetlenségét elvesztve volt kénytelen háborúba lépni a Szovjetunió ellen.²¹

Református egyházunkon belül a vizsgált korszak termékeny időszaknak mondható. A háborús időszak ráirányította a figyelmet arra, hogy az ember milyen romlottságokra is képes, így az az optimizmus, amely a liberális teológiát éltette, szépen lassan szertefoszlott. Az

²⁰ Balogh Margit (jórészt katolikus egyházzal foglalkozó) egyházpolitikai tanulmányában rámutat, Trianonnal megváltozott az egyes egyházak politikai súlya a magyar politikában. Többek között megszűnt a református egyház azon sajátos pozíciója is, mely szerint inkább aposztrofálta magát a kormányzati erőknél a független tradíciókhoz kötődő közösségként. Balogh meglátása szerint, ha ha egy szóval kellene leírnia az állam és az egyház Horthy-korszakbeli kapcsolatát, az az *ambivalens* lenne. Egyrészt ott feszül egy konfliktusháló, mely felekezeti és történelmi beágyazottsággal bírt, másrészt erős összeláncoltság volt tapasztalható „*jól felfogott politikai érdekek mentén*.” Látható az egyházakkal való szoros viszony a különféle törvényalkotásokban is: 1921-ben a tankötelezettség kötelező részévé válik a tanköteles gyermekek vasárnapi istentisztelet-látogatása, így a tanítók munkaköri kötelezettségévé vált a kísérés, 1923-tól kezdve a hittanoktató a tantestület tagjává vált, 1924-ben pedig a középiskolák deklarált céljai között rögzítették a valláserkölcsei nevelést. 1927-ben nagyszabású népiskolai program indult, melyben az állam az egyházakra támaszkodva közös teherviseléssel bővítette és korszerűsítette a népiskolákat. Ugyanakkor a Hóman Bálint nevéhez kapcsolható új középiskolai törvény (1934) már felszámolta az önkormányzati és egyházi autonómiákat. A vizsgált korszakban a felekezeti ellentétek is kiújultak. Bár a korszak elején a háború, illetve a trianoni döntés keserősége feledtette a felekezeti ellentéteket, de ezek nemsokára ismét kiújultak – hiába volt jelen a másik oldalon egy politikailag elvárt nemzeti (illetve: keresztény) egység. Egy katolikus nuncius, Schioppa 1920 őszén kelt első jelentésében némi kritikai éllel fogalmazott, amikor azt írta, hogy a magyar kereszténység számára a „keresztény” jelző „*nem más, mint tartalom nélküli kifejezés, legalábbis politikai értelemben*.” Lásd: BALOGH MARGIT (2020): A Horthy-korszak egyházpolitikai jellegzetességeiről. In: A Horthy-korszak vitatott kérdései, 126-131.

²¹ BUCSAY MIHÁLY (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 236-240.

antropocentrikus látásmódot egyre inkább a teocentrikusság váltotta fel. Új erőre kapott az ébresztési teológia, illetve vallástörténeti (jeles képviselője: Varga Zsigmond), és újkantiánus-idealiztikus (pl.: Tankó Béla) iskola is. Időközben a Sebestyén Jenő nevével fémjelzett történelmi kálvinizmus is megmutatta a maga erejét az egyházon belül. Ez az irányzat a református hitvallásokhoz való hűség fontosságát hirdette. Mozgalmát sokan félreértették, különösen azok, akik a nem tudtak (vagy nem akartak) mit kezdeni az „általános keresztyénség” belmissziójával. Bár ez a párharc elsőrenden a dunamelléki kerületet érintette, következményeit a többi kerületben is érezhették.²² A Barth Károly nevével fémjelzett dialektikus teológia ugyan csak az 1930-as években kezdett hazánkban utat törni magának, első képviselői között mégis ott találjuk Tavaszgy Sándor kolozsvári teológiai professzort, vagy éppen a Pápán pályakezdő Török Istvánt.²³ Az egyházon belül megmutatkozó erős belmissziós irány (mely Pápán is igen erős volt!) elérte a célját: a második világháború idejére már a legtöbb gyülekezetben komoly lelki munka folyhatott. A reformátusság szépen lassan megerősödhetett hitében, mely aztán az áldozatvállalásban is megnyilvánult. Szeretetházak, árvaházak, aggmenházak épültek,²⁴ melyek jól jelezték a hitében és odaszánásában megerősödő reformátusság evangéliumért élni és tenni akarását.

Az egykori pápai szentírásmagyarázati professzor, Németh István 1914-1924-között – a legnehezebb időkben – vezette a Dunántúli Református Egyházkerületet. 1924-ben bekövetkezett halála után az egyházkerület Dr. Antal Gézát, az akkori lelkeszi főjegyzőt választotta meg püspöknek. Antal Géza látványos építkezéseket folytatott: Pápán, az Ajkay-féle telken felépíttette az egyházkerület új székházát (ma: Tarczy Lajos Általános Iskola), ahová átköltöztette a püspöki hivatalt, így az hosszú évtizedek után újra Pápán, a kerület szellemi központjában működhetett.²⁵ Az ő püspökségének idejére esett a Pápai Református Kollégium 400 éves évfordulója, melyet méltó módon igyekezett megünnepelni nem csupán az egyházkerület, de a Kollégium is. Az ő kezdeményezésére épült föl a pápai alsóvárosi óvoda²⁶, valamint saját költségén egyházkerületi levéltárat is építtetett.²⁷

Halálát követően Medgyasszay Vince lepsényi lelkipásztort választották az egyházkerület püspökévé, aki nyugdíjba menetelég, 1943-ig látta el a püspöki teendőket.²⁸ Az ő időszaka már csendesebb, ugyanakkor tervezgetéssel teli időszak volt – legalábbis a második világháború

22 BÍRÓ SÁNDOR (1949): A két világháború kora, 409-413.

23 BUCSAY MIHÁLY (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 241-245. és 251-257.

24 BÍRÓ SÁNDOR (1949): A két világháború kora, 412-413.

25 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom (Antal Géza élete), 43.

26 BÓDIS TAMÁS (2006): Antal Géza élete. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 103. Lásd még: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „A pápai református óvoda elindulásának története” In: Tebenned bízunk – Pápai Református Értesítő, XXI. évf. 3. szám, 2017. karácsony (5-6 oldalak).

27 PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 108.

28 ZSUMBERA ÁRPÁD (2022): Szikla és patak. Medgyasszay Vince dunántúli református püspök élete, 216.

kitöréséig. Az ő püspöksége idején készült el a pápai református újtemplom, valamint a kollégium főépületének bővítése is.²⁹

Medgyasszay nyugdíjba menetele után, a háború kellős közepén Győry Elemér győri lelkész lett az egyházkerület püspöke, főjegyzője pedig a teológia egyháztörténész professzora, Dr. Tóth Endre, akinek 1947-es távozását követően Dr. Benedek Sándor váltotta őt a főjegyzői tisztségben.³⁰

Ez az a történelmi helyzet, melyben a pápai teológia oktatástörténetének e korszakát vizsgálat alá vesszük.

29 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 20. 22.

30 PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 175-180.

II.

A teológiai oktatás keretei

II. 1. A pápai teológiai oktatás vázlatos története³¹

Ahhoz, hogy a pápai teológia két világháború közötti történetét – az egyes döntések hátterét – jobban megérthessük, szükséges, hogy a Pápai Református Kollégiumban megjelenő teológiai oktatásról – hacsak vázlatosan is – szóljunk.

A Pápai Református Kollégium történetének kezdetét az 1531-es dátumhoz kötjük. Hogy ki volt ekkor az iskola élén, azt pontosan nem tudjuk, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy az 1534-ben Pápán működő iskolarektor, Gizdawith Péter, aki magát „*ludi magister et capellanus oppidi Pápa, sed non papisticus*”-nak, vagyis „*pápai iskolamester és káplán, de nem pápista*”-nak vallotta, egy levelében úgy nyilatkozott, hogy ő volt az, aki a pápai iskolát régi szennyéből kivetköztette.

Az első évtizedekben még valószínűsíthetően nem volt szó teológiai oktatásról, erre nézve 1585-ből származnak első adataink. Ekkor az iskola már nem a kezdeti lutheránus, hanem a helvét irányt képviselte, így a lelkészképzés is ebben a szellemben folyt Pápán. A szellemi munkát Huszár Gál, majd fia, Huszár Dávid prédikátorok Pápán működő nyomdája is segítette – itt adták ki egyébként először magyar nyelven a Heidelbergi Kátét (Pápa, 1577).

A pápai *Illustris Scholae*-t a helyi gyülekezet tartotta fenn, viselve az iskolafenntartás terheit szép és viharos időkben egyaránt.

A kezdeti felvirágzást követően – nagyjából 1660-tól – nehezebb idők jártak a pápai iskolára. Az Eszterházy-család tulajdonába visszakerült a város, s a földesurak igyekeztek minden tőlük telhetőt megtenni azért, hogy elűzzék a protestánsokat a városból. A földesúr ugyan 1718-ban kísérletet tett a szabad vallásgyakorlat megszüntetésére, de ekkor csak annyit sikerült elérnie, hogy a reformátusok az iskola mellett álló templomukat nem használhatták. A fellegek azonban sűrűsödtek a pápai reformátusok fölött, melynek vége az volt, hogy 1752. május 12-én kihirdették a királynői rendeletet: megszűnt a pápaiak szabad vallásgyakorlata, a lelkészeknek, s az iskolának is el kellett hagynia a várost. Az egykori *Illustris Scholae* lefokozva, aliskolaként működhetett a közeli Adásztevelen, a lelkészképzés így időre megszűnt.

31 Jelen alfejezet tárgyalásánál az eddig megjelent összefoglaló munkákra támaszkodtunk. Lásd: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története, KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895., LAMPÉRTH GÉZA (1931): A Pápai Református Főiskola története. Különösen a teológiai oktatással kapcsolatban: VLADÁR GÁBOR (2006): A teológiai oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 9-41 oldalak.; SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): A teológiai oktatás története a Pápai Református Kollégiumban, vázlatos áttekintés. In: HAMAR ZOLTÁN, JAAP DOEDENS, SÁRKÖZI GERGELY ANTAL, SZABÓ ELŐD (2023, SZERK.): „Ha az ÚR nem építi a házat...”, 7-26.

II. József 1781-es türelmi rendelete változtatott a pápaiak szomorú helyzetén, így 1783-ban hazaköltözhettek, s újra birtokba vehették azt, ami még megmaradt nekik a városban. Az iskola is fejlődésnek indult – a pápai gyülekezet óhajta is ez volt –, de az első két rektor, Járdánházi Gábor és Csépan János is csak a gimnáziumi szintig tudták felemelni az iskolát, többet nem tudtak tenni. A fejlődéshez új irányt és lendületet adott Mándi Márton István Pápára érkezése 1790-ben. Az ő erős kezű irányítása alatt az intézmény tovább fejlődött. Márton tudta és a pápaiakkal is sikerült megértetnie, hogy gyökeres változásokra van szükség. Addig ugyanis egy rektor-professzor vezette az egész iskolát és oktatta a felsőfokú tárgyakat, más tanár az iskolában nem is volt. A nagyobb diákok közül a rektor-professzor nevezett ki hat főt, akik publicus praeceptorként a kisebb diákok oktatását végezték. A rektor-professzor jellemzően az iskola egykori hallgatója volt, akit néhány évre külföldre küldtek tanulni, hazatérve néhány esztendeig vállalta az iskola vezetését, majd jellemzően gyülekezetbe távozott. Márton tudta és megértette a pápaiakkal, hogy ha azt szeretnék, hogy az intézmény fejlődjön, hogy korszerű legyen, akkor főállású tanárookra, tanári karra van szükség. Ezt a pápaiak megértették, elfogadták, így Márton mellé 1791-ben megérkezett Lácza József, majd 1801-ben Tóth Ferenc is. Időközben, 1795-ben újraindult a lelkészképzés, 1797-ben pedig a Dunántúli Református Egyházkerület anyaiskolájának ismerte el a Pápai Református Kollégiumot. A XIX. századba átlépő intézményt 1804-ben egyenrangúnak ismerték el a sárospataki és a debreceni kollégiumokkal.

A XIX. században az intézmény kiépült, s újra meggyökerezett a Dunántúlon. Egyre szaporodtak a tanszékek, s ezzel együtt a tanárok száma is nőtt. Az első kifejezetten teológiai tanszék az 1801-ben alapított Dogmatikai Tanszék volt – persze teológiát előtte is tanítottak Pápán, de Márton ezt úgy tehette meg, hogy ő el sem mozdult az 1785-ös alapítású Bölcsészeti-számtani Tanszékről. (A Lácza Pápára érkezése előtt alapított Történelmi-nyelvészeti Tanszék később a gimnáziumi oktatásban jutott nagyobb szerephez, ahogyan a szintén később kettéváló Bölcsészeti-Számtani Tanszék számtani-fizikai része is.) Külön Szentírás-magyarázati Tanszék a Kazay-Oroszi jeles alapítvány tőkéjéből 1843-ban indult el, az Egyháztörténeti Tanszék 1856-ban, a Gyakorlati Teológiai 1886-ban, az Újszövetségi pedig 1913-ban indulhatott el (a Szentírás-magyarázati Tanszék kettéválásával).

Az újonnan indult tanszékeken a kezdeti időszakban gyors egymásutánban lezajló tanárváltások után a század második felében már egyfajta állandóság jellemezte a teológiai oktatást. Olyan professzorok kerültek katedrára, akik évtizedekig oktattak Pápán, lelkészgenerációk egész sorát nevelték a Dunántúl (és nem csak Dunántúl) gyülekezetei számára. Példaként említhetjük Kiss Jánost, vagy éppen Tóth Dánielt, akik fejenként is több mint negyven évig tanítottak a teológián. A tanári karban ugyanakkor kevesen voltak „írópróféták” a XIX. században: nyomtatott tankönyveket Mándi Márton Istvánon kívül Tóth Ferenc, illetve Kiss János adtak ki, a többiek jórészt saját

jegyzeteiket diktálták le a hallgatóiknak. Ez a tendencia aztán a XX. században változott meg igazán. Úgy tűnik, a teológia tanári karának tagjai esetében igyekeztek azt az elvet követni, hogy az intézmény volt hallgatóit hívták vissza különféle katedrákra. Ez a tendencia 1837-től kezdődően a legtöbb tanárválasztás esetében megmutatkozott (persze kivételek mindig is akadtak). A pápai teológia dunántúliságát helyi tanerők alkalmazásával is igyekeztek biztosítani.

A XX. század elején az 1909-es Kálvin-jubileum országos figyelmet jelentett Pápa számára, hiszen itt kezdődött el Kálvin műveinek fordítása és kiadása olyan kitűnő tudósok vezetésével, mint Antal Géza, Czegléd Sándor, vagy éppen Pongrácz József.

Vizsgált korszakunk elejéhez érkezve, az első világháború kitörésekor a teológia hat tanszékén az alábbi tanárok végezték az oktatói szolgálatot: a Bölcsészeti-neveléstani Tanszéken Dr. Horváth József (1888-tól), a Dogmatikai Tanszéken Dr. Antal Géza (1899-től), az Ószövetségi Tanszéken Czegléd Sándor (1914-től), az Egyháztörténeti Tanszéken Dr. Thury Etele (1900-tól), a Gyakorlati Teológiai Tanszéken Csizmadia Lajos (1901-től), az Újszövetségi Tanszéken pedig Pongrácz József (1913-tól).

II.2. Az intézmény rendje és felépítése

A Pápai Református Teológiai Akadémia a Dunántúli Református Egyházkerület lelkészképző intézeteként működött az általunk vizsgált korszakban, a két világháború közti időszakban is. Fenntartója a Dunántúli Református Egyházkerület volt³², illetőleg 1923-tól legfőbb felügyeleti jogot az Egyetemes Konvent gyakorolt fölötté.³³

Az intézményben hat klasszikus teológiai tanszék működött: Bölcsészeti-neveléstani-, Egyháztörténet és egyházjogi-, Gyakorlati teológiai-, Ószövetségi-, Rendszeres teológiai- és Újszövetségi Tanszék. A tanszékeket egy-egy főállású tanár töltötte be, így a rendes teológiai tanári kar általában hat főt számlált, rajtuk kívül még néhány óraadó segítette a munkát. Aki teológiai tanár akart lenni, annak kötelező volt a teológiai magántanári (vagy azzal egyenértékű) fokozat

32 Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei és az egyházakat, lelkészeket, tanárokat, tanítókat illető állami törvények. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 139. (III/1/A/1§). Illetve: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei és a Református Konvent néhány fontosabb szabályrendelete. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 43. (17/1§)

33 A Pápai Református Kollégium évenkénti 1860-1948 közötti értesítői – benne a Teológiai Akadémia évenkénti közléseivel – az alábbi linken elérhetőek: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_papa_reformatus_teologiai_akademia_es_gimnazium/ A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a következőképpen hivatkozunk rájuk: ÉRTESÍTŐ + tanév + oldalszám. ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 9. Legelőször ebben a hivatkozott értesítőben találjuk ezt a kitélt, az előzőekben még ez olvasható: „A pápai ref. főiskola fenntartó testülete a dunántúli ref. egyházkerület, legfőbb kormányzó hatósága az egyházkerületet képviselő egyházkerületi közgyűlés, mely a főiskola fölött való felügyeletet s annak kormányzását közvetlenül a püspök, az egyházkerületi főgondnok, a főiskolai egyházi és világi gondnok, illetőleg a főiskolai igazgató-tanács, a gazdasági tanács s a főiskolai tanári kar útján gyakorolja.” Lásd: ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 6., lásd még: ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 12.

megszerzése.³⁴ Miután 1914 után megnyílt a lehetőség Debrecenben teológiai doktorátus megszerzésére³⁵, egyre több teológiai tanár élt ezzel a lehetőséggel. A pápai teológián vizsgált korszakunkban többen sikeres teológiai magántanári fokozatot szereztek.³⁶

A tanári kari gyűléseken a teljes állású tanárok vettek részt az igazgató elnökletével.³⁷ A teológiai igazgatót az 1914-es szabályrendeletek szerint még egy évre³⁸, később már láthatóan hároméves ciklusra³⁹ választották – így előfordulhatott az is, hogy aki hosszú ideig tanított a teológián, több alkalommal is betölthette az igazgatói tisztelet.⁴⁰ A teológiai igazgató volt a Pápai Református Főiskola (gimnázium, teológia) főigazgatója is egyben.⁴¹ A Kollégium⁴² tagintézményei fölött az igazgatótanács-, afölött pedig az egyházkerületi közgyűlés állt.⁴³

A teológiai igazgatót a tanári kar javaslata (és az igazgatótanács jóváhagyása után) az egyházkerületi közgyűlés választotta.⁴⁴

34 Az 1944-es szabályrendelet világos: képesítés szempontjából az volt teológiai tanárnak választható, aki: a) lelkészképesítő-vizsgával rendelkezik, valamint teológiai magántanári fokozata is van, b) tanszékének tárgyából valamely hazai egyetemen tudori (doktori) fokozatot szerzett és van lelkészképesítő vizsgája, c) van lelkészképesítő vizsgája, de fokozata nincs, ugyanakkor irodalmi munkássága alapján képzettségének kiváló bizonyítékát adta. A szabályrendelet kiemeli azonban, hogy a b) és c) pont szerint képesített teológiai tanároknak is ajánlott volt magántanári fokozatot szerezniük. Lásd: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 45. (tegyük hozzá, 1914-ben még a „tudori” fokozat kérdésköre nem volt benne a szabályrendeletben. Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 162.

35 Lásd ehhez: FEKETE KÁROLY (2019): Református teológiai oktatás a Debreceni Egyetem keretein belül 1912-1950. In: Órállóvá tették, 128-141. És különösen 135-136!

36 A kutatás jelen állása szerint a vizsgált korszakban az alábbi személyek szereztek magántanári fokozatot Pápan:

Őszösvetségi szakcsoportból: Kállay Kálmán, Tóth Lajos, Domján János, Pap László, Tóth Kálmán;

Újszösvetségi szakcsoportból: Pongrácz József, Halmi János, Kiss Sándor;

Rendszeres teológiai szakcsoportból: Márkus Jenő;

Egyháztörténelemből: Tóth Endre;

Gyakorlati teológiából: Páhy József, Győry Elemér, ifj. Czeglédy Sándor, Tárnok Gyula, Dezső László;

Bölcsészet-neveléstanból: Molnár Jenő, ifj. Victor János.

(A részletes hivatkozásokat lásd a megfelelő tanszék történetének ismertetésénél és az életrajzoknál!)

37 Ez volt a „Theol. Akadémiai szék”, melynek elnöke az akadémiai igazgató, tagjai a teológia rendes és rendkívüli tanárai, jegyzője pedig a hivatalában legifjabb tanár volt. THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 163. Illetve: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 146. (III/1/B/III.)

38 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 146. (III/1/B/IV.)

39 DREL V. 1. d. PRITA tanári kari jkv, 12. kötet (1914-1920): 117. (Az 1917. március 8-án tartott gyűlés 3. pontja) „Elnöklő igazgató felhívja a tanári kart az 1917-18, 1918-19, 1919-20 tanévekre igazgató jelölésére. Theol. tanári kar a következő három tanévre első helyen Dr. Thury Etele, második helyen Pongrácz József kartársakat jelöli igazgatóul.”

40 Persze ez nem kötelező érvényű megállapítás, hiszen az 1929-1951 között a teológián tanító Trócsányi Dezső csupán egyetlen alkalommal vállalt igazgatóságot.

41 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 146. (III/1/B/IV.)

42 Ebben az időben a Pápai Református Kollégium megnevezése: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolája. Éppen ezért a „Kollégium”, illetve „Főiskola” itt ugyanazt jelentik. A Főiskola alkotórészei: Főgimnázium és Teológiai Akadémia.

43 Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 164-165. Lásd még: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 38-42. (16. fejezet: Az egyházkerület főiskolai igazgató-tanácsa).

44 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 160.; Lássunk egy példát ehhez, Trócsányi Dezső 1935-1938 közötti igazgatóságáról: A jelölést a tanári kar tette meg (első helyen Trócsányi Dezsőt, második helyen Török Istvánt jelölték), lásd: DREL V. 1. d. A PRITA tanári kari jegyzőkönyve (1926-1934). Az 1934. szeptember 12-i gyűlés 13. pontja. Ezt követően az igazgatótanácshoz került az ügy, amely – jóváhagyva a tanári kar által felállított sorrendet –, továbbküldte a kerületi közgyűlésre. A közgyűlés pedig megválasztotta az első helyen ajánlott jelöltet, lásd: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési jegyzőkönyve, 1934. szeptember 25k. Pápa, 63. pont (31. oldal).

Így volt ez a teológiai tanárok esetében is: az egyes megürült tanszékekre az esetek többségében pályázatot hirdettek az egyházkerület hivatalos lapjában, a Dunántúli Protestáns Lapban, majd az igazgatóhoz beérkezett pályázatokat az igazgató megvizsgálta, minősítési táblázatot készített, majd a tanári kar elé tárta, amely első fokon véleményezte, sorrendet állított fel (legalább 3 főt javasolva), majd továbbküldte azt az igazgatótanácsnak, amely a javaslatot teljes ülés keretében áttárgyalta, s a végleges javaslatát továbbította a kerületi közgyűlés felé.⁴⁵ Általában a már megállapított sorrend szerinti, „első helyen” ajánlott pályázót választották meg, de természetesen előfordulhatott más eredmény is. Olyanról is tudunk, hogy csak egyetlen pályázó jelentkezett egy adott tanszékre (pl: Újszövetségi Tanszék esetében), de olyan eset is előfordult, hogy pályázat mellőzésével egyszerűen meghívtak valakit egy állás betöltésére⁴⁶, vagy éppen egy professzor átkérte magát egy másik tanszékre (Antal Géza⁴⁷).

Az intézmény pénzügyei a gazdasági tanács kezelésében állottak, ahogyan a különféle építkezésekre szánt összegek is, illetve az építkezések koordinálása is az ő feladatuk volt.⁴⁸ A gazdasági tanács elnökét nem egy esetben a teológia adta.

A teológiai tanárok jellemzően tanári feladatkörük mellett más, intézményi vagy egyházkerületi megbízatásokat is vállaltak. Csupán néhány kiragadott példa: Dr. Tóth Lajos a Főiskolai Nyomda felügyelője volt hosszú időn keresztül (1924-1941)⁴⁹, Dr. Pongrácz József pedig a Főiskolai Könyvtár vezetője volt 1918-tól kezdve haláláig – mindezt teológiai tanárságuk mellett. Emellett mindketten részt vettek az egyházkerület hivatalos lapja, a Dunántúli Protestáns Lap szerkesztésében, illetve nyomdai előkészítésében. Teológiai tanár nem lehetett egyszerre gyakorló lelkipásztor is, így akit tanárrá választottak, le kellett mondania az általa pásztorolt gyülekezeetről.⁵⁰ Ez a rend aztán a második világháború után változott meg, amikor Tóth Kálmán⁵¹ és Pataky László

45 Lásd: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 43-44. (1-9§)

46 Lásd: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 44. 11§

47 Lásd a *Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék ismertetésénél!*

48 Lásd: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 83-86. (27. fejezet). Legalábbis Tóth Lajos esetében így volt ez: „1940 őszén pedig az egyházkerületi közgyűlés megbízott az egyházkerületi és főiskolai gazdasági tanácselnöki tisztségével. E tisztemben vezettem a kollégiumi építkezés új szárnyának építését, majd pedig a Nőnevelő Intézet új ebédlőjének felépítését, valamint az ott tervbe vett egyéb építkezéseket is vezetni kellett volna, de ezt a második világháború lehetetlenné tette.” Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022, ÚJRAKÖZLŐ): Dr. Tóth Lajos professzor önéletrajza. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VII. évf. X. szám, 37.

49 Kinevezése: DREL I. 1. b. 588/1924.sz. Tóth Lajos levele Németh István püspökhöz, 1924. február 15. Illetve: 595/1924.sz. Tóth Lajos levele Németh István püspökhöz, 1924. február 14. Lemondása 1941-ben történt, ugyanis gazdasági tanácselnökké nevezték ki, ezért, hogy a nyomdai munka ne szenvedjen kárt a többletfeladatok miatt, inkább lemondott nyomdafelügyelői tisztségéről. Lásd ehhez bővebben: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): Adalékok a Főiskolai Könyvnyomda történetéhez. 100 éve nevezték ki nyomdafelügyelővé Tóth Lajost. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 9. évf. 1-6. szám (2024. húsvét-pünkösd), 39-47.

50 Benedek Sándor első tanévében még ellátta gyülekezeti, de végül lemondott lelkipásztori állomásáról és Pápara költözött. (lásd részletesen a *Gyakorlati Teológiai Tanszék történeténél!*)

51 **Tóth Kálmán** (1917-2009) tanulmányait Pápan és Utrechtben végezte. 1942-től zánkai lelkipásztor volt. 1943-ban teológiai magántanári fokozatot szerzett Pápan, 1944-ben pedig teológiai doktorátust Debrecenben. 1947-1951 között a pápai teológia Ószövetségi Tanszékének helyettes tanára volt. 1950 ősztől nyárádi lelkipásztor volt. 1958-tól nyugdíjazásáig a Budapesti Református Teológiai Akadémia ószövetséges professzora volt. 2009-ben hunyt el. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati

is – 1947-től – gyülekezeti szolgálatuk mellett tanítottak Pápán. Több alkalommal előfordult, hogy teológiai tanárt választottak egyházkerületi főjegyzővé (korszakunkban Antal Géza, vagy Tóth Endre esetében).

II.3. Az intézmény felszereltsége

Ha az intézmény épület-anyagára tekintünk, akkor könnyen megállapíthatjuk, hogy a többi – kis-magyarországi – teológiához képest jóval szerényebb körülmények között folyt a lelkészképzés a Dunántúlon. A teológiai szárny a Kollégium főépületének Jókai utcai szárnyában kapott helyet, az első emeleten. Itt folyt a lelkészképzés 1898-1951 között.⁵² Tejüveg ajtó választotta el ezt a szárnyat a főépület többi részétől.⁵³ A teológiai oktatás összesen három teremben zajlott (két előadóteremben és egy szemináriumi olvasóteremben), ezek mellett még egy a tanári (és egyben igazgatói) szoba jelentette az intézmény hasznos hely-állományát. A tanári szoba volt egyben az igazgatói iroda is, az igazgatónak – későbbi visszaemlékezésekből tudjuk – az íróasztalnál két fiók is jutott, a többi professzornak viszont csak egy-egy. Tóth Kálmán visszaemlékezése szerint ez a „helyszűke” tulajdonképpen megalapozta és folyamatosan erősítette a teológiai tanárok között meglévő kartársi közösséget. Később, az 1940-es években folytatott épület-bővítésnek köszönhetően még egy teremmel és egy kisebb olvasószobával bővült a teológia hasznos hely állománya.⁵⁴

Ebben az időszakban a teológiának nem volt internátusa, így a hallgatóknak a városon belül kellett szállást bérelniük.⁵⁵ Szállás-ajánlatot elfogadni, vagy szálláshelyet változtatni csak a teológiai igazgató beleegyezésével lehetett.⁵⁶ A szállásbérlettel azonban akadtak problémák: Csajági Dezső lelkipásztor visszaemlékezéseiből tudjuk – aki 1938-ban kezdte meg teológiai tanulmányait Pápán –, hogy öt diáktársa a város nyomornegyedében, az úgynevezett Barlangban

Tanszékének történetéhez. In: STUDIA – Debreceni teológiai tanulmányok, 2018/1-2., 71-72.

52 LAMPÉRTH GÉZA (1931): A Pápai Református Főiskola története, 66-67. és 76. A Kollégium Március 15. tér 9. szám alatti főépületét 1895 őszén vették birtokba a gimnazisták. A teológusok csak az 1898-1899-es tanévvel költöztek át oda.

53 ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 179. 194.

54 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 12-13.; ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 32. „A most befejezett főiskolai építkezések alkalmával theologiánk két új helyiséget kapott: egy kisebb termet, melyet olvasóul és szemináriumi teremként használunk, ebben van elhelyezve a rádió is – és egy nagytermet, melyben a reggeli könyörgéseket, gyűléseket és a több évfolyamnak együtt tartott órákat tartjuk. Az ötéves tanfolyam életbeléptetése elodázhatatlan szükségé tette az új tantermekről való gondoskodást.” Ezzel a beruházással a gimnázium új tornateremmel, valamint egy tágas rajzteremmel is bővült.

55 A Pápai Református Kollégiumban 1840-ben szüntették meg a bentlakás intézményét. Később, 1862-1872 között az Ókollégiumban ugyan berendeztek egy teológus-internátust, melynek felügyelőtanára Kiss János lett, de végül – állítólag – éppen az ő javaslatára meg is szüntették azt. Lásd ehhez: KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895, 304-305.; A felállításra nézve: DREL I. 1. a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1862. október 27. Székesfehérvár, 110. Lásd még: KIS ERNŐ (1896) A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895, 305.; A megszüntetés: DREL I. 1. a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1872. október 23. Révkomárom, 179.

56 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 179. (IX/48§)

bérelt szállást magának, de mindannyian tbc-t kaptak, s néhány hónapon belül elhunytak.⁵⁷ Kenéz Ferenc⁵⁸ is megemlítette a nehézkes szállás-körülményeket, a hideg szobákat, ütött-kopott bútorokat, fukar házinéniket, mely okok gyakori együttállása miatt a hallgatók egy része a Szent Anna plébániatemplom előtti közvilágítás fényénél, vagy éppen a temetőben tanult esténként. Azért is esténként, mert a szegényebb hallgatók – hogy szállás- és étkezési díjukat kifizethessék – délutánonként instruáltak.⁵⁹ Egy jegyzőkönyvi adat szerint még a Pápához igen közel fekvő (Nemes)Görzsönyben lakó diák sem lehetett bejárós!⁶⁰

Nem csoda, hogy Csizmadia Dániel későbbi neszmélyi lelkész még így írt 1943-as önéletrajzában: „*A teológus élet legnagyobb hiányát abban éreztem meg, hogy nem volt a teológusnak rendes otthona. Nem volt akkor sem, most sincsen egyetlen ember sem, aki szívügyének tartaná ezt a nagy fontosságú kérdést, és már megoldást nyerhetett volna. A teológus is, a gimnazista is nagy részben teljesen alkalmatlan lelki és testi fertőzött lakásokban tanult, élte le diákéveit. A teológus és kiváló diákinternátus eddig mindig csak álom maradt a pápai diák életében.*”⁶¹ Az internátus-létesítés kérdése hosszú éveken-évtizedeken keresztül elő-előkerült egyházkerületi közgyűléseken⁶² (tehát nem volt igaz, hogy ezt senki nem tartotta szívügyének), valamint a tanári kar is több alkalommal tárgyalta az internátus lehetőségét⁶³, sőt, az Országos Földbirtokrendező Bíróságtól internátus céljaira 1,5 kat. hold házhelyet kértek és kaptak.⁶⁴ Végül aztán a második világháborút követően, az 1947-1948-as tanévben az Antal Géza-féle házban indulhatott el a Teológiai Internátus.⁶⁵ A tanári kar igyekezett tartani magát (és a hallgatókat) ahhoz a rendhez, hogy azon hallgatók, akik nem

57 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lelkipásztorral. In: Acta Papensia XIX. évf. 3-4. szám, 397.

58 **Dr. Kenéz Ferenc (1921-2008)** a pápai teológián végzett, de tanult még Aberdeenben is. Hosszú ideig Budapest Kálvin-téri lelkipásztorként szolgált (1959-1996), közben 1977-ben meghívott professzor volt a virginiai Rochester PSCE Intézetben. 1983-1986 között a londoni Paddington Chapel lelkipásztora is volt. Rövid ideig tanított a budapesti teológián is. Lásd: KENÉZ FERENC (2011): Aki soha nem kellett. Önéletrajz. Szent Gellért Kiadó, Budapest.

59 KENÉZ FERENC (2011): Aki soha nem kellett, 19.

60 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 1937. szeptember 13-i gyűlés 8. pontja.

61 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 947.

62 „*Az egyházkerületnek az a terve, hogy theologiánk mellé korszerű internátust állít, több egyházunk jövőjéért aggódó lélekben annak a komoly kérdésnek az átérzését váltotta ki, hogy kik és hányan lesznek ennek az internátusnak lakói. És ha aggasztó a mennyiség kérdése, még inkább aggasztó a minőség kérdése. Ez a munka ezeknek a kérdéseknek kedvező megoldását igyekszik elősegíteni azzal, hogy egy utazó-íjűsági lelkészi állást tart fenn, célját szolgáló irodalmi munkákat ad ki és terjeszt, előadásokat, konferenciákat és kurzusokat rendez s végül, hogy a theol. internátus megvalósítására irányuló terv keresztülvitelét szellemi és anyagi erejéhez képest támogatja.*” Lásd: N.N.: Alakuló gyűlés, in: Dunántúli Protestáns Lap, 1918. 01. 27., 22.

63 Meg nem valósult tervekről is van információnk, lásd: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 75-77. (1936. május 26-i gyűlés 10. pontja) Itt már részletes igényfelmérést is találunk nem csupán az internátusra, hanem az egész főépület bővítésével kapcsolatban.

64 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv 1925. június 9-11., Budapest, 65. pont (45. oldal). Pápa ugyanakkor telekvásárlási célra 200 angol fontot kapott a Skót Szabad Egyháztól.

65 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1945-1949. Az 1947. november 4-én Pápán tartott ülés jegyzőkönyve, 169. oldal, (15. pont, a püspöki jelentés VII. alpontja).

pápaiak, illetve nem rokonaiknál laknak (következésképpen tehát bérelt szálláson), azok számára a konviktsuson való étkezést kötelezővé tették.⁶⁶

Az intézményben nem voltak a maihoz hasonló tanszéki könyvtárak (de még tanszéki irodák sem!), a professzori kar tagjai a teológiai szárny alatt helyet foglaló Főiskolai Könyvtárból szerezték be az oktatáshoz szükséges könyveket. A könyvtár szerves részét képezte a teológiai oktatásnak, ráadásul annak vezetője – Dr. Pongrácz József – is a teológiai tanára volt – sőt: a hallgatók közül többeket foglalkoztatott is segédkönyvtárosként.⁶⁷

II.4. Az oktatás rendje

Tekintsük át a pápai teológiai oktatás rendjét, melynek segítségével jobban megérthetjük, milyen is lehetett Pápán teológushallgatónak lenni a múlt században.

A teológiai képzést nem lehetett magánúton elvégezni.⁶⁸ A felvételi eljárás egy felvételi kérvény benyújtásával indult el, melyhez a folyamodónak a szükséges dokumentumokat csatolnia kellett.⁶⁹ Minden teológiára jelentkező hallgatót egy tulajdonképpeni felvételi elbeszélgetésre hívtak be a tanári kar elé, majd az eljárás végén közölték azok eredményét.⁷⁰ Átjelentkezésekre⁷¹, idősebb

66 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 40. (1935. augusztus 7-i gyűlés 4. pontja) Hozzá tették ugyanakkor, hogy amennyiben a hallgatók ennek nem tesznek eleget, úgy a legációválasztásnál csak azok után választhatnak, akik a köztartáson-, illetve szülőknél, nagyszülőknél étkeznek.

67 Lásd ehhez: SZIJ REZSŐ (1978): A pápai főiskolai könyvtár története. In: KRALOVÁNSZKY ALÁN – PALÁGYI SYLVIA, 1978, SZERK.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. – Történelem (Veszprém, 1978), 207-215. Tóth Ferenc példáját követve többek között Borsos István, valamint Pongrácz József is alkalmaztak nagyobb gimnazista diákokat, vagy egyenesen teológushallgatókat, akik segédkönyvtárosként dolgoztak a Főiskolai Könyvtárban.

68 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 230. (1939. szeptember 18-i gyűlés 4. pontja)

69 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 182/1924.sz. Kovács János levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. július 15. „...Már Pápán nagyon sokat érdeklődtem arra nézve, hogy hogyan és kihez kell folyamodni azért, hogy a jövő évre felvegyenek a theológiára hallgatónak. Senkitől sem kaptam olyan választ, amely után elindulhattam volna. Ez indított tehát arra, hogy a Nagyt. Igazgató úrtól kérjek erre nézve felvilágosítást. Nagyon kérem a Nagyt. Igazgató urat, hogy szíveskedjék nekem megírni, hogy milyen mellékletek kellenek a folyamodványhoz, és melyik az a határidő, ameddig be kell nyújtani a kérvényemet...”

70 A felvételi eljárás a következőképpen zajlott: a folyamodónak be kellett nyújtani felvételi kérvényét, hozzá csatoltan iratait, bizonyítványait (érettségi) a teológiára. A tanári kar felvételi elbeszélgetésre hívta be a jelentkezőket (amennyiben a felvételi kérvényük megfelelő volt), akiknek először zenei hallását és egészségi állapotát mérették fel egy zenetanár és egy orvos segítségével, majd (amennyiben mindent rendben találtak) a felvételi elbeszélgetésen a tanári kar a folyamodók családi, anyagi, tanulási körülményeiről tájékozódott, valamint a lelki életük, s teológiai pályára lépésük motivációiról igyekezett megfelelő benyomást szerezni. Okmányaik átvizsgálása után pedig meghatározták a felvételi sorrendet. Lásd: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 38-39. (1935. augusztus 1-jei gyűlés 15. pontja). A tanári kar kinyilvánította, hogy kiket vesz fel rendszeren, illetve kiket feltételeken (jellemzően okmány-beküldéshez kötve). Jelen esetben két hallgatót vettek fel feltételeken, mindkettőnek a rendes felvételéhez a hiányzó okmányok beküldését kötötték ki. Amennyiben egyikük nem küldi be okmányait, úgy egy fel nem vett folyamodót mégis felvesznek a helyére, ha egyikük sem küldi be okmányait, akkor két – eredetileg fel nem vett – folyamodót behívnak a helyükre. Lásd még ehhez Győry Sándor felvételi kérvényét (életrajz, orvosi alkalmassági, zenei hallás-alkalmassági, vallástanári vélemény). DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 156/1924.sz. Győry Sándor felvételi iratai, 1924. szeptember 10.;

71 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 37-39. (1935. augusztus 1-jei gyűlés 15. pontja) Rácz Endre Budapesten hét félét hallgatott, az utolsó hármát elveszítette, de alapvizsgálója volt. 1935-ben jelentkezett Pápára, de kérvényéhez nem csatolta a szükséges dokumentumokat, így nem nyert felvételt.

hallgatók teológiára jelentkezésére⁷², vagy éppen áttért katolikus kispap jelentkezésére is volt példa.⁷³ Időnként előfordult, hogy létszámstopot vezettek be a felvehető hallgatók tekintetében.⁷⁴ A tanári kar, amikor úgy találta, hogy sokan tanulnak Pápán, elutasíthatta az átjelentkezőket.⁷⁵ *Egy konkrét példa az átjelentkezésre:* a somogyaszalói származású Ifj. Csúzi Sándor budapesti teológushallgató 1922. december 22-én levelet írt Németh István püspöknek, melyben kérte, hogy a tanév második félévétől hadd lehessen pápai teológus, hiszen dunántúli és Dunántúlon is akar majd szolgálni. A püspök az illető bizonyítványainak rendben létehez kötötte a felvételi engedélyt (december 30), így Csúzi 1923. január 23-án levelet írt a teológia igazgatójának, aki a tanári kar január 30-i ülésén tárgyalásra bocsátotta a kérdést – ekkor már Gulyás Péter budapesti teológus Pápára való átjelentkezési ügye is napirenden volt. A tanári kar úgy nyilatkozott, hogy amennyiben a bizonyítványai rendben lesznek, nem emel kifogást a felvételük ellen.⁷⁶ Csúzi és Gulyás végül beiratkoztak a pápai teológiára.⁷⁷

Az Egyetemes Konvent 1918-ban ugyan engedélyezte, hogy a teológiák „*rendes hallgatóként*” nőket is fölvegyenek, a Zsinat határozatáig azonban ezen hallgatók sem minősítő vizsgára nem állhattak, sem pedig lelkészi szolgálatot nem végezhettek.⁷⁸ Innentől kezdve tehát már lehetősége volt az intézménynek a női hallgatók fogadására. Azonban arra, hogy ténylegesen képezhessenek női teológusokat Pápán is, még várni kellett. A legelső női hallgató, Csoknyay Sarolta a határozat megjelenése után két évvel, az 1920-1921-es tanévben érkezett az intézménybe,⁷⁹ de csak az első tanévet járta végig, az 1921-1922-es tanév elején már kimaradt.⁸⁰ A következő női hallgatóra relatíve sokat kellett várni: Farkas Eszter az 1924-1925-ös tanévben

⁷² DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 34. (1935. június 20-i gyűlés 7. pontja)

⁷³ DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 1936. január 15-i gyűlés 3. pontja → Dévényi Tibor kispap áttérése, illetve felvételi ügye. Lásd még: Uo. 1936. augusztus 17-i gyűlés 2. pontja (Dampf Tibor).

⁷⁴ DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 1936. augusztus 1-jei gyűlés 4. pontja → ekkor 10 hallgatót lehetett fölvenni, de 16 fő jelentkezett (köztük Lőrincze Lajos is!).

⁷⁵ DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 34. (1935. június 20-i gyűlés 7. pontja) Dr. Pócze János bölcsészdoktor kérvényezte, hogy miután Debrecenben az I-II. tanévet összevontan egy év alatt elvégezte, anyagi okokból a következő tanévben (nyilván a III-IV. évet összevontan) Pápán végezhesse el tanulmányait. A tanári kar a hallgatók magas számára tekintettel nem teljesítette a kérést.

⁷⁶ DREL V.1. a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 4705/1922.sz. Csúzi Sándor levele Németh Istvánhoz, 1922. dec. 22., illetve Németh István válasza december 30-án; 12/1923. sz. Csúzi Sándor levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 23.; 102/1923. sz. Németh István levele Gulyás Péternek, 1923. január 13.; 21/1923.sz. Gulyás Péter levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 28. Az ügy tárgyalása: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv 13. kötet (1920-1926), 91.

⁷⁷ Lásd: ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18-19.

⁷⁸ Ennek előzményeként elmondható, hogy a Kálvin Szövetség 1917-ben hivatalos felterjesztéssel élt a Konvent felé, hogy a teológiákon nők is felvételt nyerhessenek. A Konvent ekkor finoman elutasította a felvetést. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1917. május 31kk. Budapest, 51. pont (84-86 oldalak). Egy esztendővel később mégis engedélyt adtak, de ehhez az kellett, hogy két teológia is rendkívüli hallgatóként felvegyen összesen 3 nőhallgatót, s így állásfoglalást kérjenek a Konventtől. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1918. április 25. Budapest, 94. pont (115. oldal). Lásd még: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 43. pont (20. oldal). Az Egyetemes Konvent aztán 1924-ben határozatot hozott arra nézve, hogy a nőhallgatók ugyanúgy tartoznak végezni tanulmányaikat mint a férfiak, de lelkészsképzőre „semmi szín alatt” nem bocsáthatók, sőt, számukra kiegészítő vallásstanári vizsga letételét javasolták. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1924. május 20-21. Budapest, 33. pont (34-35 oldalak).

⁷⁹ ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 9.

⁸⁰ ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.

érkezett, s rögtön a II. évfolyamra vették föl.⁸¹ tegyük hozzá, hogy ő volt az első női hallgató, aki elvégezte a pápai teológiát!⁸² A női hallgatók későbbi sorsa igazán nehéznek volt mondható: Bertalan Ibolya, aki a kettős képzés időszakában tanult Pápán. Bár elvégezte a tanítóképzést, tanítói oklevelet nem kaphatott, mert nő volt, de lelkipásztori szolgálatot sem végezhetett ugyanezen oknál fogva. 1943-ban Székesfehérváron tanított, Debrecenben megszerzett vallástanári végzettségével.⁸³

A teológiai hallgatók számára az oktatás pénzbe került. A mai korban annyira általános „állami ösztöndíjas” képzés ismeretlen volt az ifjúság számára. A teológián a **tandíj** a következőképpen alakult: az 1925-1926-os tanévben Pápán volt a legmagasabb a tandíj: 238.000 Korona félévenként (külön felvételi díj 102.000 Korona volt), míg Patakon a tandíj évi 170.000 Korona volt, Debrecenben 12.000 Korona (a lelkészképző intézetben→ nem derül ki, hogy évi, vagy félévi-e), Budapesten pedig nem volt tandíj.⁸⁴ A pénzváltás után némileg változott a helyzet: az 1927-1928-as tanévben félévenként 20 Pengő volt a tényleges tandíj⁸⁵, melyhez még hozzájött a 270 Pengő éves **konviktusi díj** (a reggeli felára további 50 Pengő volt egy évre!), de minthogy Pápán nem volt teológiai internátus, így annak díja nem terhelte a hallgatókat az intézmény felé (persze azt is maguk oldották meg, és az is pénzbe került).⁸⁶ Az 1932-es esztendőtlől a konventi jelentésben azt olvassuk, hogy – csakúgy mint Budapesten –, Pápán sincs tandíj. Tegyük azonban hozzá, hogy „iskolai díj” címén a hallgatók továbbra is fizették a félévenkénti 20 Pengőt, sőt, új beiratkozók 8 Pengő beiratkozási díjat is be kellett, hogy fizessenek.⁸⁷ Könnyen kiszámíthatjuk, hogy egy hallgató egy tanévben 310 Pengőt fizetett az intézmény felé (illetve 360 P-t, ha reggelizett is), és ebben az összegben még nem volt benne az albérleti díja! Már csak ez az összeg is akkoriban egy tisztas, napi átlag 8,6 órát dolgozó gyáripari munkás majdnem négyhavi bére volt.⁸⁸ A teológia

81 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 21. Ennek oka, hogy szentesi születésű lévén, a budapesti teológián kezdte meg tanulmányait, de 1924-ben átkérte magát Pápára. A budapesti teológia elbocsátó levelében rögzítették, hogy a héber nyelvből, illetve újszövetségi irodalomtörténetből nyert elégtelen osztályzatát Pápán kijavíthatja. Lásd: DREL V.1.a. A PRITA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 287/1924. sz. Farkas Eszter anyaga (levele, és a budapesti távozási bizonyítványa), 1924. szeptember 12.

82 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 47. Sajnos későbbi sorsáról egyelőre nem tudunk semmi közelebbit.

83 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 465-467.

84 Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1927. május 4-6., Budapest, 80. pont (74. oldal).

85 Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1929. április 9-11., Budapest, 100. pont (102. oldal). Ekkor Budapesten nem volt külön tandíj, Debrecenben az egyetemen félévenként 102 Pengő, Sárospatakon félévenként 12 Pengő, valamint „nyugdíjjárulék” címén fizettek az ottani hallgatók még évi 28 Pengőt.; Lásd még: Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1930. április 10-12., Budapest, 144. pont (131-132 oldalak). Ekkorra Debrecen tandíjat csökkentett, 62 P + 2P felsőoktatási intézeti tagsági díj. A többiek díja az előző mértékű maradt.; 1933-ban már Budapest is szedett 20 Pengő tandíjat félévenként, Sárospatak pedig felemelte tandíját félévenként 50 Pengőre (+ évi 20 P épületfenntartásra). Lásd: Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1933. május 3-5., Budapest, 84. pont (83. oldal).

86 Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1929. április 9-11., Budapest, 100. pont (102. oldal). **Internátusi díjak:** Budapesten havi 34-49 Pengő, Debrecenben 4 díjcsoporthoz 20-200 Pengő között volt havonta, Sárospatakon pedig igazán kedvezményesen, évi 80 Pengőért biztosítottak internátusi elhelyezést (bár még ehhez is adtak segélyt!). **Konviktusi díjak:** Debrecenben 4 díjcsoporthoz oszlott, 36-300 Pengő közötti összeg volt egy esztendőre, Sárospatakon 240 Pengő volt egy évre a konviktusi díj.

87 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1932. április 27-29., Budapest, 121. pont (115-116 oldalak). *Tegyük hozzá azonban, hogy erről a döntésről a fenntartó egyházkerület közgyűlésein nem esett szó!*

88 1932-ben egy munkásra jutó éves bér 1243 Pengő volt, 1933-ban 1183 P. Lásd: POGÁNY ÁGNES (1989): Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 31. évf. 72. (1. táblázat) Internetes elérhetősége: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1989_1-2/pogany.pdf [2023.12.15.]

tandíj elengedése, tandíj- vagy köztartási segély ügyében a hallgatók az igazgatóságához folyamodhattak.⁸⁹

Korszakunk elején *a teológiai oktatás* négy tanévet vett igénybe, ugyanakkor már egyre többször szóba került a képzés öt tanévre való felemelésének gondolata.⁹⁰ A pápai tanári kar a teológiai képzés gyakorlatibbá tételének érdekében már 1918-ban azt a javaslatot tette, hogy a négy év teológiai képzés maradjon meg elméleti képzésnek, s erre épüljön rá egy teljesen gyakorlati képzést nyújtó tanév, mely idő alatt a papnövendékek lelkipásztori „mentorok” segítségével – valamennyire – begyakorolhatják magukat a mindennapi lelkeszi életbe. Ezt a javaslatot a pápaiak úgy tartották kivitelezhetőnek, ha ez a gyakorlati év beszámítható volna az egyik segédlelkészi évbe. A Konvent az ügyet áttette a teológiai tanárok országos konferenciájára áttárgyalás végett.⁹¹ Természetesen a kérdés megoldása – bár folyamatosan napirenden volt – hosszú évekig húzódott. Végül aztán az egyre sokasodó szaktárgyi követelmények, valamint a kettős képzés tarthatatlansága okán is⁹², hosszú egyeztetésekkel telt évek után az Egyetemes Konvent 275/1940. számú határozatával (mely a dunántúli kerület 1939-es határozatára hivatkozott!⁹³) jogerőre emelte a teológiai oktatás 10 félévre, vagyis **öt tanévre** történő bővítését⁹⁴, melynek az egyházkerületek, s így azok teológiai természetszerűen eleget tettek.

A tantervben az alábbiakra törekedtek: *„1. a teológiai főiskolákra való jelentkezésnél a jobb kiválasztást (gondos vizsgálat a felvételnél, az I. évfolyam végén minősítő vizsgálat, stb.), 2. az alaposabb kiképzést és nevelést (az egyházi törvény által megkövetelt két segédlelkészi év közül az egyiknek teljes igénybevétele a lelkészképzésre és -nevelésre; a másodiknak módszeresebb, célszerűbben irányított felhasználása; a magas óraszám csökkentése folytán a szeminárium,*

89 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – Tandíj elengedésének kérdése: 252/1924. (Vikár Sándor), 254/1924. (Farkas Sándor), 255/1924. (Tánczos Dezső), 259/1924. (Kathona Géza), 260/1924. (Varga Kálmán – mellékletben szegénységi bizonyítvány!), 326/1924. (Nagy Sándor), Köztartási segély kérelem: 273/1924. (Vikár Sándor)

90 Például az 1918-as őszi egyházkerületi közgyűlésen is szó volt erről, s bár a tanári kar örömmel fogadta a teológiai képzés négyről öt évre való felemelését, mégis kérvényezték, hogy a háborús viszonyok miatt halasszák későbbre a tényleges átszervezést. A közgyűlés elfogadta az indítványt, ugyanakkor kikötötték, hogy amint nyugalmasabb idők következnek, újra napirendre tűzik a kérdést. Lásd: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 64. pont (28. oldal).; Előkerült aztán 1924-ben is, de a Pápan tartott teológiai tanári konferencia nem tartotta bevezethetőnek, lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1924. május 20-21. Budapest, 32. pont (33-34 oldalak).

91 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1918. április 25. Budapest, 92. pont (112-113 oldalak).

92 FEKETE CSABA (1983): Lelkészegyesület és ikerszervezetei. In: BARTHA TIBOR-MAKKAI LÁSZLÓ (1983, FÖSZERK.): Studia et Acta Ecclesiastica V., 437.

93 *Amely aztán a többi teológia kedvező válaszára hivatkozott...* Lásd: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1939. október 11-12. Pápa, 48. pont (28-29 oldalak). A kerületi közgyűlés úgy nyilatkozott, hogy csatlakozva a budapesti választmány elképzeléséhez, az öt teológiai tanév első négy évének érintetlenül kellene maradnia, s az ötödik tanévnek feltétlenül gyakorlati irányúnak kellene lennie.

94 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1940. április 17-19., Budapest, 275. pont (266-268 oldalak). Érdekesség, hogy a főszövegben a dunántúli kerület 1939. októberi közgyűlésének 41. pontjára hivatkoznak – tévesen.

tanulmányozás és az egyházi munkák végzésének rendszeresítése; a lelkipásztori lelkület és az ige szolgálatára való készség ápolása, fejlesztése és megerősítése a teológiai internátusokban, stb).”⁹⁵ Természetesen ezt az új, öt évfolyamos képzést felmenő rendszerben vezették be, s először azokra vonatkozott, akik az 1940-1941-es tanévvel léptek be a teológiák első évfolyamaira.⁹⁶ Érdeemes azt is hozzátenni, hogy az ötéves képzéshez szükséges tanulmányi rend-tervezetet a pápai tanári kar dolgozta ki és juttatta el a testvér-teológiáknak. A magyarországi teológiai tanárok aztán 1940. február 2-3 között Pápán tartott tanácskozásán, némi módosítással, de elfogadták ezt a tervezetet, köszönetet mondva a pápaiaknak az előkészítés hatalmas munkájáért. Az anyagot felterjesztették a Konventre, kérve annak hatályba léptetését. Egyúttal ekkor kérték fel a Konventet arra is, hogy a tanulmányaikat végző hallgatók exmisszióját szüntesse meg.⁹⁷

Így tehát a vizsgált korszakunk végén már öt tanévet vett igénybe a teológiai képzés. Korszakunk elején azonban az 1911-ben elfogadott új konventi tanterv alapján folyt az oktatás mindegyik lelkészképző intézetben, így Pápán is. A teológia hallgatói a klasszikus teológiai tárgyakon felül tanultak közegészségtant, mezőgazdaságtant⁹⁸ és jogi ismereteket is.⁹⁹ A teológiai tanári kar a konventi tanterv alapján minden félév elején meghatározta az előadandó szaktárgyakat, azok témáját, illetve óraszámát.¹⁰⁰ A hallgatóknak a holt nyelveken túl modern nyelvet is kellett tanulniuk. A vizsgált korszakban, 1936-ban a tanári kar határozatot hozott arra nézve, hogy az I-II. évfolyamnak kollokviumi kötelezettséggel kell német nyelvet tanulnia.¹⁰¹ A központi, konventi tanterveket több alkalommal kiegészítették, 1924-ben és 1940-ben új tantervet adtak ki.¹⁰²

A teológiai tanév jellemzően szeptember első – ritkábban második hetében kezdődött el (nem egyszerre a gimnáziumival!)¹⁰³ s az előadások a téli szünetig tartottak. A karácsonyi szünidő után következett a téli vizsgaidőszak, melyet januárban tartottak.¹⁰⁴ A tavaszi szorgalmi időszak

95 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1940. április 17-19., Budapest, 275. pont (266-268 oldalak).

96 Medgyasszay Vince püspök erre külön levélben hívta fel a pápai teológia igazgatójának figyelmét. Lásd: DREL V.1. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai, 21. doboz (1940-1941. I.), 92/1940-1941.sz. Medgyasszay Vince levele a teológiai igazgatóhoz. Pápa, 1940. augusztus 2.

97 DREL V.1. a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai (1939-1940. II., 20. sz. doboz), 747/1939-1940. A magyarországi teológiai tanárok 1940. február 2-3 között Pápán tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Hiteles másolat, 1-3.

98 A mezőgazdaságtant legutoljára az 1936-1937-es tanévben vezették be a tanrendbe, püspöki javaslatra. „*A társadalmi élet mai bizonytalansága s benne az egyházi helyzet mérlegelése indította püspök urat arra a gondolatra, hogy leendő lelkipásztorainkat a javadalmi földek jobb kihasználása érdekében a gazdasághoz értő emberekké is ki kell képeznünk.*” Lásd: ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 15.

99 ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27.

100 Lásd például: DREL V. 1. d. PRТА tanári kari jkv (1934-1942), 44. (1935. szeptember 18-i gyűlés 14. pontja); illetve: Uo. 62-63. (1936. február 3-i gyűlés 7. pontja).

101 DREL V. 1. d. PRТА tanári kari jkv (1934-1942), 100. (1936. október 19-i gyűlés 8. pontja). Innentől fogva a német nyelv tanulása kötelező volt minden hallgató számára az I-II. évfolyamon, de az önként vállalkozók angol, vagy holland nyelven is tanulhattak (valamelyik kötelező volt!). Lásd: ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 25.

102 Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1924. május 20-21., Budapest, 89. pont (97-98 oldalak). Ehhez kapcsolódva: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kari jegyzőkönyve 13. kötet (1920-1926), 158. (Az 1924. szeptember 4-i gyűlés).

103 Lásd az ÉRTESÍTŐK tanévi beosztását!

104 Az 1923-1924-es tanév őszi félévének vizsgaidőszaka 1924. január 7. (hétfő) -től február 1-jéig (péntek) tartott. Vizsgák vasárnap kivételével minden nap tartottak, ahogyan erről a Püspöki Hivatal számára megküldött részletes kollokviumi ív által is meggyőződhetünk. Lásd: DREL I. 1. b. 378. doboz, 27/1924. 01.04. ikt.sz. Dr. Vass Vince

februárban kezdődött a beiratkozással és a húsvéti szünet megtartása mellett május közepe-végéig eltartott. A vizsgaidőszak május-júniusra esett (közte hosszabb pünkösti szünettel), ezt követte a nyári vakáció.¹⁰⁵ A nyári vakáció (nagyjából) két hónapos volt, ezt nevezték nagy szünidőnek. Az időközi szünidő mindig az ünnep előtti 8. naptól az ünnep utáni 8. napig tartott.¹⁰⁶

A teológiai oktatás hétfőtől szombatig zajlott. A teológiai tanárok egyenként negyvenöt-ötvenperces előadásokat tartottak, melyeket tíz perces szünet követett.¹⁰⁷ Később, az 1942-1943-as tanévben azonban már csak negyven perces órákat tartottak Pápán!¹⁰⁸ A teológiai órarendet igyekeztek úgy alakítani, hogy a hallgatók a délutáni órákban szabadon foglalkozhassanak szemináriumi munkával, illetve belmissziós feladatokkal. Egy átlagos diáknak hetente 25-28 órája volt, melyek jó része összevontan került megtartásra más évfolyamokkal. Szemléltetésként mellékletben csatolunk három órarendet.¹⁰⁹ Csak érdekességképpen jegyezzük meg, hogy a Pápán végzett belmissziói munkának olyan jó híre volt, hogy még Hajdúböszörménybe is Pápáról kértek belmissziós munkára segédlelkészt!¹¹⁰

A teológia belső életére nézve elmondható, hogy kevés idő volt a tanórákon kívüli kötetlenebb diák-programok számára, hiszen a hallgatók a tanórákon való részvétel mellett képzőtársulati, illetve teológiai önképzőköri munkásságot is kifejtettek, délutánonként belmissziós gyakorlatokon voltak, vagy éppen a tehetséges, de szegényebb háttérű diákok instruálással igyekeztek pénzt keresni – idejük sem nagyon volt különféle belsős programok szervezésére. Természetesen ettől még odafigyeltek arra, hogy ilyen jellegű programok is bekerüljenek az év rendjébe. Az őszi félévben „ismerkedős estet” rendeztek, mely kötetlen, jó hangulatú alkalom volt egymás megismerésére. A tavaszi félévben pedig hasonló tematikájú, jó hangulatú, tartalmas programokat ígérő szeretetvendégséget rendeztek.¹¹¹ Ezekre az alkalmakra készültek el a Vezúv,

teológiai igazgató levele Németh István püspöknek, illetve mellékletben a vizsgaív (1923. december 31-i keltezéssel).

105 DREL V. 1. d. PRТА tanári kari jkv (1934-1942), 10. (1934. november 23-i gyűlés 2. pontja); ill. Uo. 68. (1936. március 3-i gyűlés 12. pontja)

106 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 175. (V/26§)

107 Lásd ehhez Tóth Kálmán volt pápai diák és tanár visszaemlékezését: TÓTH KÁLMÁN (2006): Pongrácz József: tanárom s tanártársam. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 73-74.

108 Lásd a függelékben az 1942-1943-as tanév első félévének órarendjét! Jegyezzük meg, hogy Török István volt az, aki szorgalmazta a tanórák 40 percesre rövidítését a jobb időbeosztás érdekében. Talán az ő javaslatát fogadhatták meg?

109 Lásd az órarend-mellékletet!

110 DREL V.1.a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 292/1924.sz. Szabó Gyula hajdúböszörményi hitoktató lelkész levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. szeptember 12. „A hajdúböszörményi 2,4 ezer lelkes református egyháznak egy olyan segédlelkészre volna szüksége, aki résztvenne az itten folyó belmissziói munkákban és segítene s aki nem robotszerűen, hanem hivatásérzetből, a Lélek indíttatásából végezné munkáját. Minthogy – tudomásom szerint – jelenleg a pápai teológia termel ilyen tekintetben legegészségesebb típusokat, a mi debreczeni teológiánkhoz pedig ilyen kérrrel – sajnos – ma még hiába is fordulunk, így tiszteletteljes kérrrel kereslek meg, szíveskedj részünkre egy ilyen ifjút adni...”

111 A II. félévi szeretetvendégség programja: Dr. Joó Tibor, a Nemzeti Múzeum könyvtárosának előadása; Dr. Pongrácz József igeszoigálatá; Dr. Tóth Endre rövid előadása a legációs élményeiről, ehhez kapcsolódóan két-három hallgató friss élményei; Nagy Gyula h. senior beszámolója angliai útjáról; ezen felül szavalat, énekszám és a Vezúv felolvasása. Lásd: DREL V. 1. d. PRТА tanári kari jkv (1934-1942), 72. (1936. április 24-i gyűlés 10. pontja)

vagy éppen Alagút különböző kéziratok diák-élclapok lapszámai, melyekből ezeken az esteken nagy derűség közepette felolvasásokat tartottak.¹¹² A teológia belkörüen rendezett a maga kebelében (vagy közösen a gimnáziummal) Zwingli-, illetve reformációs ünnepet.¹¹³

A teológia igazgatóját nem rektornak vagy dékánnak, hanem egyszerűen igazgatónak nevezték, illetve – egy visszaemlékezés szerint – a hallgatók tanáraikat nem „professzor úrnak”, hanem egyszerűen „nagytiszteletű úrnak” szólították. Nem csupán a viszonylag kis hallgatói létszám okán, de nyilván azért is a teológiai akadémiát a családiasság jellemezte, ez a tanár-diák viszonyban is megmutatkozott. Az elvárható tiszteletadás mellett a tanári kar egyes tagjai külön is odafigyeltek a hallgatókra, meghívták őket saját otthonukba, hogy jobban megismerhessék őket.¹¹⁴ Az odafigyelésnek egy másik megnyilvánulása a bibliaköri munka volt, vagy éppen az a számtalan belmissziói feladat, vasárnapi iskolai munka, konferencia-látogatás, melynek részesei voltak a pápai diákok tanáraik – és különösen dr. Pongrácz József (vagy éppen dr. Vass Vince) jóvoltából.¹¹⁵

A hallgatók közül a szeniori – diákvezetői –, illetve a diszpenzátori tisztség ügyében a főiskolai tanári kari gyűlés döntött, illetve kérte fel az arra alkalmasnak ítélt személyt, a szenior általában a végzett teológusok közül választott egy évre, diszpenzátorból pedig kettőt választottak, egyet a teológia hallgatói, egyet pedig a felsőbb gimnazisták közül. Feladatukörük alapvetően a konviktusra terjedt ki.¹¹⁶ A század elején a szenior általában a pápai gyülekezet segédlelkészeként is szolgált¹¹⁷, de 1917-től kezdve ez a helyzet megváltozott, amikor a tanári kar és a gazdasági tanács tisztázta a szenior helyzetét és feladatukörét.¹¹⁸

112 Néhány lapszám levéltárunk birtokában ma is megtalálható. Forrás: DREL, Pongrácz József iratanyag.

113 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 3-4. Lásd bővebben: az iskolai év során a Kollégium közössége október 31-én reformációs ünnepet, december 28-án pedig Zwingli emlékűnnepséget tartott. Mindkét alkalmon dr. Antal Géza mondott beszédet. Ezen felül az Ifjúsági Képzőtársulat gondoskodott október 6-a és a március 15-e méltó megünnepléséről.

114 KENÉZ FERENC (2011): Aki soha nem kellett, 16.

115 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943), 332. (bibliakör), 440-441. Varga Kálmán lekipásztor vallomása: „Pongrácz József professzor, ki különösen az újonnan beiratkozókra igyekezett természetesen hatást gyakorolni, első féléves koromban a Bethánia egyesület téli konferenciájára küldött, az azóta már korán elhunyt Bőjthe Sándor II. éves barátommal.” (440.). Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 25.

116 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 185. és 186. illetve: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 31. (1935. június 4-i gyűlés 18. pontja). A szenior ingyen étkezést, valamint ingyen szállást kapott fűtéssel és világítással a szolgálataiért, valamint legáció választásánál első választó lehetett.

117 ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek, 217-220. „Mert ősi szokás szerint a szenior a pápai pap káplánja, aki ott prédikál abban a nagymúltú templomban, melyet a teveli száműzetésükből való hazatérésük után építettek a pápaiak.” (217.o.)

118 Eszerint: „a főiskolai szenior a Szervezeti szabályzat értelmében a főiskola körül felmerülő teendőik végzésére van kötelezve: a pápai lelkész mellett segédlelkészi teendőket nem teljesíthet, de a Szervezeti szabályzat értelmében köteles azt esetről esetre akadályoztatása esetén helyettesíteni.” Lásd: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerületi Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 84. pont (33. oldal).

A hallgatók óralátogatását szigorúan vették¹¹⁹, „szabadságolásért”-, tehát óralátogatás alóli felmentésért a tanári karhoz kellett folyamodni, akik csak igen alapos indokot (pl: orvosi igazolás, vagy nyomós családi ok) tartottak elfogadhatónak a szabadságoláshoz.¹²⁰ Utólagos mulasztás-igazolás, esetleg betegségből kifolyólag kollokválási időszak hosszabbítás is csupán alapos indok esetében (orvosi igazolás) volt elképzelhető.¹²¹ Előfordult olyan is, hogy valaki exmissziós szolgálatai miatt nem tudott időben kollokválni.¹²²

A hallgatóknak oda kellett figyelniük arra, hogy indexük rendben legyen, tehát, hogy idejében végezzenek a vizsgákkal. Tantárgymulasztás, pótvizsga esetén büntetéspénzt fizettek.¹²³ Természetesen, amennyiben alapos indokuk volt rá (pl: orvosi igazolás), a büntetéspénz elengedését kérvényezhették.¹²⁴ Akik viszont nem rendezték indexüket, azokat félévvesztéssel sújtották.¹²⁵

Ugyancsak a tanári kar elé kellett kérvényt benyújtania a hallgatónak akkor is, ha időpontot kért vizsgája, esetleg alapvizsgája letételére.¹²⁶ A hallgatóknak, tanulmányaik felénél, miután bemutatták az I-II. évi lezárt indexüket, alapvizsgát kellett tenniük¹²⁷, melynek anyaga ó- és újszövetségi bevezetés, egyetemes egyháztörténet és filozófia volt.¹²⁸

Az alapvizsga folyamatát most az 1935. szeptember 19-20-i alapvizsga alapján szemléltetjük: a hallgatók jelentkezése után a tanári kar kitűzte az írásbeli vizsga tárgyait és kidolgozandó kérdéseit. Ez alkalommal a következőket: 1) Ószövetségi bevezetésből: a héber kánon lezárása és a kanonicitás fogalma; 2) Vallástudományból: Mi a különbség a teológia és a vallástudomány célkitűzései között?; 3) Neveléstudományból: A vallásos nevelés az újkorban.

119 Az a hallgató, amely valamely tanórára feliratkozott, azt az órát köteles volt lehallgatni. Aki igazolatlanul távol maradt az óralátogatástól, első alkalommal a szaktanár által megintetett, második alkalommal az igazgató által megdorgáltatott, harmadik alkalommal az akadémiai szék elé idéztetett, valamint szüleit is értesítették, negyedik alkalom után pedig a teológia hallgatói közül elbocsátották. Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 171. Neupor Béla háromszor is igazolatlanul hiányzott a szemináriumból, ezért tanári kar elé idéztetett és általuk megintetett. Lásd: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1914-1920), 39-40. (1915. április 28-i gyűlés 4. pontja)

120 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 67. (1936. március 3-i gyűlés 10. pontja)

121 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 15. (1935. január 9-i gyűlés 15-16-17. pontjai); ill. Uo. 17. (1935. január 24-i gyűlés 7. pontja); ill. Uo. 25. (1935. március 19-i gyűlés 8. pontja).

122 Kovács Vince nem tudott 1923 januárjában lekollokválni, ezért levelet intézett a teológiai igazgatóhoz, hogy vizsgáit februárban letehesse. Lásd: DREL V.1. a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 16/1923. sz. Kovács Vince levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 21. A tanári kar 1923. február 13-i gyűlésén indokolt elmaradást állapítottak meg többek között Kovács Vince esetében is, így díjtalanul kollokválhatott. Lásd: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv 13. kötet (1920-1926), 92.

123 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 61-62. (az 1936. február 3-i gyűlés 3. pontja)

124 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 3. (1934. október 17-i gyűlés 3. pontja)

125 Aki kollokviumai közül egyből elégtelen osztályzatot szerez, pótvizsgázhat, aki kettőből bukott, félét veszít. Ha azonban egyszeri ismétlés után sem képes kijavítani elégtelen osztályzatait a hallgató, akkor elutasítatik a teológiáról. Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 174. Lásd még: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 23. (1935. március 8-i gyűlés 2. pontja).

126 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 46. (1935. szeptember 20. Alapvizsga-gyűlés).

127 Aki nem tett alapvizsgát, az harmadévre nem volt felvehető. Lásd: THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 174.

128 VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 17.

Az írásbeli vizsgára 1935. szeptember 19-én került sor, délelőtt 8 és délután 1 óra között. Az alapvizsgázók rendben beadták dolgozataikat, majd másnap, – 20-án – reggel 8 órakor elkezdődött a szóbeli vizsga ó-, illetve újszövetségi bevezetésből, keresztyén egyháztörténetből, neveléstudományból, vallásbölcsezetből, illetve vallástörténetből. Az alapvizsga végén általános osztályzatot kaptak. Aki akár egy tárgyból is elégtelent kapott, új időpontot kérhetett¹²⁹, és javítóvizsgára állt a kérdéses tantárgy(ak)ból.¹³⁰

A tanári kar tagjai az intézményen kívül is – szintén visszaemlékezések szerint – igyekeztek megfelelő *rendet* és fegyelmet tartani. Bár vizsgált korszakunkban nem volt internátusa a teológiának, a hallgatóknak – Kenéz Ferenc elbeszélése alapján – mégis este 8 órára szállásukon kellett lenniük, nem csavaroghattak a városban akármeddig.¹³¹ A ruházkodásra is odafigyeltek, a slampos öltözetű hallgatót figyelmeztették.¹³² Az 1914-es szabályzat – úgy tűnik – megengedőbb volt, ott este 10 óra volt a megnevezett időpont, melyen túl csak igazgatói engedéllyel tartózkodhattak házon kívül a hallgatók.¹³³ Hivatalos kiküldetésben is a teológiához méltóan kellett viselkedniük. Amikor ez nem történt meg, fegyelmi eljárást indítottak a szabálysértő hallgatókkal szemben.¹³⁴

Ugyanakkor a fegyelmi ügyek esetében is igyekeztek bölcsen eljárni.¹³⁵ A hallgatói közösségben nem voltak gyakoriak a fegyelmi ügyek, néhány kirívó eset azonban volt a két világháború közti időszakban. Szíj Rezsőt¹³⁶ például több alkalommal is tanári szék elé állították. 1934 őszén, I.

129 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 49. (az 1935. október 2-i gyűlés 6. pontja).

130 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 46-47. (1935. szeptember 20. Alapvizsga-gyűlés). Javítóvizsga: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 54-55. (az 1935. november 1-jei gyűlés 2. pontja)

131 Lásd ehhez: KENÉZ FERENC (2012): Aki soha nem kellett, 16. „Nekünk, teológusoknak este 8-ra otthon kellett lenniük...”

132 KENÉZ FERENC (2011): Aki soha nem kellett, 16-17.

133 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 179. (IX/51§)

134 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1914-1920), 4-11. (az 1914. szeptember 16-án tartott gyűlés 2. pontja). A teológushallgatók egy része Komáromba került kirendelésre a háború idején, hogy sebesült katonákat ápoljanak. Hivatásukhoz nem méltó magatartásuk – kártyázás, csendháborítás, éjjeli kimaradás – miatt azonban a kórház katonai parancsnoka rapportra is hívta őket. Az ügyet a püspök tárta a tanári kar elé, kinyilvánítva, hogy a teológia jó hírvének megőrzése érdekében elengedhetetlennek tartja a szigorú büntetést. Bár nem jelent meg mindenki, a tanári kar így is kihallgatott 18 hallgatót (köztük Bereczky Albertet is!), mely összesen 3 órán keresztül tartott. A legsúlyosabb büntetést Kúr Géza kapta, akitől 150 K köztartási segélyt vontak el, két másik illető a következő legáció-választásnál 5 hellyel hátrébb tétetett, a többiek pedig, akik a kimaradásukkal váltottak ki ellenszenvet, a tanári kar előtt megintettek.

135 1935 februárjában Balogh Imrét, miután kihallgatták, bűnösnek találták és elmarasztalták. Büntetése „Jótétemények elvonása”, jelen esetben húsvéti legáció jótéteményének elvonása volt. Lásd: DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 21. (1935. február 27-i gyűlés 2. pontja);

136 **Szj Rezső** (1915-2006) református lelkipásztor, művészettörténész. A teológiai tanulmányait Pápan végezte, majd sárvári, később pétfürdői lelkipásztor lett. Már diákkorában sokat publikált, a Pápai Kollégiumi Lapok egyik szerkesztője is volt, de jelentősebb művei 1941-től kezdve jelentek meg. 1945-től bekapcsolódott a politikai életbe is a Nemzeti Parasztpárt nemzetgyűlési képviselőjeként. Időközben egyre jobban foglalkoztatta a művelődéstörténet, az iparművészet, valamint különféle csoportok hagyományai. 1961-ben meg kellett válnia lelkészi állásától, innentől kezdve az MTA Ipargazdasági Kutatócsoportjánál lett könyvtáros, majd 1968-1991 között az Országos Széchényi Könyvtár főkönyvtárosa volt. 1975-ben szerzett bölcsészdoktorátust az ELTE könyvtárstudományi szakán. Kiállításokat rendezett és nyitott meg, különféle társaságokat alapított és vezetett. 1990-ben a református egyház rehabilitálta, 1995-től a Károli Gáspár Református Egyetemen művelődéstörténetet tanított. 2006-ban, 91 éves korában hunyt el. Lásd: KÖVY ZSOLT (1997): Pályakép Szj Rezsőről. Szenci Molnár Társaság, Budapest. Illetve: N.N. (2006): Elhunyt Szj Rezső. In: <https://hvg.hu/itthon/20060426szj> [2024.08.01.]

évfolyamos hallgatóként az Önképzőkörben tiszteletlenül viselkedett mind a tanárelnökkel, mind a kör tagjaival. A tanári szék ekkor csupán megdorgálta és bocsánatkérésre kötelezte.¹³⁷ Később egy publikációja kapcsán – meggondolatlan szóhasználatáért – vette elő a tanári kar, s bár a teológiai igazgató (Trócsányi Dezső) Szíj azonnali eltanácsolása mellett állt, Pongrácz József csupán a tanári kar előtti igazgatói megdorgálást látta megfelelő büntetésnek. Minthogy a tanári kar nem tudott dönteni, az ügyet végül a főiskolai gondnoksághoz továbbították. A gondnokság végül a tanári kar előtti megdorgálásra ítélte Szíj Rezsőt.¹³⁸ Ritka eset, hogy valakit ténylegesen eltanácsoltak az intézményből, de ilyennel is találkozunk a jegyzőkönyvekben.¹³⁹

A Kollégium diákságának önképzését az 1840-1841-es tanévben indított kollégiumi Képzőtársaság¹⁴⁰ volt hivatott elősegíteni és mederbe terelni, de emellett az 1871-1872-es tanévben kifejezetten a teológushallgatók részére indították el a „Tóth Ferenc Önképzőkört”, mely az általunk vizsgált korszakban különösen kiemelkedő munkásságot folytatott, s a hallgatók tanulmányi rendjébe is szervesen beletartozott (*lásd bővebben az ehhez kapcsolódó fejezetet!*).¹⁴¹

A hallgatók számos jótéteményben részesülhettek tanulmányaik során. Ilyen volt a köztartási segély, alapítványi-adomány, vagy éppen a leghíresebb: **a legáció**. Már említettük, hogy a szénior első legáció-választó volt, a többiek pedig tanulmányi eredményeik alapján meghatározott sorrendben választhattak legációs helyet maguknak. A legációs szolgálataikat fekete ruhában voltak kötelesek elvégezni, szolgálatkészen, kellő időben tartoztak megjelenni az adott gyülekezetben.¹⁴² A pápai Kollégium hagyományaihoz híven a vizsgált korszakban kis- és nagylegátus egyaránt ment legációba. Kislegátusok voltak a kisebb gimnazisták, ők jellemzően az adott legációs helyen ünnepi köszöntő verset szavaltak házról-házra járva, míg a nagylegátusok (felsőbb gimnazisták és teológushallgatók) igehirdetéssel szolgáltak a templomban. Az ünnepek előtt összeállított legációs listáról lehetett szolgálati helyet választani.¹⁴³ Ugyanakkor a kikérés lehetősége ekkor is fennállt.¹⁴⁴ A legációval kapcsolatban elő-előfordultak a korszakban is nem várt nehézségek. 1924 húsvétján Bereményi Ferenc VII. osztályos tanuló lett volna nagylegátus Takácsiban Gaál Elemér kislegátussal, azonban Bereményi nem jelent meg a kért időpontban. Csak sejthetjük, hogy ezért írta

137 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 8-9. (1934. október 30-i gyűlés 5. pontja).

138 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 132-134. (1937. szeptember 30-i gyűlés 5. pontja); ill. Uo. 136. (1937. november 10-i gyűlés 3. pontja)

139 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 43. (1935. szeptember 18-i gyűlés 12. pontja.) *Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Mészáros Lászlót nem fegyelmi, hanem tanulmányi okokból tanácsolták el a teológiáról.*

140 Történetéhez lásd: LAMPÉRTH GÉZA (1931): A Pápai Református Főiskola története, 190-195.

141 A Tóth Ferenc Önképzőkör első tanárelnöke Kiss János professzor volt, aki kezdeményezte, hogy az Önképzőkörnek minden hallgató kötelezetten tagja legyen. KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895, 321.; PÖLÖSKEI FERENC (1981): A Kollégium a Kiegyezés után, 350.

142 THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 186. 174. 179-180.

143 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – A lelkipásztorok, akik valami miatt esetleg nem kértek legátust, rövid levélben tájékoztatták a teológiát. Lásd az 1924. évi húsvétal kapcsolatban: 77/1924. sz. (Bokod); 78/1924. sz. (Szentgál); 79/1924. sz. (Hajmáskér).

144 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 90/1924.sz. Nagy Gyula levele a teológiai igazgatóhoz, Kalmár Lajos gimnáziumi tanuló Füle-Polgárdi körzetbe való kikérése tárgyában.

Győry János lelkipásztor az igazoló-szelvényre, hogy az esztendőben sem pünkösdre, sem karácsonyra nem kérnek nagylegátust.¹⁴⁵ Mindeközben a korszakban többször kísérletet tettek a kislegátusi intézmény megszüntetésére, de ez végül a Pápai Református Gimnázium 1952. évi megszüntetéséig megmaradt.¹⁴⁶

A teológiának nem csupán a lelkészképzésben volt fontos szerepe. Az I., illetve II. **lelkészképesítő vizsgák** lebonyolításában a teológia tanári karának fontos szerepe volt.¹⁴⁷ Az ő feladatuk volt nem csupán a vizsgáztatás, de a tételek kiadása is. Ennek alátámasztásaként nézzük meg az 1935. évi lelkészképesítő vizsgákra szánt tételeket:

Az I. lelkészképesítő vizsgára ószövetségi teológiából „Az ÚR szolgálja” az ézsaiási próféciákban-, dogmatikából „Az eschatologia helye és értelme a református dogmatikában”-, etikából „Hogyan magyarázza az Úri imát Luther Nagy Kátéja, Kálvin Institutioja és a Heidelbergi Káté?” „E három magyarázat részletenkénti egybevetése, jellemzése és viszonylagos értékelése.” – volt a kitűzött feladat.

A II. lelkészképesítő vizsgára szóló tételek a következők voltak: magyar protestáns egyháztörténetből: a bodrogkeresztúri konvent, gyakorlati teológiából a szórványgondozás múltja és módszere a dunántúli egyházkerületben, egyházjogból a paritás elve az egyházkormányzásban. Igehirdetési, bibliamagyarázati textusokat, illetve kátémagyarázatos igehirdetésekhöz való kátékérdéseket is kijelöltek, melyeket a vizsgázóknak ki kellett dolgozniuk.¹⁴⁸

Az új, 1940-ben elfogadott konventi tanterv részletesen kitért az I. és a II. lelkészképesítő vizsgákra is. A teológiai tanulmányok lezárását (abszolutórium szerzést) követően egy esztendővel állhatott valaki I. lelkészképesítő vizsgára, mely után további egy év segédlelkészség várt a leendő lelkipásztorokra. Az új tanterv azonban úgy rendelkezett, hogy ezt az egy esztendőt nem csak itthon, hanem külföldön is le lehetett tölteni, nem csupán lelkipásztori szolgálattal, hanem tanulással is: „Segédlelkészi gyakorlatnak számít a theologiai tudománynak valamely külföldi főiskolán

145 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 113/1924. sz. Győry János levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. április 21.

146 Lásd ehhez Tislér Géza visszaemlékezését. Tislér Géza 1949-1951 között hatszor volt kislegátus, illetve egy alkalommal, VII. évfolyamos gimnazistaként nagylegátus is volt (1951-1952-es tanév). A kislegátus feladatairól így ír: „Ez azt jelentette, hogy minden évben, mindhárom nagy ünnepen különböző református gyülekezetekbe mentem, és az ottani református házakat egy helyi kísérő fiúval, felkerestem. A házaknál egy illő 2-3 perces jókívánságot mondtam egy versben a magam és az iskola nevében. Ezért kb. 1 forint ajándékot kaptam, amiből a kísérő fiúnak is járt egy rész. A legációba járás nem volt kötelező.” A nagylegátusáról pedig így: „Egyszer hetedikes gimnazista koromban lehettem nagy legátus is: Balatonszőlős-Pécsely-Banag-Tótvázsony egyházközségekben. Ezekben a gyülekezetekben, egy a vallásanáromtól kapott és megtanult igehirdetést kellett elmondani a templomban. [...] A nagy legátus szolgálata már több felelősséggel járt, nemcsak a szószéki munka miatt, hanem azért is, mert a velem jött kis legátusért én feleltem.” Lásd: TISLÉR GÉZA (2021): Szóval és tettel, 21-22.

147 A Lelkészképesítő bizottság elnöke a püspök volt, tagjai pedig a teológiai akadémia tanárai, valamint az egyházkerületi közgyűlés által a gyűlés alkotó tagjai közül 6-6 évre választott 3 lelkészi és 3 világi tag. Az I. lelkészképesítő bizottság esetében annak előadója és jegyzője a teológia igazgatója, a II. lelkészképesítő esetében az egyházkerületi lelkészi főjegyző, vagy helyettese. A vizsgálati szabályzatát az Egyetemes Konvent határozta meg (1940/10. sz. melléklet). Lásd: TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 21. (9. fejezet 45§)

148 DREL V. 1. d. PRTA tanári kari jkv (1934-1942), 5-6. (1934. október 17-i gyűlés 11. pontja)

történt hallgatása is, ha a jelölt hiteltérdemlő módon igazolja, hogy ez alatt gyakorlatilag is tanulmányozta az ottani egyházi életet.”¹⁴⁹ Ugyanakkor aki az I. lelkészképesítőtől számított 2 éven belül nem tette le a II. lelkészképesítőt, azt segédlelkészként nem lehetett tovább alkalmazni, hacsak elmaradását nem igazolta és az egyházkerület közgyűlése nem engedélyezte számára a vizsga letételét. Aki azonban 4 évvel az I. lelkészképesítője után sem tette le a másodikat, az még igazolás ellenében sem vizsgázhatott le.¹⁵⁰

A Dunántúli Református Egyházkerület az 1924. január 1-jétől 1929. december 31-ig terjedő időszakban – Sárospataktól átvéve a stafétát – az egyetemes egyház felkérésére megalakította a középiskolai Vallástanár Képesítő Bizottságot, így onnantól fogva mindazok, akik **vallástanári vizsgát** kívántak tenni, Pápára kellett, hogy utazzanak. E bizottságnak a teológiai tanárok is tagjai voltak. Az Egyetemes Konvent Dr. Révész Kálmán tiszáninneri püspököt, egykori pápai teológiai tanárt delegálta a maga kebeléből.¹⁵¹ A vizsga díját 1q búza árában állapították meg (az okmánypapír s az okmánybélyeg ára nélkül). Az első vizsgákra 1924. szeptember 4-5. között került sor.¹⁵² A következő hat éves ciklusra aztán újra Sárospatak kapta meg a lehetőséget.¹⁵³

Sokszor jelentett nehézséget mind a hallgatók, mind pedig az intézmény számára a **hallgatók exmittálása**, mely alapvetően káplánhiány miatt volt szükséges. Később több lelkipásztor is megörököltette exmissziós élményeit önéletírásában. Legtöbbjük közegyházi érdekből került exmittálásra jellemzően IV. éves korában, de akadtak olyanok is, akiket III. éven gyülekezeti szolgálatra rendelték.

Jó példa erre Kiss Zoltán későbbi nyárádi lelkipásztor, akit 1906. március 10-én, III. éves korában Dudarra exmittáltak, ahol két hónapig segédlelkész, majd principálisa halála után helyettes lelkész volt 1907. február 16-ig.

„Másnap böjti úrvacsoraosztás, hétfőn keresztele, kedden esketés, szerdán prédikációs temetés, csütörtökön március 15-ös ünnep várt rám. Öt nap alatt az újonc káplán - az úrvacsorai kenyér fölvergését sem véve ki - mindenén átesett. Át bizony, még a presbitériumi gyűlésen is. Az első, úrvacsora-osztásos vasárnapom délutáni istentisztelete után volt a parókián, amely távol volt kissé a templomtól és a templom mellett levő iskolától. Beteg, de a háznál fennjáró principálisom, Barthalos Kálmán arról tárgyalt presbitereivel, hogy az én kis káplánszobámat nyújtsák meg vagy egy méterrel, hogy presbiteri gyűlés tartására is alkalmas legyen. Mibe került volna?! A presbitérium szóvivői ellenkeztek. „Van nekünk iskolánk, ahol a presbiteri gyűlést meg lehet

149 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1940. április 17-19., Budapest, 275. pont (267. oldal).

150 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1940. április 17-19., Budapest, 275. pont (167. oldal).

151 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1924. október 29-31., Pápa, 46. pont VII. bekezdés (25. oldal), illetve: 172. pont (44. oldal).; Lásd még: DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 141/1924. sz. Révész Kálmán levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. június 2.

152 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 145/1924.sz. Németh István levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. június 6.

153 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1930. május 2. Budapest, 103. pont (41. oldal).

tartani.” Erre a beteg pásztor: „De én nem vagyok köteles magukkal presbiteri gyűlésre az iskolába járni.” Erre a szóvivő: „Ha nem gyün, ne gyűjjön!” E durvaságtól visszakíváncoltam az iskola padjaira. Istenem! Csak minél kevesebb presbiteri gyűlést! Mily áldás volna, ha anyagi ügyeket tárgyaló gyűlést lelkésznek nem kellene vezetnie.”¹⁵⁴

Az exmisszióban lévő hallgatóknak lekipásztori munka mellett kellett még a tanulmányaikat is folytatniuk – vagy éppen lezárniuk, amely nem volt könnyű feladat. Szakál Ernőt IV. évfolyamos hallgatóként exmittálták Komáromba helyettes lelkésznek, majd onnan Dadra került segédlelkésznek. Dadi szolgálata alatt készült a IV. évfolyam kollokviumaira – valamint később lelkészképesítő vizsgáira is.¹⁵⁵ Az exmittált hallgatók azon túl, hogy társaiknál korábban belekerültek a mindennapi gyülekezeti élet forgatagába, kiszakadtak a teológia közösségéből is, s magától értetődően sok esetben nem tudtak úgy teljesíteni, mint egy átlagos – tehát nem exmittált – hallgató.

A pápai teológia igyekezett fenntartani a jó kapcsolatot a többi magyarországi (illetve: Kárpát medencei) teológiával. Ennek érdekében az egy-kéthetes **„diákcsere-program”** keretében igyekeztek a teológiák egymáshoz hallgatókat küldeni.¹⁵⁶ Az 1939-1940-es tanévben két-két hallgató érkezett Budapestről és Patakról Pápára, míg Pápáról az említett két intézménybe is két-két hallgató látogatott el.¹⁵⁷ Az 1940-1941-es tanévben öt vendéghallgató érkezett Pápára (2-2 Sárospatakról és Debrecenből, 1 fő Sopronból), míg Pápáról hárman utaztak Kolozsvárra, hogy részt vegyenek egy félév végi evangelizáló konferencián.¹⁵⁸ Az 1941-1942-es tanévben 2 hallgató érkezett a soproni evangélikus teológiáról, ahová Pápáról is két hallgató ment két hétre cserediáknak. Emellett egy hallgató Budapesten, illetve Debrecenben végzett belmissziói tanulmányokat.¹⁵⁹ Az 1942-1943-as tanévben két fő érkezett Patakról Pápára, s Pápáról is két fő ment Patakra cserediáknak.¹⁶⁰ Az 1943-1944-es tanévben már nagyobb mozgásról tudunk: Pápáról Sárospatakra ment 2 fő, Kolozsvárra ment 2 fő, Debrecenbe ment 2 fő. Sárospatakról, Debrecenből és Kolozsvárról 2-2, összesen 6 fő érkezett. A „legifjabb” hallgatók II. évesek voltak, de alapvetően ebből is látható, hogy cserediáknak alapvetően a felsőbb évesek, III-IV. évesek mentek inkább.¹⁶¹ A vizsgált korszakban Pápára jöttek 19-en, Pápáról mentek más teológiákra szintén 19-en, így a létszám kiegyenlített volt (de valószínűleg erre törekedtek is).

¹⁵⁴ KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 597.

¹⁵⁵ KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 556.

¹⁵⁶ Lásd ehhez: ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 55. Budapest, Debrecen, Sárospatak. A teológia szeretett volna Losonccal és Kolozsvárral is ilyen kapcsolatot kialakítani.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 20.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 25.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941,

¹⁵⁷ ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 25.

¹⁵⁸ ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 17.

¹⁵⁹ ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 31.

¹⁶⁰ ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 28.

¹⁶¹ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kari jegyzőkönyve 14. kötet (1942-1944), 61. (1943. november 26-i gyűlés 7. pontja)

A hallgatók lelki növekedését vizsgálta korszakunkban különféle lehetőségekkel igyekeztek segíteni. Az 1939-1940-es Értesítőben még ezt olvassuk: „Az akadémián két bibliakör működött, az egyiket dr. Pongrácz József, a másikat dr. Török István theol. tanár vezette. De maguk az ifjak is összegyűltek az Ige lábainál és szoros önvizsgálattal készültek végzendő hivatásukhoz.”¹⁶² Az 1940-1941-es tanévtől fogva azonban már az addig is megszervezett **teológiai bibliakörök kötelezővé váltak** olyan módon, hogy mindegyik professzor vezetett bibliakört, s mindegyik hallgatónak legalább egy bibliakörben munkálkodnia kellett. Az 1940-1941-es tanévben Tóth Lajos bibliaköre a zsoltárokkal, Török Istváné Ézsaiás próféciaival (bár Török a tanév elején már elment), Trócsányi Dezső Máté evangéliumával, Pongrácz József Márk evangéliumával, Tóth Endréé az Apostolok Cselekedeteivel, Benedek Sándoré pedig a Timóteushoz írt 1. levéllel foglalkozott.¹⁶³ Az 1941-1942-es tanévben már csak négy tanárnak volt saját bibliaköre (hiszen Török István elment), s legtöbbször az előző tanévi tematika szerint folytatták a munkát.¹⁶⁴ Az 1942-1943-as tanévben már csak ketten tartottak ilyen bibliakört: Trócsányi Dezső és Pongrácz József, előbbi Máté evangéliumával, utóbbi a „Jézus Krisztus jó vitéze” témával foglalkozott. „Hisszük, hogy az Ige mellé való ilyen közös letelepedésnek áldásai nem maradnak el.” – olvassuk az Értesítőben.¹⁶⁵

II.5. Exkurzus: A megpróbáltatások ideje (1914-1920)

A két világháború közötti időszak eseménydús volt a pápai teológiai oktatás számára – ezt egyaránt érthetjük pozitív, illetve negatív értelemben is. Az oktatást háborús fennforgások, a Tanácsköztársaság, illetve különféle járványok nehezítették. Elmondható, hogy ez a „nehezített időszak” jobbra az 1914-1920 közötti évekre koncentrálódik – nem sok idő egy akkor majd’ 400 esztendőes intézmény életében! –, mégis sokak tanulmányait megnehezítette. Az alábbiakban ezekre térünk ki röviden.

Az első világháború több szinten is érezte hatását a pápai teológián. Alig néhány hónappal az első világháború kitörését követően, 1914. október 23-án **hadikórház céljaira átadták a Kollégium főépületét** a hadseregnek. Innentől kezdve a teológiai oktatás Németh István püspök házában folytatódott éveken keresztül¹⁶⁶, a gimnáziumi oktatás pedig a pápai evangélikus és

¹⁶² ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 25.

¹⁶³ ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 17.

¹⁶⁴ ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 31.

¹⁶⁵ ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 28.

¹⁶⁶ ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 21.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 56.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 11.; Lásd ehhez Tapsonyi Sándor – későbbi nagyigmándi lelkész – visszaemlékezését: „A teológián eltöltött évek a nagy szenvedések között teltek. Az ősi kollégium hadikórház lett, és a teológia Németh István püspök úr házában tartotta előadásait. Itt reméltük, hogy majd csak vége lesz a szenvedésnek, és minden jóra fordul. Czegléd Sándor, Pongrácz József, dr. Thury Etele, dr. Antal Géza és dr. Horváth József tanáraink tudása és lelkesedése készítette a nagy útra. Csizmadia Lajos kedves egyénisége és a gyakorlati tárgyak előadása közben adott sok bölcs tanácsa azóta is kísérik és irányítanak. Kiss

református általános iskolák termeiben, valamint később az Ókollégiumban is folyt, melyben arra az időre felszámolták a nemrég kialakított gimnáziumi internátust. Az 1917-1918-as tanévben a teológia is átköltözött az Ókollégiumba, ahol addigra már a gimnázium bizonyos óráit is tartották (valamint a református általános iskolában, s a Kollégium főépületének természettani előadótermében – ez a terem, úgy látszik, nem kellett a hadseregnek).¹⁶⁷ Végül aztán az 1918-1919-es tanév őszen költözhetett vissza mind a gimnázium, mind pedig a teológia a Kollégium főépületébe.¹⁶⁸

Újabb csapást jelentett a Kollégium közössége számára, hogy 1918. október 31-én Budapesten **meggyilkolták Tisza István miniszterelnököt** – a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokát –, amelyet mély megrendüléssel vett tudomásul a Teológiai Akadémia közössége.¹⁶⁹

A tanítási rendben további nehézséget okozott a városban is megjelenő *spanyolnáthajárvány*, mely 1918 nyarán érte el városunkat. A Pápai Hírlapban szeptember elejétől folyamatosan tájékoztatták a lakosságot a járvány nagy fokú kiterjedtségéről.¹⁷⁰ A városban időközben megalakult a Közegészségügyi Bizottság, mely már október elején megállapította, hogy valamennyi pápai iskolában megjelent a járvány, ezért első körben elrendelték, hogy október 16-ig bezárnak minden oktatási intézményt, a tantermeket pedig kifertőtlenítik. A rendelet hatására október 14-én bezárták az alsó- és középfokú oktatási intézményeket, a teológiát pedig két nappal később, 16-án. Noha Dr. Cseh-Szombathy László főorvos szerint a betegek száma október végére már csökkent, a bizottság mégis jónak látta, ha az intézményeket legalább november 11-ig zárva tartják. Az oktatás városszerte végül november 25-ig szünetelt. A teológián szinte mindenki megbetegedett – tanárok-diákok egyaránt –, ám végül senki életét nem követelte a járvány.¹⁷¹

A háború végén tapasztalható teológushallgató-hiányra szükségmegoldásként adott feleletként 1918. október 1-jén „*hadi tanfolyam*” indult a teológián, melyre négy elsőéves hallgató iratkozott be. A félév 12 hetét követően a hallgatók kollokviumon tettek vizsgát megszerzett tudásukról.¹⁷² A szeptemberi közgyűlésen Németh István püspök már kifejezte abbeli reményét,

József pápai lelkipásztor órái mindig feledhetetlenek.” Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 926.

167 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 63.

168 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 12. pont (Püspöki jelentés, VI. pont: Oktatásügy, 19-20 oldalak).

169 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 3.

170 Pápai Hírlap, 15. évf. 36. szám (1918. szeptember 7.), 3.; Pápai Hírlap, 15. évf. 41. szám (1918. október 12.), 2.; Pápai Hírlap, 15. évf. 42. szám (1918. október 19.), 4.

171 Lásd összefoglaló cikkemet: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2020): A pápaiak és a pápai reformátusság a spanyolnáthajárvány idején. In: Tebenned bízunk – Pápai református értesítő, 5-6 oldalak. A helyzet súlyossága ellenére mai szemmel nézve megdöbbentő, hogy a hivatalos dunántúli egyházi sajtóban szinte alig foglalkoztak a betegséggel. A tárgyévben mindössze egyetlen kisebb közlemény jelent meg a járvánnyal kapcsolatban a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain.

172 N.N. (1918): Vegyes (Hadi tanfolyam a theol. akadémián). In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 40. szám (1918. október 6), 180.

hogy a katonai szolgálatra behívott teológusok szabadságolása alkalmával újabb 12 hetes kurzus elvégzésével folytathatják teológiai tanulmányaikat. A 12 hét alatt az órák megduplázásával lehetett a megfelelő mennyiségű tananyagot leadni.¹⁷³

Az 1918-1919-es tanévben a tavasszal kikiáltott **Tanácsköztársaság** fokozta a nehézségeket.¹⁷⁴ Március 29-én államosították a városi oktatási intézményeket¹⁷⁵, mely körülmény a teológia életét is meghatározta. A teológián 1919. február 10-én elindult a második félév, melyet a Tanácsköztársaság kitörése miatt – püspöki és igazgatótanácsai rendelkezésre – március 31-én be kellett fejezni. A félév végi kollokviumokat alig két hét alatt – április 1-12. között – tartották meg. Az intézmény teremt a Közművelődési Osztály vette birtokba, mely kezdettől fogva ellenségesen tekintett a teológiára, s annak felszámolását szerette volna elérni.¹⁷⁶ A teológiai tanárok közül április 30-án dr. Antal Géza ejtették túsul, de őt azonban néhány nap múlva szabadon bocsátották.¹⁷⁷ A teológia hallgatói a diktatúra kitörése után saját szakszervezetet alakítottak, melyet nem sokkal később feloszlattak. Elnökökké egy elsőéves hallgatót választottak, aki azonban meglehetősen szerencsétlen hangú székfoglaló beszédet tartott, melyet szóvá is tettek neki. Ezt követően a „bukott elnök” önként távozott a teológiáról. A tanévzárást követően három diákról derült ki, hogy beálltak a vörös hadseregbe, de *„mentségül szolgált az a körülmény, hogy megszállott területről valók voltak, semmi anyagi segítségük nem volt.”*¹⁷⁸

A Tanácsköztársaság bukását követően Németh István püspöknek sikerült a Kollégium teljes épületállományát visszavennie az Egyházkerület tulajdonába.¹⁷⁹ Ez is hozzájárult ahhoz, hogy a városban a Pápai Református Kollégium volt az első, amelyben a rendszeres tanítási munka szeptember elején megkezdődhetett. Németh püspök a teológia tanáraitól „önigazoló jelentést” kért a Tanácsköztársaság alatti viselkedésükkel kapcsolatban – melyek beérkezte után a püspök mindannyiukat igazolta.¹⁸⁰

A Tanácsköztársaság bukását követően még néhány kisebb nehézség felütötte a fejét a következő években. Az 1919-1920-as tanévben az előadások az I. félévben szeptember 16-tól december 12-ig rendben megtartottak, januárban azonban tüzelőhiány, februárban pedig

173 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 12. pont (Püspöki jelentés, VI. pont: Oktatásügy, 20. oldal).

174 Összefoglaló cikkem a témában: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): A Pápai Református Kollégium a Tanácsköztársaság idején. In: Dunántúli Református Lap. XXIII. évf. 4. szám (2019. december), 58.

175 Direktórium küldöttsége március 30-án megjelent, hogy őrizet alá vették a gyűjteményeket és a pénztárakat. Két héttel később, április 14-én államosították a Főiskolai Könyvtárt, s azt „Városi Nyilvános Közkönyvtárnak” nevezték ki.

176 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 3.

177 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 3.

178 N.N. (1919): jelentés a theol. akadémia állapotáról. In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 18. szám (1919. október 26.), 121.

179 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1920. szeptember, püspöki jelentés, 21.

180 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1920. szeptember, püspöki jelentés, 21.

spanyolnátha-járvány miatt szünetelt az oktatás. Ennek is köszönhető, hogy erőteljes csúszással, csupán 1920. március 1-19-ig tartották meg az első féléves kollokviumokat.¹⁸¹ Az 1920-1921-es tanév – amely a Kollégium 390. tanéve volt – mind a gimnazistáknak, mind pedig a teológushallgatóknak – a meghirdetettektől némiképp eltérően – szeptember 4-én nyílt meg. Hosszú idő óta ez volt az első „teljesnek mondható” iskolai év.¹⁸² Az 1921-1922-es tanévben rövid időre újra visszatért a spanyolnátha-járvány, január végén és február elején többen megbetegedtek.¹⁸³

Mindezek ellenére a teológiai oktatás a maga rendje és módja szerint folytatódott, közben pedig egyre-másra tűntek el az útból az oktatást addig nehezítő tényezők. A '20-as évek elején a tanszékeken megfigyelhető tanárhiány is megoldódni látszott, s az intézmény végre lehetőséget kapott arra, hogy egy nehéz és küzdelmekkel teli évtized után egy boldogabb és (egyház)építőmunkával teli jövő felé tekinthessen. Ezt támasztotta alá az egyházkerület egyértelmű állásfoglalása is, mellyel a lassan 400. életévét betöltő Pápai Református Kollégium további fenntartását kívánta biztosítani, s melyet aztán így örökítettek meg: „*Örömmel és hálával jegyezzük fel, hogy indítványukra a június hó 8-án tartott egyházkerületi közgyűlés oly intézkedést tett, mely a főiskola fennmaradását biztosítja.*”¹⁸⁴

* * *

II.6. Exkurzus: Losonc

A Felvidék elcsatolásának a trianoni békediktátum által történő véglegessé válásával a Dunántúli Református Egyházkerület elveszítette két történelmi egyházmegyéjét, a Barsi- és a Komáromi Református Egyházmegyéket. Ez a két megye a Pápai Református Kollégium, s benne a pápai teológia történelmi beiskolázási területe is volt, így Pápa számos fiatal tanulótól és hallgatótól esett el.

181 N.N. (1920): Vegyesek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 1. szám (1920. március 14), 4. Mind a teológián, mind a főgimnáziumban, mind pedig a nőnevelő intézetben március 1-jén vette kezdetét a tanítás, illetve vizsgáztatás.

182 ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 4.

183 ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 11.

184 ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 7. DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1922. június 7. Pápa, 30. pont (15-16 oldal), d. bekezdés. „indítvánnyal járul a kerületi közgyűlés elé, miszerint a kerületi közgyűlés mondja ki, hogy a lelkészképzést elsőrendű egyházi teendőnek ismeri el, a kerületi teológia fenntartását szükségesnek tartja, mert csak úgy érvényesítheti kellőleg befolyását a lelkészképzésre és úgy biztosíthatja jövőre is az egyházkerület önálló fennmaradását, ha saját papnevelőjében képezett lelkészeket állíthat az egyházkerület és gyülekezetei szolgálatába és e cél elérése érdekében hajlandó minden szükséges és lehető áldozat meghozatalára;” A kerület válasza pedig: „a d) pont alatti indítványt elfogadja és a kerületi teológiai akadémia fenntartását áldozatok árán is szükségesnek tartja és magára vállalja.”

Természetesen a Felvidéken is nagy kérdés volt a lelkészképzés és lelkészi utánpótlás kérdése, melyre az újonnan felálló egyházkerületek (Dunáninneni-, Szlovenszkói Tiszáninneni- és Kárpátaljai-¹⁸⁵) által közösen létrehozott Konvent úgy határozott, hogy saját lelkészképző intézetet alapítanak és tartanak fenn. Ez lett a Losonci Református Teológiai Szeminárium, mely Sörös Béla losonci lelkipásztor vezetésével 1925. szeptember 16-tól 1939. január 25-ig működött, s töltötte be áldásos feladatát.¹⁸⁶ Ugyan 1926-ban az állam betiltotta a Szeminárium működését, de egy 1926. szeptember 21-i kormánynyilatkozat mégis lehetővé tette.¹⁸⁷

A Szeminárium fennállása idején összesen nagyjából 203-207¹⁸⁸ hallgatója lehetett az intézménynek, melyből 115 hallgató végezte el a képzést, további 43 fő ugyan még Losoncon kezdte tanulmányait, de már nem ott tettek lelkészképesítő vizsgát (további 46 fő pedig rövidebb-hosszabb ideig tanult Losoncon). Összesen tehát 158 olyan egykori hallgatóról beszélhetünk az 1925-1939 közötti időszakból, akik később jórészt a Felvidéken lettek lelkipásztorok.¹⁸⁹

A Felvidék magyarok által lakott területének legnagyobb része 1938 őszén, a müncheni egyezmény, illetve a bécsi döntés következtében tért vissza Magyarországhoz. Az elszakadás előtti egyházi területi közigazgatás ezzel helyreállott – ugyanakkor ez az 1925-től fogva fennálló Losonci Református Teológiai Szeminárium végét is jelentette. Sörös Béla igazgató úgy látta, hogy a losonci teológia befejezte áldásos feladatát, így a Szemináriumot 1939. január 25-én megszüntették, hallgatói pedig az anyaországi négy teológián folytathatták tanulmányaikat. A volt losonci hallgatók tanulmányaik teljes beszámításával folytathatták tanulmányaikat, így nem maradtak le. Ezt az Egyetemes Konvent 1939. évi 167. határozati pontja az alábbiak szerint szabályozta:

(Az 1-2 pont az érettségi bizonyítvánnyal, annak honosításával és egyéb közismereti tárgyakkal foglalkozik)

„3. A Losoncról jött theológusok egyes nem hallgatott theológiai tantárgyakból, amennyiben azok már nem hallgathatók, hallgatás nélkül kollokviumot tesznek. Az egyes szaktanárok jelölik ki tantárgyaik leglényegesebb és legfontosabb részeit.

A visszakérült theológusok kollokváltatását és vizsgáztatását a legnagyobb szeretettel kell kezelni.

A már megszerzett alapvizsgálat és a kiadott abszolutórium határnak tekintendő. Azok megszerzése után egyes hiányzó tantárgyak pótlása nem követelhető.

185 Lásd ehhez bővebben: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 13-20.

186 Történetéhez lásd: KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 153-161. (A Losonci Református Teológiai Szeminárium)

187 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 17.

188 A hallgatók létszámának tekintetében eltérnek a vélemények. Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 17.

189 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 153-161. (A Losonci Református teológiai Szeminárium)

4. *A magyar nyelvű teológiai szakirodalom termékeit a Losoncról jött teológusok szemináriumi munka útján ismerjék meg, úgyszintén az utolsó félszázad magyar egyházi lap- és folyóirat irodalmát is.*

5. *Végezzenek mindnyájan tudományos szemináriumi munkát.*

6. *Énekeskönyvünk, bibliánk és hitvallásaink használata és ismerete által, a teológiákon végzett gyülekezeti munkákba való bevezető gyakorlati munkák megismerése és végzése által neveltessenek be a református egyház gondolat- és testvéri közösségébe.*”¹⁹⁰

A pápai tanári kari jegyzőkönyv tanúsága szerint is Pápára 15 fő¹⁹¹ érkezett¹⁹², akikkel kapcsolatban a pápai teológia tanári kara azzal a javaslattal élt a kerületi közgyűlés felé, hogy a Losoncról Pápára jött 14 (15) hallgató ugyanolyan segélyezésben részesülhessen, mint a régebben Pápán tanuló társaik. Erre a célra 1200 Pengő összeget tartottak szükségesnek egy évre – melyet a gazdasági tanács mellett az egyházkerület is jóváhagyott, egyúttal pedig jegyzőkönyvileg köszönetet szavaztak Sörös Bélának a Felvidéken véghezvitt munkájáért, hogy két évtizeden keresztül a megszállt területen lelkipásztorokat neveltek a felvidéki gyülekezetek számára.¹⁹³

Az iskolai Értesítő beszámolója szerint mind a tanári kar, mind pedig a hallgatói közösség szeretettel fogadta a Losoncról Pápára érkezőket, segítve őket a beilleszkedésben.¹⁹⁴ Sőt, 1939. február 22-én külön szeretetvendégséggel köszöntötték a felvidéki hallgatókat, mely alkalommal kötetlenebb formában nyílt lehetőség az ismerkedésre.¹⁹⁵

A Losoncról átjött hallgatók: I. évfolyamból Csekcs Lajos, Komjáthy Aladár¹⁹⁶, II. évfolyamból: Csukás Zsigmond, Gulyás Lajos¹⁹⁷, Nagy Antal, Nagy Gyula, III. évfolyamból:

190 Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1939. április 19-20., Budapest, 167. pont (191-192 oldalak).

191 14 főről ír a közgyűlési jegyzőkönyv, míg a tanári kari jegyzőkönyv és az iskolai Értesítő 15-ről! Lásd: ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 15. *(Mi a névsor ismeretében is a 15 fős létszámot fogadjuk el!)*

192 DREL V. 1. d. A PRITA tanári kari jkv (1934-1942), (1939. február 6-i gyűlés).

193 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület rendkívüli Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1939. február 16. Pápa, 21. pont (20-21 oldalak). Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 21.

194 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 15.

195 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 17.

196 **Komjáthy Aladár** (1919-2004) teológiai tanulmányait Losoncon és Pápán végezte. Segédlelkész volt Adorjánházán, Veszprémben és Nemesszalókon. Lelekipásztor volt Kádártán, Bárándon, Egerben. 1955-1968 között a Hevesi Református Egyházmegye esperese. 1968-1992 között a budai református gyülekezet lelekipásztora volt, közben 1968 és 1989 között a Budapesti Déli Református Egyházmegye espereseként szolgált. 1992-ben nyugalomba vonult. 1975-1985 között országgyűlési képviselő volt. Számos kitüntetést kapott a szocializmus idején. 2004-ben hunyt el. Lásd: http://helyismeret.hu/index.php?title=Komj%C3%A1thy_Alad%C3%A1r [2024.08.04.]

197 **Gulyás Lajos** (1918-1957) teológiai tanulmányait Losoncon és Pápán végezte. Segédlelkész volt Felsőgellén, majd Balatonszepezden végzett lelekipásztori szolgálatot. A második világháború idején zsidókat mentett, mely miatt a nyilason letartóztatták. A háború után politikai pályára lépett (lelkészi szolgálata mellett), s az 1947-es választásokon kisgazdapárti képviselőként indult. Később Levélen szolgált. Ottani szolgálati idején tört ki az 1956-os forradalom, s a forradalomban játszott szerepe miatt később ártatlanul elítélték és kivégezték. Lásd: KÖVY ZSOLT (1999): Hazádnak rendületlenül – Gulyás Lajos emlékezete. Kálvin Kiadó, Budapest. Illetve a legfrissebb szakirodalom: ERDŐS KRISTÓF (2018, SZERK.): „... nem lehetett megmenteni...” Gulyás Lajos kivégzett református lelekipásztor kegyelmi ügye (1956-1957). Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

Kossár András, Rácz György, Végh Dániel, IV. évfolyamból: Hamar István, Horváth Zsigmond, Kalmár Kálmán, Martsa Dániel, Pályi János, Vörös Béla, összesen tehát 15 fő.¹⁹⁸

II.7. Exkurzus: Reformtervek a teológiai oktatásban (a Révész-Csikesz terv)

Vizsgált korszakunkban négy helyen folyt a teológiai oktatás a Magyar Királyságban: Budapesten, Debrecenben, Pápán és Sárospatakon, három helyen főiskolai, egy helyütt (Debrecenben) egyetemi keretek között. A Kárpát-medencében ezen felül még két helyen: Losoncon, illetve Kolozsváron folyt lelkészképzés.

Az országcsonkítás után jelentősen megkisebbedő egyházkerületek életében minden bizonnyal már a háttérben elkezdődött a gondolkodás afelől, hogy szüksége-van-e az országos egyháznak négy lelkészképző intézetre? Természetesen a kezdeményező – amint ezt Vladár Gábor találóan kifejtette¹⁹⁹ – a mindenkor védett helyzetben lévő Debrecen volt.

Révész Imre későbbi tiszántúli püspök egy 1930-ban megjelent írásában túl soknak tartotta a négy helyen folyó teljes lelkészképzést. Révész Imre a lelkész-túltermelés elkerülése érdekében írta meg cikkét, melynek az ekkor életbe léptetendő új lelkészválasztási törvény adott alapot. Meglátása szerint már csak a túltermelés elkerülése érdekében is szükséges a teológiai képzés öt évfolyamosra bővítése, ugyanakkor – és itt jön a lényeg! –, Révész felvetette azt a kérdést is, hogy amíg a trianoni helyzet következtében fennálló határok léteznek, addig mennyiben van szükség az egyetemi lelkészképzés mellett három teljes akadémiára? Meglátása szerint az öt esztendőre felemelt teológiai képzés bevezetése esetén a három akadémiából egy-kettő „*az ötödik évfolyam szolgálatában álló lelkészképző, pasztorális-pedagógiai szemináriumokká alakulnának át, természetesen minden képzelhető jogfolytonosság fenntartásával.*”²⁰⁰ Révész – tudva, hogy darázs-fészekbe nyúl, fontosnak tartotta, hogy olyan közegben kerüljön felvetésre az ügy, ahol az egyház javát szeretnék.²⁰¹ A Debreceni Protestáns Lap következő számában újabb cikket olvashatunk tőle, melyben kiderül, hogy a négy legnagyobb egyházi lap közül három²⁰² a következő

198 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 26.

199 Vladár Gábor e témában írt összefoglalója tömör és velős, ugyanakkor éppen e tömörség miatt a szerző nem fejthette ki bővebben álláspontját, ezért jelen sorok írója fontosnak tartotta, hogy Vasady Béla cikksorozatáról bővebben írjon. Lásd: VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 18.

200 RÉVÉSZ IMRE (1930): Hová vezet ez? In: Debreceni Protestáns Lap, 50. évf. 40. szám, 338.

201 RÉVÉSZ IMRE (1930): Hová vezet ez? In: Debreceni Protestáns Lap, 50. évf. 40. szám, 338-339.

202 Tegyük hozzá, a Dunántúli Protestáns Lap sem, melynek főszerkesztője éppen egy (pápai) teológiai professzor volt!

héten nem is foglalkozott a kérdéssel, csak a Sárospataki Református Lapokban volt olvasható „Darázsfészek” cím alatt²⁰³ egy vélemény Révész gondolatmenetével kapcsolatban.²⁰⁴

Alig egy esztendővel később, az 1931. szeptember 24-én Kecskeméten tartott egyházmegyei közgyűlésen már egyenesen az a javaslat született, hogy a budapesti és a pápai teológiákat vonják össze.²⁰⁵ Egy forrásunk szerint a Dunántúli Református Egyházkerület 1936. október 14-i tatabányai gyűlésén Dr. Matolcsy Sándor egyházkerületi jegyző szintén felvetette ezt a lehetőséget, méghozzá úgy, hogy Pápan végezték volna a hallgatók az I-II. évfolyamot, Budapesten pedig a III-IV.-et, de a forrásunk által hivatkozott egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvben erre nem találunk adatot.²⁰⁶

Néhány esztendővel később, a Lelkészegyesület című lapban folytatásként 1939-ben és 1940-ben jelent meg Dr. Vasady Béla cikksorozata, mellyel a magyarországi négy teológia helyzetének rendezésére tett kísérletet.²⁰⁷ Fontos megjegyezni, hogy ez a cikksorozat közvetlenül az új konventi tanterv életbeléptetése, s így az öt évfolyamosra felemelt teológiai képzés beindítása előtt jelent meg. A cikksorozat elején rendkívüli alapossággal vázolta a teológiai tanterv alakulását az 1924-es – akkor – új tantervtől a kettős képzésen át a jelenig.²⁰⁸ Harmadik cikkében fogalmazta meg alapkérdését: *„A kérdés csak az, hogy a teológiai tanárok országos konferenciája által elkészített ötéves teológiai tantervjavaslat véglegesen megnyugtatónak tekinthető-e, és hogy nem lehetséges-e a lelkészképzés reformjának oly megoldási módja, amely nem elégedvén meg csupán azzal, hogy új tárgyakat és új vizsgákat vezet be, ez ötéves tantervjavaslatnál sokkal gyökeresebben, egyetemes egyházi érdekekből sokkal radikálisabban mer hozzányúlni e fölöttébb egzisztenciális kérdésünkhöz?”*²⁰⁹ Cikkének végén megállapítja, hogy a speciális lelkészképzésnek, mint célnak eléréséhez még az ötéves tanulmányi idő sem elég: legalább hat, vagy hét tanévre van szükség

203 N.N. (1930): Darázsfészek. In: Sárospataki Református Lapok, 25. évf. 41. szám (1930.október 12.), 241. *„Egyébként a teológiai akadémiákkal szemben: hands off. Veszélyeztetett időben árurol az, aki egyetlen várat is fel akar adni. Ebben az időben most benne vagyunk. Ki ne érezné? — Most tatarozni és építeni kell és vigyázzban állni az ellenség által „juhakolnak” nevezett Szigetvárában a hűség és hősiesség lelkével. Theol. akadémiáink csendben és zajtalanul végrehajtották azt, amit Révész Imre joggal és helyesen kíván (erkölcsi és tanulmányi szigorúság fokozása, rostálás, korlátozott számú felvétel stb.). Rámutatok Budapest dicséretes és követésre méltó, már évek óta következetesen alkalmazott példájára. Más akadémiákról szerénységből és illetékesség híján nem beszélek. Az egyetemi fakultás mit tett? Helyzete természetesen nem nehezebbé a tisztán tudományos szemponton túl menő minden másnemű követelménnyel szemben?”*

204 RÉVÉSZ IMRE (1930): Hová vezet ez? (Második rész) In: Debreceni Protestáns Lap, 50. évf. 41. szám, 366-367.

205 VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 18.

206 KÖVY ZSOLT (2001): Exodus. A pápai református teológusok hűsége és a beért gyümölcs 1951-2001. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 121-14. És különösen a 13. oldal! Lásd még ehhez: DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1936. október 14. Tata.

207 Lásd: VASADY BÉLA (1939): A lelkészképzés reformja (1.). In: Lelkészegyesület, 32. évf. 50. szám, 331-332.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (2.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 1. szám, 4-5.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (3.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 2. szám, 6-8.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (4.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 3. szám, 10-12.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (5.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 4. szám, 14-17.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 5. szám, 17-20.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 6. szám, 22-24.;

208 Minthogy Vasady professzor a cikkeiben igen kimerítően jegyezte le – a fellelhető források pontos felhasználásával – az új tanterv kialakulásának előzményeit, ezért ennek ismertetésétől eltekintünk.

209 VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (3.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 2. szám, 6.;

ahhoz, hogy a különböző lelkipásztori gyakorlatokra való specializálódás megtörténhessék. Így pedig az éppen akkor bevezetendő ötéves képzést nem lehet teljesnek tekinteni, hiszen a lelkészképzést továbbra is „partikuláris jellegében” hagyta meg. Vasady meglátása szerint a mai korban rendkívül szükséges az, hogy a magyar református lelkipásztorok lelkiességükben is egységesek legyenek, ehhez pedig mind a négy teológia összehangolt munkájára van szükség.²¹⁰

Cikksorozatának negyedik darabjában Csikesz Sándor és Révész Imre reformtervezeteit ismertette. Kettejük 1937-es tervezete szerint az alábbi módon lett volna elosztva a lelkészképzés a négy hazai teológián: az első tanévben az ókori nyelveket és egyéb előkészítő tárgyakat tanulták volna a hallgatók Pápan, utána a négy évig tartó tényleges tudományos képzésükre Debrecenben került volna sor, majd egy-egy évet töltöttek volna Sárospatakon és Budapesten, előbbi esetében a falusi és kisvárosi gyülekezetek, utóbbi esetében a nagyvárosi gyülekezetek megismerése céljából. Vasady ezzel az elgondolásával egyrészt a képzést kívánta egységesíteni, másrészt az anyagi erőket szeretne volna jobban koncentrálni.²¹¹ A cikksorozatban Vasady számos lelkipásztor véleményét beemelte, akik az évek folyamán szót emeltek a lelkészképzés átalakítása ügyében. Összességében elmondható, hogy a megszólaló lelkipásztorok gyakorlatiasabb lelkészképzést kívántak, illetve a teológiákon az önképzés erősítését, valamint a teológushallgatók lelki nevelését, személyes pasztorálását.²¹²

Cikksorozata végén – levonva az eddigiekből látható konzekvenciákat –, Vasady 18 pontban foglalta össze a lelkészképzés reformját. Ebben kiemelte, hogy meglátása szerint a Révész-Csikesz terv számára a legelfogadhatóbb a tervezetek közül. Ezen felül fontosnak tartotta úgynevezett „gyakorló gyülekezetek” kijelölését, ahol a lelkésznövendékek a második segédlelkészi évüket tölthetik. A külföldi tanulmányutak feltételeinek egységes szabályozását is kívánta, ezen felül nagy szerepet szánt a teológiai internátusoknak, valamint az azokban működő spirituálisoknak, illetve bibliaköröknek. A teológiai tanárok fizetésének azonos szintre emelése mellett azt is fontosnak tartotta, hogy a más felekezetből áttért lelkészek valamelyik teológián két félév lehallgatására köteleztessenek. *„Utoljára, de nem utolsónak a biblikus, egyházas és hitvallásos szellem végleges diadalrajutását kérjük és várjuk a lelkészképzés egész vonalán. Tudományos, gyakorlati, és lelki-nevelői szempontok egyaránt az Ige szolgálatába állítandók. Professzor és lelkésznövendék egyaránt „Ver(b)i Divini Minister”-nek, az isteni Ige szolgájának tekintse önmagát...”*²¹³

Reformtervezete azonban nagy felzúdulást keltett. A pápai teológia ügyviteli iratai között találjuk 89/1940-1941. szám alatt a budapesti teológia tanári karának észrevételeit tartalmazó

210 VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (3.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 2. szám, 8.

211 VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (4.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 3. szám, 10-12. Utal erre Vladár Gábor is. Lásd: VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 18.

212 VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 5. szám, 17-20.; VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 6. szám, 22-24.

213 VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 6. szám, 22-24. *Az idézet a 24. oldalról való!*

jegyzőkönyvi kivonatot, melyet Dr. Budai Gergely igazgató küldött meg a pápaiaknak. Észrevételeiket 14 pontban foglalták össze. Meglátásuk szerint a Vasady által bemutatott tervezetből hiányzik fontos részletkérdések kidolgozása. Véleményük szerint fel sem lehetett volna vetni ilyen mérvű átalakítási tervet anélkül, hogy a legapróbb részletekbe menően meg nem vizsgálták előtte a lehetőségeket. A budapesti tanári kar éppen ezért attól tartott, hogy a terv nagy vonalakban való felrajzolása éppen azok számára lesz majd tetszetős, akik mindenáron reformokat akarnak, „és a felületen lelkesedés tüzeiben a nehéz problémák fölött könnyedén napirendre térnek.”²¹⁴ Megjegyzik továbbá, hogy Vasady bár élesen hangoztatja, hogy ez az új rendszer anyagi szempontból jelentős megtakarításokat eredményezne, ezt mégsem támasztja alá semmiféle számítással. Meglátásuk szerint veszélyes kijelentés ez már csak azért is, mert tudvalevő, hogy a lelkészképzés milyen nagy anyagi áldozatvállalást jelent az egyes egyházkerületek számára. Vasady dolgozatában azt kommunikálja, hogy a jelenlegi rendszer az anyagi erők szétforgácsolásával jár, magyarul pazarlás, míg az ő javaslata nagy megtakarításokat jelenthetne az egyházkerületek számára – mégsem támasztja alá ezt semmivel! Ellenérzésüket fejezték ki a hétéves képzéssel szemben is, melyben a teológiák elnéptelenedéséhez vezető okot láttak.²¹⁵

Vladár Gábor megjegyzi, hogy a pápai tanárok már 1940 februárjában megfogalmazták 11 oldalas válaszukat „*A pápai ref. theol. Akad. Tanári kar észrevételei dr. Vasady Béla: A lelkészképzés reformja c. munkálatára*” – címmel.²¹⁶ Ez az irat azonban a vonatkozó dokumentumok szisztematikus átfésülése során sem került elő – jelenleg tehát lappang. Amit biztosan tudunk, az az, hogy Vasady művét először Dr. Tóth Endre vette bírálat alá, megfogalmazott észrevételeit először a teológiai tanárok közös gyűlésén kívánták előterjeszteni.²¹⁷ A közös gyűlésen azonban a tanári gyűlés elnökségének javaslatára eltekintettek a kérdés áttárgyalásától.²¹⁸ Ezt követően Dr. Kováts J. István, a budapesti teológia professzora a budapesti, pápai és sárospataki teológiák álláspontjának ismeretében válasz-cikket írt Vasady irányába.²¹⁹ Később Kováts professzor levelet írt ez ügyben Dr. Tóth Lajos pápai teológiai tanárhoz, aki a válasz-írás stílusát kritizálta. A levélből feltételezhető, hogy Kováts szerette volna esetleg a Főiskolai Könyvnyomdával kiadatni a művet, de erre végül

214 DREL V. 1.a. 89/1940-1941.sz. A Budapesti Református Teológiai Akadémia tanári karának 1940. március 2-i gyűlésének jegyzőkönyve. Kivonat. Dr. Budai Gergely levele a pápai teológiai igazgatóhoz, 3.

215 DREL V. 1.a. 89/1940-1941.sz. A Budapesti Református Teológiai Akadémia tanári karának 1940. március 2-i gyűlésének jegyzőkönyve. Kivonat. Dr. Budai Gergely levele a pápai teológiai igazgatóhoz, 3-7.

216 VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 18.

217 Lásd: DREL V. 1. d. a PRTA tanári kari jkv (1943-1942), az 1940. január 29-i gyűlés 3. pontja.

218 DREL V.1. a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1939-1940. II., 20. sz. doboz), 747/1939-1940. A magyarországi teológiai tanárok 1940. február 2-3 között Pápán tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Hiteles másolat, 1-2. (5. pont). Az indoklás: „...dr. Kállay Kálmán csatlakozik dr. Kováts J. István indítványához, kijelentve, hogy az említett tanulmány csak magánvállalkozás s azzal még a debreceni lelkészképzőintézet, illetve a hittudományi kar sem foglalkozott.”

219 KOVÁTS J. ISTVÁN (1941): A lelkészképzés reformja. Válasz Vasady Béla dr. hasonló tanulmányára a budapesti, pápai és sárospataki teológiai akadémiai professzorok megbízásából. Bethlen RT, Budapest.

nem került sor.²²⁰ Révész Imre tiszántúli püspök 1942 januárjában bizalmas, kéziratnak tekintendő háromoldalas levelet küldött „*Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kováts J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához.*” - címmel. Ebben röviden szólt a Révész-Csikesz terv előzményeiről, arról a bizonyos kecskeméti egyházmegyei közgyűlésen történekről, mikor egy illusztris személyiség a pápai és a budapesti teológiák összevonását javasolta. Hogy ez mennyire megragadhatott néhányakban, jól bizonyítja az, hogy néhány évvel később, 1934-ben egy Debrecenben tartott teológiai tanári konferencián éppen egy budapesti teológiai tanár vetette fel ennek lehetőségét!²²¹

A Vasady által felvázolt 18 pontos terv, csupán terv maradt. Elvégzett kutatásai, a bemutatott kívánalmak és lehetőségek alapvetően jó célokat szolgáltak, jó irányba vihették volna el a lelkészképzés ügyét. Az általa is támogatott Révész-Csikesz terv keresztülvihetlensége azonban rányomta bélyegét a többi javaslatra is.

220 „Pongrácz József barátom azt mondja, hogy kifogásolni méltóztattál a Vasady Bélának írt válasz gunyoros hangját. Minthogy ez teljesen szándékom ellenére történt, ha csakugyan csúszott abba itt-ott gunyoros megjegyzés nagyon hálás lennék, ha méltóztatnál – esetleg a hozzám visszajuttatandó példányon magán – megjelölni, hogy melyek a szerinted ilyen jellegű írásjelek és hogyan volnának azok korrigálhatóak?” Lásd: Kováts J. István levele Tóth Lajoshoz, 1941. november 7. Forrás: DREKK O.1795.86.

221 DREKK O.1795. 35. RÉVÉSZ IMRE (1942): *Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kováts J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához.*

III. A teológia tanszékeinek története

A teológián folyó oktatás történetének vizsgálatánál nem mehetünk el az egyes tanszékeken folyó munka feltárása és értékelése mellett sem. A következőkben a teológián ekkor működő hat tanszék történetét ismertetjük, azok megalapításának sorrendjében.

III.1. A Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék²²²

A Pápai Református Kollégium legöregebb, s a legtöbb változáson átesett tanszéke kétség kívül a Bölcsészeti-neveléstani tanszék, melyet Bölcsészeti-számtani Tanszék néven 1785-ben alapítottak, s ez volt az adásztevelői száműzéséből hazatérő, rohamosan fejlődő Kollégium első igazi „tanszéke”, melyen – hogy csak a „legnagyobbat” említsük – maga Mándi Márton István is tanított.²²³ A Bölcsészeti-számtani Tanszék aztán 1839-ben szétvált, s a Fizikai-számtani rész vezetője Tarczy Lajos²²⁴, a Bölcsészeti rész vezetője pedig Czibor Ferenc lett.²²⁵ Ezen a tanszéken tanított a

²²² Röviden vegyük vizsgálat alá a három hazai teológián e korszakban folytatott bölcsészeti oktatást! **Budapesten** a Filozófiai és pedagógiai tanszék 1925-ben kettévált és 1946-ig működött egy külön Szociológiai-egyházjogi Tanszék is a bölcsészeti mellett, melynek vezetője Kovács J. István teológiai tanár volt. Ő bölcsészeti professzorként kezdte pályáját Budapesten, de szakterülete inkább a társadalomtudomány volt. A bölcsészeti tanszéken Victor János tanított 1925-1934 között, aki „értette a régieket, de frissen és érzékenyen reagált az újabb problémákra is, és bevonta a modern kutatási eredményeket, különösen a lélektaniakat és a vallásbölcsészetiakat a teológiai oktatásba.” Utódai (Varga Sándor és Bartók György) már a transzcendentális idealizmus szellemében tanították a filozófiai tárgyakat. Lásd: BUCSAY MIHÁLY: A filozófia, a pedagógia és a társadalomtudományok oktatása. In: LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005., 275.; **Sárospatakon** a vonatkozó korszakban két meghatározó tanerő tanított: Dr. Rácz Lajos teológus, filozófiai író, műfordító 1929-ig, majd az ő utódja, Dr. Újszászy Kálmán 1931-től. Lásd: SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 38. (A sárospataki értesítőket lásd az alábbi linken: https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Sarospatok_30036/) Dr. Rácz Lajos fordításában és jegyzeteivel ellátva jelent meg Leibniz: Újabb vizsgálódások az ember értelemről” című munkája 1930-ban, az MTA kiadásában. Lásd: SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 43.; illetve: SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 62. Lásd még: DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175.; **Debrecenben** a Vallásbölcsészet és Vallástörténeti tanszéken 1914-től kezdve az elsősorban az ortodoxiát képviselő dogmatikus Dr. Lencz Géza, majd Dr. Varga Zsigmond, a kiváló vallástörténész tanították a bölcsészeti tárgyakat – vagyis: bár országos hírnévű tudósok voltak, mégsem klasszikus filozófiai-pedagógiai munkásságukról ismertek számunkra. Lásd: FEKETE KÁROLY (2019): Református teológiai oktatás a Debreceni Egyetem keretein belül 1912-1950, 132. 142. HODOSSY-TAKÁCS ELŐD (2019): Varga Zsigmond élete. In: Órállóvá tettelek, 448-453.; GAÁL BOTOND (2019): Lencz Géza élete. In: Órállóvá tettelek, 481-483.

²²³ A tanárok sorban: **Járdánházy Gábor** (1885-1886), **Csepán János** (1886-1890), **Mándi Márton István** (1790-1831), **Tarczy Lajos** (1833-1839). Ekkor kettévált a tanszék, s innentől fogva az önálló bölcsészeti tanszék vezetői: **Czibor Ferenc** (1839-1845), **Kerkapoly Károly** (1848-1865), majd **Antal Gábor** (1865-1888), **Dr. Horváth József** (1888-1917), **Dr. Antal Géza** (1917-1924), stb. Lásd: HUDI JÓZSEF (2006): Bevezető tanulmány. In: KÖBLÖS JÓZSEF (2006): A Pápai Református Kollégium diákjai. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 71.; illetve KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli ev. ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, 223-224.

²²⁴ Itt most nem térhetünk ki a szétválás keserű előzményeire, a Tarczyt ért támadásokra, ugyanakkor ehhez lásd: KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli ev. ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, 337.;

²²⁵ KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli ev. ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, 223-224.

hegeliánus Kerkapoly Károly²²⁶, majd Antal Gábor (1869-1887/8) is²²⁷. 1888-tól 1917-es nyugdíjba vonulásáig aztán Dr. Horváth József látta el a tanszék feladatait.²²⁸

(A kifejezetten Neveléstani Tanszék 1849-ben kezdte meg működését a Kollégium VI. megalapított tanszékeként, s első professzora a nagy tudású Váli Ferenc lett, aki az alapítástól kezdve egészen 1881-ig (haláláig) vezette a tanszéki munkát.²²⁹ Utóda Mokos Gyula lett 1890-ig, ekkor azonban a tanszéket megszüntették – ekkor zárták be a Kollégium kötelékébe tartozó Tanítóképzőt is.²³⁰)

Dr. Horváth József időszaka (1888-1917)²³¹

Vizsgált korszakunk **Dr. Horváth József**²³² tanárságának utolsó éveivel kezdődik. Horváth József sokoldalú tanáregyénisége volt a Pápai Református Kollégiumnak, hiszen a teológiai tanársága mellett volt nyomdafelügyelő, gazdasági tanácselnök²³³, sőt, a Nőnevelő Intézet igazgatója, majd felügyelője is. Teológiai tanári szolgálatát párhuzamosan végezte a Nőnevelő Intézetben végzett oktatói-igazgatói feladataival, ami így jelentős óratöbbletet jelentett számára.²³⁴ Horváth József

ugyan 1909-ben lemondott nőnevelő-intézeti, illetve nyomdafelügyelői tisztségéről, melyet

226 Erdélyi János sárospataki tanár mellett Kerkapoly Károly pápai tanár volt a legképzettebb magyar hegelianus. Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem, 422.; lásd még életrajzát születésének 200. évfordulóján: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): „Kerkapoly Károly rengeteg nagy ész, de hideg, mint az északi polus...” 200 éve született Kerkapoly Károly. In: Dunántúli Református Lap, XXVIII. évf. 2. szám (2024. június), 58.

227 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1887. július 1kk. Székesfehérvár, 94. pont (116. oldal). A lemondásban az szerepel, hogy Antal Gábor az 1887-1888-as iskolai év végével mond le.

228 Lásd ehhez a Dr. Horváth Józsefről nemrég megjelent életrajzot: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenk felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok VII. évf. 5-8. szám (2022. május-augusztus), 9-17.

229 HUDI JÓZSEF (2006): Bevezető tanulmány. In: KÖBLÖS JÓZSEF (2006): A Pápai Református Kollégium diákjai. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 71.

230 KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli ev. ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, 300.

231 Dr. Horváth József teológiai tanár életét, tanári szolgálatát külön tanulmányban feldolgoztam. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenk felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 7. évf. 5-8. szám (2022. május-augusztus), 9-17.

232 **Dr. Horváth József** 1858. július 10-én született Madocsán. Szülei Horváth Antal népiskolai tanító és Gerendai Zsuzsánna voltak. Középiskolai tanulmányait Gyöngyösön és Kecskeméten, teológiai tanulmányait Budapesten végezte. 1882-1886 között a Kunszentmiklósi Református (Al)gimnázium tanára, majd igazgatója. 1886-1888 között a Pápai Református Főgimnázium vallásstanára, 1888-tól 1917-es nyugdíjba meneteléig a pápai teológia Bölcsészeti-Neveléstani Tanszékének tanára volt. 1889-ben szerzett bölcsészdoktorátust Kolozsváron. Teológiai tanársága mellett a Nőnevelő Intézet igazgatója, majd felügyelője volt, ezen felül egyházkerületi és főiskolai gazdasági tanácselnök, nyomdafelügyelő, egyházkerületi tanácsbíró is volt. Nyugdíjba menetele után még néhány évig Pápán maradt, majd Budapestre költözött. 1932. július 14-én hunyt el Budapesten. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenk felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 26. évf. 2. szám (2022. július), 58.; lásd még: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenk felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 7. évf. 5-8. szám (2022. május-augusztus), 9-17.; illetve: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Ha róla kell írnom, zavarban vagyok.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 2. évf. 4. szám (2017. január 23.), 3-5.;

233 N.N. (1916): Vegyes (Változás a gazdasági tanácselnökségben). In: Dunántúli Protestáns Lap, 27. évf. 32.szám (1916. augusztus 6.), 256. Illetve: N.N. (1916): Egyházkerületi közgyűlés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 27. évf. 43.szám (1916. október 22.), 342. Lásd még: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. április 30., Pápa, 50. pont (36-38 oldalak).; DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. október, 38. pont (21-22 oldalak).; DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1920. szeptember, 156. pont (lejárt a tanács tagjainak mandátuma), 157. pont (az új tanács összetétele) (88. oldal).

betegségével, illetve egyéb elfoglaltságaival indokolt, mégis az 1909-1910-es tanévben teológiai igazgató (s így kollégiumi főigazgató) lett.²³⁵ Több évtizedes teológiai tanársága alatt öt alkalommal is viselte ezt a tisztelet.²³⁶

Igazi tudós ember volt, mi sem bizonyítja ezt jobban, minthogy a hazai tudományosság számára maradandó értékű műveket írt: Bölcslelettörténetének első – igen vaskos – kötete (az ókor) a parochiális könyvtár sorozatban jelent meg 1914-ben. Matematikai érdeklődésének köszönhetően „*Differenciális és Integrális számítás*” címmel könyvet jelentetett meg²³⁷, sőt, ilyen tárgyat is előadott a teológián. Egykori tanítványa – s későbbi tanártársa! – dr. Pongrácz József így emlékezett vissza erre: „*Azzal lepett meg bennünket az első évfolyamon, hogy kötelezővé tette heti 3 órán, kötelező kollokviummal az általa előadott Differenciál és integrálszámítás című tantárgyat, annak hallgatását. Megjegyzendő, hogy a matematikából mint főtárgyból szerzett doktorátust a kolozsvári egyetemen. Nekem ezek az órák felejthetetlenek maradtak egész máig. Megláttam, hogy mily fontos a matematikai tudás, és hogy a felsőbb matematika mily egyszerűvé teszi a természeti törvények, pl. a Newton-féle mozgási törvények levezetését. Mekkora nyílt az értelmem, amikor rámutatott arra, hogy a c = celeritas, a testek kezdő sebessége, Newton nyelvén = Isten.*”²³⁸

234 Csak viszonyításképpen jegyezzük meg, hogy mialatt a vizsgált években Horváth Józsefnek átlag 11 órája volt, addig a teológián is hasonló óraszámokban számítottak a munkájára: az 1901-1902-es tanévben 12 órája volt, lásd: ÉRTESÍTŐ 1901-1902, 42.; az 1902-1903-as tanévben már csak heti 10 órában tanított, lásd: ÉRTESÍTŐ 1902-1903, 42., az óraszám csökkenést mutat: az 1903-1904-es tanévre ez a szám 8 órára csökkent, s mely óraszám néhány évig megmaradt, lásd: ÉRTESÍTŐ 1903-1904, 59., ÉRTESÍTŐ 1904-1905, 84., ÉRTESÍTŐ 1905-1906, 34., 1906-1907. tanévtől: nincs adat, Lásd: ÉRTESÍTŐ 1906-1907, 21., ÉRTESÍTŐ 1907-1908, 103., ÉRTESÍTŐ 1908-1909, 110.

235 ÉRTESÍTŐ 1909-1910, 74. 83. Illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1909. október 17k, Pápa, 74. pont (72. oldal).

236 Legelőször az **1892-1893.** tanévben, lásd: ÉRTESÍTŐ 1892-1893, 56. 59.; az **1895-1896.** tanévben, lásd: ÉRTESÍTŐ 1895-1896, 66. 70; az **1898-1899.** tanévben, lásd: ÉRTESÍTŐ 1898-1899, 58. 60.; majd az **1909-1910.** tanévben (lásd az előző lábjegyzetben); s végül a **1912-1913.** tanévben, lásd: ÉRTESÍTŐ 1912-1913, 75. 77.;

237 „*Az ókori filozófia története*” és az említett matematikai könyvből az 1916-1917-es tanévben 100, illetve 70 példányt ajánlott föl a Theol. Segítő Egyesületnek, összesen 680 K értékben. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 16. 21. Kikötése az volt, hogy a hallgatók az utóbbit ingyen, az előbbi pedig a bolti ár feléért, 2 K-ért kaphassák meg.

238 PONGRÁCZ JÓZSEF (2013): Emlékeim. In: Acta Papensia, 13. évf. 4. sz. (2013/4.), 535. A hivatkozott közlés az 1957-ben kézzel leírt visszaemlékezés, valamint a gépelt anyag egyesített változata. *Tegyük hozzá, ilyen kurzust – tudomásunk szerint – azóta sem indítottak a teológián!*

Tanítványai számára ő volt „*a Doktor*”²³⁹, aki végül 1917. szeptember 1-jével nyugdíjba vonult.²⁴⁰ Nyugalomba vonulása után, megüresedett tanszékére dr. Antal Géza helyezték át, aki annak idején – 1888-ban – tulajdonképpen erre a tanszékre pályázott.²⁴¹

Dr. Horváth József nagy hangsúlyt fektetett a bölcsészeti és neveléstani tárgyak oktatására. Reál-érzékű emberként (matematikai doktorátust szerzett Kolozsváron!) hallgatói számára igyekezett megmutatni, hogy még a reáltudományok is a Mindenek Alkotójára, az Élő Istenre mutatnak. Amint láthattuk, könyvei pedig nem csupán a teológushallgatók, de a gyakorló lelképásztörök számára is nagy segítséget jelentettek.

Dr. Antal Géza korszaka (1917-1924)

Dr. Antal Géza²⁴² az 1917-1918-as tanévben lépett be bölcsészeti professzorként a teológiai oktatásba, s noha eredetileg is erre a tanszékre szeretett volna kerülni, mikor végre elérhette célját, – úgy tűnik legalábbis – már nem tudta azt az erőt és energiát belefektetni szolgálatába, mint fiatal korában.

Az 1917-1918-as tanévben bölcsészettörténelmet adott elő az I-II. évfolyam részére, mindkét félévben, heti 3 órán, szintén az ő részükre bölcsészeti enciklopédiát heti 1 órában, szintén mindkét félévben. Ugyancsak az I-II. évfolyamnak az első félévben neveléstörténetet adott elő heti 2 órában, valamint a III-IV. évfolyam számára szervezett heti 2 órában mindkét félévben, illetőleg nemzetgazdaságtant (vagyis szociológiát) ugyanebben a rendben.²⁴³

²³⁹ Egykori tanítványa, Ólé Sándor így emlékezett vissza: „*Mert ő volt az: „a Doktor”. Mi is így hívtuk őt. Sohase mondtuk másként. Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenek felett való volt. Egyik teológus nemzedék így hagyta örökül az ő megkülönböztető nevét a másoknak: a Doktor. Ebben minden benne volt. Mikor e szót kimondtuk, egyszerre glédában álltak előttünk a bölcsészet kimagasló alakjai, akik egyek voltak a Doktorral. Ez a mély tisztelet bírt arra bennünket, hogy tárgyát szinte egész éven át folyvást tanultuk.*” ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek, 187. A bevezetésben így ír róla: „*A bölcsészeti és nevelési tudományok tudora és professzora. Mikor róla kell írnom, zavarban vagyok. Mert fel kellene hozzá emelkednem, ha írni akarok róla. De nem lehet. Nem lehet. Dr. Horváth József nagy, kimagaslóan nagy. Én pedig olyan törpe vagyok, hogy elveszek mellette.*” Lásd: Uo. 186.

²⁴⁰ DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. október 4-5., Pápa, 26. pont (14. oldal). Éves nyugdíját 10600 Koronában, lakbérnyugdíját évi 1360 Koronában állapították meg. Lásd: Uo. 56. pont (29. oldal).

²⁴¹ DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. október 4-5., Pápa, 27. pont (15-16 oldalak), illetve: Uo. 57. pont (29. oldal).

²⁴² **Antal Géza** Tatán született 1866. március 17-én. Gimnáziumi tanulmányait Tatán, illetve Pápán, teológiai tanulmányait szintén Pápán végezte. 1885-ben Utrechtbe ment tanulni, de ezen felül tanult Tübingenben, valamint Berlinben is. A bécsi egyetemem bölcsészdoktori címet szerzett. 1888-tól a Pápai Református Főgimnázium vallásstanára, 1899-től (a cikkben hibásan 1896-tól!) a pápai teológia Rendszeres Teológiai Tanszékének, 1917-től 1924-ig a Bölcsészeti-Neveléstani Tanszéknek volt vezetője. Egyéb megbízatásai: gazdaági tanácselnök, 1914-1924 között egyházkerületi főjegyző, 1924-től haláláig pedig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke. 1919-1924 között felbecsülhetetlen értékű munkát végzett külföldön – jórészt Hollandiában – hazánk érdekében, melyben hűséges hitvestársa, a holland író, Opzoomer Adél segítette. 1910-ben Pápa városa országgyűlési képviselővé választotta. 1934. december 30-án hunyt el. Lásd: N.N. (1935): Dr. Antal Géza életrajza és temetése. In: DUNÁNTÚLI PROTESTÁNS LAP, 46. évf. 1. szám (1935. január 6.), 2-7.

²⁴³ ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69-70.

Bölcsészeti professzori szolgálatának kiteljesedését külső és belső tényezők egyaránt gátolták. Az 1918-1919-es tanév során, 1918. november 19-től 1919. január 22-ig – külföldi protestáns propagandaút miatt – szabadságon volt, s óráit helyettesítették. Hazatérte után az üresedésben lévő egyháztörténeti tanszék óráit helyettesítette Czeglédy Sándorral együtt.²⁴⁴

A következő két tanévben Antal Géza felsőbb megbízatásból Hollandiában és Svájcban volt, így óráit Dr. Vass Vince látta el. Az 1923-1924-es tanévben ugyancsak szabadságon volt²⁴⁵, az 1924-1925-ös tanévben pedig – dunántúli püspökké választása okán – már nem tudta vállalni tovább a tanítást, ezért katedrájáról lemondott.²⁴⁶ Jól látható tehát, hogy Antal Géza hét évig tartó bölcsészeti tanársága alatt összesen másfél tanévet vitt végig a teológián, a „fennmaradó” időben azonban mindig helyettesítették. Nem túlzás tehát azt mondanunk, hogy külső és belső tényezők egyaránt gátolták Antal Gézát abban, hogy bölcsészeti professzorként tudományosan kiteljesedhessen (ha ki akart még teljesedni egyáltalán). Bár tudományos munkássága valóban felbecsülhetetlen²⁴⁷, bölcsészeti tárgyú művei mégis inkább ifjúkorában, illetőleg tanárságának korai szakaszában születtek.²⁴⁸ A tanévben óraadóként Dr. Molnár Jenő tábori lelkipásztor, teológiai magántanár²⁴⁹ vezette a tanszéket, aki filozófiai és pedagógiai előadásokat tartott a hallgatóknak heti 5 órában.²⁵⁰ Ő maga 1923-ban szerzett teológiai magántanári fokozatot Pápán.²⁵¹ Rajta kívül ifj. Victor János képesített korszakunkban Pápán magántanárrá bölcsészeti tárgykörben, ő 1924-ben szerezte meg fokozatát.²⁵² Az 1925-1926-os tanévben azonban már nem számítottak Molnár Jenő munkájára,

244 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4. Németh István (1920): Püspöki jelentés, 22-23.

245 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 4.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 7-8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 11-12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 17-18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.

246 Közben már lépéseket tett nyugdíjaztatása ügyében, lásd: DREL V.1.d. A PRТА tanári kari jkv 13. kötet (1920-1926), 160.

247 Ahogyan ezt kiemeli Vladár Gábor – s bár egyet is értünk vele, de hadd árnyaljuk a képet a már fentebb elmondottakkal. Lásd: VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 40.

248 Ahogyan erre egy tanulmányunkban is kitértünk: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): A teológiai oktatás története a Pápai Református Kollégiumban – vázlatos áttekintés, 17-18. Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF (1929): Dr. Antal Géza irodalmi munkássága 1881-1928. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. Antal Géza bölcsészeti tárgyú önálló művei: **1.)** *Die holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert*, Utrecht, 1888.; **2.)** *Fichte J.G. és az ethicismus az újabb vallásbölcsészeten* (székfoglaló értekezés), Pápa, 1891.; **3.)** *A vallásbölcsészet köre és feladata*, in: Sárospataki Lapok, 8. évf. (1889.) 838-840., 862-864., 954-956.; **4.)** *A vallás eredete kérdéséhez*. Magyar Philosophiai Szemle, 8. évf., 1889. 133-136.; **5.)** *A vallásbölcsészet mint önálló tudomány*. D. P. L., 1892. 252-253., 270-272.; **6.)** *Aesztetikai és ethikai vallás*. P. E. 1. L., 1895. 663-664.; **7.)** *A vallásbölcsészet főbb problémái*. Protestáns Szemle, 1899. 254-263., 335-351., 410-427. II.; **8.)** *Az ész vallása*. In: Dunántúli Protestáns Lap 1899. 768-770., 783-785.; **9.)** *A vallástörténet a tanítás különböző fokozatain*. Sárospataki Ref. Lapok. 1909. 370-1., 380-1., 390-1., 402-3.; **10.)** *A vallástörténet a tanítás különböző fokozatain*. - S. Szabó J.: Az Országos Református Tanáregyesület évkönyve az 1909-10. tanévre. VIII. évf. Debrecen, 1909, 84-97.

249 **Dr. Molnár Jenő** tábori lelkipásztor, bölcsészdoktor, teológiai magántanár, ismert Kant-kutató volt. Lásd: N.N. (1924): Kant-ünnepély. In: Dunántúli Protestáns Lap, 35. évf. 18-19. szám, 59-60 oldalak.; N.N. (1924): Új konventi titkárok. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 16. szám, 63. oldal.

250 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 19-20. Molnár Jenő nagyobb adománnyal segítette a papnövendékeket, 30 méter ruhakelmét adományozott 7.800.000 Korona értékben. Lásd: DREL V.1.d. A PRТА tanári kari jkv 13. kötet (1920-1926), 163. Lásd még: DREL V.1.a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 361/1924.sz. Molnár Jenő alkalmaztatásának jegyzőkönyvi kivonata.

251 N.N. (1923): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 34. évf. 25. szám (1923. június 24.), 99.

252 N.N. (1924): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 35. évf. 35-36. szám (1924. szeptember 7.), 106.

amelynek oka a kerületi közgyűlési jegyzőkönyvben így áll: „*A kollokviumok nagyjából megtartottak, csak a bölcsészeti-neveléstani tárgyak előadó tanárának, dr. Molnár Jenő úrnak munkásságát nem lehetett a kollokviumok alapján ellenőrizni, mert sem januárban, sem júniusban ezekből a tárgyakból dr. Molnár Jenő előtt nem kollokváltak a növendékek, hanem dr. Vass Vince tanár úr volt szíves felvenni a kollokviumokat pótlólag, mert dr. Molnár Jenő egyéni körülményeinél fogva a kollokválási időpontban Pápán megjelenni nem tudott. Ez alapon a kerületi elnökség akként intézkedett, hogy a Molnár Jenő tanszékének tárgyai a theol. tanárok között osztassanak meg s így a jelen tanévben csak négy rendes és egy óraadó tanár működik a theol. akadémián.*”²⁵³ Így alakult, hogy az 1925-1926-os tanév elején Csizmadia Lajos és Vass Vince látta el a bölcsészeti-neveléstani órákat, majd 1925. november 1-jével Vasady Béla²⁵⁴ helyettes tanár vette át a tanszék vezetését.²⁵⁵

Dr. Vasady Béla korszaka (1925-1928)

Eddig ismeretlen okból a tanszéket egy Debrecenben, Daytonban és Princetonban tanult ifjúval, a még 23. életévét be sem töltő Vasady Bélával töltötték be²⁵⁶, aki – nem meglepő módon – pályakezdő tanárként érkezett a pápai teológiára 1925 őszén. Okleveles lelkipásztor, *magister theologiae*, aki heti 10 órában adott elő bölcsészeti-neveléstani tárgyakat a teológián. Elvégzett munkáját nem csupán a teológiai tanári kar, de az igazgatótanács is elismerte, ez pedig abból is látszik, hogy kérték kinevezésének meghosszabbítását a következő tanévre is, így az 1926-1927-es tanévben is Pápán tanított Vasady, ekkor heti 9 órája volt.²⁵⁷ Az 1927-es esztendőben Debrecenben *summa cum laude* minősítéssel ledoktorált.²⁵⁸

253 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1925. szeptember 20-21., Pápa, 41b. Pont (22. oldal). Püspöki jelentésében Antal Géza így nyilatkozott tanszéki utódáról: „*Ez a körülmény és általában az az értesülés, hogy dr. Molnár Jenő úr saját ügyeivel a f. év folyamán is annyira el lesz foglalva, hogy az előadások rendes megtartása nem volt biztosítottnak tekinthető, arra indították a főiskolai gondnokságot és a kerületi elnökséget, hogy a folyó évre a bölcsészeti-nevelési tantárgyakat a teológiai tanárok között osszák meg...*”
Lásd: Uo. püspöki jelentés 18. oldala.

254 **Vasady Béla** 1902. december 30-án született Aradon. Édesapja református lelkipásztor volt, de katolikus vallású felesége miatt nem lelkipásztorként, hanem tanítóként működött. A házaspárnak hat gyermeke született. Vasady Béla a nagyváradi premontrei gimnáziumba járt, majd a debreceni teológiára iratkozott be. 1922-ben az ohioi Daytonba, majd Princetonba ment tanulni. Lelkészi végzettséget is ott szerzett, melyet itthon honosított 1925-ben. 1925-1928 között a pápai teológián tanított, közben 1927-ben doktorált Debrecenben valláslélektanból, majd 1928-1934 között Sárospatakon lett dogmatikatanár, 1934-től pedig Debrecenben. 1946-ban Genfben, majd az USA-ba utazott. Családja 1947-ben követte őt. 1949-ben lemondott debreceni katedrájától. Rövid ideig tanított Princetonban, majd 1973-as nyugdíjazásáig a Lancaster teológiai szeminárium tanára volt. 1992. október 5-én hunyt el a Michigan állambeli Grand Rapids-ben. Lásd: GAÁL BOTOND (2019): Vasady Béla. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE-FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): Órállóvá tettek, 484-489.

255 ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 25.27. Lásd még: DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 43. pont (26. oldal).

256 GAÁL BOTOND (2019): Vasady Béla, 484-489.

257 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. Lásd még: DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 69. pont (35. oldal).

258 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 62. pont (29. oldal).

Életében az 1927-1928-as tanév jelentett igazán fordulópontot, mert ekkor – beadva pályázatát a tanszékre – állásában véglegesítették, s megválasztották a Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék élére.²⁵⁹ A vonatkozó tanévben 7 órája volt hetente.²⁶⁰ Nem sokáig élvezte azonban a pápai akadémia bensőséges légkörét, mert 1928. november 1-jével lemondott tanszékéről, mivel a Sárospataki Református Teológiai Akadémiára választatott meg tanárnak. Ekkortól kezdve újra belkörü helyettesítéssel látták el a tanszéket: a bölcsészeti tárgyakat Dr. Vass Vince, míg a neveléstudományiakat Dr. Trócsányi Dezső²⁶¹ gimnáziumi tanár látta el a tanév végéig.²⁶²

Látható, hogy Vasady nem töltött annyi időt Pápán, hogy „pápai hatásáról” beszélhessünk. Érdeklődési és kutatási területe alapján elmondható, hogy a neveléstani tárgyakra helyezett nagyobb hangsúlyt. Fiatal, szárnypróbálgató tanárként működött néhány évig Pápán, majd Sárospatakra távozott. Az általa használt jegyzeteket, tankönyveket nem ismerjük, ahogyan teológiai hallgatókra gyakorolt hatását sem.²⁶³

Dr. Trócsányi Dezső korszaka (1929-1951)

A megürült tanszékre pályázatot hirdettek, melyre összesen hárman adták be anyagukat: dr. Trócsányi Dezső pápai gimnáziumi tanár, dr. Muzsnay Lajos budapesti hittanoktató lelkipásztor és Horkay László segédlelkész. Az igazgatótanács első helyen Trócsányit, második helyen Muzsnay-t ajánlotta, Horkay pályázatát pedig egyszerűen csak felterjesztette. A közgyűlés Trócsányit választotta, így őt nevezték ki 1929. szeptember 1-jei hatállyal a Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék

259 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 80. pont (34-35 oldalak).

260 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 59.61.

261 **Trócsányi Dezső** Sárospatakon született 1889. január 2-án. Édesapja Trócsányi Bertalan könyvkereskedő és kiadó volt, édesanyja Radácsi Julianna. Iskoláit szülővárosában végezte: 1906-ban érettségizett, 1910-ben pedig elvégezte a teológiát. A sárospataki teológián szeniori szolgálatot vállalt egy évig, majd a kolozsvári egyetemen lett bölcsészeti hallgató. Továbbtanulása okaként kiemelte, hogy a korszakban divó teológiai irányzattal nem tudott azonosulni. Ahogy írja: „*A liberális teológia nem tudott átmelegíteni.*” A berlini, a marburgi és a lipcei egyetemeknek is hallgatója volt, majd 1915-ben „*sub auspiciis regis*” - királygyűűrs bölcsészdoktorrá avatták Kolozsváron. 1914 szeptemberétől a miskolci református gimnáziumban helyettes, majd 1916 szeptemberétől a kunszentmiklósi református gimnázium rendes tanára volt, végül 1917-ben a Pápai Református Kollégium Gimnáziumának lett magyartanára. 1929-ben pedig a Teológiai Akadémiára emelték föl, s ott lett a bölcsészeti-neveléstani tárgyak professzora egészen 1951-ig, az akadémia bezáratásáig. Ezt követően a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának lett levéltárosa. 1962. szeptember 7-én hunyt el Pápán. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*A liberális teológia nem tudott átmelegíteni*” – „*dr. Trócsányi Dezső élete*” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 9. szám (2017. február 27.), 8-12 oldalak.

262 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 27. Trócsányinak heti 4 órája volt így, Vass Vince pedig –aki enyingi lelkésszé lett, s ezért 1929. március 24-től kezdve mint óraadó látta el óráit – a valláslelektant, a teológiai enciklopédiát és a filozófiatörténetet is. Figyelemreméltó, hogy Vasady Béla már bele sem került az értesítőbe!

263 Ebből a szempontból (is) felbecsülhetetlen értékű mű az 1943-as lelkészi önéletrajzokat tartalmazó kötet [Krántz Zsolt (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápai Református Gyűjtemények, Pápa], melyben számos alkalommal olvashatunk olyan visszaemlékezéseket, melyben a lelkipásztorok kedves teológia tanáraikra emlékeztek. **Vasadyt egy lelkipásztor sem emelte ki visszaemlékezésében!**

nyilvános-rendes tanárává.²⁶⁴ Hivatali esküjét 1929. október 12-én tette le.²⁶⁵ Dr. Horváth József után ő volt az a teológiai tanár, aki hosszú tanári szolgálata alatt igazán nagy bölcséleti munkásságot fejtett ki.

Trócsányi professzor legelső nagyobb lélegzetvételű műve a pápai kollégium 400 éves évfordulóján jelent meg, 1931-ben – mely dátum egyúttal a kollégiumot újra naggyá tévő professzor, Mándi Márton István halálának 100. évfordulója is volt egyben. A mű címe: Mándi Márton István tudományos munkássága.²⁶⁶ Már ennek bevezetője is értékes szemponttal gazdagítja ismeretünket Trócsányi professzorral kapcsolatban. Az előszóban sorra vette Mándi Márton István életét és munkásságát bemutató addigi forrásokat, de kijelentette, hogy *„aki Márton István tudományos munkásságát akarja feldolgozni, nem menti fel a kutatót attól, hogy ne kelljen mindent a maga szemével megnéznie. Dolgozatomban így szükségképpen az elemzés fáradságos és csekély külső hatású munkáját végeztem el, s a szintézis munkáját Melpomené ékességével majd ezután kell elvégezni.”*²⁶⁷ Ez a feldolgozó, az egyén bölcséletének rendszerét, történetét bemutató szemléletmód jellemző igazán Trócsányi professzorra. Ennek ismeretében adódik a kérdés, hogy Trócsányi Dezsőről mint filozófusról, mint nevelőről, vagy mint filozófiatörténészről beszéljünk-e? Márton István tudományos munkásságáról írott munkája is inkább arra világít rá, hogy Trócsányi nem a szó klasszikus értelmében vett „filozófus”, ő inkább filozófiatörténész – ahogyan Vályi Nagy Ervin erre találóan rámutatott. Vályi Nagy Ervin, Európa-szerte ismert és jegyzett rendszeres teológus, aki maga is Trócsányi-tanítvány volt, *„Trócsányi Dezső filozófiai munkássága”*-című 1989-es előadásában ismertette egykori professzora tudományos tevékenységét. Meglátása szerint professzora nem volt klasszikus értelemben véve filozófus, hiszen nem alkotott rendszert, nem teremtett iskolát (így nem beszélünk a filozófiában „pápai iskoláról”), helyette ő inkább a filozófia történetével foglalkozott, e területen írta meg legfőbb műveit is – ugyanakkor ez csak egyik területe volt sokrétű tevékenységének. Vályi Nagy pedagógusként, nevelőként tudta leginkább meghatározni Trócsányi professzort. Olyan bölcsként, aki önállóan gondolkodó embereket segít világra, aki tehát – hasonlóan Szókratészhez – nem műveket hagyott hátra, hanem tanítványokat.²⁶⁸

264 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1929. szeptember 22-24., Kaposvár, 48. pont (25-26 oldalak); illetve: Uo. Püspöki jelentés „e” pontja, 29. oldal. Ugyanezen a közgyűlésen választották az 1930-1934-es ciklusra tanügyi bizottsági taggá. Lásd. Uo. 206. pont (84. oldal).

265 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottsági Jegyzőkönyve, 1930. május 2., Budapest, 75. pont (36. oldal).

266 A mű elkészültét követően Antal Géza püspök indítványozta, hogy mind Trócsányi, mind pedig Márton István életrajzát megíró Tóth Endre 500-500 Pengő tiszteletdíjban részesüljenek, melyet a közgyűlés jóvá hagyott. Ugyanakkor a korábbi jegyzőkönyvekben nincs nyoma az elhatározásnak ezen művek megírása tekintetében. Lásd: DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottsági Jegyzőkönyve, 1931. május 6., Budapest, 66. pont (32. oldal).

267 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1931): Mándi Márton István tudományos munkássága. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, I.

268 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv, 21.

Pályája kezdetén – még fiatal gimnáziumi tanárként – a német idealizmus hatása alatt állt, ekkor írta meg „*A modern gimnázium*” című művét, melyben Vályi Nagy szerint „*meglepő vonzódást tanúsít az angol pragmatizmus iránt.*”²⁶⁹ Pedagógiai gondolkodásának filozófiai háttere a szociális idealizmus volt, amelyet 1924-es művében „*Krisztus szellemének ápolásával*” azonosított.²⁷⁰

Évei előrehaladtával Trócsányi professzor is hatalmas szellemi változáson ment keresztül. Nagyobb művekkel sajnos ezt nem igazán lehet igazolni, köszönhetően az 1945 utáni politikai helyzetnek (vagy talán a professzor nem kívánt már publikálni?) – de Vályi Nagy mint szemtanú és tanítvány első kézből informál minket e kérdésben. Pályája kezdetén Trócsányi – aki maga is sok szempontból hasonlított Mándi Márton Istvánra – „*A modern gimnázium*” című művében tetten érhető módon biztos volt a kanti maxima igazságában: „*Du sollst, denn du kannst*” – tenned kell, mert tudod, meg tudod tenni. Egy másik művében így fogalmazza meg ugyanezt: „*a kötelesség nem tűr alkut.*”²⁷¹ Már a negyvenes években – mikor Vályi Nagy a tanítványa volt – Trócsányi professzor, ötvenes éveiben járó emberként is képes volt teológiai értelemben formálódni, az újat és jót nemcsak felismerni, de befogadni, saját rendszerében illeszteni. Ekkor ajánlotta Vályi Nagy számára Barth „Römerbrief”-jét, azzal a megjegyzéssel, hogy: „*Ez teológia, ezt olvasd!*” Ki tudja, Barth megismerésében talán segítségére volt egykori fiatal pápai tanártársa, a Barth-tanítvány Török István is.²⁷² Filozófiai látásmódban való formálódását egykori tanítványa így jellemzi: „*A leibnitzi-wolffi racionalizmuson és a kanti kritikai racionalizmuson felnőtt Trócsányi fölfedezte az irracionális életfilozófusnak, existencialistának kikiáltott M. Heideggernél a XX. század legszigorúbb filozófiai rendszerét, a klasszikus európai tradíciónak talán egyetlen kimagasló és eredeti folytatóját. Heidegger értéséről tanúskodnak a „Sein und Zeit” első kiadású saját példányának margójára írt ceruzajegyzetei és fordítási kísérletei. Trócsányi Dezső problémaérzékenysége, az európai gondolkodással való szinkronban-léte (távol a vízfejjé nőtt centrumtól, Budapesttől) szegényes filozófiai kultúránknak fontos tényezője.*”²⁷³ Ugyanakkor Trócsányi pontosan látta az akkortájt erősödő és a világban hódító útjára induló szellemi áramlat, a marxizmus lényegét, melyet ő a szociális idealizmussal szemben „szociális materializmus”-ként emlegetett. Meglátása szerint a marxizmus igazából nem szociális irányzat; hiszen csak egyetlen társadalmi réteg (osztály) hatalmi törekvéseit szolgálja.²⁷⁴

Trócsányi Dezső 1934-ben jelentette meg „Bölcséleti bevezetés” című munkáját, melyet alapvetően a pápai tantervben lévő „filozófiai enciklopédia” tantárgyhoz készített kézikönyv

269 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1924): *A modern gimnázium*. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv, 35-66. az idézett gondolat a 44. oldalon olvasható. Idézi: VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 23.

270 Idézi: VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 23.

271 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 29.

272 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 24. Az idézet is erről az oldalról való.

273 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 24.

274 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 25. Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1924): *A modern gimnázium*, 65.

gyanánt, s már rögtön az első oldalon megfogalmazta a mű (és a tantárgy) célját: „*azt kívánja, hogy e tárgy a filozófia történetével együtt a lelkészjelöltet a filozófia problémáinak logikai és történeti összefüggéseivel ismertesse meg. A bölcséleti bevezetés a filozófiai problémák logikai összefüggését illetően nyújt tájékoztatást, de nem nélkülözheti a történeti szempontot sem, éppúgy, miként a bölcslelettörténet sem gondolható el a logikai összefüggések szemmel tartása nélkül. Mindkét tárgy nyújt képzést extenzív és intenzív irányban, azaz tényeket és gondolatokat ismertet meg egyfelől, másfelől elmélyedésre készítet. Midőn a lelkészjelölt a filozófia iskoláján átmegy, azt a tudást teszi magáévá a filozófiából, amelyet minden művelt embernek ismernie kell.*”²⁷⁵ S hogy miért van erre szüksége egy lelképásztornak? A szerző hét okot sorolt fel ezzel kapcsolatban: 1) a tudomány alapfogalmai általában a filozófiából erednek, 2) a tudományos eljárás módszereiről is általában a filozófia nyújt tájékoztatást, 3) ez adja meg az elméleti alapvetést a pedagógiához, 4) az egyház a maga alapvető hitigazságait a filozófia nyelvén fogalmazta meg (szempontunkból talán ez a legfontosabb! - SGA), 5) a keresztyén erkölcsan is úgy tudja igazán kifejtetni saját tételeit, ha a filozófia nyelvét is használja, 6) az egyháztörténet számára is rendkívül fontos, hogy a filozófia által bemutathassa a „krisztusi szellem” kifejlődését a történelmen keresztül és 7) a Szentírás tanításának teljesebb megértése sincs filozófia nélkül.²⁷⁶ A „*hogyan tanulunk filozófiát?*” - címet viselő második rövid szakasz már átvezet bennünket ahhoz a szellemi bázishoz, ami Trócsányi Dezső sajátja volt, s melynek alapvető tételeit igyekezett hallgatóival is megismertetni. Itt említi meg a magyar, német, illetve kisebbrészt (modern) angolszász műveket. Ugyanakkor leszögezte, hogy „*A bölcséleti bevezetés, a bölcslelettörténet és a fogalomszótárak mind csak segédeszközök; hogy a filozófiát igazán megismerhessük, olvasnunk kell a filozófia klasszikusait.*”²⁷⁷ Ez a megjegyzése rendkívül fontos, hiszen így beleláthatunk Trócsányi munkamódszerébe, melynek elsajátítására tanítványait is ösztökölte – s mely szervesen kapcsolódik a reformáció örökségéhez is: vissza a forrásokhoz!

A professzor, aki ebben a szellemben oktatta hallgatóit, 1935-1938 között – egy cikluson keresztül – a Pápai Református Teológiai Akadémia igazgatói tisztét is betöltötte.²⁷⁸

Az 1935-1936-os tanévnyitón „*Lelkészképzés, lelkészi továbbképzés*” címmel tartott előadást, mely később a Pápai Református Teológiai Akadémia Kiadványai sorozat 18. köteteként jelent meg. „A jó pap holtig tanul” eszméjéből kiindulva fogalmazta meg, hogy „*Azt tartjuk ugyanis, (egy fennebbi gondolathoz térve vissza), hogy lelkészképzésünket kutatóbb, kritikai jellegűbbé kellene tenni.*”²⁷⁹

275 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Bölcséleti bevezetés. (Theológiai Kézikönyvek 3.) Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1.

276 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Bölcséleti bevezetés, 2-3.

277 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Bölcséleti bevezetés, 4-7. Az idézet a 7. oldalról való. Később így folytatja – teljes olvasmány-sorrendet adva a filozófia egyre jobb megismeréséhez: „*Kezdő számára első filozófiai olvasmányának legjobb Descartes: Értekezés a módszerről című munkája, amelyet Rickert első bevezetésül és megbeszélési anyagul szokott használni.*” Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Bölcséleti bevezetés, 8. (8-9)

278 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 55.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 14.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 47.

279 A tanulmány teljes terjedelmében olvasható: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1935): Lelkészképzés, lelkészi továbbképzés. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv, 67-79. Az idézet a 73. oldalról származik.

Meglátásait olvasva előttünk áll a tudós teológiai tanár, aki a lelkészképzést egy átgondolt, haladóbb szisztéma szerint képzelte el, melyben az önképzésnek is nagy szerepet szánt. Ez a munka tulajdonképpen „*A modern gimnázium*” című 1924-es mű párja, de az érettebb, a meglévő lehetőségeket jobban átgondoló Trócsányi professzor tollából.

Igazgatói ciklusa alatt megjelent év végi jelentései önmagukban bölcsészeti-neveléstani problémákra reflektáló műként is megállták helyüket, gondoljunk csak az 1935-36-os tanévről szóló igazgatói jelentésre, melyben Petőfi Apostolatát elemezve beszélt arról, hogy az iskola – miközben a maga munkáját végzi – együtt rezeg az élet nagy kérdéseivel.²⁸⁰ Az 1936-37-es tanév kezdetén „*Ökumenikus kérdések*” címmel tartott előadást, majd év végi jelentésében legelőször a tanár, a pedagógus létjogosultságára, feladatára kérdezett rá, majd pedig a „hivatás” kérdéskörét tárgyalta. „*Mi hát a tanár hivatása? Nevelés; a gyermeknek és ifjúnak az értékek szerinti életre alkalmassá tétele: tudást, hitet, erkölcsöt és ízlést fejleszteni benne, ami lehetséges, mert az ember erre van teremtvé. Az érték – legyen bár az igazságról, a szentségről, a jóságról vagy szépségről szó — nem fejlődés és nem fejlesztés eredménye; az érték éppen előfeltétele a fejlődésnek és fejlesztésnek.*”²⁸¹ Utolsó igazgatói tanévének kezdetén, 1937 szeptemberében Descartes a „Módszer”- című értekezésének háromszázéves évfordulójához kapcsolódóan tartott előadást „*A háromszázéves „Értekezés*” címmel a főiskola közössége előtt.²⁸² Az 1937-1938-as tanévről szóló igazgatói beszámolója ugyan jórészt nélkülözi az eddigi problémafelvetéseket, s inkább az esztendő eseményeinek bemutatására törekszik, de néhol még megtalálható benne a problémákat felvető, azokra választ kereső professzor: „*Korunk a gépek kora s nemcsak az ipari munka gépesedik el mindinkább, de a mechanizmus, az egyformaság és robotszerűség rátelepszik a lelkekre is. Az újítás vágya és az újszerűség keresése miatt ködbe és porba vesznek nem egyszer a szellem régebbi formájú örök értékei. Hogy volt reformáció, s hogy a reformációnak egyháza van, néha már alig több puszta szónál...*”²⁸³

Trócsányi professzor másik alapvető műve, a „Bölcsellettörténelem” 1939/1940-ben jelent meg a „Theológiai kézikönyvek” sorozat 7. köteteként.²⁸⁴ Ebben a műben is úgy áll előttünk Trócsányi professzor, mint aki a forrásokhoz igyekszik vezetni hallgatóit – miközben ő maga is e módszer szerint készítette el művét.²⁸⁵ Feltett kérdésére, mely szerint „*Hogyan lehet megismerni a filozófia történetét?*” az alábbi választ adta: „*Első segédeszköz egy bölcsellettörténelem. Ez adja az áttekintő és általános tájékoztatást. Az általános ismeretet ki kell hogy egészítse a részletes ismeret:*

280 Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1936): Igazgatói jelentés az 1935-36. tanévről. In: ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 45-53. Az idézet a 48. oldalról való.

281 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1937): Visszapillantás az 1936-37. iskolai évre. In: ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 8.

282 A mű meg is jelent, lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1938): A háromszázéves „Értekezés”. In: ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 7-15.

283 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1938): Visszapillantás az 1937-38. tanévre. In: ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 49.

284 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

285 Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem, 458. („Jegyzetek”)

elő kell venni a szerzőket. [...] A szerzők tanulmányozását célszerű róluk szóló monográfiák és tanulmányok olvasásával kiegészíteni.”²⁸⁶ Az elérendő célról pedig így írt: „A tudat Isten világteremtő művének egyik legszebb csodája: eleven és érzékeny tükör, amely örül a látásoknak, világít önmagának, s mint szellem, világít másoknak is. A bölcsellettörténelemben >theória<kat, látásokat ismerünk meg, látni tanulunk, s tudjuk, mit látunk, s e tudat emel fel a szellemiség szintjére.”²⁸⁷ Művében a szerző a maga erőteljes stílusában reflektált kora szellemi és társadalmi változásaira²⁸⁸ – így válik a mű egyszerű bölcsellettörténelem helyett (vagy mellett) a saját korának eszmeáramlataira is reflektáló, annak bölcséleti hátterét feltáró kézikönyvévé is.

Szintén 1940-ben jelent meg „A lelkész mint filozófus” című rövid írása, melyben az alábbi felütéssel kezdte: „A lelképásztornak a filozófiához való viszonyát a Biblia szabályozza.”²⁸⁹ Már ebből a gondolatból is érzékelhető, hogy a filozófiai tételeket a teológiai gondolkodásban a Biblia tekintélye alá helyezte a professzor. Az ember gondolkodó lény, létének lényege a gondolkodás (Descartes), s minthogy a lelképásztor nem tudja kikapcsolni magát a filozófia műveléséből, ezért Trócsányi kimondta, hogy „A lelképásztor, aki Isten ügye súlyos felelősségét vállalta magára, gondolkozva kell, hogy olvasson. Munkája számára új gondokat, új ösztönzéseket kap. Ha világosan lát, határozott lépésekkel indulhat apostoli küldetése útjaira.”²⁹⁰

Trócsányi Dezsőről mint teológiai szakfordítóról is beszélhetünk, aki biztos német nyelvtudásának köszönhetően a korabeli német teológiai irodalom néhány remekét is lefordította – melyeket aztán a teológia meg is jelentetett.²⁹¹

Trócsányi Dezső munkásságának a tanítvány szeretetével, de a tudós teológus szemével történő összefoglalást adja Vályi Nagy Ervin a már többször hivatkozott művében, melyet most röviden idézünk:

„Trócsányi Dezső nem spekulatív és konstruktív (konstruáló!), hanem kritikai gondolkodó, a kritika szó kanti értelmében. Nem az Abszolút Szellem metafizikusa vagy ideológusa, hanem olyan tudós, aki figyelembe veszi az emberi ész határait. Nem Hegel, hanem Kant, nem metafizika, hanem etika! [...] A „kötelesség vallása” gátolta a kötelességét maximálisan teljesítő egyházi tanítót (és alkalmazottat) abban, hogy képességeit független filozófusként fejthesse ki –, ugyanakkor viszont filozófusi alkata gátolta abban, hogy a kijelentés teológusa legyen. Ez nem kudarc, hanem inkább – ha a szó talán túl erősnek tűnik is – tragédia. Amit ő írt „Márton István teológiájának és

286 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem, 14-15.

287 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem, 11.

288 Csak egy rövid idézettel világítsuk meg ezt: „Az epikureizmus, mint az intelligens csöcselék filozófiája, olyankor jut ismét előtérbe, amikor ez a tömeg jelentőségre emelkedik, pl. korunk nagykapitalizmusában.” Lásd: TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem, 108-109.

289 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1940): A lelkész, mint filozófus. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv, 81-84. Az idézet a 81. oldalról való. A mű eredeti megjelenése: Igazság és Élet füzetek 20. szám, 28-31 oldalak, Debrecen, 1940.

290 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1940): A lelkész, mint filozófus, 84.

291 Lásd: BOHATEC JÓZSEF (1936): Isten szuverénitása és az állam Kálvin tanításában. In: ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 14-40.

filozófiájának hatásáról” (214, sk.) az őreá is érvényes: „Sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy Márton István a bölcselet terén nem alkotta meg azt, amire hivatott lett volna. (215)”²⁹²

Hallgatói szívesen, örömmel emlékeztek rá. Teológiai tanárként a pontosság és a lelkiismeretesség jellemezte. *„Minden művet eredetiben olvasott, meg is tudtuk számolni hány nyelvet beszél.”* - mondta róla egyik volt diákja.²⁹³ Trócsányi Dezső *„A maga mártonistváni karakterével, a befelé fordító, de ugyanakkor cselekedeteket ébresztő gondolkodásával, aki a nagy filozófia boltívei alatt is szinte meghatározó módon maradt meg rendkívüli szerény embernek.”²⁹⁴* Kövy Zsolt²⁹⁵ (1947-től pápai teológus) beszámolója szerint a professzor minden évben megkérdezte az újonnan beiratkozott teológushallgatókat, hogy akkor is vállalják-e a lelkipásztori szolgálatukat, ha az nyomorúsággal, megaláztatással, vagy netán kigúnyolással jár. *„A kimondott válasz-igeneke az élet visszaigazolta.”²⁹⁶* Ugyanő így értékelte Trócsányi professzor óráit: *„A filozófiát, a neveléstudományokat, s a német nyelvet dr. Trócsányi Dezső tanította. Több volt ez tanításnál. Igazi egyetemi beszélgetésekben csiszolódhatott az elménk. Vele lehetett vitatkozni. Az órákat egészséges szellemi együttgondolkodás jellemezte. A kollokviumok is élvezetesek voltak. Bár magas volt a mérce, de igazságos az elbírálás.”²⁹⁷*

Trócsányi Dezső 1929-1951 között, a teológia bezáratásáig tanította a bölcsészeti-neveléstani tárgyakat. Tudományos munkássága felbecsülhetetlen értékkel bír ma is.²⁹⁸

* * *

292 VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 29-30.

293 DÉKÁNY ENDRE (1995): Trócsányi Dezső élete és szolgálatai. In: DÉKÁNY ENDRE, SIMON KÁLMÁN, KÖVY ZSOLT (1995, szerk): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Pápa. 1995. 16.

294 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 124. (Emlékbeszéd a pápai temetőben c. fejezet)

295 **Kövy Zsolt** (1926-2010) Losoncon született. A második világháború végén hadifogságba került. 1947-től a pápai teológia hallgatója volt, majd 1950-ben szerzett lelkészi oklevelet. 1949-től kaposvári segédlelkész, majd 1949-1953 között Enyingen teljesített szolgálatot. 1953-1992 között Kéttornyúlak-Dáka-Nóráp-Borsosgyőr körzet lelkipásztora volt. 1956-1970 között a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek munkatársa, 1981-1993 között az intézmény igazgatója volt. 1990-1992 között Pápa város alpolgármestere, 1990-1993 között a Pápai Református Kollégium főigazgatója, majd tiszteletbeli főigazgatója volt. Lásd: <https://varosikonyvtar.papa.hu/node/12286> [2024.08.02.]

296 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 175. (Az egyház megújulása a harmadik évezredben c. fejezet)

297 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 119. (Pápai kollégiumi emlékeim. c. fejezet)

298 VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 40.

Rendszeres Teológiai Tanszék²⁹⁹

A pápai teológiai oktatás történetében az 1801-ben alapított Dogmatikai Tanszék az egyik legősibb, melynek első professzora a teológiai tudományok széles skáláján otthonosan mozgó Dr. Tóth Ferenc – későbbi dunántúli püspök – volt.³⁰⁰

Számos professzor teljesített szolgálatot rövidebb-hosszabb ideig a tanszéken, de az első igazán nagy állandóságot képviselő tanár mégis **Kiss János** volt, aki 1858-1899 között vezette a tanszéket s tanította a rendszeres teológia tárgykörébe tartozó szaktárgyakat. Mindemellett hosszú idő után ő volt az első, aki rendszeres teológiai tárgykörbe tartozó szakkönyveket írt hallgatói számára.³⁰¹

299 A vonatkozó korszakban **Budapest** Szöts Farkas (1879-1918), majd Sebestyén Jenő (1918-1946-49) határozták meg a hallgatók rendszeres teológiai látásmódját. Szöts litografált jegyzetei Schleiermacher hatásáról árulkodnak – mindamellett sajnálatos tény, hogy dogmatikájának legnagyobb része ismeretlen. Sebestyén Jenő a történelmi kálvinizmus elindítója és hirdetője volt hazánkban. Minden általa előadott tárgyhöz készített jegyzetet. Etikája 1933-ban jelent meg, de kétkötetes szimbolikája, valamint dogmatikai jegyzetgyűjteménye is nagy hatással bírt lelkésznevezdékek sokaságára. Sebestyén Jenő hazánk egyik legjelentősebb rendszeres teológusa. Lásd: LADÁNYI SÁNDOR (2005): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története, 246-248.; **Debrecenben** az ortodox dogmatikus Lencz Géza (1909-1932), valamint a Pápan is ismert Vasady Béla (1932-1947) és Török István jellemzik a korszakot (1941-1968). Lencz Géza hosszú időn keresztül tanított Debrecenben, látásmódjára legnagyobb hatással a 19. századi nagy német teológusok voltak, de műveiben megjelenik a Barth előtti teológia „a maga teljességében.” Lásd: Gaál Botond (2019): Lencz Géza. In: *Órállóvá tettek*, 481-483.; Vasady egyszerre volt tudományszervező alkat (Barth magyarországi látogatásának megszervezése!), egyházszerző és tudományművelő teológus, akinek ökumenikus beállítottsága családi háttéréből is fakadt. Teológusként a racionalista-liberális teológiai kilengések után visszatért a teológia reformatori felismeréséhez. Lásd: GAÁL BOTOND (2019): Vasady Béla. In: *Órállóvá tettek*, 484-489.; Török István teológiai szemléletét egyértelműen a barthi igeteológia határozta meg, mégsem lehet „szabályos barthiánusnak” nevezni. Török érdeme abban áll, hogy Barth gondolatait nagyon jól át tudta ültetni a magyar teológiai gondolkodásba. Török etikusnak indult, később éppen e tárgyat vették el tőle Debrecenben, így minden erejével a dogmatika felé fordult. Lásd: Gaál Botond (2019): Török István (Vince). In: *Órállóvá tettek*, 490-495. **Sárospatakon** a rendszeres teológiát Nagy Béla tanította, majd az ő halála után a Páparól átjött Vasady Béla, aki 1934-ben aztán Debrecenbe távozott. Az ő utóda a tanszéken Nagy Barna volt (Nagy Béla fia), aki a svájci Karl Barth tanítványaként az ő irányzatát honosította meg Sárospatakon. Lásd: DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175.

300 Természetesen a Rendszeres Teológiai (avagy: „Dogmatikai”) Tanszék megalapítása előtt is működött a teológiai oktatás Pápan. Az 1752-es bezárás előtt a mindenkor rektor végezte a teológia teljes és a filozófia bizonyos szintű oktatását, majd az 1794-től újra megnyíló „rendes papnevelő tanfolyamon” Mándi Márton István, valamint Lácza Szabó József végezték az oktatást (a Bölcsészeti-Számtani; valamint a Történelmi-Nyelvészeti Tanszékek keretében). Tervben volt a kifejezetten teológiai tanári tanszék megalapítása is, s az előzetes tervek szerint erre Márton került volna. Az így megüresedő filozófiai tanszékre hívták meg eredetileg Tóth Ferencet 1799-ben, de a Mártont (különösen kantianus filozófiai, és teológiai látásmódját) érő támadások miatt Mártonnak annyira elment a kedve nemcsak a könyvírástól, de a teológiai tudományok oktatásától is, hogy azután soha többet nem tanított teológiát. Maradt hát a filozófiai tanszéken, Tóth Ferenc pedig így került 1801-ben a Dogmatikai Tanszék élére. Lásd: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, szerk.): *A Pápai Kollégium története*. Tankönyvkiadó, 109-173. Illetve: TÓTH ENDRE (1931): *Mándi Márton István élete*.

301 Tanszéki elődje, Tóth Ferenc igen termékeny szerzőnek bizonyult, hiszen pápai tanársága alatt a teológia tudományának számos diszciplínájában alkotott (1802: Homiletika, 1806: Lelkipásztori gondviselés; 1808-ban három egyháztörténeti mű: a pápai gyülekezet története, dunántúli püspöki életrajzok, magyarországi és erdélyi protestáns gyülekezetek története, 1810: Liturgia, 1814: Homiletika új kiadása). Két jelentős rendszeres teológiai tárgyú művet is írt: 1804-ben jelent meg a „*Keresztyén hittudomány, avagy dogmatika teológia*” című munkája, 1817-ben pedig a Márton által is nagyon dicsért „*Keresztyén erkölcsstudomány*”. Lásd: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, szerk.): *A Pápai Kollégium története*, 143. Gyakorlati teológiai műveinek értékeléséhez lásd: KOCSEV MIKLÓS (2006): *Igehirdetés – egyházi szolgák – a holnap egyháza (Pápai hagyatékok a gyakorlati teológia művelését illetően)*. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, szerk.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez*, 109-125.

Dr. Antal Géza időszaka (1899-1917)

Kiss professzor nyugdíjba vonulása következtében megürült a tanszék, amelynek betöltéséről gondoskodni kellett. Három pályázat is érkezett – **Dr. Antal Géza** pápai vallástanár, Lic. Rác Kálmán balsai-, valamint Vásárhelyi Zsigmond újbánovci lelkipásztor –, melyek közül a főiskolai igazgatótanács első helyen Antal Géza pápai gimnáziumi vallástanárt javasolta. Az egyházkerületi közgyűlés – elsősorban a pályázó érdemeire tekintettel – Antal Gézát választotta a tanszék élére.³⁰² Antal Géza aztán – aki eredendően egyébként a bölcsészeti tanszéken kívánt tanítani – az elkövetkezendő 18 esztendőben alapvetően határozta meg a pápai teológia hallgatóinak rendszeres teológiai látását.

Sajnálatos módon Antal Géza nem adott ki rendszeres teológiai tankönyveket. Természetesen ebből nem kívánunk messzemenő következtetéseket levonni, de talán ez a tény is jelzi, hogy alapvetően nem erre a tanszékre pályázott.

Előszeretettel foglalkozott azonban Kálvinnal, s már vallástanársága idején is tarthatott néhány előadást a pápai teológus-hallgatóknak Kálvin Intitúciójából.³⁰³

Antal Géza a hazai igehirdetők számára segítségül lefordította Johann Jakob van Oosterzee Heidelbergi Káté magyarázatát, mely alapvetően nem egy egyszerű fordítás volt, hanem átdolgozás is.³⁰⁴ Ez azért is jelentett nagy segítséget, mert – ahogy Bucsay Mihály is megjegyezte – hazánkban 1870 és 1918 között sem a liberális, sem az ortodox teológiai irányzat képviselői nem adtak ki magyarázatot a Heidelbergi Kátéhoz. A mű előszavában megjegyezte, hogy azalatt a fél évszázad alatt, amíg magyar nyelvű Heidelbergi Káté magyarázat nem jelent meg, a Káté tanítása mind a templomokban, mind pedig az iskolákban egyaránt háttérbe szorult.

Antal Géza teológiai látásmódjára nagy hatást gyakorolt van Oosterzee munkája, mégis szükségét érezte annak, hogy saját véleményét szembeállítsa Oosterzee mérsékelt ortodoxiájával, hiszen ő maga a liberális vallástörténeti iskolához tartozott, művével közvetíteni kívánt a teológiai irányok között.³⁰⁵ Véleménye szerint a Heidelbergi Káté „*nem csupán dogmatikus irat, sőt első sorban nem*

302 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1899. szeptember 14k., Csurgó, 21. pont (19-20 oldalak). Dr. Antal Géza után második helyen lic. Rác Kálmán akkor balsai lelkész, harmadik helyen pedig Vásárhelyi Zsigmond újbánovci lelkipásztort ajánlották. Antal Géza megválasztásának következtében azonban a pápai vallástanári szék üresedett meg, melyre ugyancsak pályázatot kellett kiírni. A főiskolai tanári kar 1900 márciusában megtartott gyűlésén Lic. Rác Kálmánt ajánlotta első helyen a vallástanári tanszék élére – akit aztán az egyházkerület meg is választott. Lásd: DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1899. szeptember 14k., Csurgó, 22. pont (20-21 oldalak), DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Rendkívüli Közgyűlésének Jegyzőkönyve 1900. március 20. Székesfehérvár, 27. pont (34. oldal).

303 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1888-1889, 4.

304 VAN OOSTREZEE JÁNOS JAKAB (1902): A Heidelbergi Káté ötvenkét egyházi beszédben. Fordította: Dr. Antal Géza. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. Érdemes megjegyezni, hogy van még egy Pápához kötődő Heidelbergi Káté magyarázat. A Kollégium egykori diákja, Pap Gábor dunántúli püspök édesapja, vámosi Pap István „katedrai használatra” készített egy kátémagyarázatot. Lásd: PAP ISTVÁN: *A keresztyén vallás. A Heidelbergi Katekismus magyarázataul LII. Urnapban, katedrai használatra írta Pap István.* Újra átnézte és kiadta: Ifj. Vári-Szabó Sámuel, Tiszaöldvári lelkész. Kecskemét, 1848.

305 BUCSAY Mihály (1985): A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945, 229. Illetve: BUCSAY Mihály (1965): A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig. In: BARTHA TIBOR (1965, SZERK.):

is dogmatikus, hanem a szó legnemesebb és legvalódibb értelmében építő irat, mely hamisítatlan evangéliumi szellemben mutatja föl a bűnös ember egyetlen vigasztalását s az igazi keresztyén élet követelményeit.”³⁰⁶

Liberális teológusként szükségét érezte annak, hogy megindokolja, miért a szóban forgó művet fordítja le. Bucsay szerint Antal Géza érvei „egyeztető szándékot tükröznek a liberális teológia, és a hagyományos (mérsékelt) ortodoxia között, a vallástörténeti iskola szemszögéből.”³⁰⁷ Antal Géza van Oosterzee magyarázatával egy új szellemiségű, népszerű dogmatikát kívánt a magyar reformátusság elé tárni. Bucsay véleménye szerint a fordítás elegáns, szellemes, lendületes, mindenképpen illik ahhoz a van Oosterzee-hez, aki az eredeti könyvet írta.³⁰⁸ Antal különösnek találta, hogy majd negyven éve nem jelent meg ilyen irányú mű Magyarországon.³⁰⁹ A kötet előszavában így ír: „A munkának ez a kettős célzata: evangéliumi ker.építés egyfelől, a reformált egyház álláspontjának határozott védelme másfelől...”, valamint: „szükség van ma egy oly könyvre, mely épügy sikra keljen a vallási közöny ellen az evangéliumi keresztyén élet bemutatásával, mint az egyházunk ellen intézett támadások ellen a református hittudatnak erőteljes hangoztatásával.”³¹⁰ Antal Géza kiadatlan munkái – órai jegyzetei – a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában találhatóak. Ismeretes előttünk az 514 oldalas „Keresztyén erkölccstan”, valamint a 415 oldalas „Keresztyén hittan” című kiadatlan jegyzetanyaga. Etikájáról tudjuk, hogy filozófiai oldalról megközelített etika volt.³¹¹

Mindamellet hozzá kell tennünk azt is, hogy Antal Géza „iskolapéldája” volt a klasszikus vidéki református tanártípusnak, aki kénytelen volt nem csupán a tanítással foglalkozni. Pápán ez többek esetében igaz³¹², hogy több különféle iskolai, egyházkerületi megbízást is kaptak szolgálatuk során, amelyek jelentősen elvonták idejüket és erejüket a nagyobb művek alkotásáról. Antal Géza köztartási-felügyelő, gazdasági tanácselnök, városi képviselő (illetve országgyűlési képviselő), igazgatótanács tag is volt, 1914-től pedig egyházkerületi főjegyzőként szolgálta Isten ügyét a dunántúli egyházkerületben. Mindez szinte „borítékolta”, hogy nem maradt utána olyan, jelentősebb

Studia et Acta Ecclesiastica I. A Heidelbergi Káté története Magyarországon, 232., illetve 242. oldal.

306 VAN OOSTREZEE JÁNOS JAKAB (1902): A Heidelbergi Káté ötvenkét egyházi beszédben, III.

307 BUCSAY MIHÁLY (1965): A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig, 242.

308 BUCSAY MIHÁLY (1965): A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig, 242.

309 Ezt szintén említi: BUCSAY MIHÁLY (1983): Az Egyház belső élete, In: BARTHA TIBOR (1983, SZERK.): Studia Et Acta Ecclesiastica 5. kötet, 220. oldal.

310 VAN OOSTREZEE JÁNOS JAKAB (1902): A Heidelbergi Káté ötvenkét egyházi beszédben, IV.

311 KÖVY ZSOLT (2006): Antal Géza dunántúli református püspök élete, In: KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 47.; ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek, 191.

312 Ennek a tanártípusnak a legszembevetőbb képviselője Tóth Dániel egyháztörténész volt, aki a kollégium valamennyi tagintézményében tanított, ezen felül főiskolai könyvtárnok és városi képviselő is volt (valamint családapa). Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Tóth Dániel élete és könyvtárosi munkássága. In: Acta Papensia XXII. évf. 1-2. szám (2022/1-2), 19-32.; ugyanakkor nagyon hasonló cipőben járt Németh István professzor is (levéltáros, gazdasági tanácselnök, teológiai tanár, később főjegyző), de hasonló helyzetben volt a későbbiek során Tóth Lajos, Pongrácz József és Tóth Endre is, igaz, ők többet publikáltak (köztük Tóth Endre a legtöbb tudományos művet).

monográfia, amely választott tudományterületén maradandó értékű lehetett volna – noha azért erejéhez mérten igyekezett publikálni is.³¹³

Vizsgált korszakunk legelején, mindjárt az 1914-1915-ös tanévben azzal találkozunk, hogy a szabadságolt Antal Géza – ekkor már egyházkerületi főjegyző – tárgyait Pongrácz József és Lic. Rácz Kálmán helyettesítették. Emellett fontos megjegyezni, hogy a harctéri szolgálatot teljesítő dr. Molnár Imre helyett Antal Géza adta elő a közjogot a hallgatóknak.³¹⁴ Ezen helyettesítésnek volt köszönhető, hogy az Újszövetségi Tanszék vezetője, Pongrácz József taníthatta a görög nyelvet és az erkölcsant is a hallgatóknak. Mellette Lic. Rácz Kálmán gimnáziumi vallástanár – aki számos alkalommal pályázott különböző megürült teológiai tanszékekre, mindig sikertelenül³¹⁵ – vallástörténetet oktatott a második évfolyamon, valamint francia nyelvet is tanított.³¹⁶ Nagy nehézsége a kutatásnak, hogy jelenleg nem ismerjük azokat a jegyzeteket, amelyekből Pongrácz és Rácz tanárok tanítottak. Emellett a legvalószínűbb feltételezés az, hogy azt a vezérfonalat követték, amelyet Antal Géza használt.

Az 1915-1916-os tanév első félévében Lic. Rácz Kálmán tanította a vallástörténetet, melyet a második félévben újra Antal Géza adott elő. Antal a harmad- és negyedéveseknek nemzetgazdaságtant (= szociológia³¹⁷) tanított, a dogmatikát pedig Pongrácz Józseffel megosztották egymás között olyanformán, hogy a harmadévnak Antal Géza, a negyedévnak pedig Pongrácz adta elő. Ezen felül a harmadév számára Lic. Rácz Kálmán apologetikát³¹⁸ adott elő.³¹⁹

313 Jól jelzi publikációs aktivitását Pongrácz József munkája, melyben 1928-ig terjedően jegyzékbe szedte Antal Géza megjelent írásait. Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF (1929): Dr. Antal Géza dunántúli református püspök irodalmi munkássága 1881-1928. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. A 29 oldalas mű részletesen tartalmazza Antal Géza különféle helyeken megjelent kisebb-nagyobb műveinek listáját, a képviselőházban elmondott beszédeit, valamint szerkesztői tevékenységét. A füzet legelején az önálló művek kapnak helyet, melyek között a legterjedelmesebb a már említett Oosterzee- mű fordítása (és átdolgozása), valamint a „Tanulmányok” (1908) című 107 oldalas munkája.

314 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 25.

315 Ez már csak azért is érdekes, mert Rácz Kálmánnak nem csupán „licenciatus theologiae” címe volt, hanem ezen felül mind rendszeres teológiából mind pedig egyháztörténetből megszerezte a teológiai magántanári fokozatot. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 4. (életrajz). Pályázott a **Dogmatikai Tanszékre** 1899-ben, lásd: DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1899. szeptember 14k., Csurgó, 21. pont (19-20 oldalak); az **Egyháztörténeti Tanszékre** 1917-ben: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 136-139 oldalak (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja).; **1918-ban**: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 185-186. (1918. szeptember 8-i gyűlés 3. pontja) – mindegyik esetben sikertelenül.

316 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 25-31.

317 BUCSAY MIHÁLY: A filozófia, a pedagógia és a társadalomtudományok oktatása. In: Ladányi Sándor (2005, szerk.): A KRE-HTK története 1855-2005., 272.

318 A gyakorlat szerint az apologetika tárgyat Pápan minden négy évben egyszer hirdették meg. 1917-ben a Kálvin Szövetség felterjesztéssel élt a Konvent felé a tárgy kötelezővé tétele ügyében, de a Konvent ezt továbbutalta a teológiai tanárok konferenciája felé. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1917. május 31. Budapest, 52. pont (86. oldal). 1918-ban mutatták be a teológiák véleményét a kérdésben (Budapest nagyon ezt akarta), de a tárgy kötelezővé tétele a magas óraszámok miatt a pápaiak szerint sem volt kivitelezhető. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1918. április 25. Budapest, 93. pont (113-114 oldalak).

319 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 64-66. Érdemes megjegyezni, hogy Lic. Rácz Kálmán 1934-ben adta ki saját apologetika könyvét. Feltételezhetjük, hogy a később megjelent kötet anyaga kerülhetett előadásra a hallgatók között is. Lásd: LIC. RÁCZ KÁLMÁN (1934): *A református keresztyénség apológiája*. Magánkiadás, Pápa.

Az 1916-1917-es tanév volt Antal Géza számára rendszeres teológiai professzorként az utolsó. Ekkor már mindkét félévben ő tanította a vallástörténetet a második évfolyamon, míg a harmad- és negyedéven az erkölcsstan mellett új elemként Heidelbergi Káté-magyarázatot tartott heti egy órán, valamint szociológiát is előadott. Rácz Kálmán ugyanezen a két évfolyamon, szintén mindkét félévben apologetikát tartott.³²⁰

Dr. Vass Vince időszaka (1917-1929)

A tanszék életében alapvető változást hozott **Dr. Vass Vince**³²¹ megjelenése, aki 1917-ben foglalta el azt.³²² Történt ugyanis, hogy Dr. Horváth József, a bölcsészeti-neveléstudomány professzora 1917-ben nyugdíjba vonult³²³, s az így megürült Bölcsészeti-Neveléstani Tanszékre – minthogy eredetileg is ide kíváncozott professzornak – Dr. Antal Géza átkérte magát.³²⁴ Ekkor azonban az általa eddig ellátott tanszék ürült meg, ahová pedig – pályáztatás nélkül! – behívták Dr.

320 ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21-26. Ezen felül Rácz Kálmán az eddigiek szerint francia nyelvet is oktatott mind a négy évfolyamon az önként vállalkozóknak.

321 **Vass Vince** Nemesócsán született 1889. január 1-jén. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Pápán végezte, de teológiát tanult Genfben is. Hazatérve főiskolai szenior, majd püspöki titkár volt. 1916-an teológiai magántanári fokozatot, 1917-ben pedig bölcsészdoktorátust szerzett. 1917-1929 között a pápai teológia Rendszeres Teológiai Tanszékének vezetője volt. 1929-1931 között enyingi lelkipásztor, majd 1931-től 1943-as haláláig a kecskeméti gyülekezetet vezette. Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF (1943): Dr. Vass Vince 1889-1943. In: DUNÁNTÚLI PROTESTÁNS LAP, 54. évfolyam 24. szám (1943. június 13.), 121-122.

322 Jelen sorok szerzője két rövid cikkben is igyekezett megemlékezni Vass Vincéről, pápai tanárrá választásának 100. évfordulóján. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „A munkát folytassátok!” – „Dr. Vass Vince élete és munkássága” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 2. szám (2017. január 9.), 6-8.; illetve: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „Ami tőle kaptam, azt még ma is tudom.” – „Emlékek Dr. Vass Vincéről” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 3. szám (2017. január 16.), 5-7.

323 Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenek felett való volt.” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok 7. évf. 5-8. szám (2022 nyár), 9-17. A tanulmány rövidített változata azonos címmel megjelent a Dunántúli Református Lap 2022. júliusi lapszámának (XXVI. évf. 2. szám) 58. oldalán.

324 Érdemes ezzel kapcsolatban röviden feleleveníteni az 1888-as eseményeket! DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1888. június 6., Székesfehérvár, 5. pont (5-6 oldalak). A megürült Bölcsészeti-Neveléstani Tanszékre hárman adták be jelentkezésüket, Antal Géza segédlelkész, akkor éppen utrechti egyetemista, Szondy Béla sarkadi segédlelkész és Horváth József vallástanár. A közgyűlés elé – a teológiai tanárok álláspontjával megegyezően – első helyen Antal Gézát, második helyen Horváth Józsefet ajánlották. Végül a beérkező 38 szavazat közül (melyből egy érvénytelen volt), 19 esett Horváth Józsefre, 18 pedig Antal Gézára. Látható, hogy igen szoros versenyben „győzött” Horváth József. A közgyűlésen kikötötték, hogy az új tanerő „e tanszakkból oklevelet szerezni ismerje kötelességének.” Az így megürült vallástanári széket be kellett tölteni, méghozzá pályázat útján, de addig is felkérték Antal Gézát, hogy helyettes tanárként, teljes fizetéssel lássa el a tanszék óráit. Végül Antal Géza a Dogmatikai Tanszék 1899-es megürüléséig gimnáziumi vallástanárként működött. Lásd: Uo, 7. pont (6-7 oldalak.); illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1899. szeptember 14k., Csurgó, 21. pont (19-20 oldalak). Lásd még: KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli ev. ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, 325. 332.; lásd még: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 141-143. (különösen a 3-4. pont!)

Vass Vince lelkipásztort, egykori pápai diákot, aki szaktárgyából már teológiai magántanári fokozattal³²⁵ – valamint bölcsészdoktorátussal is – bírt.³²⁶

Vass Vince aztán 1917 októberében foglalhatta csak el tanszékét, mivel megválasztása idején éppen a harctéren teljesített tábori lelkészi szolgálatot. A hadvezetőség októberben engedte haza – de helyettesítéséről mégsem kellett gondoskodni, mivel a teológiai tanév (és a gimnáziumi is) csupán október 7-én nyílt meg a városban megelőzően fellépő vérhasjárvány miatt.³²⁷ Első tanévében dogmatikát tanított a III-IV. évfolyamnak heti 4 órában, szintén ezen évfolyamok számára rendszeres teológiai szemináriumot tartott heti 1 órán, illetve a II. évfolyam számára vallásbölcsestet oktatott heti 3 órában.³²⁸

Tanszéki feladatait hűséggel látta el Pápán töltött 12 esztendeje alatt, miközben – természetesen – számos más feladatban is helytállt. Tanársága idején két cikluson keresztül volt az intézmény főigazgatója 1920-1926 között.³²⁹ Pápára érkezése után nem sokkal jelent meg „Vallás és erkölcs” című munkája.³³⁰

Vass Vince 1917-1929 között, 12 éven át vezette Pápán a Rendszeres Teológiai Tanszékét, így pedig alapjaiban határozta meg tanítványai teológiai látásmódját. Tanítványa, a későbbi tanszéki utódja, Dr. Bakos Lajos³³¹ püspök véleménye szerint „*Egy teológiai akadémiának mindenkorijellegét a dogmatika-professzor adja meg, különösen akkor, ha az szubsztanciális dogmatikus.*”³³² Éppen ezért is rendkívül fontos, hogy Vass Vince teológiai irányultságát, látásmódját röviden vizsgálat alá vegyük és értékeljük. Nagy segítségünkre van ebben Bakos Lajos – egykori pápai diák, pápai tanár,

325 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1916. október 15-17., Pápa, 63. pont (32. oldal). Írásbeli dolgozatának címe: „A vallási ismeretelmélet” volt, szóbeli előadásának címe pedig: „A dogmatika anyaga és felosztása”-volt.

326 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1917. október 4-5., Pápa, 27. pont (15-16 oldalak). Idézet a 16. oldalon található határozatból: „...dr. Antal Géza tanszékére pedig hívassék meg dr. Vass Vince lelkész, aki a genfi egyetemen hallgatott két évet, jeles eredménnyel végezte a theol. tanfolyamot, az I. és II. lelkészképesítő vizsgálatokat jeles eredménnyel tette le és a rendszeres theológiából theol. m. tanári oklevele van, a budapesti tudományegyetemen pedig dicséretes eredménnyel tett tudori vizsgálatot. [...] A kerületi közgyűlés az egyházkerületi elnökség ezen szükségbeli és ideiglenes intézkedését tudomásul veszi és jóváhagyja s ennél fogva dr. Antal Géza és dr. Vass Vince tanár urakat tanszékeikre áthelyezi, illetve megválasztja.”

327 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 63.

328 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 147.

329 ÉRTESÍTŐ 1920-1921.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926.;

330 VASS VINCE (1917): Vallás és erkölcs. Pápa.

331 **Bakos Lajos** (1905-1979) református lelkipásztor, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán végezte, de tanult Utrechtben és Halléban is. Balatonarácson, majd Veszprémben teljesített lelkipásztori szolgálatot. 1943-ban szerzett doktorátust Debrecenben rendszeres teológiából. 1947-1951 között a pápai teológia Dogmatikai Tanszékének helyettes tanára volt. 1963-tól egyházkerületi főjegyző, 1964-től dunántúli püspök volt. Lásd: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bakos-lajos-74780/> [2024.08.02.]

332 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus. In: Theologiai Szemle, XX. évf. 2. szám (1944), 96.

majd dunántúli püspök –, aki 1944-ben „*Dr. Vass Vince a theologus*” című művében³³³ elvégezte az értékelés nagy munkáját, így mi már az ő tanulmányából szemezgethetünk.

Fontos kérdés lehet, hogy Vass Vince vajon melyik teológiai irányzat képviselője volt? Bakos Lajos meglátása szerint egyiké sem. Teológiai látásmódja, rendszere sajátosan egyéni volt, ahogyan ő maga is. Bakos Lajos így fogalmazott: „*Dr. Vass Vince egész egyéniségének legmélyebb életgyökereivel az Igéből táplálkozó, egzisztenciálisan gondolkodó, hitvallásos magyar református theologus volt, aki sajátosan egyéni, bizonyos liberális színt mutató alapkonceptió körül kialakult rendszerét kálvini gondolatelemezzel, hitvallásos tartalommal s a saját élményeinek gazdag világában kikristályosodott igazságmozzanatokkal igyekezett megtölteni.*”³³⁴ Ez lehetett az az ok, ami miatt egy kicsit mindenki magáéhoz hasonlónak tudhatta őt. Éppen ezért egykori tanítványa legszívesebben az „egyensúly teológiájának” nevezte azt a rendszert, amelyben Vass Vince gondolkodott.³³⁵ Erre legvilágosabb példa az 1927-ben megjelent kétkötetes dogmatikája, melynek megjelentetésével nagy szolgálatot tett a hazai református dogmatika népszerűsítése ügyének. „*Különösen három jellemző vonás teszi ezt a művet magyar theologiai irodalmunk maradandó értékű kincsévé: a biblikus és hitvallásos jelleg mellett Kálvin theologiai hatásának érvényesülése és az egész munkán uralkodó pozitív gyakorlatiasságra való törekvés. Ennek a három tényezőnek szerves összekapcsolódása teszi Dr. Vass Vince tudományát valódi építő tudománnyá. Könyve ezzel a határozott céllal is készült: a hívő tudomány által képviselt igazságot érvényre juttatni a gyakorlati életben.*”³³⁶

Bakos Lajos kiemelte, hogy egykori professzora rendkívül széles körű olvasottsággal rendelkező dogmatikus volt, aki éles szemmel és jó kritikai érzékkel volt képes meglátni a különféle teológiai rendszerekben azt, ami időtálló, ami maradandó. Legtöbbet Kálvintól tanult, s talán az sem véletlen, hogy őt tartotta a legnagyobb teológusnak. Ugyanakkor nem ragadt meg a 16. századnál, hiszen igyekezett a modern teológiai írók munkásságát is megismerni. A külföldiek közül különösen nagyra értékelte Schnaedert, Bavinckot, Ihmelst, Nitzscht – s mindegyikük tanításából, teológiai látásmódjából igyekezett ellesni és alkalmazni azt, amit jónak és fontosnak tartott. Mindezek mellett érdekes, hogy Barthot, valamint a dialektika teológia többi képviselőjét „nem tudta bevenni”:

333 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus. In: Theologiai Szemle, XX. évf. 2. szám (1944), 96. A tanulmány Vass Vince halála után jelent meg. A Szerző fontosnak tartotta megjegyezni, hogy megemlékezése – illetve teológiai értékelő munkája – nem lehet teljes, hiszen szükséges lett volna Vass Vince kéziratok hagyatékát is átvizsgálni, melyre azonban külső körülmények miatt a rendelkezésre álló időben nem volt lehetősége. „*Amit mondok, az inkább a tanítvány hálás visszaemlékezése, mint a Dr. Vass Vince kiváló theologus egyéniségéhez és szolgálatához igazán méltó és teljes méltatás.*” Lásd: Uo. 81. oldal. A teljes tanulmány a Theologiai Szemle vonatkozó kiadásának 81-99. oldalain olvasható.

334 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus, 94.

335 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus, 92-93. „*Dr. Vass Vince a szélsőségek között, vagy helyesebben mondva: a szélsőségek felett kereste a helyes megoldást, s úgy vélte, hogy ezt a megoldást megtalálta és kifejezésre is juttatta az ő sajátosan egyéni rendszerében melyet legszívesebben az egyensúly teológiájának neveznénk, érte ezen azt az elrendezést, amelyben mind az objektív, mind pedig a szubjektív elem megtalálta a megfelelő szerepet és értékelést.*”

336 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus, 93.

„Különösen a dialektikai módszer volt az, amit sehogyan sem tudott összeegyeztetni az ő világos, egyszerű és szabatos tételezést követelő módszerével. Különösen elítélte a minden áron való folytonos dialektikázást. Ezt puszta elmejátéknak nevezte. Az elmejátékot pedig nem tartotta méltónak a komoly theologushoz.”³³⁷ Igaz – ezt Bakos Lajos is kifejtette –, hogy Vass Vince egyre fokozódó egészségi problémái, valamint folyamatosan végzett gyülekezeti szolgálatai miatt nem ismerhette meg a dialektika teológiát a maga teljességében, s amit tudott róla, azt is „másodkézből” szerzett információkból ismerte.

Összegzésként hadd idézzük talán legfontosabb megállapítását, mely jól jelzi a különféle rendszerek fölött állóságát: „a theologusnak az a feladata, hogy az igazságot keresse. S ezt az igazságot akkor is el kell fogadni és a gyakorlati egyházépítés szolgálatában akkor is fel kell használni, ha történetesen Barth, vagy más valaki tanítja. Viszont a tévelygés ellen akkor is tiltakozni kellene, ha maga Kálvin tanítaná is.”³³⁸

Diákjai nagy szeretettel emlékeztek rá még hosszú évekkel-évtizedekkel a teológia elvégzését követően is. Vass Vince olyan lelkiséget képviselt az Akadémián (természetesen nem csak egyedül), amely maradandó hatással volt diákjai lelki életére nézve is.³³⁹ Maller Kálmán később soproni, majd pápai lelkipásztor úgy fogalmazott, hogy „Dr. Vass Vince [...] forró hite a rendszeres teológiát élménnyé mélyített bennem.”³⁴⁰

Döbrössy Lajos³⁴¹ még szombathelyi lelkipásztorként megírt életrajzában írta pápai éveiről, hogy „Vass Vince forró lelke fűtötte a légkört abban a három évben körülöttünk, amit Pápán töltöttem 1924-1927 között.”³⁴² Mintegy összefoglalóul idézhetjük Bódás Jánost³⁴³, aki hasonlóan szépen fogalmazta meg a lényegét: „Amit tőle kaptam, azt még ma is tudom.”³⁴⁴

337 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus, 95.

338 BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus, 95.

339 Csak egy példa a későbbi komáromi lelkipásztor, Galambos Zoltántól: „Csakhamar két kő közé kerültem. Egyrészt Vass Vince vitt és Pongrácz József professzor bibliakörén át húzott az ÚR Jézus felé, más oldalról a teológusok óriási többsége szeretett volna a maga tábora számára megnyerni, [...] De a bibliakör és a „pietistáknak csúfolt társaság barátsága, s egészen biztosan az imádsága is, tartották lelkemet a kegyelem felé.” Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): „A késő idők emlékezetében éljenek” - A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943), 28. 332.

340 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): „A késő idők emlékezetében éljenek”, 639.

341 **Döbrössy Lajos** (1906-1992) a teológiát Pápán végezte, de tanult Bécsben és Tübingenben is. 1929-től a MEKDESZ utazó titkára volt. 1931-1938 között három alkalommal teljesített külmissziós szolgálatot a bulgáriai mohamedán misszióban. Hazatérése után lelkipásztorként szolgált Szombathelyen, majd Tatán, egészen 1975-ös nyugdíjazásáig. 1992-ben hunyt el, Pécelen temették el. Lásd: SONNEVEND GERGELY (2019): Olvasónaplómból – gondolatok Döbrössy Lajos missziós tevékenységéről. In: Acta Papensia 2019/3-4., 379-390.

342 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): „A késő idők emlékezetében éljenek”, 551.

343 **Bódás János** (1905-1987) református lelkipásztor, költő. Teológiai tanulmányait Pápán végezte, majd 1935-től Szombathelyen, 1939-1974 között pedig Székesfehérváron volt lelkipásztor. Igazi lelkész-költő volt, kötetei Budapesten, Pápán, Pécsen, Szombathelyen és Székesfehérváron jelentek meg. Lásd: SONNEVEND GERGELY (2019): Olvasónaplómból – gondolatok Döbrössy Lajos missziós tevékenységéről. In: Acta Papensia 2019/3-4., 384. (14. lábjegyzet!)

344 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): „A késő idők emlékezetében éljenek”, 453.

Dr. Vass Vince 1929-ben hagyta el a pápai teológiát, hogy új szolgálatba álljon.³⁴⁵ Minthogy az enyingi gyülekezet megválasztotta lelkipásztorának, ezért 1929. március 24-én gyülekezeti szolgálatba állt, s a tanév végéig óraadóként látta el tanszékét, majd leköszönt a teológiai katedráról.³⁴⁶ Utolsó Pápan töltött tanévében saját tárgyain túl – kartársai egy részének elmenetele okán – tanította a filozófiatörténetet, valamint a teológiai enciklopédiát és a valláslélektant is, hetente összesen 15 órája volt.³⁴⁷

Elmenetelét követően a következő tanévben **Lic. Rácz Kálmán**³⁴⁸ megbízott óraadóként látta el a tanszék feladatait. Heti 7 órában tanított, ezen felül pedig 2 órában a francia nyelvet is oktatta a hallgatóknak (ahogyan azelőtt Vass Vince is tette). A tanév során – annak második félévében – csatlakozott be a munkába Török István helyettes gimnáziumi vallástanár, aki az önként jelentkezők számára speciál-kollégiumot tartott dialektika teológiából.³⁴⁹ Az 1931-1932-es tanévben már mindketten megbízott óraadóként szerepeltek, Rácz Kálmánnak heti 7 (+2 francia), míg Török Istvánnak heti 4 órája volt.³⁵⁰ A rá következő tanévben Török tovább emelkedett a ranglétrán, s immáron egyedül, helyettes tanári minőségben látta el a tanszék óráit. Heti óráinak száma 9 volt.³⁵¹ (Tegyük hozzá, hogy 1931-ben Lic. Rácz Kálmán nyugalomba vonult, így már csak ezért sem folytatta tovább oktatói tevékenységét. A gimnáziumi vallástanári székben utóda Nagy Gábor lett, aki nemcsak a veje volt Rácznak, de egyben Antal Géza püspök unokaöccse is volt.³⁵²)

345 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1929. szeptember 22-24., Kaposvár, 34/e. pont (21. oldal). Ekkor többen is elhagyták a teológiát: Vass Vince mellett Győry Elemér és Dr. Vasady Béla is. Érdemes hozzátenni, hogy 1929-ben egyházkerületi főjegyző-választás volt a kerületben, s a jelöltek között ott találjuk Vass Vincét is. A jegyzőkönyv szerint az érvényes 220 szavazatból Medgyasszay Vince kapott 210-et, míg Dr. Vass Vince ötöt, a többi jelölt pedig még ennél is kevesebbet. Lásd: Uo. 112. pont (46. oldal).

346 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 20. 27.

347 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29.

348 **Lic. Rácz Kálmán** a Zemplén vármegyei Mádon született 1867-ben. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait a Sárospatakon végezte, itt szerzett 1892-ben lelkipásztori oklevelet. Fél évet a bécsi, majd egy fél évet a zürichi egyetemen töltött. 1900-tól lett a Pápai Református Főgimnázium vallástanára, s ezen állásában 1931-es nyugdíjba meneteléig megmaradt. 1917-ben Sárospatakon teológiai magántanári fokozatot szerzett. 1941-ben hunyt el. Lásd: TUNGLI GYULA (1997, FÖSZERK.): Pápai pedagógus lexikon, 96-97

349 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20. Érdemes kiemelni, hogy Török Istvánnak a fiatalokkal való foglalkozás mellett volt ideje a tudományos munkára is. Vallástanári szolgálata mellett készítette doktori disszertációját, de emellett a második lelkészsképesítőt is letette Debrecenben. Disszertációjához kapcsolódó kutatási eredményeit speciálkollégium keretében osztotta meg a teológushallgatókkal. Pápan fejezte be doktori értekezését, melyet előtte magával Barth-tal is megbeszélte, s melynek címe: „Barth teológiájának a kezdetei” volt. Az 1931-1932-es tanévben már helyettes tanárként alkalmazták a teológián, 1932-ben azonban Debrecenben elfogadták disszertációját, így megszerezte a doktori fokozatot, melynek eredményeként az 1932-1933-as tanévbe már rendes tanárként léphetett be. Lásd: HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei. In: JAAP DOEDENS, HAMAR ZOLTÁN, NÉMETH TAMÁS (2021, SZERK.): Utaidat, Uram, ismertesd meg velem. Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 305-315.

350 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 7. 13. 17.

351 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 18. 24.

352 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 10.; ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 6. 11-15.

Dr. Török István időszaka (1932-1941)

Az egyházkerületi közgyűlés több év helyettesítést követően **Dr. Török Istvánt**³⁵³ választotta meg a Rendszeres Teológiai Tanszék élére.³⁵⁴ Az Értesítőben így írtak róla: *„Több évi helyettes tanári működése alatt mint nagy szorgalmú, alapos elmélyedésű tudóst és nagy szeretettel forgolódo nevelőt ismertük meg. Rendes tanári működése elé nagy reménységekkel tekintünk s hisszük, hogy főiskolánk benne kiváló rendszeres theologust nyert. S kívánjuk, hogy Isten kegyelméből hosszú életen át végezhesse nagy felelősséggel járó nemes hivatását.”*³⁵⁵

Török István nagy munkabírással és nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Ahogyan teológiai tanári szolgálatának kutatója, kiváló ismerője, Hotorán Gábor írja, Töröknek az akkoriban megszokott módon 7-12 órája volt egy héten, emellett évekig vezető tanára volt a teológusok Tóth Ferenc Körén belüli rendszeres teológiai szemináriumnak, illetve 1935-től kezdve távozásáig a kör vezetői pozícióját is betöltötte. *„Török az oktatási munkája lényegét a jövő igehirdetőinek, pásztorainak képzésében látta, ezért ezek az erőfeszítések nála minden mozzanatukban ezt a főcél támogatják”* – írja Hotorán.³⁵⁶

Professzori szolgálatába beleértette az egyházkerületi, intézményi, sőt, közegyházi szinten is a lelkészképzés-továbbképzés ügyének fejlesztését, mellyel kapcsolatban javító szándékú észrevételeit, javaslatait időről-időre megfogalmazta. Mindeközben a Pápan töltött ideje alatt teológiai érdeklődésének főtémái is jól körülhatárolhatók – ezt nem csupán megjelent teológiai munkái jelzik, de a Tóth Ferenc Körben meghirdetett szemináriumi témái is. Természetesen leginkább a barthi teológia kérdései álltak érdeklődése középpontjában³⁵⁷, de reagált *„a nemzeti szocializmusból fakadó egyház- és nemzettorzító eszmék általa tetten ért hatásaira is”*. Mindezek

353 **Török István** 1904. december 1-jén született Tiszaeszláron. Édesapja Török Vince református lelképásztor, édesanyja G. Szabó Vilma volt. Elemi iskolai, illetve középiskolai tanulmányait Karcagon végezte, majd 1924-től kezdve a debreceni teológián tanult. 1926-ban Berlinben tanult, majd az I. lelkészsképző vizsga letétele után Münsterbe ment tanulni, ahol Karl Barth etika előadásait hallgatta. 1929-ben hazatérve szeptemberben a Pápai Református Gimnázium helyettes vallástanáráként helyezkedett el. 1932-ben megvédte doktori értekezését, majd 1932-1941 között a pápai teológia Rendszeres Teológiai Tanszékén tanított. 1941-ben Debrecenbe került, előbb rendkívüli, majd 1945-től rendes tanárként. 1956-tól kezdve folyamatosan háttérbe szorult, 1968-ban felsőbb egyházi utasításra nyugdíjazták. 1996. április 11-én hunyt el. Lásd: GAÁL BOTOND (2019): Török István (Vince). In: Órállóvá tettelek, 490-495.

354 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1932. május 26., Pápa, 6. pont (2-3 oldalak), valamint 72. pont (30. oldal).

355 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 9. illetve: Uo. 19. 29. Gimnáziumi helyettes vallástanárrá volt 2 évig, teológiai helyettes 1 évig.

356 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei, 308.

357 Vladár Gábor 2004-es tanulmányában Barth ige-tanával, mint Török István dogmatikájának kiindulópontjával kapcsolatban a következő összefoglalást adta: 1) Török még pápai tanársága idején foglalkozott behatóbban Barth ige-tanával, megírva alapvető tanulmányait, melyek eredményeit későbbi Dogmatikájába illesztette bele. *„Az érthető tanítványi hála ellenére is valóban csak kiinduló pontul szolgált a barthi ige-tan, és nem szolgál átvételről van szó.”* 2) Barth ige-tana számos spekulatív elemet tartalmaz, melyet Török nem vett át saját dogmatikai prolegomenájába. 3) Barth ige-tana olyan hatalmas méretű, hogy annak szolgálai átvétele kivitelezhetetlen lett volna, ezért Török inkább a reformátori ige-tan elemeit építette bele gondolatmenetébe. Lásd bővebben: VLADÁR GÁBOR (2004): Barth ige-tana mint Török István dogmatikájának kiindulópontja. In: FEKETE KÁROLY – HANULA GERGELY (2004, szerk.): Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 199-206. (az idézet a 206. oldalról való)

mellett pápai éve alatt formálódott ki benne a másik nagy kérdéskör is, mégpedig az egyház és állam, egyház és politika viszonyának kérdésköre is. Etikái jellegű témái közül a keresztyén házassággal kapcsolatos kérdések teológiai, etikai vizsgálatával is foglalkozott.³⁵⁸ Kutatási eredményeiről rendszeresen beszámolt kisebb-nagyobb cikkeiben, tanulmányaiban, monográfiáiban.

Tanártársai változatos teológiai irányokat képviseltek, hiszen a tanári karban találunk ortodox, pietista, liberális, vagy éppen idealista professzort is, de társaságukba Török szépen be tudott illeszkedni.³⁵⁹ Természetesen éles váltás lehetett a dialektika-teológiával soha megbarátkozni nem tudó Vass Vince után egy olyan teológiai látásmódot képviselő tanár megjelenése, aki pedig éppen ezt az irányzatot vizsgálta és domborította ki munkásságában. Természetesen a „klasszikus értelemben” nem beszélhetünk éles váltásról, hiszen Vass Vince elmenetelét követően rövid ideig (ami azért teológushallgatók tanulmányi éveit számítva nem kevés idő!) helyettes tanár tanította őket – tegyük hozzá azt is, eddig ismeretlen jegyzetből.

Teológiai tanárként rendkívül fontosnak tartotta a teológiai kiadványok ügyét, melyet nem csupán a lelkészképzésben, de a továbbképzésben is elengedhetetlennek tartott. Meglátása szerint az előadandó anyagok tankönyvekben való megjelentetése sokat segíthetett volna a hallgatók önálló felkészülésében, ráadásul lehetőséget adott volna arra is, hogy ne kelljen az egész anyagot leadni, így lehetővé vált volna egy-egy résztema bővebb kifejtése is.

Török István nagy szükségét érezte annak is, hogy a szemináriumi munkát, egyszóval az önálló teológiai munkát szorgalmazza a diákság életében. A kötött tanórák helyett előnyben részesítette a szabadabb körülményeket biztosító szemináriumi munkát.³⁶⁰ Sőt, 1932-ben megfogalmazta ellenérzéseit a szerinte tarthatatlanul magas heti óraszámok tárgyában. Az órák 40 percesre változtatásával szerette volna elérni, hogy a hallgatók délutánjai szabaddá váljanak, s így lehetőségük nyíljon az önképzésre, olvasásra, kutatási tevékenységre. Török professzor nagy hangsúlyt fektetett a diáksággal való bizalmi légkör kialakítására is, hiszen teológiai tanári feladatának érezte azt is, hogy a hallgatók lelkipásztora is legyen. Összességében elmondható, hogy a „pásztoribb lelkészképzést” sürgette Török István pápai éve alatt is, fontosnak tartva az oktatás mellett a nevelés szolgálatát is.³⁶¹

A lelkészképzésen túl fontosnak tartotta a lelkésztovábbképzést is, mellyel kapcsolatban szintén megfogalmazta nézeteit.

Sürgetője volt a „teológiai tudománypolitika” kidolgozásának is, mely irányú elképzeléseit az 1937-es sárospataki teológiai tanári gyűlésen foglalta össze.³⁶²

358 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai éve, 307-308.

359 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai éve, 307.

360 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai éve, 310.

361 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai éve, 310-311.

362 TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon. In: Dunántúli Protestáns Lap, 48. évf. 14. szám, 63.

Török István professzor pápai évei alatt kellő finomsággal, de látható kritikai élel fogalmazta meg a buzgó hagyomány-kultusz, valamint múltidézés problematikáját, amelyet Pápan is tapasztalt. Fontosabbnak találta ennél a múlt (elsősorban a 400 éves reformátori örökség!) megismerését, annak egyfajta lelki kincsként való „használatát” szemben a megcsontosodó hagyománykultusszal. Később – 1983-ban – már úgy fogalmazott, hogy a hagyománytisztelet lehet vaskalaposság, maradiság, minden új dolog kerékkötője, míg természetesen egymagában a haladás is lehet minden régi ellensége, amely csak félredobja mindazt, ami előtte volt. Egyik sem jó út tehát. Meglátása szerint „*az igazi hagyomány és az igazi haladás karöltve jár; egymást fegyelmezi és támogatja.*”³⁶³

Török Istvánnak több műve jelent meg pápai tanársága idején: legelső a sorban „*A barthi teológia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból*” – mely egy 1930-ban, Balatonalmádiban, az Országos Református lelkészértekezleten elhangzott előadása, mely aztán 1931-ben jelent meg Pápan. E rövid munkában a fiatal szerző a maga tömörségével megfogalmazta, hogy „*Barth Károlynak azt köszönhetjük, hogy a theológiát újra theo-logiává tette.*”³⁶⁴ Amely olyan tudomány akar lenni, mely fő célját az igehirdetésben látja, így számára az elmélet és a gyakorlat nem különbözik, hiszen egyik a másikból következik, kölcsönhatásban állnak egymással.³⁶⁵ Ebben a szellemben jelentek meg az évek során kisebb művei – melyek mind a Szentírással függenek össze.³⁶⁶

Még ugyanabban az esztendőben jelent meg Török István doktori disszertációja, melyet Debrecenben summa cum laude minősítéssel védett meg: „*Barth Károly theológiájának a kezdetei*”- címmel, szintén a Főiskolai Nyomda kiadásában. Fontosnak tartotta, hogy Barth teológiai munkásságát művein keresztül mutassa be, így számára az alapvető források maga Barth művei voltak. A Römerbrief első, illetve második kiadása kapcsán fogalmazta meg záró gondolatait, kikötve, hogy Barth (1931-ben!) „*még minden a kezdet stádiumában van.*” – Hiszen Barth – Pál és a reformátorok útján járva – a teológia feladatát az igében adott kijelentés vizsgálatában látta, így pedig az akkor modern teológiai tudomány helyett egy tudományos teológiát igyekezett megteremteni, amely nem öncélú tudományoskodás, hanem az ige szolgálata akart lenni. Török meglátása szerint azonban egyelőre ez még több kérdést vetett föl mint amennyit megválaszolt, Barth munkája pedig munkatársakra várt.³⁶⁷ Pápai tanári szolgálata alatt fordult nagy érdeklődéssel a politika témájához.³⁶⁸ Pápan megjelent utolsó műve, „*A házasság keresztyén jellege*” debreceni

363 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei, 312-314. Az idézet a 314. oldalról való.

364 TÖRÖK ISTVÁN (1931): A barthi teológia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból, 16.

365 TÖRÖK ISTVÁN (1931): A barthi teológia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból, 16.

366 TÖRÖK ISTVÁN (1934): Luther és a Biblia (PRTA Kiadványai 10.); TÖRÖK ISTVÁN (1937): A mai theologia és a Biblia. In: Igazság és Élet 3. évf. 8. szám, 274-277.

367 TÖRÖK ISTVÁN (1931): Barth Károly theológiájának a kezdetei, 92.

368 TÖRÖK ISTVÁN (1935): Egyház és politika. (PRTA Kiadványai 13.)

habilitációs dolgozata volt, melyben a szentírási alapokról kiindulva vizsgálta a keresztyén házasság sarkalatos kérdéseit.³⁶⁹

Gaál Botond professzor így látja Török munkásságát: „*Már pályája kezdetén magával ragadta a Barth-jelenség. Mégsem állíthatjuk, hogy Török úgynevezett szabályos barthianus lett volna. Inkább abban jeleskedett, hogy munkásságával az új teológiai igeszemléletet ültesse át a magyar református egyházi életbe. Ez valóban eredményes is volt, hiszen hazánk református berkeiben a 20-as, 30-as években jellemző gondolkodásmódbeli útkeresésben tudott maradandó segítséget nyújtani kortárs teológusoknak, főleg lelkészeknek.*”³⁷⁰ Munkássága tekintetében elmondható, hogy nem mindenben értett egyet Barthtal, mesterével szemben ő ugyanis a teológiát nem csak hogy tudománynak tartotta (Barth számára ez a kérdés nagy dilemma volt!), de Török alapvetően kritikai tudományként kezelte a teológiát, így munkái is értékelő, elemző, pozitív-, illetve negatív kritikát megfogalmazó munkák voltak. Pedagógiai felfogása rendkívül hasonlít Brunner erisztikájára, tehát Török nem kész feleletekkel akarta ellátni az igazságot keresőket, hanem inkább gondolkodni tanította és önálló ítélethozatalra sarkallt.³⁷¹

Török István működése idején szerzett Pápán – 1934. március 20-án – teológiai magántanári fokozatot rendszeres teológiából Márkus Jenő lelkipásztor, a teológia egykori hallgatója. Értekezésének címe „Schleiermacher váltságtana”, mely 1934-ben nyomtatásban is megjelent, s melyet a Dunántúli Református Egyházkerület nemrégiben újra megjelentetett. Próbaelőadása „Történelem és hit” címet viselte, mely ugyancsak megjelent, 1935-ben. Ezt követően Márkus Jenő „venia docendiért”, vagyis tanítási engedélyért folyamodott dr. Antal Géza püspökhöz, melyet meg is kapott, így az 1934-1935-ös tanév tavaszi szemeszterében „*A magyar református liberális teológia fejezetei*” címmel, az 1935-1936-os tanév őszi félévében pedig „*Korunk ébredési mozgalmai*” címmel tarthatott speciál kollégiumot a hallgatóknak.³⁷²

Török István professzor nem sokkal a tanévkezdést követően, 1941. szeptember 30-ával mondott le teológiai katedrájáról, minthogy Horthy Miklós kormányzó debreceni teológiai tanárrá nevezte ki.³⁷³ A tanévet teológiai igazgatóként kezdte meg, szeptember 15-én még előadást is tartott a tanévnyitón „Széchenyi és mi” címmel, majd a hónap végével lemondott katedrájáról. A vonatkozó tanévben tanszékét az egyházkerület nem töltötte be, helyette óraadók tartották meg az órákat. A dogmatikát heti 3 órában Pongrácz József, a teológiai enciklopédiát Trócsányi Dezső tartotta heti 1 órában, a hitvallások ismertetését Benedek Sándor ugyancsak heti 1 órában adta elő

369 TÖRÖK ISTVÁN (1939): A házasság keresztyén jellege. (A PRTA kiadványai 3. szám)

370 GAÁL BOTOND (2019): Török István. In: Őrállóvá tettek, 493.

371 GAÁL BOTOND (2019): Török István. In: Őrállóvá tettek, 493.

372 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): Márkus Jenő a pápai teológián. Bepillantás a pápai teológia XX. század eleji életébe egy hallgató tanulmányain keresztül. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 8. évf. 8-11. szám (2023. nyár-ősz), 44.

373 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei, 314-315. Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1941-1942. 37.

(ugyanő vezette a Tóth Ferenc Kör is³⁷⁴), az apologetika tantárgyat Kiss Sándor³⁷⁵ – akkori nőnevelőintézeti vallástanár – tanította a hallgatóknak mindkét félévben. Fontos megjegyezni, hogy Török István távozása után a Tóth Ferenc Körön belül a rendszeres teológiai szeminárium feloszlott, s annak tagjai valamely másik szemináriumba léptek át.³⁷⁶

Az 1942-1943-as tanévben ugyancsak nem történt meg a tanszék betöltése, a tanári kar megmaradt a belkörü helyettesítésnél. Ekkor már nem Pongrácz, hanem Trócsányi professzor tanította a dogmatikát és a teológiai enciklopédiát, míg Benedek Sándorhoz került a hitvallások ismertetése mellett a szimbolika is, heti 2, illetve 1 órában.³⁷⁷ Az 1943-1944-es tanévben szintén belkörü helyettesítéssel adták elő a rendszeres tárgyakat, ekkor már csak Pongrácz és Trócsányi professzorok vállalták a helyettesítést.³⁷⁸

Sajnálattal jegyezhetjük meg, hogy Török István megígért művei végül Pápán nem jelenhettek meg. Tóth Endre tanártársa „A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben”-című könyvének végén a teológia kiadványaival kapcsolatban olvasunk az előkészületben lévő művekről, közöttük Török István „Theológiai enciklopédia”, illetve „Keresztyén erkölccstan” című tervezett kiadványairól.³⁷⁹

Kitekintés

Legközelebbi adatunk az 1947-1948-as tanévről való, amikor is nagy változás állt be a tanári karban. Ekkor a rendszeres tanszékre is pályázatot hirdettek, melyet végül annak mellőzésével, belkörü helyettesítéssel oldottak meg, a tanórákat Pongrácz József, Trócsányi Dezső és Benedek Sándor között megosztva.³⁸⁰

374 A Tóth Ferenc Kör beszámolója jól mutatja, hogy bár Török István hivatalosan szeptember 30-ával mondott le tanári állásáról, még egy kis ideig Pápán maradt. Idézet az értesítőből: „*Munkánk kezdetén, október 3-i gyűlésünkön jelentette be dr. Török István tanárelnök úr, hogy a debreceni egyetemre történt kinevezése miatt búcsút vesz Körünkől. Évek óta kifejtett áldásos irányító munkájáért a Kör köszönetet mondott és utódjának dr. Benedek Sándor tanárelnök úrnak indítványára egyhangúlag tiszteletbeli tagjává megválasztotta, az erről szóló emléklapot félévi szeretetvendégségünkön adtuk át volt kedves tanárelnökünknek. Új tanárelnökünket dr. Benedek Sándor professzor urat október 19-i gyűlésünkön köszöntöttük új megbízatásában. A változás után megindult az évi munkaterv végrehajtása.*” Lásd: ÉRTESÍTŐ 1941-1942. 40.

375 **Kiss Sándor** (1912-1968) iskoláit Nagyszokolyon, Gyöngyösön, Csurgón, illetve Pápán végezte. Tanult Utrechtben is, illetve tanulmányúton járt Heidelbergben, Marburgban és Londonban. Református lelkészi oklevelet 1938-ban szerzett Pápán, ugyanitt 1939-ben teológiai magántanári fokozatot is szerzett. 1942-ben vallástanárként végzett Kolozsváron. Először a pápai Nőnevelő Intézetben tanított, majd 1947-től 1951-ig a pápai teológia Újszövetségi Tanszékének helyettes tanára lett. A teológia bezárása után Ácsra került segédlelkésznek, majd Kocson szolgált haláláig. Lásd: STEINBACH JÓZSEF (2017): Boldogok, akiket üldöznek az igazságért... In: KISS SÁNDOR (2017): A Hegyi Beszéd magyarázata (Előszó). Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

376 ÉRTESÍTŐ 1941-1942. 29-30. 37. 40. 42.

377 ÉRTESÍTŐ 1942-1943. 27.

378 ÉRTESÍTŐ 1943-1944. 10.

379 TÓTH ENDRE (1938): A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben, 104. oldal. *A három előkészületben lévő mű közül csak Pongrácz József János-kommentárja látott ténylegesen napvilágot Pápán.*

380 ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 6.; DREL I. 1. a. a Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve 1945-1949, 92. pont (195-196 oldalak).

Kövy Zsolt visszaemlékezéséből tudjuk (aki 1947-ben került Pápára), hogy Pongrácz József az ő idejében már jórészt dogmatikát és etikát oktatott, s ezt veje, Török István barthiánus anyagából tette.³⁸¹

Az 1949-1950-es tanévben már Dr. Bakos Lajos volt a rendszeres teológiai tárgyak előadója a teológián. A tanári kari jegyzőkönyvekből ismert a tanév II. félévében előadott tárgyak jegyzéke, mely szerint Bakos Lajos az I. évfolyamon heti 1 órában teológiai enciklopédiát, 2 órában hitvallásismeretet, a IV-V. évfolyamokon heti 4 órában dogmatikát, valamint 1 órában rendszeres teológiai szemináriumot tartott³⁸² – s minthogy ő maga Vass Vince-tanítvány volt, előadásai feltehetően Vass Vince dogmatikájára épülhettek.

* * *

Az Ószövetségi Tanszék története³⁸³

A Pápai Református Teológiai Akadémia önálló Ószövetségi Tanszéke – hasonlóan az Újszövetségi Tanszékhez – 1913-ban jött létre.³⁸⁴ Természetesen már ezt megelőzően is volt külön a szentírástudományi tárgyakkal foglalkozó tanszék az intézményben: ez volt a Szentírás-magyarázati

381 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 119. (Pápai kollégiumi emlékeim c. fejezet)

382 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári karai gyűléseinek jegyzőkönyve 15. kötet (1949-1951), 12.

383 A vonatkozó időszakban **Budapesten** előbb Hamar István (1896-1931), majd Pap László (1931-1956) voltak az Ószövetségi Tanszék professzorai. Hamar István társszerzője volt a Czegléd-Hamar-Kállay-féle bibliai lexikonnak, de hosszú tanársága alatt magyarázta Hóseás és Ézsaiás könyvét, bibliai teológiát és bibliai irodalomtörténetet írt, valamint értekezett az ószövetségi áldozatokról is. Az Utrechttben tanult Pap László olyan tankönyveket tudott írni, melyek – Karasszon István szerint – európai szinten garantálták az oktatást Budapesten. Ezek közül bibliai teológiai tankönyve utrechti tanára, Ludwig Köhler hatását mutatja. Lásd: LADÁNYI SÁNDOR (2005): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története, 231-233.; **Debrecenben** ebben a korszakban Sass Béla és Kállay Kálmán voltak meghatározó szereplői az ószövetségi oktatásnak. Sass főként Jób könyvével és a prófétákkal foglalkozott. Számos exegetikai jegyzetet készített (pl. Mikeás, Ámós, Példabeszédek), de írt ószövetségi bevezetést és bibliai teológiát is. Lásd: VÁGÁSI KATALIN (2019): Sass Béla. In: Örüllővá tettelek, 374-381.; Kállay Kálmán karrierje Pápán kezdődött, de Debrecenben teljesedett ki. A páratlan nyelvérzékű Kállay (aki több élő nyelv mellett a héber, görög, latin, arám és arab nyelveket is magas szinten művelte) 1928-tól kezdve oktatta az ószövetségi tárgyakat Debrecenben. Egyik szerzője volt a Czegléd-Hamar-Kállay-féle bibliai lexikonnak, foglalkozott az iszlámmal is, a halál utáni élet ószövetségi vonatkozásaival, stb. Mégis, Kállay leginkább bibliafordítóként ismert. Lásd: VÁGÁSI KATALIN (2019): Kállay Kálmán. In: Örüllővá tettelek, 382-388.; **Sárospatakon** vizsgált korszakunk elején id. Harsányi István volt a héber nyelv, illetve az ószövetségi írásmagyarázat professzora. Sokoldalú tudósként emlékezzünk rá, aki irodalomtörténeti, illetve könyvészeti munkásságával előmozdította és megalapozta a pataki Nagykönyvtár tudományos hírnevét. Utóda Zsiros József lett. Lásd: DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175.

384 Lásd ezekhez az eddigi összegző forrásokat: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: STUDIA – Debreceni teológiai tanulmányok, 2018/1-2., 53. 63.; SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékének történetéhez. In: DOEDENS, JAAP- HAMAR ZOLTÁN- NÉMETH TAMÁS (2021, SZERK): Utaidat, Uram, ismertesd meg velem. Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére, 292-305.

Tanszék, melyet 1843-ban alapítottak, s egészen az 1913-as kettéválásig egy professzor tanította a biblikus tárgyak zömét.³⁸⁵

A szétválás idején **Németh István** professzor volt a tanszék vezetője, aki aztán a bontást követően az önálló Ószövetségi Tanszék „első professzora” lett, egészen 1914-es püspökké választásáig, ekkor ugyanis lemondott tanári katedrájáról.

Czeglédy Sándor időszaka (1914-1920)

Utóda **Czeglédy Sándor**³⁸⁶ lett, aki egészen 1920-ig tanította az ószövetségi tárgyakat a teológián. Mint ismeretes, ő volt az egyedüli pályázó a tanszékre, így az elnökség meghívta, szeptember 1-jével munkába is állította, az egyházkerületi közgyűlés pedig szeptember 20-án meg is erősítette megválasztását a teológiára.³⁸⁷

Czeglédy Sándor maga is Pápán tanult, majd lelkipásztori szolgálatot vállalt a mai Horvátország területén működő Velika Pisanica-i missziói egyházközségben. Missziós lelkipásztorként írta és védte meg teológiai magántanári értekezését, melyet a pápai teológiára nyújtott be „*Hóseás próféta könyvének magyarázata*”- címmel. Ennek alapján teológiai magántanárrá habilitálták alig 25 éves korában, értekezését pedig 1908-ban ugyancsak Pápán megjelentették. Közben 1909-től nagysallói lelkipásztor, majd 1914-től kezdve a pápai teológia Ószövetségi Tanszékének professzora. Minthogy azonban alapvető nehézséget jelent, hogy néhány szórványos adaton túl nem tudunk túlzottan sokat Czeglédy Sándor pápai tanári tevékenységéről, ezért szükséges, hogy tanári szolgálatának kezdetétől megvizsgáljuk a vezetése alatt álló Ószövetségi Tanszék történetét. Bár kevés konkrét adatunk van pápai működéséről, mégis az az időtájt kiadott munkái jó kiindulási pontot jelentenek számunkra. 1914-ben jelent meg Pápán „*Az ószövetségi bevezetéstudomány rövid összefoglalása*”, valamint 1916-ban „*Izrael Mózes előtti vallásának nyomai*” című munkája. Ezek bevezetéstani, illetve vallástörténeti tárgyú munkák, melyeket valószínűleg használhatott az oktatásban is, bár erre vonatkozó biztos adatunk egyelőre nincs.³⁸⁸ Ha megismerjük az évről-évre kiadott kollégiumi Értesítőket, akkor könnyebben képet kaphatunk Czeglédy tárgyairól. Már a

385 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez, 52-64.

386 **Czeglédy Sándor** 1883-ban született Nádasdladányon. Közép- illetve felsőfokú tanulmányait Győrökön és Pápán végezte, majd a velikapisancai missziói gyülekezet lelkipásztora lett. Időközben ószövetségi tárgykörből magántanári képesítést szerzett Pápán. Egy viharos lelkészválasztást követően Nagysallóba került, majd 1914-1920 között a pápai teológia Ószövetségi Tanszékének tanáraként működött. 1920-ban Győrbe ment lelkésznek, majd onnan Ceglédre került. 1944-ben hunyt el. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: STUDIA. DEBRECENI TEOLÓGIAI TANULMÁNYOK, 10. évf. 1-2. szám (2018/1-2), 64-65.

387 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 25. A német nyelvet azonban az 1917-1918-as tanévben már dr. Körös Endre oktatta. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 70.

388 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez, 64-66.

kezdetől fogva – tehát az 1914-1915-ös tanévtől fogva – tanította a héber nyelvet az első évfolyamon (– azt azonban egyelőre nem tudjuk, hogy milyen jegyzetet, vagy szakkönyvet használt hozzá –), Izrael történetét, az ószövetségi bevezetést és a német nyelvet. Második évfolyamon az ószövetségi írásmagyarázatot, Izrael történetét és a német nyelvet. A harmadik és negyedik évfolyamon az ószövetségi írásmagyarázat mellett Izrael történetét oktatta. Láthatjuk a felsorolásból, hogy az 1914-1915-ös tanévben nem került meghirdetésre az ószövetségi bibliai teológia – mindeközben Pongrácz József a negyedik évfolyam számára előadta az újszövetségi bibliai teológiát!³⁸⁹ Ez természetesen a vonatkozó tanévben azért nem lehetett „hiány”, mert az 1913-1914-es tanévben Németh István a harmadik évfolyamon (mindkét félévben) előadta ezt a tárgyat.³⁹⁰ Jól látszik az Értesítőkből, hogy az ó- illetve újszövetségi bibliai teológiát felváltva hirdették meg, tehát minden második évben került sorra az ó-, illetve az újszövetségi része, kötelező tárgyként a harmad- illetve negyedév számára.³⁹¹ Aki tehát harmadéven ószövetségi bibliai teológiát hallgatott, az negyedéven hallgatta le az újszövetségit – és fordítva. A héber nyelvet (csakúgy, mint a görögöt) a teológushallgatók két félévig tanulták az első tanévben.³⁹² Másodévtől kezdve pedig egészen negyedév végéig félévente 1-1 ó-, illetve újszövetségi exegézist kellett teljesíteni (a hat féléven keresztül a kettőből összesen tehát 12-t!).³⁹³

Az Értesítőben 1918-tól kezdve nem közlik az egyes tanegységeket, hanem csupán azzal a mondattal találkozunk, hogy *„Az egyes évfolyamokon a konventi tantervben megkívánt tudományokat a megszabott heti óraszámában adtuk elő.”*³⁹⁴ Innentől kezdve a tanári kari jegyzőkönyvekre tudunk hagyatkozni, melyek fontos adatokkal szolgálnak számunkra a tanítás rendjével és az előadott tárgyakkal kapcsolatban.³⁹⁵ Mindezek ellenére sokkal közelebb mégsem kerülünk az ószövetségi oktatás bizonyos konkrétumaihoz, ennek oka, hogy e jegyzőkönyvekben is csupán a legszükségesebbekre igyekeztek szorítkozni.

Már az értesítőkből (is) egészen jól látszik, hogy bár a teológiának megvolt a két biblikus szaktanára, mégsem ők tanították valamennyi biblikus szaktárgyat! Természetesen ez nem új keletű dolog, csupán mai szemmel nézve tűnhet furcsának.³⁹⁶ Csizmadia Lajos – a gyakorlati teológia

³⁸⁹ Lásd a tanegységekhez: ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27-31.

³⁹⁰ ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 67. Ugyanakkor ebben a tanévben pedig az újszövetségi bibliai teológia nem került előadásra!

³⁹¹ **Ószövetségi bibliai teológia:** ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 67.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 65-66.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 70. (III-IV. Évfolyamnak két félévig). **Újszövetségi:** ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 29-31.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 24-26.

³⁹² **Héber nyelv:** heti 3 órán (a görög heti 2 órán volt!) ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 65. (heti 3 óra héber!); ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63-64.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22-23.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 70.;

³⁹³ **Ó- és újszövetségi írásmagyarázat** a II-IV. évfolyamokon: ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 66-68.; ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 28-31.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 66.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 23-26.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 70.;

³⁹⁴ ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.

³⁹⁵ DREL V. 1. d. *A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kari gyűléseinek jegyzőkönyvei (számozva!)*.

³⁹⁶ A pápai Gyakorlati Teológiai Tanszék megalapítása idején kikötötték, hogy a gyakorlati teológia tanára köteles a bibliai bevezetéstani tanítani. Lásd: DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1885. június, 173. pont (247. oldal). Ugyanez lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Ref. Főiskolai Igazgatótanácsának jegyzőkönyvei 1885-1893. Az 1885. október 12-13-i ülés 4. pontja.

nyilvános és rendes tanára – tanította a bibliai földrajzot és a „bibliai régiségtant” az első és második évfolyamon az 1914-1915-ös tanévben, de látható az is, hogy Czegléd Pápara kerülése előtt az ószövetségi bevezetést is ő tanította.³⁹⁷ Így ezt talán „elkérhette” tőle Czegléd.

Egy érdekes „visszaemlékezés” szolgáltathat némi adatot Czegléd írásmagyarázati módszerével kapcsolatban. Galambos Zoltán³⁹⁸ későbbi révkomáromi lelképásztor 1943-ban megjelent életrajzában így ír: *„A biblia teológia (amit azóta a legfeleslegesebb tantárgynak tartok) és az exegézis által ártott nekem, de tudom biztosan, hogy a legtöbb gondolkozó fiatalembernek is legtöbbet a Sátán! Egyik exegetika óráról kijövet az egyik kollégám ezt a rettenetes kitételt használta (amikor a professzor a bibliakritikában a szöveget teljesen megbízhatatlannak mondotta, s ő igazgatta ki, s elmondotta sok „tudós” idevágó, s bizony rettenetesen ellentétes véleményét is): „Ha igaza van X-nek, akkor Isten sincsen!” Az ilyen órák egészen derékba törni készültek a megrepedt nádszálhoz hasonló picike hitemet. Ha tanár úr szerint nem biztos a szöveg, ... akkor mit mondott Isten? ... Éjjeleket vergődtem át ezen gondolattal. Már nem tudtam imádkozni sem... így kerültem ki az alapvizsga után a bécsi egyetem protestáns teológiai fakultására 1915 végén.”*³⁹⁹ Az Értesítő szerint Galambos az első félévben még Pápan tanult, majd a második félévben már külföldön végezte tanulmányait (Bécsben), így természetesen találkozott ezzel a számára egyáltalán nem kedves tanegységgel.⁴⁰⁰ Azt is hozzá tehetjük, hogy Galambos nem nevezi meg az exegézis fajtáját (ó-, vagy újszövetségi lehet?), de a leírásból ószövetségi írásmagyarázatra következtethetünk (már csak a „szövegromlások” következtében előálló „kiigazítások” is erre engednek következtetni).⁴⁰¹

Kézirattárunk birtokában van O.112.f. jelzet alatt Czegléd Sándor *„Szemelvények az Ószövetségi lírai költészet köréből”*- című kézírata. A mű elején a Zsoltárok könyvének előállításáról, illetve a héber költészetről értekezett, majd válogatott zsoltárok magyarázatát adta (100., 95., 8., 23., 2., 1., 134., 113., 137., 42-43., illetve 3. zsoltárok). Diákjaival atyai szeretettel bánt és foglalkozott.⁴⁰²

Ezek az adatok felül többet azonban pápai munkásságáról egyelőre nem tudunk.

397 ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 65-66.

398 Galambos Zoltán 1913-ban kezdte Pápan a teológiát, így ennek kapcsán kijelenthető, hogy mire exegézist hallgathatott, addigra Czegléd lett az írásmagyarázatot előadó professzor. A visszaemlékezésében tehát – melyben nem nevezi meg tanárát – egyértelműen Czeglédéről beszél. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 69.

399 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK): „A késő idők emlékeztében éljenek...”, 332.

400 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 65. 68.

401 Azt is érdemes azért leszögezni – olvasva Galambos Zoltán életrajzát –, hogy ő maga losonci teológiai tanárként sem tartotta megfelelőnek az ottani bibliai teológiai, illetve írásmagyarázati módszereket – életrajzából kitűnik, hogy rendkívül kritikusan szemlélte ezeket a tudományos módszereket, de alapvetően mindenre igaz volt, hogy ellentmondást nem tűrő módon kritizálta azt, amivel nem értett egyet. Lásd éppen a losonci teológiáról szóló részt Galambos Zoltán életrajzában: KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK): „A késő idők emlékeztében éljenek...”, 337-338.

402 Bereczky Albert püspök, egykori pápai diák maga is Czegléd-tanítvány volt. Hazafelé menet gyakran karon fogta egy-egy tanítványát, és hazavitte. Feleségétől bőséget uzsonnát kért az adott ifjú számára, mondván: „kedves vendége van.” Bereczky is részese volt egy ilyen uzsonnának, mely alkalommal beszélgetésbe elegyedett a professzorral, kifejtve neki, hogy elégedetlen az egyházzal. Czegléd professzor egy másik, egyházzal elégedetlen, de a maga harcát az egyházzal s az egyházért megharcoló ember művét ajánlotta neki olvasásra. Ez az ember Kálvin volt, műve pedig az Institutio. Ezek után kéthetenként megkérdezte Bereczkyt, hogy is áll az olvasással? Lásd: BOTTYÁN JÁNOS (1982): Hitünk hősei, 225.

Kállay Kálmán időszaka (1920-1921)

Czeglédy Sándor 1920. szeptember 30-ával elhagyta a pápai teológiát⁴⁰³, így szükséges volt, hogy valaki átvegye a tanszéken folyó munkát – még ha csak a tanév végéig is. A feladatra **Kállay Kálmánt**⁴⁰⁴ kérték fel, aki nem sokkal azelőtt, 1920. június 14-én tett teológiai magántanári vizsgát ösztövséges szakcsoportból Pápán.⁴⁰⁵ Dolgozatának címe: „*Jeremiás próféta élete, vallásos eszméi és könyve*” volt. A bíráló bizottság megjegyzése szerint a művet kíváncsian volt minél előbb megjelentetni. A próbaelőadásokat (lévén ekkor ketten tettek magántanári vizsgát) a teológushallgatók éber figyelemmel hallgatták végig. Kállay Kálmán Ezékiel és Jeremiás próféták istenfogalmainak egymáshoz való viszonyáról értekezett a hallgatóság előtt.⁴⁰⁶ A szép és sikeres vizsga természetes módon lehetőséget biztosított arra, hogy amennyiben szükséges, a frissen habilitált ösztövséges kolléga tanárként is kipróbálhassa magát, melyre nem sokkal később sor került.

A Dunántúli Protestáns Lapban erről így olvasunk: „*Theológiai akadémiánkon a Czeglédy Sándor győri lelkésszé választásával megüresedett ösztövségi tanszékre megbízták az egyházkerületi elnökséget a pályázat meghirdetésével, egyúttal ideiglenesen a tanszék teendőinek ellátására Kállay Kálmán bukaresti espereslelkész, theol. magántanárt, Hornyánszky pozsonyi és Valetton utrechti kiváló hebraisták jeles képzettségű növendékét alkalmazták.*”⁴⁰⁷

Kállay Kálmán 1920. október 1-jén kezdte meg helyettes tanári szolgálatát a pápai teológián – közben a tanszékre május 31-i végdátummal pályázatot is hirdettek.⁴⁰⁸ Mindkét félévben félévenként összesen heti 9 tanórája volt. Az 1920-1921-es tanév II. félévében az I. évfolyam számára héber nyelvet oktatott heti 3 órában, az I-II. évfolyamon ösztövségi bevezetést heti 3 órában, valamint ösztövségi írásmagyarázatot a II-III-IV. évfolyamok számára – összevontan –,

403 ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8. Ugyanakkor a győri gyülekezet már jóval korábban elhatározta, hogy őt szeretné lelkipásztornak. „Május 29-én a presbitérium egyhangúlag elhatározta, hogy Czeglédy Sándor pápai teológiai tanárt kívánja meghívni lelkipásztorául, aki boldog emlékü Szekeres Mihály lelkipásztort¹⁰⁹ temette.” Lásd: KRÁNYI (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 929.

404 **Kállay Kálmán** 1890. október 11-én született Pozsonyban. Édesapja Kállay Ferenc volt. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában, teológiai tanulmányait pedig Pozsonyban, Utrechtben és Pápán végezte. 1914-től Hontfüzesgyarmaton helyettes-, majd Bukarestben hitoktató lelkipásztor volt. Tábori lelkési szolgálatot is vállalt, 1917-től Kórógyon szolgált. 1920-1921-es tanévben a pápai teológián tanított az Ösztövségi Tanszéken (ugyanitt előzőleg magántanári vizsgát is tett). 1922-ben Budapesten bölcsészdoktorátust, 1926-ban Debrecenben teológiai doktorátust szerzett. 1923-tól kezdve a debreceni teológián tanított. A Károli-Biblia revízióját végző, 1947-ben megalakult Ótestamentumi Fordítóbizottság munkájában elnökként vett részt. 1959. július 14-én hunyt el Debrecenben. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Teológiai Akadémia Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez, 66-67.

405 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 4-5. DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 5. (az 1920. szeptember 20-án tartott gyűlés 1. pontja)

406 N.N. (1920): Vegyesek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 4. szám (1920. augusztus 1), 17.

407 TUDÓSÍTÓ (1920): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 12. szám (1920. október 10.), 35.

408 DREL I. 1.a. a Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1920. szeptember 22-23., Pápa, 38. pont (67. oldal). PÓTOR IMRE (2013): Kállay Kálmán professzor élete és egyházépítő szolgálata. In: VLADÁR GÁBOR – SZABÓ ELŐD (2013, SZERK.): „Isten Fia magának egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe” Ünnepi kötet Dr. Márkus Mihály püspök-professzor 70. születésnapja tiszteletére, 150. 153.

heti 3 órában. Mindezek mellett az I. félévben Csizmadia Lajos bibliai földrajzot tanított, míg a II. félévben bibliai régiségtant tanított heti 2 órában.⁴⁰⁹

Kállay végül 1921. április 30-án elkészít a teológiától.⁴¹⁰ Az általa használt jegyzetekkel, tananyaggal kapcsolatban nem tudunk semmi biztosat mondani. Az is elképzelhető, hogy a Czeglédy által ráhagyott rend szerint (és kötetek szerint) tarthatta az óráit, de az is könnyen előfordulhat, hogy valamiféle saját anyagot használhatott (elvégre tudott, hogy Kállay nagy ismerője volt a keleti nyelveknek). Akárhogyan is történt, az tagadhatatlan, hogy az a nem egész egy tanév, amíg Pápán tanított, nem volt elég ahhoz, hogy Kállay „pápai hatásáról” beszélhessünk.⁴¹¹ Kállay Kálmán 1921 áprilisának végén távozott Pápáról, mivel elfogadott – egy számára már csak Budapesten lakó családja miatt is kedvezőbb – konventi titkári állást.⁴¹² Minthogy azonban Pápáról való eltávovása után nem sokkal elkezdődött a vizsgaidőszak, ezért Németh István püspök – mint egykori pápai biblikus professzor – vett részt az összes kollokviumon, maga is részt vállalva a kikérdezésből. A feleltetések során megállapíthatta, hogy „*a hallott feleletek a tananyag alapos ismertetéséről s az iparkodó, szorgalmas növendékeknél annak kellő ismeréséről tettek bizonyosságot.*”⁴¹³

Az ő távoztával ismételt megürült a pápai Ószövetségi Tanszék, amely különösen nagy nehézséget jelentett éppen azért, mert közben az Egyháztörténeti Tanszéknek sem volt önálló professzora (már 1917-től fogva!). A Dunántúli Protestáns Lapban – az egyházkerület hivatalos értesítőjében – 1921. május 29-én pályázati felhívás jelent meg mind az Ószövetségi, mind pedig az Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszék betöltésével kapcsolatban. A pályázatokat a püspöki hivatalba kellett küldeni, Komárom Újvárosba július 31-ig.⁴¹⁴

409 DREL V. 1.d. A PRТА tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 24-25. A tanév XVI. gyűlése, 1921. február 4.

410 ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.

411 Már persze tudományos szinten. **Kállay ugyanis** – ahogyan a soron következő visszaemlékezés is mutatja – **rövid pápai tanársága alatt is maradandó nyomot hagyott diákjaiban.** Nagykeszi Vida Dániel Károly későbbi somogyudvarhelyi lelkész így emlékezik rá: „*Rövid ottlétem után azonban, mintha Isten kárpótolni akart volna csalódásaimért, elküldötte a teológia professzorai közé dr. Kállay Kálmán ószövetségi szakos professzor urat, kinek óriási tudása, nemes és fennkölt gondolkodása, Krisztusba vetett csodálatos hite és ettől sugárzó óriási szeretete egyszerre megváltoztatta az akadémia levegőjét. Minden papnövendék szerette őt, és viszont: minden növendéket ő is atyailag szeretett. Sajnos, hogy csak egy évig volt közöttünk, tőlünk elment konventi első titkárnak. Amilyen rajongó szeretettel csüngtünk rajta, olyan mélységes fájdalommal megsiratta minden nemesen gondolkodó növendéke.*” Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 835-836.

412 NÉMETH ISTVÁN (1921): Püspöki jelentés, 50.; DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1921. szeptember 24-25., Pápa, 40. pont (115. oldal). PÓTOR IMRE (2013): Kállay Kálmán professzor élete és egyházépítő szolgálata, 147-156. Pótor Imre szerint Kállay 1920 szeptemberétől 1921. április 25-ig (!!) tanított Pápán. Illetve: DREL V. 1.d. A PRТА tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 28. (az 1921. (március) április 14-én tartott (XIX.) gyűlés. 3. pontja)

413 NÉMETH ISTVÁN (1921): Püspöki jelentés 1921, 50.

414 A pályázati felhívást a közérthetőség kedvéért idézzük: „*A dunántúli ref. egyházkerület elnöksége pályázatot hirdet a pápai theol. akadémiánál lemondás, illetve halálozás folytán üresedésbe jött: 1. Ószövetségi szentírásmagyarázati; 2. Egyháztörténet-egyházjogtani tanszékekre. Az állások javadalma: 1. 4800 korona kezdő törzsfizetés és 1120 korona lakáspénz, mely törzsfizetés és lakáspénz a VII. és VI. fizetési osztályok fokozatai szerint fog emelkedni öt évenként. 2. öt ízben 400 korona és egy ízben 600 korona ötödéves korpótlék, melynek megállapításánál a rendes lelkészi szolgálatban eltöltött évek teljes egészükben beszámíttatnak. 3. A megfelelő pótlékok és rendkívüli segélyek (családi pótlék, lakáspénz pótlék, háborús segély, havi drágasági segély). 4. Élelmezési pótlék a közalkalmazottaknak az állam által adott élelmezési segélyeknek megfelelően időközönként*

Az állást többen is megpályázták: Tóth Lajos egykori zólyomi lelkipásztor, Baráth József tatai hittanoktató segédlelkész, illetve Kállay Kálmán konventi titkár (!) és Zákányi József lábodi (segéd) helyettes lelkipásztor. A jegyzőkönyv tanúsága szerint mind Zákányi, mind pedig Kállay időközben visszavonta pályázatát.⁴¹⁵ Zákányi életrajzában így ír erről: „amikor az őszösvetségi tanszék Czegléd Sándor és Kállay Kálmán távozása után megürült, Csizmadia Lajos és dr. Pongrácz József volt professzorai jóindulatú s mindvégig felejtethetetlen felszólítására mint lábodi segédlelkész s rinyahosszú- falui helyettes tanító beadta pályázatát a megürült tanszékre. Mivel azonban tudomására jutott, hogy volt tanárai között volt, aki viharos múltját felemlegetve e lépést merésznek és gúnnyal illethetőnek találta, pályázatát visszavonta.”⁴¹⁶

Dr. Tóth Lajos időszaka⁴¹⁷ (1921-1947)

megállapítandó összegben. — A kötelezett heti óraszám 10. A megválasztott tanár kötelezett tagja az orsz. tanári nyugdíjintézetnek.

Ezekre az állásokra pályázhatnak azok a lelkészek, akiknek az egyházi törvények által megszabott képesítésük van. A képesítést igazoló okmányokkal, keresztlevelemmel, életrajz vázlattal, érettségi bizonyítvánnyal, indexszel, az eddigi alkalmazást feltüntető kimutatással és a testi épséget igazoló orvosi bizonyítvánnyal felszerelt pályázati kérvények /. évi július hó 31-ig a dunántúli ref. egyházkerület püspöki hivatalához Komáromba (Újváros) küldendők.” Lásd: DR. BALOGH JENŐ – NÉMETH ISTVÁN (1921): Hivatalos rész. Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 22. szám (1921. május 29.), 88.

415 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 36-37. (az 1921. szeptember 5-én tartott gyűlés 1. pontja). Azért az rendkívül érdekes, hogy Kállay áprilisban lemond, majd újra pályáz (?). Talán Kállay elsőként adhatta be pályázatát? Baráth József előzőleg gyakorlati teológiai szakcsoportból kívánt teológiai magántanári címet szerezni. Lásd: DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 34. (az 1921. június 8-án tartott (XXII.sz.) gyűlés 3. pontja).

416 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek.”, 706. Bővebben tanulmányaihoz az idézet elejét: „Harmadik évének II. szemeszterét a bécsi evangélikus teológiai fakultáson, IV. évt évét egészen a baseli egyetemen töltötte. Czegléd Sándor hatása alatt nagy vonzalmat érzett az őszösvetségi tudományok iránt, melyet Baselben Duhm hallgatása még inkább erősített. Behatóan foglalkozott is e stúdiummal, úgyhogy kápláni, jó eredményű vizsgája letétele (1917-ben) után, amikor az őszösvetségi tanszék Czegléd Sándor és Kállay Kálmán távozása után megürült, Csizmadia Lajos és dr. Pongrácz József volt professzorai jóindulatú s mindvégig felejtethetetlen felszólítására mint lábodi segédlelkész s rinyahosszú- falui helyettes tanító beadta pályázatát a megürült tanszékre.”

417 Az elmúlt időszakban kezdődött meg a Tóth Lajos-életmű kutatása. Ennek eddigi eredményei: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2007, SZERK.): Tóth Lajos: Mikeás. Emlékkönyv a pápai professzor születésének 125. és halálának 50. évfordulóján. Pápai Református Teológiai Akadémia (PRTA), Pápa c. kötet, – benne a professzor legidősebb lánya, Tóth Sarolta által írt legelső teljes életrajzzal! A kutatás újabb eredményei: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Dr. Tóth Lajos élete és munkássága. In: NÉMETH TAMÁS (2017, SZERK.): Igaz hit és megújulás. A reformáció teológiájának inspiráló hatása ma, 145-170.; SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Hatvan éve hunyt el dr. Tóth Lajos professzor. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 21. évf. 3. szám (2017. október), 58.; SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): „A főiskolai könyvtárról és régiségtárról ezer-féle gondod között se felejtkezzél meg.” – „Egy példa a Pápai Református Kollégium gyűjteményeinek gyarapodására” In: Pápai Kollégiumi Lapok IV. évf. 4. szám (2019. április), 21-23.; SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): A zólyomi református missziói gyülekezeti körzet története. Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom. A disszertációból készült rövid összefoglaló pedig 2022-ben jelent meg, lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): A zólyomi református missziói gyülekezeti körzet története. In: STEINBACH JÓZSEF (2022, KIADÓ): Trianon 102. Tanulmányok. Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa, 156-168.

Végül tehát két pályázó maradt: a tanári kar – tekintettel arra, hogy **Tóth Lajos**⁴¹⁸ szaktárgyával eddig is foglalkozott s magántanári vizsgálja is folyamatban volt – első helyen Tóth Lajost, második helyen Baráth Józsefet javasolták (aki kötelezte magát, hogy magántanári vizsgáját leteszi). Így aztán Németh István püspök egy esztendőre megbízta Tóth Lajost a tanári feladatok ellátásával.⁴¹⁹ S bár nem volt ekkor még magántanári képesítése (ami a pályázati kiírásban szerepelt, lásd fentebb: „megszabott képesítésük van”), mégis rendes tanárként alkalmazták a tanszékre. A közgyűlésen az igazgatótanács javaslatára Tóth Lajost 1921 szeptemberében rendes tanárrá választották, ugyanakkor előírták számára a magántanári képesítés egy éven belüli megszerzését. Amint pedig ez megtörténik, úgy állásában megerősítik.⁴²⁰ A megválasztott tanárok – Miklós Ödön és Tóth Lajos – letették hivatalos esküjüket a közgyűlés előtt.⁴²¹

Tóth Lajos 1921 szeptemberében családja nélkül Pápára költözött, hogy óráit elláthassa. Különböző szerény albérletekben lakott, konviktuson étkezett, családjához kéthetente látogatott haza.⁴²² Lánya, Tóth Sarolta azt írja, hogy megválasztásától kezdve Tóth Lajos „teljes erővel tudása felfrissítésén dolgozott.”⁴²³ Szükség is volt erre, hiszen az egykori zólyomi lelkipásztor egyszerre olyan helyzetben találta magát, hogy szeptembertől ószövetségi írásmagyarázatot, héber nyelvet, illetve több más, ószövetségi tárgykörbe tartozó órát kellett tartania, s neki kellett innentől fogva szerveznie és megvalósítania a tanszéken folyó munkát. Ami feltűnő lehet, hogy sem ő, sem pedig a szintén akkor kezdő tanártársa, Miklós Ödön székfoglaló értekezését nem adták ki nyomtatásban a tanévi értesítőben – illetve tudomásunk szerint nem is tartottak ilyen előadást!

Az 1921-1922-es tanév mindkét félévében Tóth Lajos máris a „mély vízben” találhatta magát, hiszen heti 3 órában héber nyelvet tanított az I. évfolyamon, ezen felül a II-IV. évfolyamokon

418 **Tóth Lajos** 1882. december 20-án született Léván. Édesapja Tóth Sándor, édesanyja Osvald Lídia volt. Elemi és középiskolai tanulmányait Léván végezte, érettségét a Lévai Piarista Gimnáziumban szerzett. 1902-1906 között a Pápai Református Teológiai Akadémián tanult, majd Baselben és Bernben folytatta tanulmányait. Rövid Skóciai tartózkodást követően hazatért, hogy lelkipásztori szolgálatba álljon. Több helyütt teljesített szolgálatot, majd 1909. május 16-tól kezdve 1920-ig a zólyomi missziói körzet lelkipásztora volt. A Felvidékről történő kiutasítását követően családjával Budapesten telepedett le. 1921-1947 között a Pápai Református Teológiai Akadémia Ószövetségi Tanszékének professzora volt. Két alkalommal volt teológiai igazgató. 1931-ben doktorált Debrecenben. 1947-ben nyugdíjba ment, nyugdíjasként a Károli-Biblia revízióján dolgozott az Ószövetségi Szakbizottságban. Az 1956-os események következtében agyvérzést kapott. 1957. július 1-jén hunyt el Budapesten. Temetése július 3-án volt a Farkasréti temetőben. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Tóth Lajos professzor önéletrajza. In: Pápai Kollégiumi Lapok 7. évf. 9-12. szám (2022. karácsony), 18-39.

419 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 36-37. (az 1921. szeptember 5-én tartott gyűlés 1. pontja). A tanári kar javaslata az volt, hogy Tóth Lajos a magántanári vizsgájának megszerzéséig helyettes tanári minőségben legyen állományba véve.

420 DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1921. szeptember 24-25., Pápa., 86-87. (123. oldal)

421 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1921. szeptember 24-25., Pápa., 245. (146. oldal). Illetve: N.N. (1921): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 40-40. szám (1921. október 9.), 161.

422 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez 69. Illetve: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Dr. Tóth Lajos élete és munkássága. In: DR. NÉMETH TAMÁS (2017, SZERK): Igaz hit és megújulás. A reformáció teológiájának inspiráló hatása ma, 151.

423 TÓTH SAROLTA (2007): In memoriam Dr. Tóth Lajos pápai teológiai tanár. In: *Tóth Lajos: Mikeás. Emlékkönyv a pápai professzor születésének 125. és halálának 50. évfordulóján*. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2007., 15.

ószövetségi szentírásmagyarázatot szintén heti 3 órán, ószövetségi bibliai teológiát heti 3 órán a III-IV. évfolyamoknak, ezen felül pedig heti 2 órában német nyelvet tanított összevontan az I-IV. évfolyamokon.⁴²⁴

Az 1923-1924-es tanévben a szabadságon lévő dr. Antal Géza óráinak helyettesítésében Tóth Lajos is aktív szerepet vállalt.⁴²⁵

Tóth Lajost 1926-ban főiskolai igazgatóvá választották. Ez természetesen többletfeladatot jelentett számára az elkövetkezendő három tanévre nézve. Az intézmény hagyományainak megfelelően az egyes tanévnyitók alkalmával szakterületéhez kapcsolódó előadások tartott. Az 1926-1927-es tanév megnyitóján „Az Ószövetség maradandó jelentőségéről” tartott székfoglaló előadást⁴²⁶, a következő – 1927-1928-as – tanév kezdetén „Az írás kritikai vizsgálása és a református teológia összeegyeztethetősége”⁴²⁷ címmel tartotta meg székfoglaló előadását. Ezt a művét később a Főiskola kiadta.⁴²⁸ Végül, az 1928-1929-es tanévnyitó ünnepi közgyűlésen „Iszrael megszenteltjeiről, a naziokról” készített értekezését olvasta fel.⁴²⁹

A Pápai Református Teológiai Akadémia 1931-től kezdve jelentette meg a „Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai” című sorozatát, melynek első darabjaként egy vaskos kötet látott napvilágot (1-4 szám), melyek között ott találjuk Dr. Tóth Lajos doktori disszertációját is, melynek címe: „A Páskha eredete és történeti fejlődése”. A dolgozat ismertetése, értékelése egy belső pályázat keretében néhány éve elkészült⁴³⁰, így csak rendkívül röviden szorítkozunk a disszertációval kapcsolatos legfontosabb tudnivalókra. Maga a mű 92 oldal terjedelmű, jó érzékkel megírt anyag, melyben látható, hogy a szerző nem hagyta magát befolyásolni korának szenzációhajhász eredményeivel, sőt, mindvégig az az érzésünk lehet, hogy „hideg tárgyilagossággal” dolgozott. Megállapítása szerint a jézusi utolsó vacsora nem páska-vacsora volt. Tóth Lajos a korának legfrissebb szakirodalmát használta alapos munkája elkészítéséhez (a dolgozatban feltűnnek Br. Baentsch, G. Beer, E. Kautzsch, B. Stade, Volz, Meyer, illetve Ewald művei).

1933-tól kezdve a pápai teológia saját kézikönyv-sorozatát is indított, melynek első darabja Dr. Tóth Lajos: „Ószövetségi bevezetés” című munkája lett. A kötet 303 hasznos oldalt tartalmaz, s felöleli az ószövetségi könyvek, valamint az apokrif és pszeudoepigráf iratok bevezetéstani ismertetését is. A kötet előszavában a szerző leszögezte, hogy ez a mű a teológiai hallgatók számára

424 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 1920-1926, 40. (az 1921. szeptember 17-én tartott III. sz. gyűlés 1. pontja), 55. (a tanév XII. gyűlése, 1922. február 1.)

425 ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 14.

426 ÉRTESÍTŐ 1926-1917, 39. 45. Illetve: N.N. (1926): Vegyesek (Theológiai akadémiánkon...). In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 38. szám (1926. szeptember 19.), 167.

427 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 59.

428 TÓTH LAJOS (1927): Az írás kritikai vizsgálása és a református teológia összeegyeztethetősége. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

429 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 27.

430 Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Dr. Tóth Lajos élete és munkássága, 158-165.

készült kompendium, ennél fogva tehát nem lépett fel az eredetiség igényével, hanem a hallgatók számára kíván a vizsgákhoz segítséget nyújtani. Egyúttal pótolni igyekezett azokat a kéziratot, vagy lithografált jegyzeteket, melyek annyi nehézséget okoztak a hallgatóknak. Az előszóból kiderül az is, hogy Czegléd Sándor Pápaán megjelentetett bevezetéstana használatban volt a teológiai oktatásban (maga a szerző is használta a mű megírása során), ugyanakkor az már régen nem volt kapható, ami szintén megnehezítette a készülést. Tóth Lajos jó pedagógiai érzékkel a túlzottan aprólékos részletekbe menő analízis helyett jól használható áttekintést adott hallgatói kezébe. Annál is inkább, hiszen nem egyszer volt alkalma meggyőződni a vizsgák idején arról, hogy a rendkívül aprólékos bevezetéstani információk elsajátítása és megtartása milyen nehézséget okoz a hallgatóságnak.⁴³¹ Az előszóban megjelöli legfontosabb forrásait, melyek C. Steuernagel, C.H. Cornill és E. Sellin angol és német munkái voltak, de figyelembe vette S.R. Driver, Ch. H. H. Wright, J. Meinhold műveit, valamint a magyar szerzők közül Radó Polikárp és Blau Lajos (valamint Czegléd Sándor) munkáit is. Tóth Lajos jó kritikai érzékkel használta az elébe kerülő forrásokat, s maga is megjegyezte, hogy a Czegléd művében található adatokat felhasználta, „*bár a figyelmes olvasó észreveszi azonnal, hogy nem minden tekintetben halad nyomdokán. Az egyezés oka néha az is lehet, hogy használtam az általa igénybe vett munkákat is, de nem mindig vontam le vele egyező következtetéseket.*”⁴³² Ez azt is jelenti, hogy maga Tóth Lajos ezt a jól használható kézikönyvet adhatta ki a vizsgára készülő hallgatóknak – ugyanakkor az előszó megjegyzéseiből arra következtethetünk, hogy saját jegyzetet használt, amely nem szűkölködhetett a legapróbb részletekbe menő analízissel (melyet kénytelen volt elhagyni), ugyanakkor feltételezhető, hogy – amíg kapható volt –, Czegléd munkáját is kiadta a diákoknak.

Annak megvizsgálásához, hogy meglássuk, Tóth Lajos milyen ószövetségi könyvekből tartott írásmagyarázatot a hallgatóinak, a tanári kari jegyzőkönyvekre kell támaszkodni. 1935-1936-os tanév első félévében Tóth Lajos előadott tárgyaival⁴³³ kapcsolatban a tárgyak megnevezésén túl semmi „közelebbi” információ nem áll rendelkezésünkre, holott érdekes kérdés volna, hogy melyik bibliai könyvből tartott írásmagyarázatot. Illetve: milyen jegyzetet használt ehhez? De természetesen visszatérő kérdés az is, hogy vajon milyen könyvből, jegyzetből tanította a héber nyelvet?

A második félév tantárgyai esetében már több információhoz jutunk: Tóth Lajos ekkor is az első félév szerinti rendben dolgozott, írásmagyarázati tanegység-meghirdetésénél azonban most jelezte a feldolgozandó könyvet: ezek szerint a II-III-IV. évfolyamokon heti 3 órában a Zsoltárok könyvének bizonyos részeit fordították és magyarázták. Az Értesítő tanúsága szerint Tóth Lajosnak hetente 10

431 TÓTH LAJOS (1933): Ószövetségi bevezetés. (Pápai Theológiai Kézikönyvek 1.) Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, III-IV.

432 TÓTH LAJOS (1933): Ószövetségi bevezetés, III-IV. Az idézet a III. tábláról való.

433 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1935. szeptember 18-i gyűlés 14. pontja (44-45 oldalak).

rendes órája volt (ezen felül +3 óra német), ami azt jelenti, hogy az exegézis órákat összevontan tartotta a három évfolyamnak.⁴³⁴ Ez a csoportösszevonás lehetőséget biztosított arra, hogy a hallgatók nagyobb közösségben hallgassák az előadásokat, ugyanakkor a konventi tantervnek így is teljes mértékben megfeleltek.

Az 1936-1937-es tanév első félévében Ámós könyvével foglalkoztak, míg a második félévben a Genézis könyvéből tartotta az exegézis órákat. A már ismert probléma áll előttünk itt is: pontos fejezet-megjelölésekre nem tér ki a jegyzőkönyv, ahogyan a felhasznált jegyzetekre sem derült fény eddig.⁴³⁵ Az 1937-1938-as tanév első félévében Jeremiás próféta könyve került sorra⁴³⁶, a következő félévben pedig Jób.⁴³⁷ Fontos még megemlíteni a tanévben meghirdetett tárgyak között a mind a négy évfolyam számára előadott vallástörténet tantárgyat is.⁴³⁸ A következő tanévben sajnos semmi közelebbit nem tudunk meg az előadott írásmagyarázattal kapcsolatban.⁴³⁹

Csajági Dezső, nemrég elhunyt nyugalmazott lelkipásztor (1919-2022) 1938-ban kezdte meg teológiai tanulmányait a pápai teológián. Jelen sorok írója Csajági nagytiszteletű úr 100. születésnapja alkalmából készíthetett egy interjút pápai teológiánk valószínűleg legidősebb akkor még élő öregdiákjával, aki készségesen és örömmel válaszolt a különböző kérdésekre.⁴⁴⁰ Amikor rákérdeztem arra, hogy milyenek voltak Tóth professzor órái, a válasz nagyon meggyőző volt: *„Hú, azok nagyon kemények voltak! Egy olyan nyelvet kellett elsajátíttatnia velünk, amelynek a gondolkodása, nyelvtani szerkezete teljesen különbözött az eddig tanultaktól. Rövidesen pedig a megtanultakat alkalmazzunk is kellett, nem volt mese!”*⁴⁴¹

Tóth Lajos oktatói gyakorlatáról is megtudhatunk néhány részletet az interjúból: *„Tóth professzor az előadásait felolvasta. Hallgatóitól megkövetelte, hogy fejből, kívülről megtanulva adják vissza a tanultakat, a héber nyelv szavainak sokrétű jelentését, a jelentéstartalom változását. Engem nagyon megragadott az „engem megölnék” jelentésű ige, olyannyira, hogy egy ideig még a legátusokat is kérdezgettem, tanítják-e még és vajon el tudják-e ragozni?”*⁴⁴²

434 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61. DREL A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1936. február 3-i gyűlés 7. pontja (62-63 oldalak).

435 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1937. február 3-i gyűlés 7. pontja (108. oldal).

436 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1937. szeptember 24-i gyűlés 7. pontja (131. oldal).

437 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1938. február 7-i gyűlés 4. pontja (143. oldal).

438 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1937. szeptember 24-i gyűlés 7. pontja (131. oldal).

439 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1938. szeptember 19-i gyűlés 6. pontja (169. oldal); DREL A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1939. február 2-i gyűlés 8. pontja (197. oldal).

440 Az interjút lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lelkipásztorral. In: Acta Papensia XIX. évf. 3-4. szám (2019/3-4.), 391-412.

441 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lelkipásztorral. In: Acta Papensia XIX. évf. 3-4. szám (2019/3-4.), 399.

442 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lelkipásztorral. In: Acta Papensia XIX. évf. 3-4. szám (2019/3-4.), 399.

Az 1938-as esztendő azért is fontos a tanszéki munka életében, mert ekkor jelent meg Tóth Lajos professzor *„Az Ószövetség vallása”* című munkája, mely egyrészt vallástörténet, másrészt ószövetségi bibliai teológia. (A kötet megjelenése előtt egyszerűen csak ószövetségi bibliai teológiai kézikönyvről beszéltek.⁴⁴³) A kor szokása szerint elkészült hibrid mű⁴⁴⁴ ezután kézikönyvként állt a teológiai hallgatók rendelkezésére, sikerességét pedig az is bizonyítja, hogy tanszéki utóda, dr. Tóth Kálmán később, budapesti tanársága idején hivatkozott rá és használta ezt a Pápan megjelent művet⁴⁴⁵, sőt: a budapesti teológia 1978-ban gépirat formájában, 2 kötetben újra megjelentette dr. Tóth Lajos művét!⁴⁴⁶

Maga Tóth Lajos a kötet előljáró beszédében úgy fogalmazott, hogy akkoriban a legkülönbébb vélemények álltak egymással szöges ellentétben az ószövetségi vallástörténettel kapcsolatban, így igazán nehéz volt olyan „vezetőt” (tehát: kézikönyvet) találni, amely mindegyik irány hívei számára egyaránt elfogadható és jól használható. Tóth professzor szerénysége és önismerete is kiütközik a sorok között: *„Nem gondolom, hogy e kompendium ezt el is érte. Csupán kísérlet próbál ez lenni, hogy majd valaki más talán világosabban és helyesebben látva az Ótestamentumban levő vallásos eszmék és gondolatok összefüggését, jobb, megfelelőbb vezetőt készíthessen.”*⁴⁴⁷ Maga a munka nem önálló alkotása Tóth professzornak, melyről szintén vall az előljáró beszédben. Fő forrásmunkája Ernst Sellin *„Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte (1933), illetve ugyanő Theologie des Alten Testament (1933) című munkái voltak, de a műnek vannak olyan részei, amelyek a Kayser-Marti szerzőpáros Geschichte der isr. Religion (1908), illetve Bernhardt Duhm „Israels Propheten” (1922) című munkái nyomán, vagy éppen egyes részek magyar nyelvre történő átültetésével születtek. Saját könyvéhez felhasználta Sellin munkájának beosztását, valamint felhasználta anyagának, illetve bizonyos részeinek magyar nyelvre történő átültetésének eredményét is. Ugyanakkor jó kritikai érzékkel dolgozott, hiszen „ott, ahol felfogása ellentétben volt felfogással, vagy ahol megállapításai túl részletekbe menve hallgatóim előtt érthetetlenekké váltak volna, módosítottam azt.”*⁴⁴⁸ Könyvének második feléhez L. Köhler, illetve W. Eichrodt ószövetségi bibliai teológiai műveit használta fel.⁴⁴⁹ Az előljáró beszédből feltételezhetjük, hogy ennek az anyagnak egy jó része

443 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61. *„Önálló munkái előkészületben: Ó-szövetségi biblica theologia; adatgyűjtés a főiskolai nyomda 1937-ben bekövetkező 100 éves jubileuma alkalmából kiadandó történeti műhöz, „Kálvin és a kálvinizmus” c. kötetben, Ézsaiás el hivatási látomásának megírása.”* Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 21.

444 A bibliai teológiában Gabler 1787-es műve fejlődést indított el, de a 19. század racionalizmusa tulajdonképpen bibliai vallástörténetté változtatta a tudományt (ilyen irányú művek jelentek meg pl.: Karl Martitól, vagy Varga Zsigmondtól), melyben aztán az 1930-as évekbe változás állt be, s a történeti jelleg mellett a rendszeres jelleg is megerősödött. Pap László Tóth Lajos művét is ehhez az irányzathoz sorolja (sőt, a magyar nyelvű bibliai teológiák közül csak az övét említi), de a német szerzők közül ide sorolható még Sellin, Procksch, Eichrodt. Lásd: PAP LÁSZLÓ (2008): Ószövetségi biblica theologia. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest, 11-12.

445 TÓTH KÁLMÁN: Ószövetségi biblica teológia. KRE-HTK Ószövetségi Tanszéke, Budapest. 7. oldalon a „figyelembe vett” összefoglaló művek között Tóth Lajos munkája!

446 TÓTH LAJOS: Az Ószövetség vallása. Kiadja a Budapesti Református Teológiai Akadémia Kurzustára, 1978. (BRTA Vallástörténeti Tanszéke), Budapest. Gépirat. Az 1938-as mű gépiratos kiadása, 311 oldal.

447 TÓTH LAJOS (1938): Az Ószövetség vallása. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, III.

448 TÓTH LAJOS (1938): Az Ószövetség vallása, III-IV.

449 TÓTH LAJOS (1938): Az Ószövetség vallása, IV.

éveken keresztül órai jegyzetanyagként szolgálhatott Tóth professzor számára. Jól látható, hogy vallástörténeti-bibliai teológiai munkájához korának német teológiai eredményeit hasznosította – ez majdhogynem valamennyi (általunk ismert) teológiai tárgyával kapcsolatban elmondható, bár bevezetésekor számos angolszász anyagot is felhasznált.

Tóth Lajos számára azért is volt különösen hangsúlyos az 1938-as esztendő, mert ekkor ismételt főiskolai igazgatóvá választották, mely megbízatása 3 évre szólt. Ezért aztán a hagyományoknak megfelelően az 1938-1939-es tanév megnyitóján székfoglaló értekezést tartott *„Ótestamentom és a keresztyén egyház”* címmel.⁴⁵⁰ Az 1939-1940-es tanév megnyitóján is megtartotta székfoglaló értekezését *„A Biblia és a régészeti tudomány”* címmel⁴⁵¹, *„melyben a legújabb ásatások eredményeit ismertetve, mélyenjáró következtetéseket vont le az Ószövetség történeti értékéről. Rámutatott arra, hogy az ásatások sok divatos feltevést megcáfoltak és a komoly hívő örömmel fogadja a tudományos kutatás tényleges eredményeit.”* – olvashatjuk a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain.⁴⁵² A következő tanévnyitón *„A próféták hatása a zsoltárköltészetre”* címmel tartott előadást, mely azonban még a tanévi értesítő megjelenésének idejében is kéziratban volt⁴⁵³, s eddigi tudomásunk szerint később sem jelent meg.

Az 1939-1940-es tanév első félévében Ámós próféta könyvéből tartott írásmagyarázatot, a második félévben aztán a Genezis könyvéből tette ugyanezt.⁴⁵⁴ Ezen felül a német nyelvet heti 3 órában, csoportbontásban oktatta (heti 2 órán az I-II. Évfolyamnak, illetve 1 órán a III-IV. Évfolyamoknak).⁴⁵⁵ Az 1940-1941-es tanév I. félévében jelent meg Tóth Lajos tantárgyai között a „Szentírásismeret”, melyet heti 1 órán adott első az I. évfolyamnak. Bibliaismereti tantárgy ma is van a teológiákon az I. évfolyamon, egyfajta alapozó tantárgyként. Érdekes látni, hogy ez 1940-ben – az új tanterv bevezetésével! – került be Pápán (is) a teológiai oktatásba. A vonatkozó tanév első félévében Jeremiás, míg a második szemeszterben Jób exegézist tartott.⁴⁵⁶ Az 1941-1942-es tanév I.

450 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 19. N.N. (1938): Vegyesek (Tanévmegnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap 49. évf. 39. sz. (1938. szeptember 25.), 190.

451 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 24.

452 N.N. (1939): Vegyesek (Tanévnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap, 50. évf. 40. szám (1939. október 1.), 203.

453 ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 16. 22. N.N. (1940): Vegyesek (Tanévnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap 51. évf. 38. sz. (1940. szeptember 22.), 182.

454 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1939. szeptember 21-i gyűlés 3. pontja (235. oldal); DREL A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1940. február 5-i gyűlés 6. pontja (255. oldal).

455 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1940. február 5-i gyűlés 6. pontja (256. oldal).

456 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1940. szeptember 16-i gyűlés 11. pontja (281. oldal). A német nyelv az előző rend szerint, csoportbontásban, heti 3 órán, lásd: Uo. 282. oldal; DREL A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1941. február 6-i gyűlés 4. pontja (302. oldal).

félévében Ézsaiás könyvéből, míg a második félévben a Zsoltárok könyvéből adott elő írásmagyarázatot.⁴⁵⁷

A Csajági Dezső nagytiszteletű úrral készült interjúból számos fontos információ derült ki többek között az írásmagyarázati tárgyakkal kapcsolatban. Egy teológushallgatónak tanulmányi ideje alatt 6 féléven keresztül kellett írásmagyarázatot teljesítenie (ó- és újszövetségből külön-külön hatot-hatot), Csajági nagytiszteletű úr pedig majdnem mindet felsorolta ennyi év távlatából! *„Exegézis óráit is szerettem. A Mózes második könyvéből, emlékszem, sokat foglalkoztunk a Tízparancsolattal. Vettük Sámuel és a Krónikák könyvét. Ézsaiás, Ámosz könyvét. A 23. zsoltárt pedig még ma is el tudom mondani héberül.”*⁴⁵⁸ Ha megtekintjük a jegyzőkönyvek szerinti exegézis-témákat (amelyeket Csajági Dezső lehallgathatott), ott találjuk a Zsoltárok, Ézsaiás, Ámosz könyveiből tartott írásmagyarázatokat, de a Tízparancsolatról, valamint Sámuel és a Krónikák könyveiről nem találunk adatokat. Ez azt a lehetőséget is felvetheti, hogy az ószövetségi szemináriumok alkalmával foglalkozhattak ezekkel a könyvekkel, illetve szakaszokkal, ugyanakkor azt látjuk az évenkénti értesítőkből, hogy Csajági Dezső nem volt tagja egy alkalommal sem az ószövetségi szemináriumnak. Ez persze felveti azt a kérdést, hogy esetleg a héber nyelvoktatás során foglalkozhattak a Sámuel, vagy éppen a Krónikák könyveiből származó szakaszokkal? Sőt, a Tízparancsolat mint memoriter (vagy éppen a 23. zsoltár is!) ugyanúgy előfordulhatott a nyelvoktatásban, mint manapság.

Tóth Lajos a tanszéki munka mellett különféle lapokba cikkeket, ismertetéseket írt, ezen felül prédikált, előadásokat tartott az egyetemes imahéten, valamint tanította a német nyelvet. Számos szervezet és egyesület tagja volt, különféle fontos és nagy munkával járó egyházkerületi és főiskolai tisztségeket viselt, illetve a pápai gyülekezet presbitereként is szolgált.⁴⁵⁹

A német nyelv oktatását is a lehető legprecízebben végezte, s külön tekintettel volt arra, hogy a teológushallgatók a német nyelvet a későbbiekben hivatásuk gyakorlása céljaira fordíthassák: *„Német nyelvet is tanított. Német nyelvű prédikációkat fordítottunk. Azt akarta, hogy sajátítsuk el a német teológiai szaknyelvet. Tudjunk német szakirodalmat olvasni, ha kell, majd németül is tudjunk szolgálni”* – olvashatjuk Csajági Dezső visszaemlékezéseiben.⁴⁶⁰

A pápai teológián is lehetőség volt magántanári képesítést szerezni valamelyik teológiai diszciplínából. Az eddig feltárt források szerint ószövetségi szakcsoportból a harmincas-negyvenes

457 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1941. szeptember 15-i gyűlés 10. pontja (332-333 oldalak.); DREL A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1942. február 2-i gyűlés 6. pontja (358. oldal). A német nyelv a szokott rend szerint, lásd: Uo. 359. oldal.

458 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lekipásztornal, 399.

459 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 21.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25. Ekkortól az országos Sajtókamara tagja!; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22. (Csak német nyelv!); ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 36-37.; ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 33.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.;

460 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lekipásztornal, 399.

években hárman szereztek ilyen képesítést: legelőször is Domján János 1933-ban, majd Dr. Pap László 1939-ben s végül az intézmény későbbi tanára, Tóth Kálmán 1943-ban.⁴⁶¹

Főiskolai igazgatói mandátumának lejártá után sem maradt „többlet feladat” nélkül, hiszen tagja lett a Biblia revideáló bizottságnak, amelyben 1941-1944 között Ézsaiás és Mikeás próféták könyvével foglalkozott a tanévi értesítők tanúsága szerint.⁴⁶²

Tóth Lajos professzor nagy alaposággal – és amint a visszaemlékezésből is jól látszik – kellő szigorral végezte az oktatói munkát a pápai teológián. Nagy tudású professzorként, jó pedagógiai érzékkel megírt kötetei mellett szerteágazó tudományos tevékenysége is azt mutatja, hogy jó kezekben volt az ószövetségi tárgyak oktatása a pápai teológián.

Kitekintés

A háborús helyzet miatt a főiskolai értesítők 1944-1947 között nem készültek el, így az első, amelyben a teológiáról olvasunk, az 1947-1948-as tanévről szóló értesítő. Ebben rögtön arról olvasunk: „*Dr. Tóth Lajost, az ószövetségi tudományok nyilv. rendes tanárát a VKM — saját kérelmére*⁴⁶³ — 1947. évi szeptember 1-i hatállyal nyugállományba helyezte s helyére a fenntartótestület pályázat alapján dr. Tóth Kálmán zánkai lelkipásztort, theol. akadémiai magántanárt alkalmazta óraadóhelyettes tanári minőségben.”⁴⁶⁴

Tóth Lajos 1921-1947 között, 26 éven keresztül vezette Pápán az Ószövetségi Tanszéket. Utóda – helyettes tanári minőségben – egykori tanítványa, dr. Tóth Kálmán zánkai, majd nyárádi lelkipásztor lett a teológia 1951-es bezáratásáig.⁴⁶⁵

Tóth Lajos professzor nyugdíjas éveit – Kállay Kálmánnal együtt – a bibliafordítás ügyének szentelhette. 1948 tavaszán indult ugyanis a Magyar Bibliatanács megbízásából a Károli-Biblia

461 KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK): „A késő idők emlékeztében éljenek...”, 587. 77. lábjegyzet. Illetve: Uo. 1064, Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1939. június 7-i gyűlés. 3. pontja (220. oldal), valamint az előtte megtörtént bejelentést lásd: Uo. az 1939. 01.11-i gyűlés 4. pontjánál (192. o.)

462 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 36.; ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 33.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.

463 A Pápai Néplap 1947. március 9-én megjelent számában rágalommal illették Tóth Lajost, melynek következtében fegyelmi eljárást kért saját maga ellen, az ügy tisztázására. 13 pontba foglalva ismertette és cáfolta az ellene felhozott vádakokat. Ezen vádak közül a legneveztesebb az, mely szerint Tóth Lajos egy altiszt, vagy egy tanár sürgetésére idegesen felelt. Elismerte, hogy előfordulhatott ilyen, de hangsúlyozza, hogy ennek okát kell találni: „*Sajnos, én is csak ember vagyok.*” Önéletírásában röviden megemlékezett erről is: „*E második világháború után intézeteinknél minden romokban hevert, az újból való építés és helyreállítás vált szükségessé. Ebben az idegfeszítő munkában a demokratikus irányzat jelszava alatt felülemelkedett értéktelen elemek részéről ért méltatlan támadások, bár az egyházkerület vezetői részéről a legteljesebb bizalmat élvezvén, annyira elvették munkakedvetem, hogy mivel egyébként is szolgálati időm kitölt már 1945-ben, nyugállományba helyeztetésemet kérve 1947. szeptember elsejével nyugállományba helyeztettem.*” Lásd: TÓTH LAJOS (1947): Önéletrajz (kézirat), 7. TÓTH LAJOS 13 pontba szedett cáfolata az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban. DREKK, jelzet: O 1795. 74a. Illetve: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez 70.

464 ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 6.

465 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez, 71.

revíziója. Az ószövetséges szakbizottságnak pedig Tóth Lajos professzor is a tagja volt. A bizottság elnöki tisztét Kállay Kálmán töltötte be (további munkatársaik dr. Deák János evangélikus, dr. Pákozdi László Márton debreceni református professzor, Botyánszki János mezőtúri és Zászkaliczky Pál főtí esperes, dr. Pap László budapesti teológiai professzor és dr. Pálffy Miklós evangélikus teológiai akadémiai tanár voltak). Amíg egészségi állapota engedte, Tóth Lajos mindig szívesen dolgozott ezen, a számára oly kedves munkán.⁴⁶⁶

* * *

Az Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszék⁴⁶⁷

Az 1856-ban alapított Egyháztörténeti Tanszék életére alapvetően az állandóság volt a jellemző – már ami a tanszékvezető professzorokat illeti. Első tanára Kiss János volt, aki ugyan csupán 1856-1858 között vezette a tanszéket, de utóda, Tóth Dániel már egészen hosszú ideig, 1858-1900 között működött annak élén. Tóth Dániel 1900 tavaszi halálával hirtelen megürült a tanszék, melyet aztán pályázat útján töltöttek be Dr. Thury Etele⁴⁶⁸ egyházkerületi aljegyzővel, aki maga is Tóth Dániel-

466 KÁLLAY KÁLMÁN (1957): Dr. Tóth Lajos emlékezete, In: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2007, SZERK): Tóth Lajos: Mikeás. Emlékkönyv a pápai professzor születésének 125. és halálának 50. évfordulóján, 84.

467 A vonatkozó korszakban **Budapest** a „halkszavú és mélyhitű tudós” Kálvin-kutató Pruzsinszky Pál tanított 1926-ig, majd egy rövid helyettesítési időszak után (Csűrös István), 1928-tól 1956-ig Dr. Csekey Sándor állt a tanszék élén. Csekey a történeti kálvinizmus híve volt, aki szerteágazó érdeklődési körének csak egyik szelete volt az egyháztörténet. Tanszéki utódai Csekey professzor legjelentősebb munkáinak az egész egyetemes és magyar egyháztörténetet felölelő teológiai jegyzeteit tartják. Lásd: LADÁNYI SÁNDOR (2005): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története, 261-263.; **Debrecenben** Zoványi Jenő (1914-1922), majd Pokoly József (1922-1930), Révész Imre (1930-1940) és Soós Béla (1934-1945) voltak ebben az időben az egyháztörténet professzorai. Révész Imre értékelés szerint Zoványi Jenő munkásságával a magyar egyháztörténet írást és kutatást egyszerre felemelte arról a meglehetősen alacsony színvonalról, amelyen addig stagnált. Lásd: MOLNÁR JÁNOS (2019): Zoványi Jenő. In: Órállóvá tettelek, 525-530.; Pokoly József életében két teológián taníthatott: előbb Kolozsváron, majd Debrecenben. Kolozsvári tanári szolgálata idején, az igazgatótanács felkérésére írta meg „Az Erdélyi Református Egyházkerület története” című művét, mely 5 kötetben jelent meg 1904-1905-ben. Pokoly nem volt különösebben termékeny író, kifejezetten jelentős műveit kolozsvári éve alatt írta. Lásd: KOLUMBÁN VILMOS JÓZSEF (2019): Pokoly József. In: Órállóvá tettelek, 531-536.; Révész Imre új történeti szemléletet hozott az egyházba, mely a „kultúr-históriai” rendszer keretében fogant. Ő az egyetlen olyan egyháztörténész Debrecenben, aki behatóan foglalkozott az egyháztörténetírás elméleti kérdéseivel. Munkái a reformáció, illetve az „egyház és társadalom” témái köré fonódnak. Az egyháztörténetírásba a mai napig ható módon új szempontokat emelt be, és máig ható eredményeket tett közkinccsé. Lásd: HÖRCSIK RICHÁRD (2019): Révész Imre. In: Órállóvá tettelek, 537-542.; Soós Béla lelkipásztor, egyetemi magántanár, lapszerkesztő jeles Zwingli kutató volt, munkásságának legfontosabb termékei éppen Zwingli életéhez kapcsolódnak. Lásd: FEKETE CSABA (2019): Soós Béla. In: Órállóvá tettelek, 543-555.; Soóst követte aztán Tóth Endre (1947-1970). Lásd: HÖRCSIK RICHÁRD (2019): Tóth Endre. In: Órállóvá tettelek, 556-561.; **Sárospatakon** az egyházjogot Trócsányi József oktatta, a többi egyháztörténeti tárgyat a szarkasztikus és maró gúnnyal rendelkező Marton János adta elő. Lásd: DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175.

468 **Thury Etele** 1861-ben született Zánkán, ahol édesapja, Thury Károly lelkipásztorként szolgált. Közép- és felsőfokú (teológiai) tanulmányait Pápán végezte (1882-ig), majd három évig Ácson volt akadémikus rektor, utána 1886-ban zánkai segédlelkész lett. Fehérvárcsurgón helyettes-, Sopronban pedig fegyházi lelkipásztor volt. 1888-tól

tanítvány volt, s aki gyülekezeti lelkipásztori szolgálata mellett számos kisebb-nagyobb egyháztörténeti művet írt, mellyel felhívta magára a figyelmet.⁴⁶⁹ Minden bizonnyal ennek az egyháztörténeti munkálkodásnak is köszönhető, hogy 1900 őszén három pályázó közül ő lett a pápai teológia Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszékének vezetője.⁴⁷⁰

Dr. Thury Etele időszaka (1900-1917)

Tekintsük át vizsgált korszakunkban Thury Etele teológiai tanári feladatait az évenként kiadott Értesítők alapján.

Az 1914-1915-ös tanévben – egyházkerületi aljegyzői és gazdasági tanácselnöki tisztsége mellett – Thury Etelenek összesen hetente 10 órája volt a teológián. Az első félévben az első évfolyamon heti négy órában az egyetemes egyháztörténet ókorát, valamint heti egy órában teológiai enciklopédiát adott elő, a második félévben pedig csupán annyi változás történt, hogy az egyetemes egyháztörténet középkora került előadásra a hallgatók között – a másodévesek mindkét félévben az elsősökkel összevontan tanulták az egyháztörténetet. A harmad- és negyedéveseknek mindkét félévben magyar protestáns egyháztörténetet, valamint magyar protestáns egyházi irodalmat adott elő, előbbit heti három, utóbbit heti két órában.⁴⁷¹ Látható, hogy a „Theológiai enciklopédia” mint tárgy inkább a rendszeres teológiai tárgyak közé tartozik – mégis Thury tanította. A későbbiek során ez a tárgy átkerült aztán a dogmatika tanszék fennhatósága alá.

Az a ciklikusság, amely a biblikus tantárgymeghirdetéseknél is jelen volt, az egyháztörténeti tárgykörben is megfigyelhető volt. Az 1915-1916-os tanévben az első két évfolyamon összevontan a megszokott óraszámban egyetemes egyháztörténet újkorát adta elő, míg a harmad- és negyedévesnek heti négy órában egyházjogot, heti egy órában pedig magyar protestáns egyháztörténeti szemináriumot tartott.⁴⁷² Az 1916-1917-es tanév volt Thury Etele utolsó iskolai éve. Az első két évfolyamon nem változott az órabeosztása az 1914-1915-ös tanévhez képest, a harmad- és negyedéves számára azonban némi változást eszközöltek az órarendben: a magyar protestáns egyháztörténetet most már heti négy órában adták elő, míg a protestáns irodalmat felváltotta az egyháztörténeti szeminárium heti egy órában.⁴⁷³

Fehérvárcsurgón, 1892-től Nemesvámoson teljesített önálló lelkipásztori szolgálatot, majd 1900-ban megválasztották a pápai teológia egyháztörténeti tanszékének élére. 1917-ben hunyt el. Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): Pongrácz József: Emlékeim. In: ACTA PAPENSIA 13. évf. 4. szám (2013/4.), 536-537 oldalak 152. lábjegyzete. Lásd még: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Tímár Elek, Kéri Pál...*” – „*Néhány adat dr. Thury Etele életéhez*” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 7. szám, 2017. február 13., 10-13.

469 ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 12.

470 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1900. szeptember 25k, Pápa, 30. pont (23. oldal). Érdeemes megjegyezni, kik voltak a pályázók: Thury Etele nemesvámosi, Lencz Géza tépei és Kovács Kálmán nagykanizsai missziós lelkipásztor. Az igazgatótanács első helyen Lencz Gézát javasolta, második helyen Thuryt, harmadik helyen pedig Kovács Kálmánt. A közgyűlés azonban Thury Etele-t választotta, s felhívta arra, hogy tanszékét a pályázat értelmében foglalja el.

471 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27-30.

472 ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63-66.

473 ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22-25.

Pápai teológiai tanárként is nagy hangsúlyt fektetett a kutatásra, s ezt már főállásához szorosan kapcsolódóan tehetette meg. Sorra jelentek meg kisebb-nagyobb művei, melyek mind önálló, alapos kutatásaiból állottak. Szerkesztette az iskolatörténeti adattárt, valamint a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VII. évfolyamát is. Kiemelkedőbb művei a korszakban: „*A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig*” (Pápa, 1904), „*A győri ref. egyház megalakulása*” (Protestáns Szemle, 1905), „*Gályarabjaink megszabadítása*” (Protestáns Szemle, 1909-1910), „*Batizi Andrásról és a szántói iskoláról*” (Protestáns Szemle, 1915).⁴⁷⁴

Történetírói munkásságának egyik legnagyobb teljesítménye – s önmagában is „fő művének” tekintett munkája – „*A Dunántúli Református Egyházkerület története*” című munkájának első kötete, mely 1908-ban jelent meg. A mű második kötetének írásával folytatta a munkát, de annak kiadását már nem érte meg: 1917. április 19-én 56 éves korában elhunyt.⁴⁷⁵

Alapvető nehézsége a kutatásnak, hogy nem ismerjük Thury Etele órai jegyzeteit; azt, hogy vajon a teológiai enciklopédiát, vagy az egyházjogot, vagy éppen az egyháztörténetet milyen vezérfonal alapján, kinek a műveinek felhasználásával adta elő. Bizodalmunk, hogy a folyamatos kutatás előbb-utóbb valamilyen szinten meghozza eredményét.

A helyettesek kora (1917-1924)

Az ő elhunytát követően az Egyháztörténeti- és egyházjogi Tanszék nem várt – és viszonylag hosszan tartó – „árvaságra” jutott. Ugyan már az 1917. április 30-án tartott egyházkerületi közgyűlésen kimondták a tanszék betöltésének szükségességét⁴⁷⁶, a pályázatot is meghirdették⁴⁷⁷, de az őszi közgyűlésen ez mégsem történt meg. A meghirdetett határidőre hárman adták be pályázatukat: *Szűcs Dezső, Lic. Rácz Kálmán, illetve Balogh Elemér*. A tanári kar a július 17-én tartott kari gyűlésen – átvizsgálva a becsatolt okmányokat – kénytelen volt kijelenteni, hogy a pályázók egyike sem felelt meg az egyházi törvényben előírt követelményeknek, ezért a pályázatot „meddőnek” nyilvánították.⁴⁷⁸ A tanári kar azt a javaslatot tette a közgyűlés felé – mely aztán

474 PETŐ GÁBOR (2006): Thury Etele rövid életrajza és művei. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 107-108.

475 ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 13. 18. 21. 32. 115. Thury Etele temetése április 21-én volt, s temetésén a Főiskolai Énekhar is szerepelt.

476 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. április 30. Pápa, 28. pont (19. oldal).

477 GRÓF TISZA ISTVÁN – NÉMETH ISTVÁN (1917): Hivatalos rész. Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 28. évf. 21. szám (1917. május 27.), 168. *A pályázatok beérkezési határidejét július 1-ben állapították meg. A kezdőfizetés 3600 Korona volt.*

478 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 136-139 oldalak (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja). A tanári kar kijelentette: „*a nagyfontosságú tanszéknek akadémiánk színvonalának megfelelő betöltése érdekében ...*”. A pályázók egyikének sem volt a betöltendő tanszék elfoglalásához megfelelő szaktárgyi teol. magántanári képesítése, de nem feleltek meg a törvény 5. bekezdésében foglaltaknak sem, amely megengedi ugyan, hogy képesítés nélkül is rendes tanár legyen valaki, akinek tudományos irodalmi munkássága bizonyítja, hogy tudományos képzettsége megfelelő szinten áll.

elfogadásra került –, hogy a következő esztendőben újra hirdessék meg a pályázatot – addig pedig a tanári kar tagjai végzik a helyettesítést.⁴⁷⁹ S bár a tanári kari jegyzőkönyvben ott szerepel, hogy Pongrácz József vállalta a teológiai enciklopédia előadását heti 1 órában, az egyházkerület elnöksége úgy határozott, hogy a következő tanévben nem szükséges e tárgy előadása.⁴⁸⁰

Az 1917-1918-as tanévben – amikor amúgy is nagy változások mentek végbe a tanári karban – helyettesítéssel oldották meg a tanszék óráinak ellátását. Csizmadia Lajos és Czeglédý Sándor vállalkoztak arra, hogy a szükséges előadásokat megtartják az ifjúságnak⁴⁸¹, mégpedig a következő bontásban: Csizmadia Lajos heti négy órában adott elő egyházjogot mindkét félévben a III-IV. évfolyamos hallgatóknak, míg Czeglédý Sándor egyetemes keresztyén egyháztörténetet adott elő – ugyancsak mindkét félévben – az I-II. éves hallgatók számára. A II. félévben csak a IV. évfolyamot érintő egyháztörténeti speciálkollégiumot lic. Rácz Kálmán tartotta heti egy órában az önként vállalkozóknak *„A világi elem befolyásának fejlődése a magyar ref. egyházban”* - címmel.⁴⁸²

1918 májusában ismét előkerült a tanszék pályázat útján való betöltésének kérdése.⁴⁸³

Az 1918-1919-es tanév sok tekintetben különösen nehéz volt a teológia egész közössége számára. Az első félévre kitűzött munkát alapvetően nehezítette meg a spanyolnátha-járvány, melynek következtében október 16-tól november 25-ig szünetelt az oktatás, a második félévet pedig a Tanácsköztársaság kitörése miatt március 31-én be kellett fejezni. Ehhez jött mintegy „ráadásként” az a szomorú tény, hogy a háború miatt az első két évfolyamra a rendes beiratkozási időben alig iratkozott be valaki. A tanári karból – külföldi protestáns béke delegációban részvételük okán – többen szabadságon voltak 1918. november 19-től 1919. január 22-ig: dr. Antal Géza, Pongrácz József és dr. Vass Vince. Óráikat távollétük idején Czeglédý Sándor, lic. Rácz Kálmán és dr. Trócsányi Dezső helyettesítették.⁴⁸⁴ Feltehetjük magunknak a kérdést, ha a rövidke szorgalmi időszak alatt többeket is helyettesíteni kellett, vajon mennyi energia jutott a professzionális tanszéki munkára?

479 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. október 4-5., Pápa, 58. pont (29. oldal). Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 67. A teológiai tanári kart még a közgyűlés előtt tájékoztatták arról, hogy a püspök és a főgondnok elfogadta a felterjesztésüket. Lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 140. oldal (1917. szeptember. 1-jei gyűlés 3. pontja).

480 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 139 oldal (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja). Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 140. oldal (1917. szeptember. 1-jei gyűlés 3. pontja).

481 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 67. Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 139 oldal (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja).

482 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 67. 69. 70-71. Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 139 oldal (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja).

483 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (XXIV. gyűlés, 1918. május 29-i gyűlés 3. pontja).

484 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4.

Az 1918 őszi egyházkerületi közgyűlésen újra előkerült a tanszék betöltésének kérdése. Előzőleg ugyanis újabb pályázat hirdettetett⁴⁸⁵, melyre ismételten hárman adták be pályázatukat: *Lic. Rácz Kálmán* pápai, *Dr. Szakács Albert* mezőtúri vallás tanár, valamint *Miklós Ödön* segédlelkész.⁴⁸⁶ A tanári kar – látva a beiratkozott hallgatók csekély létszámát – azzal a kéréssel fordult a közgyűlés felé, hogy mivel I-II. évfolyamra alig iratkozott be valaki, s mivel a tanszék óráinak legnagyobb része alapvetően e két évfolyamra koncentrálódik, ezért a vonatkozó tanévben újfent ne töltsék be a tanszéket, hanem a következő esztendőre írjanak ki új pályázatot. A közgyűlés jóváhagyta a tanári kar kérését, egyúttal pedig felhívta az igazgatótanácsot, hogy 1919 tavaszán hirdessenek meg újabb pályázatot.⁴⁸⁷

A tanévben a tanszék óráit tehát megint csak helyettesítéssel látták el, Czeglédy Sándor mellett dr. Antal Géza vállalt helyettesítést.⁴⁸⁸ Természetesen újfent szükségmegoldásról volt szó, azonban látnivaló, hogy nem tette könnyebbé az órák megfelelő ellátását dr. Antal Géza hosszú szabadságoltatása sem. A kerületi jegyzőkönyv tanúsága szerint azonban a professzor teljesen ingyen vállalta a III-IV. évfolyamok számára kötelező „*magyar protestáns egyház- és irodalomtörténet*” előadását.⁴⁸⁹ Természetesen az ilyen helyettesítések esetén még nehezebb annak vizsgálata, hogy milyen jegyzetkből, tankönyvekből folyhatott az oktatás, így egyelőre e kérdésre nem is tudunk válaszolni.

Az egyházkerület 1919-ben aztán nem tudott közgyűlést tartani, ugyanakkor látható, hogy a tanszéket újra csak nem töltötték be, sőt, még pályázatot sem hirdettek!

Az 1919-1920-as tanévre nézve a tanári kari jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Czeglédy Sándor adta elő az egyháztörténet újkorát, Csizmadia Lajos pedig az egyházjogot. Ugyanez a tendencia volt megfigyelhető a második félévben is. A teológiai enciklopédia tanegység azonban nem található a felsorolásban.⁴⁹⁰

A tanév megint csak sok változást hozott a teológia életében. Mivel dr. Antal Géza szabadságon volt a tanév során, ezért őt magát is helyettesíteni kellett. Az Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszék

485 TISZA ISTVÁN – NÉMETH ISTVÁN (1918): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 23. szám (1918. június 9.), 108. *A pályázatok beérkezésének határideje: augusztus 15-e volt.*

486 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (I. gyűlés, 1918. szeptember 8-i gyűlés 3. pontja).

487 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24., Pápa, 81. pont (32. oldal).

488 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4.

489 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24., Pápa, 81. pont (32. oldal).

490 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (I. gyűlés, 1919. szeptember 9-i gyűlés 3. pontja). Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (XII. gyűlés, 1920. március 20-i gyűlés 2. pontja).

óráinak ellátására Csizmadia Lajos és Czeglédy Sándor vállalkozott.⁴⁹¹ A tanítás két alkalommal is szünetelt: januárban tüzelőhiány, februárban spanyolnátha-járvány miatt.⁴⁹²

A tanév végét követően – 1920 augusztusában – jelent meg Kiss Zoltán nyárádi lelkipásztor⁴⁹³ cikke, melyben a pápai teológiáért emelte fel szavát, szomorúan konstatálva, hogy a nehéz idők az intézményt sem kímélték. Cikke visszhangot is kapott.⁴⁹⁴

Kiss tömören fogalmazta meg a problémát: az egyháztörténeti tanszék Thury Etele halála óta (1917) üres, s most még egy tanszék megüresedett (nyilván az ószövetségre gondolt). Ezzel kapcsolatban fogalmazta meg a később helyreigazításra szoruló kijelentését: „*A történelemből gimnáziumi rövidségű studium, túlterhelt s a saját tudományszakával eléggé nem foglalkozható tanár.*”⁴⁹⁵ A felsorolt nehézségek után, melyek között – erős kijelentése szerint – „*A theologia élete mégis csak – tengődés*”, feltette a kérdést: „*mit várunk mi pápai theológiánktól?*”⁴⁹⁶ Meglátásait, váradalmait négy pontban foglalta össze: 1) „*Várjuk azt a „felvillanó villámlást az ég aljától az ég aljáig”, amely a világ és a protestantizmus szomorú éjtszakájában megmutatja az ember Fiának napját.*” 2) Az ó- és újszövetségi biblia teológia mellett valódi evangélika teológiát tanítsanak, hogy a diákok ne csak az exegézisben találkozzanak Jézussal, hanem az életükben is.⁴⁹⁷ 3) A dunántúli egyházkerület nemes hagyományainak, az ősi protestantizmusnak ápolása, az oda való visszatérés. 4) „*Szíve legyen a kerületnek.*”⁴⁹⁸

Az egyháztörténet oktatására vonatkozó kijelentésére utóbb a teológiai részéről reagáltak is: „*Az az egyháztörténelmi studium, amelyre célzást tesz, amelyet ő „gimnáziumi rövidségüknek” nevez nem alkalmas eszköz arra, hogy belőle az egyháztörténettánnak mérvére következtetést lehessen vonni. Az csak vizsgái célokra szolgáló, főiskolai ifjak szellemi színvonalához alkalmazott szerény*

491 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 4.

492 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.

493 Kiss Zoltán 1885. október 12-én született a Baranya megyei Kákcson. Édesapja Kiss József lelkipásztor volt, édesanyját Munkácsy Máriának hívták. Az I-IV. Elemi osztályokat szülőfalujában végezte. Gimnáziumi tanulmányait Csurgón, Bonyhádon és Pápán, a teológiát Pápán végezte. Exmisszusként Dudaron, majd Tápon helyettesként, Adorjánházán-Egeralján segédlelkészként szolgált. Rövid ideig a Szlavóniában lévő Teresovac-Suhopolje-i gyülekezetben missziói lelkész, majd Nemeskísfaludon, Kákcson, s végül Nyáradon lelkész. Számos cikke, tanulmánya, verse, igehirdetése jelent meg. KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 594-607.

494 A somogyiak kifejezetten pozitívan értékelték: „*Kerületünk főiskolájából, mint kikötő világító tornyából, biztatóan világít Pál apostol „egészséges tudomány”-ának reflektora. Úgyúgy, Kiss Zoltán, védelmezd nagy bátorsággal a világító tornyot és a liberalizmus bástyáit!*” Lásd: N.N. (1920): A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához. In: Dunántúli protestáns Lap, 31. évf. 10-11. szám (1920. október 3.), 33.

495 KISS ZOLTÁN (1920): Pápai teológiánkért. In: Dunántúli protestáns Lap, 31. évf. 5. szám (1920. augusztus 22), 19.

496 KISS ZOLTÁN (1920): Pápai teológiánkért, 20.

497 Kiss nagy hangsúlyt fektet az Evangéliumra önéletrajzában is. Manapság talán furcsának tűnik, hiszen a lelkipásztorok Krisztus evangéliuma hirdetésére szánják az életüket, azonban ez a XX. század legelején, a **racionális teológia időszakában** nem volt egészen megszokott. Teológushallgatóként diáktársával, a későbbi teológiai tanár Pongrácz Józseffel közösen kiolvasták a Bibliát, keresztyén konferenciákra jártak. Lelkeszi szolgálatában is sokszor bizonyosságot tett az Evangéliumról, mellyel pl. Dudaron hallatlan sikereket ért el. Másutt azonban nem fogadták szívesen a megszokott egyházi rendtől eltérő javaslatait (pl.: Tápon megbukott a bibliaóra). Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 597-598.

498 KISS ZOLTÁN (1920): Pápai teológiánkért, 20.

segédeszköz, amelynél jobbat, adott viszonyok közt a szaktanár őszinte sajnálatára a legjobb akarattal sem lehetett nyújtani.”⁴⁹⁹

Végül a cikknek nem lett komolyabb, hosszan tartó hatása: látható, hogy a teológia – s önmagában az egész intézmény – szépen lassan felállt a háborús nehézségek után, de a tanszék tényleges betöltésére még hosszú éveket kellett várni. Kiss Zoltánt talán azért is bántotta az egyháztörténeti tanszék árvasága, mert ő maga is nagy érdeklődést mutatott a történelem iránt, később megírta a nyárádi gyülekezet történetét is – teológiai tanári ambíciói azonban úgy tűnik, nem voltak. Nevével egy pályázat esetében sem találkozunk, s magántanári vizsgára sem jelentkezett.

Az egyházkerület legközelebb 1920 szeptemberében tudott közgyűlést tartani, melyen az a határozat született, hogy „*a tanszéket a helyzet további fejlődéséig nem tölti be.*”⁵⁰⁰ **Az 1920-1921-es tanévben** Csizmadia Lajos és Pongrácz József vállalták a tanszék óráinak helyettesítését.⁵⁰¹ Pongrácz a III-IV. évesek számára a magyar protestáns egyház- és irodalomtörténetet adta elő heti 4 órában. A tantervi beosztás szerint ugyan Czeglédy Sándornál találjuk az első két évfolyamon heti 4 órában előadandó egyetemes egyháztörténet-tárgyat⁵⁰², de tudjuk, hogy Czeglédy szeptember 30-ig volt csupán állományban a teológián. Más forrásból világossá vált, hogy elmenetele után az egyetemes egyháztörténet előadását Csizmadia Lajos vállalta el.⁵⁰³

A tanszék életében reménysugarat jelentett az 1921. május 29-én a Dunántúli Protestáns Lapban megjelent hirdetés, mely szerint a megürült ószövetségi, illetve egyháztörténeti tanszékek betöltésére pályázatot hirdettek. A pályázók július 31-ig adhatták be pályázataikat. A kondíciók tekintetében látnivaló, hogy a törzsfizetés már (3600 Koronáról) 4800 Koronára emelkedett a legutóbbi hirdetés feladása óta.⁵⁰⁴

Az Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszékre egyetlen pályázó adta be pályázatát: *Miklós Ödön* felsőmocsoládi lelképásztor. A tanári kar kiemelte, hogy bár impozáns az egyháztörténelem terén addig kifejtett munkássága, de mivel a teológiai magántanári vizsgája csak folyamatban volt, ezért rendes tanárnak nem, csupán helyettes tanárnak lehetett megválasztani. Azonban – ha egy éven belül megszerzi a megfelelő képesítést – automatikusan rendes tanárrá léphet elő.⁵⁰⁵

499 Lásd: N.N. (1920): Megjegyzés. In: Dunántúli protestáns Lap, 31. évf. 6. szám (1920. augusztus 29), 26.

500 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1920. szeptember 22-23., Pápa, 39. pont (67. oldal). Németh István püspök püspöki jelentésében így fogalmazott, hogy amíg „*nem tisztázódik teljesen helyzetünk*”, addig nem tartja betöltendőnek a tanszéket. Lásd: Uo. 13. pont püspöki jelentés, annak is „g.” pontja. (A püspöki jelentés 23. oldala).

501 ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 7.

502 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (I. gyűlés, 1920. szeptember 2-i gyűlés 2. pontja).

503 TUDÓSÍTÓ (1920): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap 31. évf. 12. szám (1920. október 10.), 35. oldal.

504 BALOGH JENŐ – NÉMETH ISTVÁN (1921): Hivatalos rész – Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 22. szám (1921. május 29.), 88. A legutóbbi, 1918-as hirdetésnél az alap fizetés 2400 Korona volt, plusz 500 K lakáspénz és ötször évi 200 Pengő korpótlék. Lásd: TISZA ISTVÁN – NÉMETH ISTVÁN (1918): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 23. szám (1918. június 9.), 108. *A pályázatok beérkezésének határideje: augusztus 15-e volt.*

505 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 36-37 oldalak (az 1921-1922. tanév I. gyűlése, 1921. szeptember 5., 1. pont). Illetve: DREL I. 1. a. A

Miklós Ödön heti 8 (9) órában adott elő az első félévben. A tantárgybeosztás szerint egyetemes egyháztörténetet adott elő az I-II. évfolyam hallgatóinak heti 4 órában, a III-IV. évfolyam számára pedig egyházjogot szintén heti 4 órában, valamint vezette az egyháztörténeti szemináriumot heti 1 órában szintén a III-IV. évfolyam számára.⁵⁰⁶ Jegyzetei máig ismeretlenek. Minthogy azonban nem egész fél évet töltött a teológián, nem valószínű, hogy tételeken minden előadásának anyagát saját kutatásai alapján dolgozta volna ki.

Miklós Ödön nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mivel 1922 februárjában elhagyta a pápai teológiát. Óráit a második félévben Csizmadia Lajos és Pongrácz József helyettesítették.⁵⁰⁷

A tanév bezárását követően, 1922. július 17-én újra pályázatot hirdettek a tanszék betöltésére. Ekkor már egészen figyelemre méltó, évi 6400 Koronás törzsfizetést kínáltak a leendő kolléga bérezésére! A pályázatokat augusztus 15-ig lehetett beadni.⁵⁰⁸ Sajnálatos módon azonban – úgy tűnik – a pályázat meddőnek bizonyult (hír sincs róla a tanári kari jegyzőkönyvekben, hogy egyáltalán bárki beadta volna a pályázatát), ezért **az 1922-1923-as tanévben** újfent Csizmadia Lajos és Pongrácz József helyettesítették a tanszék óráit.⁵⁰⁹ Dr. Kathona Géza későbbi nagymegyeri lelkipásztor, aki 1922-ben kezdte meg teológiai tanulmányait Pápán, megemlékezett 1943-as önéletrészében az egyháztörténeti tárgyak pápai „helyzetéről”: *„Anélkül, hogy bárki is vezetett vagy megragadott volna, nyomban a magyar protestáns irodalom- és egyháztörténet ragadta meg érdeklődésemet, bár ezek az időben a pápai teológián mostohagyermekek voltak.”*⁵¹⁰

A tanév második félévében Dr. Baltazár Dezső, az egyetemes tanügyi bizottság elnökeként látogatta meg a teológiát. A látogatás során több észrevételt tett, de most csak az Egyháztörténeti és egyházjogi Tanszékkel kapcsolatos megjegyzését közöljük: *„Kíváncsnak tartaná a betöltetlen theol. tanszéknek a betöltését, mert bármily lelkiismeretességgel végezzék is kartársak a tanszék*

Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1921. szeptember 24-25., Pápa, 86-87. pont (123. oldal), lásd még Uo. 245. pont (eskütelről szóló határozati szám, 143. oldal). Valamint: N.N. (1921): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 40-41. szám (1921. október 9.), 161. oldal.

506 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 40. oldal (az 1921-1922. tanév III. gyűlése, 1921. szeptember 17., 1. pont).

507 ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 11-12. A tanári gyűléseken Miklós Ödön 1921. december 5-én volt jelen utoljára. Nem volt jelen sem december 13-án, sem január 26-án, sem február 1-jén, amikor a félévben előadandó tárgyakat megállapították. Igaz, ekkor már „eltávozott” tanárként utalnak rá, s így a helyettesítésről is gondoskodtak Pongrácz József és Csizmadia Lajos személyében. Lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 55. oldal (az 1921-1922. tanév XII. gyűlése, 1922. február 1., 3. pont). Illetve: Uo. 60. oldal (XIV. gyűlés, 1922. március 8., 6. pontja- A helyettesítésről újra: Pongrácz J. egyháztörténet az I-II. évfolyamon heti 3 órában, Csizmadia L. egyházjog, heti 4 órában a III-IV. évfolyamon.)

508 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 72-73. oldal (az 1921-1922. tanév XXII. gyűlése, 1922. július 17., 1. pont).

509 ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 17. Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 76. oldal (az 1922-1923. tanév I. gyűlése, 1922. szeptember 7., 4. pont). Magyar protestáns egyháztörténetet adott elő heti 4 órában a III-IV. évfolyamnak Pongrácz József, egyetemes egyháztörténet órát tartott az I-II. évfolyamnak Csizmadia Lajos. A második félévben is ugyanez volt a rend. Lásd: Uo. 91. oldal (a tanév XIII. gyűlése, 1923. január 30.).

510 KRÁNYI ZSOLT (2013): „A késő idők emlékeztetében éljenek...”, 304.

helyettesítését, ha egyébben nem is, abban megvan a hátránya, hogy saját szakjuktól vonja el őket.”⁵¹¹

De mintha Baltazár Dezső nem is mondott volna semmit, a tanári kar a június 18-án tartott gyűlésén ismételten a történeti tanszék helyettesítéséről döntött, így a Tanszék az 1923-1924-es tanévben is betöltetlen maradt.⁵¹² Ez az állapot azonban már nem maradhatott így sokáig.

Dr. Tóth Endre időszaka (1924-1947)

Az 1924-1925-ös tanév elején, rögtön az első gyűlésen tárgyalta a tanári kar a tanszék betöltésének ügyét. „*Tanári kar tekintettel arra, hogy az egyh. Történeti tanszék már régóta betöltetlen, kívánatosnak tartaná annak betöltését s ezért indítványozza, hogy a tanszék előadásainak ellátására egyenlőre óraadó alkalmaztassék s ezzel Tóth Endre kaposvári hitoktató-lelkész bizassék meg, aki eddig is egyh.történeti tanulmányoknak szentelte idejét...*”⁵¹³ Ennek következtében **Tóth Endre**⁵¹⁴ a vonatkozó tanévben már óraadóként volt jelen.⁵¹⁵ Heti óráinak száma 8 volt, a következő rendben: magyar protestáns egyháztörténetet oktatott a III-IV. évnél heti 3 órában, illetve keresztyén egyháztörténetet adott elő az I-II. évnél szintén heti 3 órában, ezen felül „*Egyházatyák és Reformátorok iratainak olvasása*” címmel tartott órát az I-II. évnél heti 1 órában, valamint egyháztörténeti szemináriumot is tartott az I-IV. évnél heti 1 órában.⁵¹⁶

511 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 98. oldal (a tanév XVII. gyűlése, 1923. április 28.).

512 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 106. oldal (a tanév XXI. gyűlése, 1923. június 18., 7. pont). Lásd még: Értesítő 1923-1924, 14. A tanév során Csizmadia Lajos az egyházjogot adta elő heti 4 órában a III-IV. évfolyamnak, Pongrácz József pedig egyetemes egyháztörténetet adott elő 3 órában az I-II. évfolyamnak a szokott rend szerint. Lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 114. oldal (az 1923-1924. tanév I. gyűlése, 1923. szeptember 5.). Illetve: Uo. 129. oldal (XII. gyűlés, 1924. február 1.).

513 DREL V. 1. d. 13., 150. oldal (az 1924-1925. tanév I. gyűlése, 1924. szeptember 4.). Lásd még: DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 362/1924.sz. Tóth Endre alkalmaztatásáról szóló egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvi kivonat.

514 **Tóth Endre** 1899. december 7-én született Hajdúszoboszlón. Édesapja Tóth Lajos ének-zenetanár, édesanyja Bíró Erzsébet volt. Elemi iskolai tanulmányait, valamint a gimnázium I. osztályát Hajdúszoboszlón végezte. 1911-ben édesapját a Pápai Református Kollégium ének-zene tanárává választották, így Tóth Endre Pápan folytatta tanulmányait. Itt érettségizett és itt végezte teológiai tanulmányait is. III. tanulmányi éve után Hollandiába ment tanulmányútra. Az 1923-1924-es tanévben Kaposváron volt hittanoktató segédlelkész, majd 1924-től kezdve a pápai teológia óraadó tanára volt az Egyháztörténeti Tanszéken. 1927-ben megválasztották a tanszék élére, később – 1931-1938 között – a Gyakorlati Teológiai Tanszék vezetője, közben óraadóként ellátva az egyháztörténeti tárgyakat is. 1947-ig tanított Pápan, ekkor a debreceni teológiára távozott. 1970. november 15-én hunyt el Debrecenben. Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. (Pápai Eperfa könyvek 1.). Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa. Illetve: TÓTH ENDRE életrajza, in: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/toth-endre-7830C/> [2023.10.06.]

515 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 19-20.

516 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 162. oldal (az 1924-1925. tanév II. gyűlése, 1924. szeptember 6.),

Óraadó tanárként a IX. fizetési osztály 3. fokozatának megfelelő illetményt kapott⁵¹⁷, ez pedig havi 200 Pengő fix jövedelmet jelentett. Pótor Imre – Tóth Endréről írott doktori disszertációjában – megjegyzi, hogy ekkor a debreceni kezdő tanári fizetés havi 800 Pengő volt. Rendes órái mellett illemtanórákat is tartott, hiszen a teológushallgatók zöme szegény sorsú szülők gyermeke volt, akik nem tudtak megfelelően viselkedni társasági összejöveteleken.⁵¹⁸

Az ifjú tanerő lelkésszé szentelésére 1925-ben került sor, ekkor összesen 24 lelkipásztort szenteltek fel.⁵¹⁹ Minthogy Tóth Endre óraadó tanárként kezdte pápai pályafutását, szükséges volt, hogy a szerződését évenként megújítsák⁵²⁰ – ez 1925-ben, illetve 1926-ban is megtörtént.⁵²¹ Óraadó tanárként fontos feladat jutott neki a Pápai Református Kollégium népszerűsítésében. Az intézmény közelgő 400 éves jubileumát megfelelően elő kívánták készíteni a gyülekezetekben is, ezért az egyházkerület vásárolt nyolc vetítógépet, melyhez a szükséges diaképeket gimnazista (cserkész) diákok készítették el Fejes Zsigmond tanár segítségével, az intézményt bemutató szöveg megírását pedig Tóth Endrere bízták. Nyolc papnövendéket tanítottak be, akik a közgyűlésig számos előadást tartottak meg különböző dunántúli gyülekezetekben. A befolyó összebevétel 82 millió Koronát tett ki, a tiszta haszon pedig – mely az iskola támogatására ment – összesen 28 milliót. Időközben dr. Antal Géza püspök rendelkezett arról is, „*hogy egyháztörténetünk szomorú, de felemelően magasztos korszakáról*” szintén készüljön bemutatóanyag a már kipróbált tanerők vezetésével.⁵²² A következő esztendőre el is készült a gályarabok történetének bemutatására szánt anyag.⁵²³

A tanári kari jegyzőkönyvekből világosan kitűnik, hogy az 1925-1926-os tanévben került bele az előadandó tárgyak sorába a „*Főiskola története*” című tantárgy, melyet heti egy órában adott elő az összevont I-IV. évfolyamnak Tóth Endre.⁵²⁴ Azt sajnos egyelőre nem tudjuk, hogy milyen

517 1926. szeptember 15-től kezdődően aztán a IX. 3. A. fizetési osztálynak megfelelő díjazásban részesült. Ekkor Győry Elemér püspöki titkár a VIII. fizetési osztály 3. csoportja, Tóth Lajos ének-zenetanár (Tóth Endre édesapja!) pedig a IX. fizetési osztály 1. csoportjának megfelelő havi illetményt kapott. Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 264-265.

518 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 264.

519 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1925. szeptember 20-21., Pápa, 15/b. Pont (11. oldal).

520 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1925. szeptember 20-21., Pápa, 89. pont (34. oldal), DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 69. pont (35. oldal).

521 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 264-265. Lásd még: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1925. szeptember 20-21., Pápa, 89. pont, N.N. (1925): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 36. évf. 38-39. szám (1925. szeptember 27.), 118.; DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1926. szeptember 15-16. Pápa, 69. pont, DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kar jegyzőkönyve (1926-1934), Az 1926. szeptember 9-i gyűlés 9. pontja., N.N. (1926): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 38. szám (1926. szeptember 19.), 164.

522 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 23. pont (19. oldal).

523 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1927. április 20., Pápa. Püspöki jelentés 20. oldala.; illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 49. pont (25. oldal).

524 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 210.

művekből, forrásokból folyhatott az oktatás – erre nézve csupán feltételezéseink lehetnek: így nézve valószínűsíthető, hogy az egyetlen akkor már megjelent monográfia, Kis Ernő kollégiumtörténeti munkája⁵²⁵ képezhette esetleg az előadások alapját. Természetesen, ismerve Tóth Endre tudományos alaposságát, akár még különféle levéltári (kollégiumtörténeti) iratok olvasása és feldolgozása is az órák részét képezhette. Feltételezhetjük, hogy ez a tanegység a Kollégium fennállásának közelgő 400 éves évfordulóját volt hivatott előkészíteni, illetőleg megalapozni. Az évfordulóra készülés kapcsán ugyanis már az 1925. február 20-án megtartott tanári kari gyűlés jegyzőkönyvében találunk adatot.⁵²⁶

Tóth Endre óraadó tanárként is nagy hangsúlyt fektetett a kutatásokra. Antal Géza tanácsára felvételét kérte a Bécsi Magyar Történeti Intézetbe, hogy ott kutatásokat folytathasson. Az engedélyt megkapta, így 1926. december 15-től 1927. január 15-ig külső tagként felvették (egy későbbi levélben tájékoztatták arról, hogy belső tagként vették fel). Bécsi útján három levéltárban is kutatott, s másolatokat készített a gályarabokra és a rekatolizálásra vonatkozóan, összesen 90 db aktát és évkönyvekből 30 oldalnyi másolatot készített.⁵²⁷

Tóth Endre óraadó tanárként kezdetben még nem bírt teológiai magántanári fokozattal, így – ha teológiai tanárságát folytatni akarta –, mindenképpen szükséges volt annak megszerzése. Az 1927. március 31-én tartott tanári kari gyűlésen került bemutatásra a tanári karnak Tóth Endre azon kérvénye, hogy bocsássák magántanár-képesítő bizottság elé. Mivel Antal Géza püspök erre engedélyt adott, a vizsga időpontját 1927. április 19-re tűzték ki. Írásbeli munkaként „*A Pápai Református Egyházmegye története I. rész. Gyülekezetek és lelkészek*” - című művét adta be. Maga a mű a megírni óhajtott egyházmegye-történet első részének első szakaszát jelentette csupán. Sajnálatos módon a későbbiekben sem jelent meg a mű első részének második szakaszát képviselő lelkészi adattár, valamint a megye általános történetét magában foglaló második rész sem. Mindamellet a nyomtatásban megjelent alapos mű aprólékos kutatási eredményekre épült, s kellő tömörséggel adott további – biztos – alapot az egyes gyülekezetek történetének megírásához.⁵²⁸

Az 1927-es esztendőben az egyházkerület végre elérkezettnek látta az időt arra, hogy a Thury Etele halála óta üresen álló Egyháztörténeti Tanszéket – valamint a három év óta üresedésben lévő Bölcsészeti-Neveléstani Tanszéket – rendes tanárral betöltse.⁵²⁹

525 KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895, Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

526 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 193-194.

527 Lásd bővebben: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 282-284.

528 Lásd bővebben: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 266-273.

529 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1927. április 20., Pápa. Püspöki jelentés 28. oldala.

Az őszi közgyűlésen több fontos – Tóth Endrét érintő – határozatot hoztak: először is megbízták az egyházkerületi levéltárnoki feladatok ellátásával.⁵³⁰ Figyelemreméltó, hogy az egyházkerület s benne az egyes gyülekezetek történetének megírásával kapcsolatban az időközben előkerülő egyháztörténeti anyagok tekintetében pedig arról hoztak határozatot, hogy ezek az anyagok legfeljebb évi 12 ív terjedelemben a Dunántúli Protestáns Lap mellékleteként kiadásra kerüljenek.⁵³¹

Tóth Endre még óraadó tanárként, 1925. november 16-án adta be a magyar királyi Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karának folyamodását, amelyben engedélyt kért arra, hogy a kar előtt egyháztörténeti szakcsoportból doktori szigorlatot tegyen. A dolgozatot – melynek címe: *„Hamel Bruininx a soproni országgyűlésen”* – 1926-ban nyújtotta be. 1927. május 14-én pedig magna cum laude minősítéssel teológiai doktorátust szerzett Debrecenben.⁵³²

Látható, hogy Tóth Endre rövid időn belül mind teológiai doktori-⁵³³, mind pedig a Dunántúli Református Egyházkerület teológiai magántanár képesítő bizottságától magántanári képesítést is szerzett.⁵³⁴ Figyelemreméltó teológiai magántanári próbaelőadása is: *„A reformáció Magyarországon a mohácsi vész előtt.”*⁵³⁵

A Dunántúli Protestáns Lapban 1927. augusztus 14-én megjelent a pályázati felhívás az egyháztörténeti mellett a bölcsészeti-neveléstani tanszék betöltésére vonatkozóan is. A pályázók szeptember 10-ig küldhették be személyi anyagaikat, s megválasztásuk után kötelesek voltak azonnal elfoglalni katedrájukat (már szeptember 25 után!).⁵³⁶ A megnevezett határidőig egyetlen személy adta be pályázatát⁵³⁷ az Egyháztörténeti Tanszékre: Tóth Endre, akit aztán az őszi közgyűlésen megválasztottak az Egyháztörténeti Tanszék élére.⁵³⁸

Az **1927-1928-as tanévben** december 15-től január 21-ig (31) Antal Géza püspök megbízásából Budapesten tartózkodott, hogy az Országos Levéltárban, valamint a Ráday-könyvtárban a dunántúli

530 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 42. pont (22. oldal); DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1928. szeptember 26-28., Pápa, 50. pont (55. oldal). Tóth Endre addigi munkáját 200 Pengő honoráriummal jutalmazták.

531 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 44. pont (23. oldal).

532 Lásd bővebben: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 273-281.

533 N.N. (1927): Vegyesek (Új teológiai doktor). In: Dunántúli Protestáns Lap, 1927, 84.

534 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 62. pont (29. oldal); Uo. 76. pont (33. oldal). N.N. (1927): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli protestáns Lap, 38. évf. 17. szám (1927. április 24.), 71.

535 N.N. (1927): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli protestáns Lap, 1927, 71.

536 DR. DARÁNYI KÁLMÁN – CZEGLÉDY SÁNDOR (1927): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 33. szám (1927. augusztus 14.), 140.

537 Részlet a tanári kari jegyzőkönyvből: *„A tanári kar megállapítja, hogy a tanszékre egyedüli pályázó Dr. Tóth Endre, akinek okmányai rendben vannak. Megválasztását melegen ajánlja.”* Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 301. Pótor Imre idézi a Tanári kar jkv. 1927. 9/1927. szeptember 19-i pontját. *Nehézség, hogy a vonatkozó jegyzőkönyvben nincs szeptember 19-i gyűlés (csak 22-i van).*

538 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 81. pont (35. oldal). Lásd még: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 300-301.; N.N. (1927): Vegyesek (Új tanárok), In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 40. szám (1927. október 2.), 173.

egyházkerülettel, valamint a Kollégiummal kapcsolatos anyagokat gyűjtsön. Kutatómunkája olyan jól sikerült, hogy a fellelt anyag mennyisége indokoltta tette egy levéltári fényképezőgép beszerzését, melyre az egyházkerületi közgyűlés készséggel engedélyt adott.⁵³⁹ Köntös László gyűjteményi igazgató egy 2000-ben megjelent előadásában aztán már arról írt, hogy *„A történet folytatásáról nincsenek ismereteink. Sajnos az e levélben említett másolatokról, jegyzetekről úgyszintén semmit sem tudunk.”*⁵⁴⁰ Fontos megjegyezni, hogy Tóth Endre forrásgyűjtésének oka nem volt más, minthogy a Pápai Református Kollégium történetét megírhasa – ugyanakkor az 1928 őszi közgyűlés jegyzőkönyvében a következőket olvashatjuk: *„Szükségesnek tartja [t.i. az egyházkerület közgyűlése], hogy a főiskola története tárgyában dr. Tóth Endre theol. tanár úr által folytatott levéltári kutatás eddigi eredménye külön kötetben közzététessék. A főiskola történetének megírására Lampérth Géza urat kéri fel a kerületi elnökség útján.”*⁵⁴¹

Az **1929-1930-as tanév**ben – a Rendszeres Teológiai Tanszék betöltetlensége okán – Tóth Endre heti 2 órában teológiai enciklopédiát adott elő.⁵⁴² Az egyházkerületi levéltár rendezését is magas szinten végezte el, kijelölve a követendő irányokat.⁵⁴³ Teológiai tanári szolgálata mellett folyamatosan nagy gondot fordított a „közérthető egyháztörténet” művelésére. Ennek egyik legjobb (és legsikeresebb) módszere továbbra is a vetítettképes előadások voltak, melyek témája az 1930-as májusi közgyűlés jegyzőkönyve szerint a magyarországi református egyház múltja és jelene volt.⁵⁴⁴

Az 1930-1931-es tanév végén egyházkerületi határozat született arra nézve, hogy Tóth Endrét áthelyezték a Gyakorlati Teológiai Tanszékre, az így megürült Egyháztörténeti Tanszék óráit pedig belkörü helyettesítéssel látták el (ez a „belkörü helyettesítés” a gyakorlatban azt jelentette, hogy Tóth Endre óraadóként látta el éveket az egyháztörténeti tárgyakat).⁵⁴⁵ Közben Tóth Endre

539 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1928. március 14., Pápa, 13. pont (10-11 oldalak).; Illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1928. szeptember 26-28., Pápa, 51. pont 55. oldal). Lásd még: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 284-285.

540 KÖNTÖS LÁSZLÓ (2000): Tóth Endre kiadatlan munkái a Pápai Református Gyűjteményekben. In: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2000, SZERK.): Pápa és Debrecen. Emlékkönyv Dr. Tóth Endre egyháztörténész professzor születésének 100. évfordulójára, 27.

541 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1928. szeptember 26-28., Pápa, 140. pont (75. oldal).

542 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1929. szeptember 22-24., Kaposvár, 50. pont (26. oldal).

543 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1929. szeptember 22-24., Kaposvár, 199. pont (79. oldal). Az egyházkerület megfogadta Tóth Endre javaslatát. Nézzük tételesen: *„Egyházkerületi közgyűlésünk a jelentést tudomásul veszi; a főlös számú egyházkerületi jegyzőkönyveknek és főiskolai értesítőknek a levéltár állományából kiselejtezését helyesli; az egyházmegyei jegyzőkönyvsorozatok s a csurgói gimnáziumi értesítők lehető kiegészítését kívánatosnak tartja s felkéri az egyházmegyét és a csurgói gimnázium igazgatóságát, hogy az e tekintetben rendelkezésre álló anyagból a tanár úr felhívására a levéltárból hiányzó jegyzőkönyvi és értesítő példányokat szíveskedjenek a levéltárnak megküldeni. Kiegészítendő az egyetemes tanügyi bizottság, a konvent és zsinat jegyzőkönyvsorozatai is; a többi kerületek jegyzőkönyveit s a többi iskolák értesítőit a főiskolai könyvtárba kell átutalni.”*

544 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1930. május 2., Pápa, 38. pont (24. oldal).

545 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1931. május 6., Budapest, 64. pont (31-32 oldalak).; PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 305-306. Először csak „aktívan besegített” a kollégáinak a tanszék óráinak ellátásában, később már ő maga helyettesítette az

újabb értékes munkával gazdagította a dunántúli (és országos református!) tudományművelést: megírta Mándi Márton István életrajzát, melyért 500 Pengő tiszteletdíjat ítelt meg számára az egyházkerület.⁵⁴⁶ Ugyanebben a tanévben vette át a Tóth Ferenc Önképzőkör vezetését is.⁵⁴⁷

Az 1932-es esztendő azért is kiemelkedő volt Tóth Endre életében, mert ekkor a következő hároméves ciklusra teológiai akadémiai igazgatóvá választották.⁵⁴⁸ Az 1932-1933-as tanévet „*Az úrvacsora kiszolgáltatásának módja a dunántúli egyházkerületben 1789-ig*” című előadásával nyitotta meg. Bár külön fejezet lesz hivatott tárgyalni az egyháztörténeti szeminárium munkáját, mégis fontos megjegyezni, hogy a vonatkozó tanévben a seminaristákkal feldolgozták az Adásztevelre száműzött iskola történetének egykorú adatait.⁵⁴⁹ Közben a levéltár életében is új eredményként jelent meg dr. Antal Géza püspök azon szándéknyilatkozata, hogy saját költségén, Dudás Kálmán tervei alapján a Kollégium udvarára új levéltári épületet emeltet, mert az ókollégiumi helyiség alkalmatlan az iratanyagok őrzésére. A levéltár épületét 1934-ben kis ünnepség keretében adták át, s az alkalmon Tóth Endre ismertette röviden a levéltár történetét.⁵⁵⁰ Figyelemreméltó, hogy a fiatal és agilis tanerőre mennyi különböző feladatkörben számítottak: 1934-ben egy esztendőre egyházkerületi tanácsossá választották.⁵⁵¹ Az 1935-ös esztendőben pedig – Győry Elemér utódául – egyházkerületi missziói előadóvá választották.⁵⁵² Az 1935-ös esztendőben kereste meg Tóth Endre immáron Medgyasszay Vince püspököt az alábbi levéllel: „*Alulírott a dunántúli egyházkerület közgyűlésének megbízása alapján immár négy esztendeje látom el a gyakorlati teológiai tanszék mellett a teljes egyháztörténeti tanszéket. A tanszék ellátásáért mindeddig heti 1 óránként 14.40 Pengő óradíjat kaptam a szeptembertől júniusig terjedő időre. Jóllehet óraadó mivoltom nem tekinthető úgy, mint más óraadóé, minthogy nemcsak egyes órák ellátására, hanem az egész tanszék összes óráinak ellátásával bíztam meg az egyháztörténeti tanszéken. Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék ama alázatos kérésemet teljesíteni, hogy az egyháztörténeti tanszék ellátásáért élvezett havi 115.20 P. fizetésemet a nyári két hónapra is megkaphassam.*”⁵⁵³

egyháztörténeti tanszéket is.

546 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1931. május 6., Budapest, 66. pont (32. oldal).

547 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 305.

548 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1932. május 26., Pápa, 5. pont (2. oldal), illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1932. szeptember 20-21., Pápa, 61. pont (28. oldal).

549 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 308-309.

550 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1933. szeptember 24-25., Veszprém, 12. pont (23., oldal). Illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1934. szeptember 25k., Pápa, 15. pont (19. oldal). Az iratanyag átszállításáért és elrendezéséért Tóth Endre 200 Pengő tiszteletdíjat kapott, lásd Uo. 16. pont (20. oldal).

551 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1934. szeptember 25k., Pápa, 189. pont (69. oldal).

552 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1935. szeptember 22-23., Pápa, 178. pont (85. oldal).

553 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 313-314.

Eddig szó volt órák ellátásáról, különféle egyháztörténeti tanegységekről, de arról kevés szó esett, hogy milyen könyvekből, stúdiumokból folyt az oktatás és a számonkérés. Tóth Endre éveken keresztül főként Wurga Lajos három kötetes egyháztörténetét használta az egyetemes egyháztörténelem tanításához. Magyar egyháztörténetből azonban fokozatosan átállt a Révész Imre közreműködésével, de már Segesváry Lajos által összeállított „*Az egyháztörténelem alapvonalai*” - című munkájára.⁵⁵⁴

Az 1937. októberi egyházkerületi közgyűlésen több fontos határozat is született. Egyrészt felkérték a Dunántúli Protestáns Lap szerkesztőségét, hogy amíg tudományos folyóiratot nem tudnak indítani, a Lap rovatai közé vegyék fel a „Tudomány” rovatot, melybe teológiai tanárok, illetve tudós lelkipásztorok közölhetnének szakkikkeket. Ezen felül megszervezték a lelkésztovábbképző bizottságot, melynek elnöke Medgyasszay Vince lett, alelnöke Győry Elemér, tagjai pedig a teológiai tanárok. Felkérték a bizottságot, hogy haladéktalanul álljanak neki a szervezésnek, hogy az 1938-as esztendőben Pápán és Csurgón, vagy Kaposváron már lelkésztovábbképzést tarthassanak.⁵⁵⁵

Az 1938-1939-es tanévben Tóth Endre már újra az Egyháztörténeti Tanszéken tanított. Ennek előzménye, hogy 1938. május 12-én kelt levelében megromlott egészségi állapotára való tekintettel kérvényezte, hogy visszakérülhessen a szakterületét jelentő tanszékre. Az egyházkerület is belátta, hogy két tanszék ellátása embert próbáló feladat, ezért helyt adtak Tóth Endre kérvényének, s az így megürült Gyakorlati Teológiai Tanszékre óraadói minőségben felvették Benedek Sándor magyaratádi lelkipásztort.⁵⁵⁶ Így aztán – minthogy heti óráinak száma 8-ra csökkent (s ebben benne volt a heti 3 óra holland nyelv is), bőven jutott ideje a kutatásra.⁵⁵⁷ A következő esztendőben aztán több nagyobb művet is megjelentetett: „*A pápens története a Dunántúli Református Egyházkerületben*” (1940), illetve „*A belsősomogyi egyházmegye története Mária Terézia korában*”. Időközben – a pápai református Újtemplom felszentelésének évében adták ki Pápán „*A Pápai Református Egyház története*” című munkáját is. A mű jelentőségét tovább növeli, hogy összesen egy év állt rendelkezésére az anyag összeállítására.⁵⁵⁸

Tóth Endrét 1940-ben egyházkerületi lelkipásztori jegyzőnek választották, ugyanakkor éppen ezért lemondott egyházkerületi missziói előadói tisztéről.⁵⁵⁹ 1941-től fogva főiskolai köztartási felügyelő

554 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 264-265. 316. (Egy ideig Segesváry műve volt a II. lelkészsképző vizsgán is az elvárt tananyag.)

555 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1937. október 20-21., Pápa, 119. pont (61. oldal).

556 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1938. október 19., Pápa, 36. pont (29. oldal), illetve lásd Egyházkerületi tanácsülési jegyzőkönyv, 1938. június 22., Pápa, 8. pont (ugyanazon kötet 136. oldala). 1931-től fogva rendes tanárként a Gyakorlati Teológiai Tanszéken dolgozott, az Egyháztörténeti Tanszéket pedig óraadóként látta el.; Lásd még: PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 317-319.

557 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 319.

558 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 321.

volt, mellette heti 7 órában tartott egyháztörténeti előadásokat, heti 3 órában pedig holland nyelvet oktatott a teológián.⁵⁶⁰

Szintén 1940-ben Tóth Endre azt a feladatot kapta az egyházkerülettől, hogy a néhai dr. Thury Etele még kiadás előtt álló művét lektorálja.⁵⁶¹ Thury Etele ugyanis megírta a Dunántúli Református Egyházkerület történetének jelentős részét (I-II. korszak), de korai halála nem tette lehetővé azt, hogy a kiadásra került első kötetet a második kövesse. Tóth Endre rövid bírálatot készített a legközelebbi közgyűlésre, s a művet ugyan át nem dolgozhatónak, de kiadhatónak tartotta. Ennek ellenére az egyházkerületi közgyűlés úgy döntött, hogy nem adja ki a kötetet.⁵⁶² 1942-re azonban annyiban változott a helyzet, hogy Tóth Endre hosszabb bírálatban mondhatta el véleményét, mely szerint minthogy a mű nagyobb része az egyetemes egyházat is érdekelheti, ezért keressék fel az Egyetemes Konventet a kiadás támogatásával kapcsolatban. Az egyházkerület úgy határozott, hogy mielőtt az 1941-es határozatával ellentétesen határozná, előtte felkeresi az Egyetemes Konventet.⁵⁶³ Az 1941-1942-es tanévben Tóth Endrét az a megtiszteltetés érte, hogy a debreceni teológián egyetemi magántanárrá minősítették egyháztörténeti ismereteit, szaktudását és pedagógiai képességeit figyelembe véve.⁵⁶⁴

1943-ban Tóth Endrét a Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi főjegyzőjévé választották.⁵⁶⁵ Végül Tóth Endre 1947 júliusában bejelentette, hogy mivel a debreceni tudományegyetem egyháztörténeti tanszékére nyert kinevezést, s így pápai teológiai tanári állásától megválnak, egyúttal megválnak lelkészi főjegyzői tisztétől is.⁵⁶⁶ Tóth Endre pápai működése végén több mint 198 önálló munkát tudhatott már magáénak. Ebből cikkei 162-t, különlenyomatai vagy önállóan megjelent munkái 36 db-ot tettek ki. Munkáinak jelentős része egyháztörténeti tárgyú volt, s nagyobb részük egyháztörténeti személyekről, illetve Pápáról szóltak. Főleg magyar egyháztörténettel, annak nagy személyiségeivel, eseményeivel, s a gyülekezetek történetével foglalkozott szívesen. *„Történetíró és értékelő krónikás volt nagy koncepciók nélkül”* - írta róla Pótor Imre.⁵⁶⁷

559 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Rendkívüli Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940. január 11., Pápa, 11. pont (15. oldal), illetve Uo. 16. pont (16. oldal).

560 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professor, 321.

561 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940. november 27-28., Pápa, 49. pont (53-54. oldalak).

562 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1941. november 12-13., Pápa, 96. pont (55. oldal).

563 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1942. október 22-23., Pápa, 84. pont (56. oldal).

564 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professor, 321.

565 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1943. október 12-13., Pápa, 18. pont (13. oldal). Mindemellett köztartási felügyelőtanár is volt! Lásd: Uo. püspöki jelentés 27. oldala.; PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professor, 322.

566 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1947. július 15., Pápa, 9. pont (137. oldal); PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professor, 324.

567 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre születése, neveltetése, pápai munkássága. In: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2000, SZERK): Pápa és Debrecen. Emlékkönyv Dr. Tóth Endre egyháztörténész professor születésének 100. évfordulójára, 19.

Tóth Endre pápai működésének ismertetését legmélyebben Pótor Imre végezte el. Őt idézzük, amikor a pedagógus Tóth Endrét akarjuk bemutatni: „*Tóth Endre munkatársai, tanítványai szerint jó emberismerő volt és szívén viselte tanítványai sorsát is. Egész életében a „pápai közvetlenség” jellemezte. Jó hangulatú órákat tartott. Előadásait hangulat-oldó történelmi anekdotákkal fűszerezte. Humorával is vonzóvá tette tárgyát. Kollokváltatott, megadott témáról beszélgetett növendékeivel. Jó vizsgáztató volt. Szerették tanítványai. Már Pápan is korán „Bandi bácsi”-nak nevezték. Számon kért, de főleg tanított. Sokan Tóth Endre személyisége miatt szerették meg a magyar egyháztörténetet. Pályamunkák írására buzdította növendékeit. Szempontokat adott. Emberséges, nagy tudású személyiség volt.*”⁵⁶⁸

Kitekintés

Tóth Endre Debrecenbe távozása után az egyházkerület Pataky László kercaszomori lelkipásztort választotta meg helyettes tanárként utódául. Pataky maga is Tóth Endre-tanítvány volt, így megfelelő utódja lehetett a teológia nagy tudású professzorának. Hasonlóan a többi, 1947 táján belépő fiatal tanárhoz (Kiss Sándor, Tóth Kálmán), Pataky László is aktív gyülekezeti szolgálata mellett végezte oktatói szolgálatát a teológián, helyettes tanári minőségében. Ezen felül még egyházkerületi levéltáros is volt. Bár a pápai teológia bezáratása miatt nem tudott egyháztörténész-professzorként kiteljesedni, mégis számos egyháztörténeti művet írt. 1954-től nyugdíjazásáig győri lelkipásztor volt. Megírta az Őrségi Református Egyházmegye, a kercaszomori gyülekezet, illetve a győri gyülekezet történetét.⁵⁶⁹

* * *

⁵⁶⁸ PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre születése, neveltetése, pápai munkássága, 19.

⁵⁶⁹ CSIZMADIA KÁROLY (1989): Pápai kollégiumi történetek, 100-101. „Vadászkaland Kercán”; VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 40. Pataky tevékenységét 1947-1949 közöttre helyezi!

A Gyakorlati Teológiai Tanszék⁵⁷⁰

A pápai teológiai oktatásban ugyan régtől fogva nagy szerepe volt a gyakorlati oktatásnak is⁵⁷¹, önálló tanszék azonban csupán az 1886-1887-es tanévtől fogva működött a teológián.⁵⁷² Érdekesség, hogy már a tanszék megalapításakor kikötötték, hogy annak tanára bibliai bevezetést kell, hogy tanítson⁵⁷³ – innen tehát a gyakorlat, amelyet az Ó-és Újszövetségi Tanszékek esetében látunk. Első professzora **Révész Kálmán**⁵⁷⁴ volt, aki csupán rövid ideig vezette

⁵⁷⁰ Az általunk vizsgált korszakban **Budapesten** Bilkei Pap István (1905-1935), Czegléd Sándor (1938-1940) és Bodonhelyi József voltak a gyakorlati teológia professzorai. Bilkei Pap lelkes belmissziós ember volt, akinek gyakorlati teológiáján az angol empirizmus mellett A. Krauss német gyakorlati teológus, valamint Ravasz László hatása érződött. Czegléd Sándor mindössze két évig tanított Budapesten, utódja Bodonhelyi József lett, aki 1941-től 1965-ig oktatott a tanszéken. Puritán szemléletű ember volt, tanári munkáját a Lélek adta inspiráció és a missziói szemlélet jellemezte. Lásd: LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története, 253-254.; **Debrecenben** Csikesz Sándor (1921-1940), illetve Czegléd Sándor (1940-1998) fémjelezték e korszakot. Csikesz Sándor vasakarátú tanáregyeniség volt, teológiai tanársága alatt huszonegyen doktoráltak nála. Alapítója volt a Theologiai Szemle című tudományos lapnak. A teológián homiletika, liturgika és a katechetika előadója volt. Tanári szolgálata alatt nagy, összefoglaló műveket nem írt, kézírataiból, gyorsírással lejegyzett előadásaiból és igehirdetéseiből halála után diákjai állítottak össze néhány kötetet. Lásd: Fekete Károly (2019): Csikesz Sándor. In: Órállóvá tettek, 595-608.; Czegléd Sándor a szó nemes értelmében volt professzor, aki rendszeres teológusnak indult, s csak később vált belőle gyakorlati teológus. Makkai Sándor jellemzése szerint Czegléd tudományos érdeklődése a kor legégetőbb teológiai és egyházi problémái felé irányult. Teológiai látásában megfigyelhető a mély biblikusság, a reformátori és hitvallásos meghatározottság. Lásd: FEKETE KÁROLY (2019): Czegléd Sándor. In: Órállóvá tettek, 609-618.; **Sárospatakon** Novák Lajos, majd belső helyettesítés után 1926-ig Forgács Gyula sárospataki lelképásztor, 1926-tól pedig Dr. Szabó Zoltán tanította a gyakorlati teológiai tárgyakat. Lásd: DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175. Lásd még: SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 40.; SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 19.; SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.; SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1925-1926, SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 76.

⁵⁷¹ Megemlítendő **Tóth Ferenc** későbbi dunántúli szuperintendens, aki 1801-ben, 33 évesen került Páparra, hogy az akkor megalapított Dogmatikai Tanszék élére álljon. Mint a pápai teológiai oktatás „motorja” nem csupán rendszeres teológiai, de egyháztörténeti, és gyakorlati teológiai műveket is írt. Gyakorlati teológiai munkásságáról Kocsev Miklós írt bővebben, életrajzát többen megírták. Emlékét őrizte a múlt században a pápai teológusok Tóth Ferenc Önképzőköre, ma pedig a PRTA Tóth Ferenc Hallgatói Könyvtára őrzi nevében az egykori professzor emlékét. Kocsev Miklós tanulmányában Benedek Sándor későbbi pápai teológiai tanárra hivatkozva elmondja, hogy Tóth Ferenc Homiletika (1802), a Lelki Pásztori Gondviselés (1806), illetve Liturgika (1810) c. munkái „minden különösebb tudatos gyakorlati teológiai megalapozottság nélkül” készültek el, ami nem is csoda, „hiszen a gyakorlati teológia, mint külön teológiai tudományág ekkor még európai szinten is legfeljebb egy szükséges út- és helykeresési állapotban” volt, így Tóth Ferenc gyakorlati teológiai munkáit nem a tudományág hazai, elméleti megalapozásának ösztöne, hanem a kényszerítő szükség hozta létre. Lásd: KOCSEV MIKLÓS (2006): Igehirdetés – egyházi szolgák – a holnap egyháza. In: Márkus Mihály (2006, szerk): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 109-125.; FAZEKAS KRISZTIÁN (2006): Tóth Ferenc élete és művei. In: Márkus Mihály (2006, szerk): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 127-131.; lásd még: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „Generalis Notarius, e helybeli Prédikátor” – Adalékok dr. Tóth Ferenc szuperintendens életéhez” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 6. szám, 2017. február 6. 5-10 oldalak.; lásd még: KOCSEV MIKLÓS (2006): Igehirdetés – egyházi szolgák – a holnap egyháza, 110.

⁵⁷² Lásd ehhez Révész Kálmán életrajzát: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 50. szám, 1931. december 13., 233.; Magyar Életrajzi Lexikon, in: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/revesz-kalman-777A2/>; nemzeti örökség Intézete: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/miskolc/deszka-temeto/revesz-kalman/> [2023.04.22.]

⁵⁷³ A Gyakorlati Teológiai Tanszéken tanító tanerőtől elvárták, hogy az alábbi tárgyakat tanítsa: bibliai bevezetés heti 3 órán, egyházjog heti 4 órán, a gyakorlati theologia klasszikus tárgyai (homiletika, liturgika, cura pastoralis, katechetika stb.) heti 3-4 órán, emellett ugyan ezen szakból 1-2 órás *special collegium* tartása, valamint az új tanerő tartozott a tanítóképezdében 2 órai vallástani tanítást is vállalni. Lásd: DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1885. június 28., Pápa, 173. pont (247. oldal). Ugyanez lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Ref. Főiskolai Igazgatótanácsának jegyzőkönyvei 1885-1893. Az 1885. október 12-13-i ülés 4. pontja.

tanszékét, de kassai lelkésszé választását követően lemondott, így őt 1892-ben **Kiss József**⁵⁷⁵ követte, aki szintén egészen rövid ideig, 1901-ig vezette a tanszékét.

Csizmadia Lajos időszaka (1901-1926)

Utóda **Csizmadia Lajos**⁵⁷⁶ lett, aki aztán – elődeivel ellentétben –, egészen hosszú ideig, mintegy negyed évszázadon keresztül vezette a tanszékét, s így teológusnemzedékek egész sorának gyakorlati teológiai képzését irányította, s határozta meg egyúttal világlátásukat is (többek később tanár-kollégái is lettek).

Csizmadia Lajos hosszabb ideig tartó gyakorló lelkipásztori szolgálata mellett több külföldi szakirodalmi művet is lefordított magyar nyelvre. Fordításait legtöbb esetben a Dunántúli Protestáns Lap közölte.⁵⁷⁷ Teológiai székfoglaló előadását 1902. szeptember 11-én tartotta „Az igehirdetés alapelvei” címmel, melyben vallott az őt foglalkoztató kérdésekről: *„Egész teljességében éreztem és érzem a magamra vállalt kötelezettség és felelősség súlyát. Felmerült lelkemben a kétely: ha vájjon*

megtudok-e felelni a munkálkodásomhoz fűzött várakozásnak? Ha vájjon arányban áll-e

⁵⁷⁴ **Révész Kálmán** 1860. augusztus 11-én született Debrecenben. Édesapja id. Révész Imre, édesanyja Vecsey Johanna volt. Teológiai tanulmányait 1883-ban fejezte be Debrecenben, majd egy esztendeig gimnáziumi segédtanár, majd egy évig főiskolai szenior volt. Az 1885-1886-os tanévben Berlinben tanult. Pápa 1886-ban választották teológiai tanárnak, ahol 1892-ig működött. A teológiai tanári szolgálatán kívül az 1890-ben elinduló Dunántúli Protestáns Lap egyik alapítója, s első három esztendőben szerkesztője. 1892-ben Kassára ment lelkipásztornak, ahol 1898-ban esperessé választották. 1911-1914-között a Sárospataki Református Kollégium lelkészi gondnoka volt, 1917-ben a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem teológiai díszdoktori címet adományozott neki. 1918-ban a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke lett. Jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki, már 1906-ban 600-on felül volt cikkeinek száma. 1931. december 4-én hunyt el, temetése december 7-én volt Miskolcon. Lásd: Magyar Életrajzi Lexikon. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/revesz-kalman-777A2/>; nemzeti örökség Intézete: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/miskolc/deszka-temeto/revesz-kalman/> [2021. 10.12.]; N.N. (1931): Révész Kálmán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 49. szám, 1931.december 6., címlap.

⁵⁷⁵ **Kis/Kiss József** a Somogy vármegyei Hedrehelyen született 1862. január 25-én. Csurgón és Pápán járt gimnáziumba, felsőfokú (teológiai) tanulmányaiból fél évet Budapesten, a többi Pápán végezte. Csurgón vallástanárként szolgált, majd 1892-ben megválasztották a pápai teológia Gyakorlati Teológiai Tanszékének élére, ahol 1901-ig tanított. 1901-től 1927-es haláláig a pápai református gyülekezet lelkipásztora volt. 1898-tól 1918-ig felelős szerkesztője volt a Dunántúli Protestáns Lapnak. 1903-tól 1927-es haláláig a Pápai Református Egyházmegye esperese volt. 1927. április 23-án hunyt el. Lásd. TUNGLI GYULA (1997, FÖSZERK.): Pápai pedagógus lexikon, 63. Lásd még: ZOVÁNYI JENŐ (1977): Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon, 315.

⁵⁷⁶ **Csizmadia Lajos** 1858. szeptember 3-án született Tácon. Édesapja Csizmadia József pajtabíró, édesanyja Tenke Ágnes volt. Elemi iskolai tanulmányait szülőfalujában végezte, gimnáziumi tanulmányait Pápán kezdte, majd magántanulónként folytatta, aztán Budapestre került, végül utolsó tanévére visszatért Pápa, ahol leérettségizett. Orvosi pályára készült, egy tanévet Budapesten is töltött, de otthagyta az egyetemet és Csőron vállalt segédjegyzői állást. 1878-1882 között elvégezte Pápán a teológiát, majd egy év szeniori szolgálat után a Skót Szabad Egyház ösztöndíjával Edinburghba ment tanulni. 1884-ben hazatérve a Mezőföldi Református Egyházmegyében szolgált segéd-, majd helyettes lelkipásztorként Sárkeresztesen, Mezőkomáromban, Kiskeszin és Sáregresen. Rendes lelkész volt Nádasdladányban, majd Lepsényben. 1901-ben megválasztották a pápai teológia Gyakorlati Teológiai Tanszékére. Huszonöt esztendeig szolgált teológiai tanárként, majd 1926-ban nyugdíjba ment. 1928. december 5-én hunyt el Pápán. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „... nem volt hiábavaló a munkád!” Kilencven éve hunyt el Csizmadia Lajos. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 22. évf. 4. szám (2018. december), 58.; lásd még: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „... nem volt hiábavaló a munkád!” Kilencven éve hunyt el Csizmadia Lajos. In: Pápai Kollégiumi Lapok III. évf. 10. szám, 2018. december (20-24 oldalak). [A Dunántúli Református Lapban megjelent írás bővített változata.]

⁵⁷⁷ PONGRÁCZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos. In: Dunántúli Protestáns Lap, 39. évf. 51. sz. (1928. december 16.), 234.

tehetségem azzal a hő vágyammal, hogy szeretett egyházunknak jó és hasznos szolgálatot tegyek?”⁵⁷⁸

Homiletikája a szó klasszikus értelmében véve inkább egy homiletikai tétel ismertetése, de nem átfogó szakanyag, hiszen inkább értekezik benne az igehirdetés lényegéről, az igehirdető személyéről – olyan alapvető témákat fejtegetve, minthogy: 1. Az igehirdető elhívott legyen; 2. Csakis az ÚR akaratát hirdesse; 3. Ne csak hírnöke legyen Istennek, hanem tanúbizonysága is – megfogalmazva, hogy „*a hirdetett tudomány igazságát az életünkkel pecsételjük meg.*”⁵⁷⁹

Csizmadia Lajos meglátása szerint az igehirdető feladata: „*A felébredtet megvigasztalni a bűnbocsánat reménységével. Felgerjeszteni a hitet, szeretetet és reménységet Isten iránt, aki minden jók egyedüli forrása. Éleszteni a hitet, bizalmat és szeretetet a Megváltó iránt. Buzdítani a Szentléleknek befogadására, aki a lelket újjászüli, hogy mindenekben annak a vezérlését kövessük. Serkenteni az egyházi közösség megvalósítására, az önfeláldozó szeretet munkáinak gyakorlására, hogy egymás javát munkálva egymást építsük. Ébren tartani az isteni gondviselésben való, a mindent kiegyenlítő örök igazság és szeretetben való hitet, hogy diadalmaskodhassunk e jelen világ nyomorúságai és kísértései, valamint a haláltól való félelem felett.*”⁵⁸⁰

Már teológiai tanársága kezdetén tisztán az ige hirdetésére serkentette tanítványait, nem mellőzve a fontos teológiai alapokat sem. Leszögezte, hogy „*a prédikációnak anyagforrása nem a dogmatika, de az ethika sem, hanem az Ige, Isten üdvkijelentése. Mégis azonban a prédikálásban az igehirdető erkölcsi és hittani felfogásának nyilvánulni kell.*”⁵⁸¹

Teológiai tanári szolgálatának elején vállalkozott arra a hatalmas feladatra, hogy az 1908-as revideálású Károli-Biblia alapján összeállítson egy igen alapos, s az akkori viszonyok között teljesnek mondható magyar nyelvű konkordanciát. Mindemellett rendkívül sokat dolgozott egy tudományos bibliai kortörténeti-, és egy bibliai földrajzi monográfián is, de végül ezek egyike sem készült el teljesen. Halála előtt bibliai földrajzának kézírata majdnem teljesen nyomdakész állapotban volt. Tegyük hozzá, hogy ilyen témájú munkája megjelent az évek során, de ez inkább a „nagyközönség” számára íródott, nem annyira a tudományos világ részére. Egykori tanártársával, Czegléd Sándorral együtt dolgozva a „Czegléd-féle” Bibliai Kézikönyvek-sorozatban jelentek meg Csizmadia Lajos munkái.⁵⁸²

Az egyes tantárgyakhoz kapcsolódó jegyzetei, stúdiumai nem jelentek meg nyomtatásban – így a kor szokása szerint diktálás útján terjedt a tananyag. Csizmadia Lajos 1911-ben, az Egyetemes Konvent által kiírt pályázatra nyújtotta be „*A gyülekezeti lelki gondozás elmélete*” (*Cura Pastoralis és a bel missio kézikönyve*) – című munkatervezetét. Csak feltételezhetjük, hogy oktatói

578 CSIZMADIA LAJOS (1903): Az igehirdetés alapelvei. In: ÉRTESÍTŐ 1902-1903, 3.

579 CSIZMADIA LAJOS (1903): Az igehirdetés alapelvei, 19.

580 CSIZMADIA LAJOS (1903): Az igehirdetés alapelvei, 15.

581 CSIZMADIA LAJOS (1903): Az igehirdetés alapelvei, 17.

582 PONGRÁCZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos, 234.

munkájában ezt az anyagot adta le hallgatóinak. A felhasznált irodalom már önmagában impozáns – s egyúttal a pápai hagyományokra épít, hiszen Tóth Ferenc „*Lelkipásztori gondviselés*” című munkáját is felhasználta Zsarnay Lajos *Paptana*, illetve Csiky Lajos „*Lelkipasztorkodás*” című műve mellett. A többi felhasznált mű külföldi szerző műve (angol és német nyelvűek), közöttük is nevesebb *van Oostersee* gyakorlati teológiája, akinek kátémagyarázatát éppen Antal Géza fordította magyarra. Baxter „*The Reformed Pastor*”, vagy éppen Blaikie „*For the Work of the Ministry*” című munkák jelzik azt az angolszász tájékozódási irányt, amely Csizmadia Lajost jellemezte. A munkaterv előre közölt felosztása a pasztoráció számos területére kiterjedő szakkönyv megírásának szándékáról árulkodik. A feladatmegjelölés és a rövid történeti ismertetést követően az elméleti anyag következik. Csizmadia professzor részletesen kívánt beszélni a lelkipásztor megkívánt tulajdonságairól, viselkedéséről, majd a lelkipásztor munkatársairól, végül a harmadik szakaszban akart rátérni a tényleges gyakorlati módok ismertetésére, melyben a számos részegységben külön tárgyalta volna a lelkipásztor, illetve annak munkatársai által végezhető pasztorációt. A megjelölt témák: I. Parakletikus lelkigondozás, benne a szenvedők, betegek, haldoklók, hátramaradottak (gyászolók), lelki betegek gondozása. II. Paedeütikus lelkigondozás, benne a gyermekek gondozása, családi élet védelme, újabb fejezetben a bűnösök, rabok, halálraítéltek lelkigondozása. Az utolsó tárgyalt egység pedig a III. Diaktikus lelkigondozás, melyben a szeparatisták, szektáskodók, hitváltoztatók, hitetlenek és babonások gondozásáról van szó. A töredék főként a bevezetést és a történeti részt tartalmazza. Már e töredék is világosan megmutatja Csizmadia Lajos erős biblikus látásmódját, ahogyan a kérdéskörhöz közelít. Számára ugyanis ez az alapvető tájékozódási, igazodási pont – s láthatjuk egyik nagy hatású utódján (Tóth Endrén), hogy ezt a szemléletmódot örökségként sikerült továbbadnia. A bevezető anyag végén határozottan foglal állást: „*A prot.egyház, ha létjogát elveszíteni nem akarja, kell, hogy vezető legyen a testi és lelki nyomorúságok enyhítésében. A mai kor nem elégszik meg a prédikálással. Az csak szó: keresztyénség. Korunk a tettek keresztyénségét követeli. A jövő azé az egyházé, mely legtöbbet akar és tud tenni a tagjaiért.*”⁵⁸³ Csak sajnálhatjuk, hogy e töredéknél több anyag egyelőre nem áll rendelkezésünkre!

Csizmadia Lajos széles körű tájékozottságát és képzettségét mutatja, hogy nem csupán a klasszikusan gyakorlati teológia tárgykörébe tartozó tárgyakat tanította, hanem ezen felül éveken keresztül oktatott még újszövetségi bevezetéstant, bibliai földrajzot, sőt, angol nyelvet is.⁵⁸⁴

Az **1914-1915-ös tanévbe** Csizmadia Lajos teológiai igazgatóként lépett bele, amely alapvetően megsokszorozta mindennapos feladatait. Igazgatói mandátuma 1917-ig tartott.⁵⁸⁵

583 DREKK O.111.N. CSIZMADIA LAJOS (1911): A gyülekezeti lelkigondozás elmélete. Kézirat (valamint gépirat), Pápa, 1-24. (Az idézet a 24. oldalról való!)

584 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárikari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 2.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 67.

585 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1914-1915; ÉRTESÍTŐ 1915-1916; ÉRTESÍTŐ 1916-1917;

Csizmadia Lajosra tettekerészsége, tenni akarása megmutatkozott abban is, hogy készségesen segített akkor is, amikor kollégáinak helyettesítéséről volt szó – legyen szó rövid, vagy hosszabb időről. Az Egyháztörténeti tanszék 1917-ben Thury Etele halálával megürült, s évekig nem töltötték be. Az **1917-1918-as tanévben** Csizmadia Lajos heti 4 órában adott elő mindkét félévben egyházjogot a III-IV. évfolyamnak.⁵⁸⁶ Ugyanígy volt ez az **1919-1920-as tanévben is**⁵⁸⁷, mely tanév végén szerzett gyakorlati teológiából magántanári fokozatot Pápan Dr. Páhy József lelkipásztor.⁵⁸⁸ Az **1920-1921-es tanévben** Csizmadia Lajos is részt vett a tanszék óráinak helyettesítésében⁵⁸⁹ olyanformán, hogy Czegléd Sándor elmenetele után ő maga vállalta el az egyetemes egyháztörténet előadását.⁵⁹⁰ Az Egyháztörténeti Tanszéket végül az 1921-1922-es tanévben betöltötték, de Miklós Ödön nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, 1922 februárjában elhagyta a pápai teológiát. Óráit a második félévben Csizmadia Lajos és Pongrácz József helyettesítették.⁵⁹¹ Ugyanígy volt ez aztán még az 1922-1923-as tanévben is.⁵⁹²

Csizmadia még közvetlenül nyugdíjba menetele előtti tanévben sem tétlenkedett: az 1925-1926-os tanévben, november 1-jéig Vass Vincével együtt helyettesítette a Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék óráit is.⁵⁹³

Ha azt a kérdést tesszük fel magunknak, hogy milyen tanár volt ő – akkor legjobb, ha volt tanítványainak visszaemlékezéseit vesszük vizsgálat alá. Pongrácz József így ír: *„Előadásait jellemezte mindenhol átütő erős evangéliumi hite, egyéni bibliatanulmányozás útján szerzett alapos bibliaismerete, az életet nyitott szemmel néző bölcs keresztyénnek sok érdekes tapasztalata.”*⁵⁹⁴

586 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 67. Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), 139 oldal (1917. 07. 17-i gyűlés 2. pontja).

587 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (I. gyűlés, 1919. szeptember 9-i gyűlés 3. pontja). Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (XII. gyűlés, 1920. március 20-i gyűlés 2. pontja). Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 4.

588 Dr. Páhy József kiskinizsi lelkipásztor gyakorlati teológiából, Kállay Kálmán bukaresti esperes-lelkész pedig Őszökvetség-tudományból tett 1920. június 14-én teológiai magántanári vizsgát. Az új magántanárokról a Dunántúli Protestáns Lap is beszámolt. Mindkét vizsgázó előzetesen benyújtotta a magántanár-képesítő bizottsághoz dolgozatát. Páhy József – aki az első között szerzett Debrecenben teológiai doktori címet –, már a kész, kiadott művét mutathatta be, melynek címe: *„A gyakorlati lelkigondozás elmélete”* volt. Páhy a gyermekistentiszteletről tartott előadást, s mivel a megszabott időt kitöltötte, de előadásának nem ért a végére, a teológusok kifejezett kérésére egy pótórán fejezhette be előadását. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 4-5.; N.N. (1920): Vegyesek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 4. szám (1920. augusztus 1), 17.

589 ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 7.

590 TUDÓSÍTÓ (1920): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap 31. évf. 12. szám (1920. október 10.), 35. oldal. Lásd még ehhez: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920), (I. gyűlés, 1920. szeptember 2-i gyűlés 2. pontja).

591 ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 11-12.

592 ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 17. Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 76. oldal (az 1922-1923. tanév I. gyűlése, 1922. szeptember 7., 4. pont). Magyar protestáns egyháztörténetet adott elő heti 4 órában a III-IV. évfolyamnak Pongrácz József, egyetemes egyháztörténet órát tartott az I-II. évfolyamnak Csizmadia Lajos. A második félévben is ugyanez volt a rend. Lásd: Uo. 91. oldal (a tanév XIII. gyűlése, 1923. január 30.).

593 ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 25.

594 PONGRÁ CZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos, 234.

Munkájában csendes, ugyanakkor kitartó emberként ismerték, aki egész tanári szolgálatában a hit embereként állta meg a helyét. Szelíd, alázatos természetével azonban – Ólé Sándor beszámolója szerint – diákjai nemegyszer csúnyán visszaéltek. Bosszantására diákjai pár napon át „szaksétákat” rendeztek a reggeli könyörgések idején – ez feltehetően még az első években történhetett.⁵⁹⁵ Az 1943-as lelkészi önéletrajzokat tartalmazó kötetben számos egykori pápai diák emlékezett szívesen Csizmadia Lajosra. Közülük a pápai teológiai oktatással igencsak kritikus Galambos Zoltán úgy nyilatkozott, hogy Csizmadia Lajos tanítását tudta leginkább felhasználni külföldön⁵⁹⁶, Maller Kálmán pedig így foglalta össze mondandóját: „... bámulatra méltó széles körű tudásával az idős korában is örök diákot példázta előttem.”⁵⁹⁷ Tapsonyi Sándor pedig így emlékezett rá: „Csizmadia Lajos kedves egyénisége és a gyakorlati tárgyak előadása közben adott sok bölcs tanácsa azóta is kísérnek és irányítanak.”⁵⁹⁸

Legutolsó műve éppen halála előtt két nappal jelent meg a már említett könyvsorozat hatodik köteteként „*Nehezebb szentírási helyek magyarázata*”-címmel.⁵⁹⁹ Ekkor Csizmadia Lajos már nyugdíjas volt.⁶⁰⁰ Tanári működésében a legfőbb irányelvként – jó gyakorlati teológusként – azt fogalmazta meg, hogy „*az ifjak a tudományos kiképzetés mellett, főleg az életre neveltessenek.*”⁶⁰¹ Látható, hogy Csizmadia Lajos – bár kétségtelenül gyakorlati teológiai professzor volt – leginkább bibliai tárgyú műveket írt, melyek alapos felkészültségről tesznek tanúbizonyságot.⁶⁰² Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy egyetlen homiletikai tárgyú művön kívül nem írt (illetve: nem fejezett be!) más, klasszikusan gyakorlati teológiai művet. Ebben a tekintetben nem hasonlítható a nagy elődhöz, Tóth Ferenchez, aki ugyan a Dogmatikai Tanszéken tanított, mégis, a legtöbb „papi tudományt” oktatta a teológián, s azokhoz kézikönyveket is írt: homiletikát, cura pastoralist, liturgikát. Ugyanakkor Csizmadia Lajos mégis úttörő volt elődeihez képest abban, hogy a gyakorlati teológia műveléséhez igyekezett megfelelő biblikus alapot adni, ehhez pedig megfelelő kézikönyveket biztosítani a jövőbeli lelkészgenerációk részére. Ezzel aztán kijelölte utódai számára is a követendő

595 ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek, 195.

596 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 332.

597 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 639.

598 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 926.

599 CSIZMADIA LAJOS (1928): *Nehezebb szentírási helyek magyarázata*. Képek és térképek a bibliai kézikönyvhöz. (Sylvester Bibliai Kézikönyve, szerkesztette Czeglédy Sándor, VI. kötet), Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitótfalu. Látnivaló, hogy maga a mű, ahogy a szerző felépítette, apologetikai szándékkal is készült. Az 1. oldalon így ír: „*Ugy szinte azt is tudjuk, hogy a hitetleneket és a hitetlenkedni akarókat érvekkel meggyőzni nem lehet.*” – ugyanakkor mégis, a Bibliában lévő látszólagos ellentmondásokat, első olvasatra érthetetlennek tűnő szakaszokat úgy igyekezett magyarázni, hogy a bibliaolvasó keresztyén ember még inkább megerősödhessen a Szentírás üzeneteiben. Nem véletlen, hogy a belső borítón úgy fogalmaztak e kötetekkel kapcsolatban: „*Minden bibliaolvasó ember számára nélkülözhetetlen, áldott kalauz!*”

600 PONGRÁCZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos, 234.

601 PONGRÁCZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos, 234.

602 Lásd például: CSIZMADIA LAJOS (1910): *Bibliai szókönyv*. Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala, Debrecen.; CSIZMADIA LAJOS (1927): *Bibliai földrajz és természetrajz* (Sylvester Bibliai Kézikönyve IV.). Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitótfalu.

irányokat – s majd látni fogjuk, hogy ezt leginkább Tóth Endre (maga is Csizmadia-tanítvány!) értette meg, aki ebben a bibliás szellemben folytatta gyakorlati teológiai tanári szolgálatát.

Csizmadia Lajos élemedett korára való tekintettel 1926 tavaszán kérvényezte nyugdíjaztatását. A tanszék további betöltéséről természetesen gondoskodni kellett, ezért pályázatot hirdettek. Kikötötték ugyanakkor, hogy az új tanárt az őszi közgyűlésen volna célszerű megválasztani, hogy a következő tanévben már elkezdhesse munkáját.⁶⁰³ A pályázat július 18-i keltezéssel a Dunántúli Protestáns Lap július 25-i lapszámában jelent meg, végső határidőnek pedig augusztus 25-ét jelölték meg.⁶⁰⁴

Csizmadia Lajos huszonöt esztendeig tanított Pápán, majd 1926. szeptember 1-jével nyugalomba vonult.⁶⁰⁵ Nyugdíjba menetele alkalmával a maga és felesége, Szabó Izabella nevére, a teológiai akadémia fenntartására 25 millió Korona értékű alapítványt tett.⁶⁰⁶ Helyét az igazgatótanácsban Pongrácz József vette át.⁶⁰⁷

A gyakorlati teológiai tárgyak tekintetében elmondható, hogy nem mindenben Csizmadia Lajos volt az illetékes. A belmissziói gyakorlatot ugyanis 1912-1924 között Kis József pápai esperes-lelkipásztor, a tanszék egykori tanára vezette.⁶⁰⁸ A gyakorlatok heti 4 órában voltak megtartva a tanévek mindkét félévében a II-IV. évfolyamos hallgatók számára.⁶⁰⁹ Ők e gyakorlatok keretein belül „*felváltva rendezték a vallásos estélyeket; katechetikai oktatásban részesítették az*

603 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, Függelék: Az 1926. május 19-én tartott egyházkerület intézőbizottsági ülés jegyzőkönyve, 11. pont (141-142 oldalak).

604 A pályázati felhívás szövege: „*A dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának theol. akadémiáján nyugdíjazás folytán üresedésbe jött gyakorlati theol. tanszékre, melynek évi javadalma, az 1925 szeptember 20–21-iki kerületi közgyűlés 144. pontja szerint az állami fizetési osztályok VIII.—V. osztályainak megfelelően a megválasztandó tanár összes beszámítható szolgálati évei szerint, melynél a lelkészi szolgálatban eltöltött évek is teljes egészükben beszámíttatnak. Felhivtnak azok a református vallásu magyar honosságú lelkészek, vagy tanárok, akik az egyházi törvény által megállapított theol. akad. tanári képesítéssel bírnak s ez állást elnyerni óhajtják, hogy az érettségi * bizonyítvánnyal, a képesítettséget, nyelvismeretet, eddigi szolgálatot, családi és egészségi állapotot feltüntető okmányokkal felszerelt kérvényeiket folyó évi augusztus hó 25-ig adják be dr. Antal Géza püspök úrhoz Komáromújvárosba. A megválasztott köteles a konventi theol. akad. tanulmányi rendben megállapított gyakorló theológia körébe tartozó tárgyakat előadni, a tanszékkal járó teendőket végezni s állomását folyó évi október hó 1-én elfoglalni. A megválasztott tanár az Országos tanári nyugdíj- intézetnek kötelezett tagja. Győrött, 1926 július 18.*” Lásd: DARÁNYI KÁLMÁN – CZEGLÉDY SÁNDOR (1926): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 30. szám (1926. július 25.), 132.

605 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „... *nem volt hiábavaló a munkád.*” 90 éve hunyt el Csizmadia Lajos. In: PÁPAI KOLLÉGIUMI LAPOK, 3. évf. 10. szám (2018. december), 23.; DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 44. pont (26. oldal).

606 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 70. pont (35.)

607 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 60. pont (32. oldal)

608 ÉRTESÍTŐ 1912-1913, 83.; ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 65.; ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 20.22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 68-69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4-5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 7-8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 11-12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 17-18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15. Kis József 1924 januárjában kérte felmentését a gyakorlat vezetése alól, de még áprilisban sem kapott választ. Lásd: DREL V.1.a. A PRITA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 116/1924.sz. Kiss József levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. április 14.

609 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 71.

iparostanoncokat és az elhagyatott gyermekek között patronage-munkát teljesítettek.”⁶¹⁰ Később ez a gyakorlat a gyülekezeten belüli vallásos estélyek szervezésére és az iparostanoncok oktatására koncentrálódott.⁶¹¹ Az első világháború vége felé a háború okozta nehézségeken túl a diákok fegyelemével, szolgálatra való hajlandóságával sem volt éppen minden rendben. Ezt bizonyítja Kis József pápai lelkipásztor beszámolója a teológusok belmissziós gyakorlatáról: „*Az iparostanoncok vallástanításának meghallgatásában a papnövendékek nem mutattak kellő buzgóságot, sőt ismételten előfordult, hogy az órákon sem jelentek meg.*” A közgyűlés felhívta a teológiai igazgató figyelmét arra, hogy a belmissziós gyakorlatot ellenőrizze s a missziót vezető lelkészt munkájában támogassa.⁶¹² Úgy tűnik, a rend végül helyreállott, ugyanis a későbbiek során már nem hallunk ilyen, vagy ehhez hasonló problémáról a gyakorlatok tekintetében. Elmondható, hogy ezeket a belmissziós gyakorlatokat az 1923-1924-es tanév végéig szüntelenül folytatták, majd véget ért. Ennek okára nem derült fény, csupán annyit tudunk – az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvből –, hogy Kis József esperes az 1924 augusztusában tartott kerületi közgyűlésen bejelentette belmissziói gyakorlatok tartásáról való lemondását, mely a közgyűlés számára tudomásul szolgált.⁶¹³ Indoklás azonban nem olvasható, de feltételezhető, hogy az esperes korára való tekintettel mondott le erről a szolgálatról. Mindenesetre elmondható, hogy teológiai katedrájáról történő 1901-es lemondása után – 9 évet töltött el a gyakorlati tanszék élén! – még további 12 éven keresztül volt lehetősége a teológushallgatók gyakorlati oktatásában részt venni. Kis József nem sokkal ezután, 1927-ben hunyt el. Tudomásunk szerint más nem folytatta ezt a fajta gyakorlat-vezetést.

Győry Elemér időszaka (1926-1929)

A megürült tanszék betöltésére kiírt pályázatra hárman adták be anyagukat: Győry Elemér⁶¹⁴ lelkipásztor, püspöki titkár, aki maga is Pápán végzett, magántanári fokozatra is itt tett szert;

⁶¹⁰ ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 20.

⁶¹¹ N.N. (1919): „Jelentés a theol. akadémia állapotáról”. In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 18. szám (1919. október 26), 121.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.

⁶¹² DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24, Pápa, 62. pont (27-28 oldalak).

⁶¹³ DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1924. augusztus 19. Pápa, 170. pont (44. oldal).

⁶¹⁴ **Győry Elemér** 1891. június 30-án született Takácsiban. Teológiai tanulmányait Pápán és Genfben végezte. Segédlelkészként szolgált Nagyigmádon, majd püspöki titkár volt Komáromban. 1918-tól Hetényben teljesített lelkipásztori szolgálatot, de az új határok kijelölése után, 1923-ban áttelepült Magyarországra, s egy évre (magyar-)Komáromban lett helyettes lelkipásztor, majd két évig püspöki titkár volt. 1926-ban magántanári képesítést szerzett, s 1926-1928 között a pápai teológia Gyakorlati Teológiai Tanszékének lett tanára. 1928-1943 között Győrben, 1943-1961 között Pápán volt lelkipásztor. 1935-től egyházkerületi lelkészi főjegyző, 1943-tól 1961-es nyugdíjba meneteléig a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke volt. Budapesten hunyt el 1978. november 24-én. Lásd: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/gyory-elemer-75B25/> [2022.12.16.]. Illetve: Lásd: ZOVÁNYI JENŐ (1977): Egyháztörténeti lexikon, 232-233.

valamint Dr. Páhy József, illetve harmadikként Kuthy Béla kispesti hittanoktató lelkipásztor.⁶¹⁵ Az igazgatótanács első helyen Győryt, második helyen a Pápán magántanári fokozatot szerzett Páhyt javasolta a közgyűlésnek (míg Kuthy pályázatát annak hiányosságai miatt egyszerűen félretették), amely végül Győry Elemért választotta meg nyilvános rendes tanárként a tanszék élére.⁶¹⁶

Győry Elemér 1926. május 18-án szerezte meg teológiai magántanári fokozatát Pápán, a gyakorlati teológia tárgyköréből. Magántanári dolgozatának címe: *Evangelizálás a református egyházban*.⁶¹⁷ Az új tanerő az 1926-1927-es tanévvel lépett be a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatói karába, Tóth Lajos igazgatósága idején. A gyakorlati tárgyak oktatása mellett megkapta a Tóth Ferenc Önképzőkör tanárelnöki feladatkörét is, heti óráinak száma 10 volt. Tegyük hozzá, hogy Győry a tanév elején nem tartott székfoglaló előadást.⁶¹⁸

Az 1927-1928-as tanévben már heti 12 órában tanított.⁶¹⁹ Mivel azonban az 1928-1929-es tanév elején Győry Elemért a győri gyülekezet választotta meg lelkipásztornak, így október 7-től fogva a tanév végéig óraadóként látta el a tanszékét.⁶²⁰ Ebben az időszakban megjelent művei a már említett magántanári dolgozata, mely 1926-ban jelent meg, majd a Bizonyoságtevés 1928-ban. Természetesen katedrájáról való leköszönése után is jelentek meg művei a gyakorlati teológia tárgykörén belül: „*A francia protestantizmus evangélizáló munkája*” (1929, Budapest), „*Útmutató a szociális munkák végzéséhez*” (Budapest, 1931), „*A vasárnap megünneplésének akadályai*” (Pápa, 1935).⁶²¹

Teológiai előadásait (egyelőre) nem ismerjük. Mindemellett látható, hogy Győry nem sokáig végzett teológiai tanári munkát Pápán, így nem is igazán beszélhetünk Győry pápai-hatásáról.

Helyettesek korszaka (1929-1931)

Győry távozásával eljött a helyettes tanárok korszaka, amely – bár nem tartott hosszú ideig – mégis egyfajta visszaesést jelentett a gyakorlati tárgyak oktatása tekintetében, hiszen friss tudású, de szárnypróbálgató tanerők érkeztek Pápára (tegyük hozzá: Győry is az volt!), akik az idő rövidege miatt sem fejthettek ki maradandó oktatói tevékenységet a hallgatók között.

615 Lásd: DREL V. 1. d. A Pápai Református teológiai Akadémia tanári kar jegyzőkönyve (1926-1934), 1-2. (Az 1924. szeptember 7-i gyűlés 4. pontja.

616 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 68. pont (34-35 oldalak); ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 40. 45.

617 N.N. (1926): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 21. szám (1926. május 23.), 91.

618 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46.

619 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61.

620 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 27. A vonatkozó tanévben hárman is felálltak az oktatói gárdából: Győry és Vass Vince gyülekezeti lelkipásztorokká választottak, így a tanév végéig óraadóként látták el feladatait, Vasady Béla pedig november 1-jével Sárospatakon folytatta tanári szolgálatát, így az ő tantárgyait Vass Vince és Trócsányi Dezső adták elő a tanév végéig.

621 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 80-81. (Győri Elemér és kora – c. fejezet).

Legelső volt a sorban *Dr. Herczeg József* clevelandi lelkipásztor, aki az 1929-1930-as tanévben helyettes tanárként tanított Pápán. Heti óráinak száma 11 volt, s mint a gyakorlati tárgyak előadója, egyúttal a Tóth Ferenc Önképzőkör tanárelnökeként is tevékenykedett, azonban a tanév végén katedrájáról is lemondott, lévén a clevelandi gyülekezet újból megválasztotta lelkipásztorának.⁶²² Vélhetően éppen azon okból, hogy helyettes tanár volt, nem tartott a tanév elején székfoglaló értekezést.

Az 1930-1931-es tanévben az egyházkerület már *Dr. Incze Gábor* budapesti hittanokatot mint helyettes tanárt bízta meg a gyakorlati teológiai tárgyak oktatásával, aki – Pongrácz József igazgató értékelése szerint – „*munkáját hűséggel és szép sikerrel végezte. Nagy agilitását örömmel állította almamaterünk szolgálatába.*” Incze Gábornak heti 10 órája volt.⁶²³ Mindenképpen megjegyzendő, hogy a Tóth Ferenc Önképzőkör elnöki feladatait nem bízta Incze Gáborra, helyette az I. félévben heti 2 órában Tóth Endre, míg a II. félévben szintén heti 2 órában Pongrácz József vezette a kört.⁶²⁴ Egy diákanekdota szerint a pápai moziban történt eset miatt nem véglegesítette Incze Gábort az egyházkerület a teológián.⁶²⁵

Látható, hogy Incze Gábor is csupán egy esztendeig tanított Pápán, így az ő távoztával ismét megürült a Gyakorlati Teológiai Tanszék.

Dr. Tóth Endre időszaka (1931-1938)

Az 1931-1932-es tanévben azonban már rendes tanárral került betöltésre a tanszék: *Dr. Tóth Endrét*, az egyháztörténet rendes tanárát helyezte át a kerületi közgyűlés a gyakorlati tanszékre⁶²⁶, így aztán az a sajátos helyzet állott elő, hogy Tóth Endre egyháztörténészként gyakorlati tanszékvezető lett, míg eredeti tanszékét óraadóként látta el innentől kezdve hét esztendőn át. Egyúttal ő lett a Tóth Ferenc Önképzőkör elnöke is.⁶²⁷

Gyakorlati teológiai tanári tevékenységéről eddig keveset tudunk. Pótor Imre alapos kutatómunkával megírt könyvében Tóth Endre ezen szolgálatáról meglehetősen kevés szó esik, de a kollégiumtörténeti munkákban sem foglalkoztak vele. Ugyanakkor Pótor Imre munkája jó kiindulási alap számunkra a gyakorlati teológus Tóth Endre munkásságának feltárása tekintetében. Pótor állította össze a legalaposabban Tóth Endre műveinek listáját, melyben évekre lebontva látható minden kisebb-nagyobb cikke a könyvismertetéstől kezdve az ighirdetésen át a komoly

622 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 17., 20.

623 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 7., 13., 16.

624 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17.

625 CSIZMADIA KÁROLY (1989): Pápai kollégiumi történetek, 110-111. (Incze Gábor a moziban című történet). Incze Gábor előadásait szerette a diákság, ráadásul Incze a tanórán kívül is foglalkozott a hallgatókkal. Ha az utcán találkoztak, szívesen csatlakozott hozzájuk, sőt, még kirándulni is elvitte a hallgatókat.

626 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 18., 23.

627 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 23.

egyháztörténeti művekig. Jól látható, hogy teológiai tanári szolgálata mellett folyamatosan készített igehirdetéseket, több alkalommal találkozunk legátusprédikációkkal is, de írt bibliamagyarázatokat, speciális alkalmakra írt igehirdetéseket (pl: reformáció, templomszentelés), melyek jórészt a Református Igihirdetőben, illetve kisebb részt a Belmissziói Útmutatóban jelentek meg. Mindemellett „Jákób kútjánál”- címmel 38 igehirdetést tartalmazó gyűjteményt is kiadott 1935-ben. Gyakorlati teológiai tárgykörű munkái azonban még tanszékvezető korában is „eltörpültek” egyháztörténeti írásai mellett, mely egészen jól látszik a Pótor Imre által összeállított bibliográfiában.⁶²⁸

Gyakorlati teológiai professzorként *három igazán jelentős, a témába vágó munkát jelentetett meg* az évek során. Ezen művek ismertetésével igyekszünk bemutatni Tóth Endre gyakorlati teológiai munkásságát, egyúttal a Gyakorlati Teológiai Tanszéken folyó tudományos szemléletet és munkát, mely kihatott a hallgatók életére, szolgálatára.

A legelső – amelyről talán kevesen tudnak – egy saját homiletika, mely „*A református prédikáció*” címmel jelent meg először sorozatként a Református Igihirdető 1934-1935-ös lapszámaiban, majd 1935-ben kötetté rendezve a Sylvester RT kiadásában, a Református Igihirdető Szemináriumi Könyvei sorozat 1. köteteként.

Maga a mű nem vaskos: mindössze 48 oldalra rúg, előszó és utószó, valamint felhasznált és tekintetbe vett irodalom nélkül. A szerző nem veszett el a tudománytörténet útvesztőiben, helyette rögtön a tárgyra tért. Az a példány, mely kezembe került, Pomothy Dezső pápai teológiai hallgatóé – későbbi nagykanizsai lelkipásztoré – volt, aki ugyan 1930-1934 között tanult a teológia falai között⁶²⁹, de a homiletikát már Tóth Endrénél tanulta, aki feltehetően a később kötetté összeálló homiletikai jegyzeteit adhatta le hallgatóinak. Jellemző kérdést tett fel rögtön az első oldalon: „*Mi a prédikáció célja? Vallásos nevelés, építés, megtérésre való felhívás, lelki harcok lecsendesítése, kétségek eloszlatása, kételkedők megnyugtatólása, ki nem mondott kérdésekre feleletadás.*”⁶³⁰ Megfogalmazta továbbá, hogy mai világunkban (1935!) a prédikáció legfontosabb célja a lélekmentés, ébresztés kell, hogy legyen. Anyaga pedig nem lehet más mint az ige, hiszen csak onnan lehet igazi vigasztalást, feleletet, nyugalmat, békességet meríteni. Tóth Endre bár nem volt gyülekezeti lelkipásztor, mégis gyakorló (és gyakorlott!) igehirdető volt, szerte a Dunántúlon sokfelé hívták nem csupán előadásokat tartani, de ígét hirdetni is, így pontosan tisztában volt azzal, milyen fontos, hogy a gyülekezetek megfelelő igehirdetéseket hallgassanak. Éppen ezért fogalmazta meg azt az örök érvényű igazságot is, hogy „*Hatása csak úgy lehet a prédikációnak, ha életet igazolja azt!*”⁶³¹ (Szépen összecseng ez a tétel Csizmadia Lajos homiletikájával!)

628 Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 347-383.

629 Életrajzát lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 787-792.

630 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 3.

631 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 6.

Fontos kérdés számára, hogy *milyen legyen a ma prédikátora?* Tóth Endre megfogalmazta, hogy a jó prédikátornak rendelkeznie kell általános műveltséggel, általános teológiai ismeretekkel, azon belül is főként a református teológia ismeretével. A jó prédikátornak a Bibliát is ismernie kell, nem csupán mint könyvet, hiszen a prédikátor számára a Szentírásnak útmutatónak kell lennie, olyan mérlegnek, melyen szolgálatát lemérheti. Ugyanakkor szükséges a Bibliáról szóló irodalom, valamint a prédikációs irodalom ismerete is. Minthogy a lelkipásztor lelki problémák megoldására vállalkozik, ezért saját lelki problémáinak megoldása elsőrendű kötelesség számára. Saját lelki életének elhanyagolása súlyos következményekkel járhat az igehirdető szolgálatára nézve. A prédikátorra nézve rendkívül fontos a gyülekezet ismerete is. A 3. fejezetben (Hogyan készül a prédikáció?) alapos előkészítő munkát javasolt, az exegetikai munka elvégzését, annak a kérdésnek a feltevését, hogy mit is mond a textus a gyülekezet számára, s így a prédikátornak mit kell mondania a textus alapján a gyülekezetnek? Itt tárgyalta a vázlat elkészítését is, majd a 4. fejezetben (A prédikáció alakja) a prédikáció tényleges kidolgozásáról beszélt, s ehhez két példát is hozott, egy karácsonyi és egy köznapi példát – így vált az amúgy is gyakorlat-orientált elmélet eleven gyakorlattá homiletikájában. Ugyanezt a gyakorlatot hozta a 23. oldalon is.⁶³²

Már itt megjegyezte, hogy *„beszédünket hallgatóink értelmi színvonalának átlagához kell alkalmaznunk.”*⁶³³ Nem szabad ugyanis a prédikátornak azt feltételeznie, hogy a hallgatóinak olyan teológiai ismeretei vannak mint egy teológiát végzett lelkipásztornak, így általában véve az egész prédikációnak értelmesnek (érthetőnek) és világosnak kell lennie.⁶³⁴ További fontos megállapítása, hogy *„Jóllehet a prédikáció a homiletika írók többsége szerint nem bibliamagyarázat, mégis azt állítjuk, hogy bibliamagyarázat nélkül nem lehet prédikálni.”*⁶³⁵ Az 5. fejezetben (Mikor miről prédikáljunk?) nem csupán az üdvtörténeti ünnepi időszakok igehirdetéséről beszélt, de bemutatta a polgári és hazafias ünnepek alkalmával elmondható igehirdetési lehetőségeket is. A 6. fejezet (Kinek hogyan prédikáljunk?) fontos kérdéskört tárgyalt: máshogyan kell városban és máshogyan kell falun prédikálni, ugyanakkor tekintettel kell lenni a hallgatók életkorára is (a legtöbb gyülekezeti alkalmon vegyes életkor-összetételű hallgatóság van). A 7. fejezetben (Hogyan mondjuk el a prédikációt?) az igehirdetés előadásának kérdéskörét járta körül, beszél az előadás módjáról, de a prédikátor öltözködéséről és kézmozdulatairól is. A 8. fejezetben (Igehirdetési alkalmak a prédikáción kívül) a bibliamagyarázattal, a kátémagyarázattal és a sákramentumi beszédekkel foglalkozott. Egyik helyen sem bocsátkozott részletes fejtegetésekbe, mindenütt röviden, tömören fogalmazta meg mondanivalóját. Kitért a konfirmációi, az esketési, illetve a temetési beszédekre. Utóbbinál fogalmazza meg rendkívül bölcsen: *„A temetési beszédeknél nem*

632 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 7-18.

633 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 19.

634 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 19.

635 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 20.

szabad elfelejtenünk, hogy bár itt nyílnék rá alkalom s itt lehetne leghálásabb a szónoki fogások alkalmazása, – épen itt nem szabad azokkal visszaélnem. [...] Eljárásom leghelyesebb módja az, ha magam ugyan átgondolom az igehirdetési módot, de el csak az alkalmazást mondom. [...] Az is magától értetődik, hogy nem a ríkatás, hanem a vigasztalás a feladatunk, vigasztalást pedig – rajtunk keresztül is – csak a nagykegyelmű Isten adhat!”⁶³⁶ A záró két fejezetben (9. Egyéb igehirdetési alkalmak, 10. Igihirdetés írásban) a vasárnapi iskolák, bibliakörök, vallásos estélyek igehirdetési lehetőségeiről beszélt, valamint a meditációkról és traktátusokról.⁶³⁷ Tóth Endre homiletikai műve rövidegsége ellenére is tartalmas, jól felépített, mindenféle szószaporítástól mentes. Anyaga ma is jól használható, eltekintve néhány, a korszakban sokkal jellemzőbb sajátosságtól, melyek ma már nem olyan súllyal jelennek meg gyülekezeteink életében, mint a füzet megírása idején (vallásos estélyek, stb).

A ránk maradt diákanekdota szerint a teológushallgatók szerették Tóth Endre gyakorlati óráit, s mivel jó igehirdetőnek tartották, ezért szívesen hallgatták tanácsait is.⁶³⁸

Tóth Endre 1935 nyarán levélben kereste meg Medgyasszay Vince püspököt fizetése rendezése ügyében. 1931 ősze óta – az egyházkerületi közgyűlés határozata szerint – egyedül látta el a Gyakorlati Teológiai Tanszéket, valamint az Egyháztörténeti Tanszéket is, előbbit rendes-, utóbbit óraadó tanárként. Óraadói tevékenységéért heti egy óránként 14.40 pengő óradíjat kapott a szeptembertől-júniusig terjedő időszakra. Levelében arra kérte a püspököt, hogy az egyháztörténeti tanszék ellátásáért élvezett havi 115.20 Pengő fizetését a nyári két hónapra is megkaphassa.⁶³⁹

A Sylvester RT már említett sorozatának második kötete „*Torkos Jakab dunántúli református püspök (1711-1785) mint igehirdető*” - szintén Tóth Endre tollából 1937-ben jelent meg. Ebben a műben látható igazán Tóth Endre szakmai elhivatottságán túl tárgyyszeretete – hiszen a dunántúli egyházkerület egyik jelentős püspökének igehirdetését dolgozta fel, így kapcsolódik össze a dunántúli egyháztörténet és a gyakorlati teológia ebben a műben.

Ugyancsak 1937-ben készített bírálatot Dr. Czegléd Sándor „*A prédikáció gyülekezetszerűsége*” című teológiai magántanári értekezéséről.⁶⁴⁰ Czegléd, az ifjú lelkipásztor

636 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 45.

637 TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció, 46-48.

638 „[A professzor – a Szerk] Egyik alkalommal arról beszélt, hogy a példázat, az illusztráció elevenebbé, érthetőbbé teszi a prédikációt vagy az elvont témájú előadást. - Az illusztrációt, a tanulságos történetet – mondotta a professzor – csak egyszer lehet elmondani, mert erre emlékeznek a hallgatók, még akkor is, amikor a prédikációt már elfelejtették. Ezzel kapcsolatban elmondok egy esetet. Egyik gyülekezeti ünnepélyen az esperes prédikált. Prédikációjában elmondott egy tanulságos történetet. Láttam, hogy a hívek egymásra néznek, egyik-másik még mosolygott is. A templomi ünnepély után megkérdeztem a gyülekezet lelkészét: miért mosolygott néhány atyafi, amikor pedig az esperes olyan szépen és megrázó erővel prédikált? - Néhány héttel ezelőtt – mondta a lelkész – én is elmondtam azt a történetet, amelyet most az esperes is felhasznált prédikációjában. Közben odajött a kúrator és elmondta az ünnepélyről megjegyzéseit: - Szépen prédikált az esperes úr, de tanult a mi papunktól is. A szép történetet a mi papunk már néhány héttel ezelőtt elmondta nekünk. Megérdemelné a fizetése felemelését is. - Hát ilyen az illusztráció – fejezte be előadását dr. Tóth Endre professzor.” Lásd: CSIZMADIA KÁROLY (1989): Pápai kollégiumi történetek, 118.

639 PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 313-314.

640 PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 362.

(akinek édesapja pápai teológiai tanár volt 1914-1920 között) sikeresen megszerezte magántanári fokozatát Pápán.⁶⁴¹

Tóth Endre gyakorlati teológiai pályafutásának mintegy megkoronázásaként 1938-ban nagyívű művet jelentetett meg: *„A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben”*- címmel.⁶⁴² A majd 100 oldalas műben a lelkipásztor gyülekezeti szolgálatának különféle területeit mutatta be, fontos alapvetéseket megfogalmazva – az előszó szerint elsősorban a lelkipásztorok számára. A szerző a tudomány alapjaira felépített gyakorlati útmutatójával elsősorban a dunántúli gyülekezetek helyzetére igyekezett tekintettel lenni. Gyülekezeti látogatásai alkalmával volt lehetősége arra, hogy megismerje a dunántúli kicsiny gyülekezeteket, így fontosnak tartotta, hogy ez a mű olyan gyülekezeti lelkipásztoroknak szóljon, akik ilyen közösségekben szolgálnak.

A szerző négy nagyobb egységre bontva tárgyalta a gyülekezeti munkát. A bevezetésben szólt arról, hogy milyen legyen maga a munkát végző lelkipásztor, mit is jelent igazán a lelkipásztori munka, valamint szól a munkaterületről, vagyis a tényleges gyülekezetről. A lelkipásztorral kapcsolatban így fogalmazott: *„Hosszú oldalakat meg lehetne tölteni annak a felsorolásával, hogy mi mindent ne tegyen a lelkipásztor. Azonban mindezt csak azzal az egy mondattal intézzük el, hogy semmit ne tegyen olyat, ami az Ige szolgálatával a legtávolabbról is ellenkezésbe jöhet.”*⁶⁴³

Tóth Endre jó érzékkel vette számba a gyülekezeti munka területeit, s könyve lapjairól nem az egyszerű tanácsadás árad, hanem a tervszerű alapokra felépített célzott gyakorlati munkát segítő szándék. A második nagyobb egység a lelkipásztori munka területét foglalja magában, meghatározva először is a lelkeszi munka kettős irányát: melyek közül első az egyházi hivatalos munkák sora, vagyis a lelkeszi hivatal vezetése, az egyházi közigazgatás, presbiteri gyűléseken való részvétel stb., és az irányított munkákat, amilyenek a vasárnapi iskolai, leányegyleti munkák, a bibliakörök, vallásos estélyek, az iratterjesztés, stb. Ezt követően beszélt aztán a lelkipásztor szolgálati lehetőségeiről akár irodai munkáról van szó, akár presbiteri gyűlésen való elnöklésről, iskolai munkáról, vagy éppen a szó klasszikus értelmében véve „papi feladatokról”, a prédikálásról és a liturgiáról.

Tóth Endre fontosnak tartotta, hogy a gyülekezeti munka a lelkipásztor részéről valódi pásztori munka legyen – akár irodában van, akár gyülekezetet látogat, akár presbiteri gyűlést tart –, s egyfajta bensőségesség jellemezze egész szolgálatát. A presbitériumot valódi munkatársi gárdaként vonja bele a gyülekezeti munkába, a missziói szolgálatokba, segítse elő, hogy a presbitérium valóban értse és érezze fontos felelősségét a gyülekezeti tagok iránt.

641 N.N. (1938): Vegyesek (Új theológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 49. évf. 19. szám (1938. május 8.), 87.

642 TÓTH ENDRE (1938): *A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

643 TÓTH ENDRE (1938): *A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben*, 6.

A speciális pásztori munkával foglalkozó harmadik egység a kötet legvaskosabb része, melyben a különféle pásztori szolgálati lehetőségekről beszél a szerző. A gyülekezet látogatását elsőrendű fontosságúnak látta, erre többször kitért a kötetben, ahogyan arról is nyomatékosan beszélt, hogy a lelkipásztornak tervszerűen kell látogatnia a gyülekezeti tagokat, és nem tehet különbséget közöttük, mindenkivel egyformán foglalkoznia kell. A rendszeres lelkigondozás mellett beszélt az úgynevezett „alkalomszerű” lelkigondozásról is, melybe a betegek, szegények, tévelygők, csüggedezők és az egyházzal ellentétbe került személyekkel való foglalkozásról beszélt. Külön részfejezetet szentel az „ad hoc” lelkigondozásnak, a konfirmandusoknak, a házasságra lépőknek, valamint a különleges lelkigondozói alkalmaknak, melyben ott találjuk a kórházlátogatást, a rabokkal való foglalkozást, de a paráznaság és az egyke elleni küzdelmet is. Ezen utóbbi inkább a korszakra jellemző probléma – bár a többi sem szűnt még meg. Az utolsó fejezet az irányított pásztori munkát, vagyis a missziót foglalja magában. Külön beszélt a gyermekek, az ifjak és a felnőttek között végzendő missziói lehetőségekről.

Maga a mű, bár rendkívül értékes és főbb részei ma is jól használhatóak, mégis korának gyermeke: a korszakban jellemző vallásos estélyek és az egyesületi munka nagy szerepet kapott benne.⁶⁴⁴

Látva Tóth Endre tudományos felkészültségét, szakmai elhivatottságát, összegezve azt mondhatjuk művei ismeretében, hogy bár a kényszerűség vezette őt a gyakorlati teológiai tanszék élére, mégis maradandót tudott alkotni a pápai gyakorlati teológiai oktatás tekintetében. Tömör, pontos és precíz tudományos munkái felvillantják előttünk azt a szakembert, aki egyszerre tudott tudós egyháztörténész és gyakorlati teológus lenni. Ő volt a tanszék első olyan professzora, aki ténylegesen gyakorlati teológiai műveket írt, s aki ezzel betetőzte a tanszéken folyó munkát. Bár nem volt hosszú ideig gyülekezeti szolgálatban, mégis érződik egész karakterén a gyakorlati lelkipásztori munka iránti szeretete, amely munkálta benne, hogy ezen a tudományterületen is kiképezze magát – hogy aztán hallgatói számára biztos alapot adhasson a lelkipásztori szolgálat tekintetében. Tegyük hozzá azt is, hogy a pápai teológia professzorai közül vele együtt eddig összesen hárman írtak olyan homiletikai művet, mely nyomtatásban meg is jelent. Az elsőt a dogmatikai tanszéken tanító Tóth Ferenc írta (aki általában a „papi tudományokat” oktatta, így rendszeres és gyakorlati tárgyakat is), a másodikat már a gyakorlati tanszéket hosszú ideig betöltő Csizmadia Lajos, majd végül ő maga – az egyháztörténész.⁶⁴⁵ Tóth Endre a gyakorlati lelkészi munkában is jól használható kézikönyveket adott hallgatói kezébe, mellyel túlnőtt elődeinek jó részén, de utódai számára is kijelölte az irányokat. Munkássága üzenetértékű: minden teológiai diszciplinának a gyakorlat felé kell mutatnia.

644 TÓTH ENDRE (1938): A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben.

645 Tóth Ferenc, Csizmadia Lajos és Tóth Endre homiletikájának ismertetéséhez lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): Az igehirdetés szükségessége: pápai homiletikák a 19-20. században. In: NÉMETH TAMÁS-NÉMETH TAMÁSNÉ SCHÉDL TÍMEA (2024, SZERK.): Ige, lélek, szabadság. Horizontok 2024 (Alma Mater 8.). Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 105-122.

Tóth Endre végül 1938. május 12-én Medgyasszay püspöknek írt levelében „megrongált” egészségi állapotára tekintettel 1938. szeptember 1-jei hatállyal lemondott a Gyakorlati Teológiai Tanszék vezetéséről, egyúttal pedig kérte az Egyháztörténeti Tanszékre való visszahelyezését. Az 1938. június 22-én tartott kerületi tanácsülésen jóváhagyták lemondását és visszahelyezték eredeti tanszékére.⁶⁴⁶

Dr. Benedek Sándor időszaka (1938-1951)

Tóth Endre leköszönése – és eredeti tanszékére való visszatérte után az egyházkerület az 1938-1939-es tanévtől kezdve **Dr. Benedek Sándor**⁶⁴⁷ magyaratádi lelkipásztort alkalmazta helyettes tanári minőségben a Gyakorlati Teológiai Tanszéken. Külön érdekesség, hogy Benedek magyaratádi lelkipásztor maradt a vonatkozó tanévben, s gyülekezete ügyeit Pápáról intézte. Heti óráinak száma 11 volt. Noha a Tóth Ferenc Önképzőkör vezetésével alapvetően a gyakorlati teológia professzorát szokták megbízni, a vonatkozó tanévben mégis Dr. Török István volt a kör elnöke.⁶⁴⁸

Benedek Sándor maga is Pápán tanult, s már magyaratádi lelkipásztorként írta és védte meg doktori disszertációját 1933-ban Debrecenben, melynek címe: „*Tóth Ferenc gyakorlati teológiája*” volt.⁶⁴⁹ Ez a mű jól jelzi, hogy a gyakorlati tanszék új tanára milyen szellemi és tudományos munícióval rendelkezett már a megválasztása előtt is. A 239 hasznos oldalt tartalmazó alapos műben Tóth Ferenc gyakorlati teológiáját vette vizsgálat alá a püspök-professzor művei alapján, felkutatva és bemutatva azokat a tudósokat, akik maguk is hatottak Tóth Ferencre. Benedek jó érzékkel mutatott rá azon pontokra, amikor Tóth Ferenc Nitsch tanításait követte (pl: lelkipásztor házasságának kérdésében), vagy amikor azt sajátosan értelmezte; de rámutatott Tóth Ferenc saját meglátásaira is.⁶⁵⁰

Benedek Sándor megválasztásának helyességét még az is megerősítette, hogy pápai diák volt – aki így egykori tanárainak lett kollégájává –, ráadásul doktori disszertációját a pápai Dogmatikai Tanszék első professzoráról írta, így a tudományos felkészültség mellett a személyes kötődés és az intézmény múltjának ismerete is összpontosult benne.

646 PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 317-318.

647 **Benedek Sándor** 1904-ben született Felsőőrön. A gimnáziumot Felsőlövön és Pápán, a teológiát Pápán végezte. Külföldi ösztöndíjasként Bécsben, Marburgban és Bazelben gyarapította teológiai ismereteit. Lelkeszi oklevelet 1929-ben szerzett. 1930-tól kezdve Magyaratádon szolgált, időközben, 1933-ban Debrecenben teológiai doktorátust szerzett. 1938-tól kezdve helyettes, 1939-től pedig rendes tanára volt a pápai teológia Gyakorlati Teológiai Tanszékének. 1945-1951 között a teológia igazgatója volt. A pápai teológia bezárása után Nagydorogon volt lelkipásztor, nyugdíjazása után Budapestre költözött s a Ráday Gyűjtemény könyvtárában végzett kutatásokat. 1983-ban hunyt el. Lásd: KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom. (Dr. Benedek Sándor), 64-66.

648 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 19., 25-26. 29.

649 BENEDEK SÁNDOR (1933): Tóth Ferenc gyakorlati teológiája. Tanulmány a gyakorlati teológia köréből. Theologiai Tanulmányok 30. szám (szerkeszti: Csikesz Sándor).

650 Lásd: BENEDEK SÁNDOR (1933): Tóth Ferenc gyakorlati teológiája, különösen 68-75 oldalakon!

Kétségtelen tény azonban, hogy ezekben az években még nem volt lehetséges, hogy valaki teológiai tanár és gyülekezeti lelkipásztor is legyen egyszerre, így aztán Benedek is fontos döntés előtt állt: hogy főállású teológiai tanár lehessen, le kellett mondania gyülekezeti szolgálatáról.

Ezt meg is tette, így az 1939-1940-es tanévtől kezdve Benedek Sándor rendes tanárként folytathatta pápai szolgálatát, s immáron heti 13 órában tanított a teológián.⁶⁵¹

A Tóth Ferenc Önképzőkörnek elmenetelig Dr. Török István maradt a tanárelnöke.⁶⁵² Az 1941-1942-es tanévtől kezdve vette át Benedek Sándor az Önképzőkör vezetését.⁶⁵³

Doktori disszertációjának témáját, Tóth Ferencet később sem engedte el: a teológia 1944. október 7-én tartott tanévnyitó ünnepségén – igazgatói székfoglalóként – „*Miről prédikált Tóth Ferenc?*” - című értekezését olvasta fel. A művet később a Pápai Református Theológiai Akadémia Kiadványai sorozatban adták ki, annak 47. darabjaként.⁶⁵⁴

Időközben, 1939 őszén Pápán gyakorlati teológiai szakcsoportból Tárnok Gyula felvidéki lelkipásztor magántanári címet szerzett „Magyar reformátusok a csehszlovákiai kisebbségi sorsban” című dolgozatával, valamint „Prédikálásunk tervszerűsége” című előadásával.⁶⁵⁵ Dr. Dezső László honvéd főlelkész pedig 1941-ben „*Bevezetés a katonai lelkigondozásba I.*” című munkája, valamint „*Az egyházfegyelem a katonai egyházszervezetben, lelkigondozói szempontból*” címmel megtartott sikeres próbaelőadása kapcsán szerzett magántanári fokozatot.⁶⁵⁶

Kitekintés

Benedek Sándor 1944-1951 között a pápai teológia igazgatói tisztét is betöltötte⁶⁵⁷, s a teológia bezárásáig a gyakorlati teológia professzora maradt. Tanévnyitó értekezései a jövőt kutató, megújulást sürgető gondolkodásról árulkodnak (*A jövő egyháza és annak szolgálata* 1946; *Milyen legyen a jövő lelkipásztora?* 1947)

651 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 24., 29.

652 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30., 34.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22.

653 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 35.

654 BENEDEK SÁNDOR (1945): *Miről prédikált Tóth Ferenc?* Tóth Ferenc halálának 100. évfordulójára. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

655 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1939. október 11-12. Pápa, 38. pont (25. oldal), 43. pont (27. oldal).

656 N.N. (1941): *Vegyesek* (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 52. évf. 25. szám (1941. június 22.), 128-129.

657 DREL V. 1. d. A Pápai Református Theológiai Akadémia tanárkari jegyzőkönyve, 14. kötet (1942-1944.), 97. (Az 1944. július 26-i gyűlés)

A teológiai bezárását követően nem jutott katedrához⁶⁵⁸, így újra gyülekezeti lelkipásztor lett, ezúttal Nagydorogon. Nyugdíjas éveiben a Ráday Könyvtárban kutatott, itt írta meg „*A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*”- című liturgiátörténeti munkáját 1971-ben.⁶⁵⁹

* * *

Az Újszövetségi Tanszék története⁶⁶⁰

A Pápai Református Teológiai Akadémia legfiatalabb tanszéke az Újszövetségi-szentírásmagyarázati Tanszék, mely 1913-ban jött létre olyan módon, hogy az 1843-ban alapított, s addig egységes Szentírás-magyarázati Tanszék ketté vált, s az önállóan megalakuló újszövetségi tanszék első professzora a néhány éve már a teológián tanító Pongrácz József lett.⁶⁶¹

658 Lásd ehhez Vajna Lajos nyugalmazott lelkipásztor visszaemlékezését! Feleségével közös életútinterjúja elérhető: https://portal.kre.hu/images/életútinterjú/Vajna_Lajos_Vajna_Lajosné_Eletútinterjú.pdf [2023.12.18.]
Visszaemlékezése szerint a pápai teológia 1951-es bezáratása előtt két irányzat volt megfigyelhető: az ébredési, és a tradicionális-konzervatív irányzat. Utóbbi képviselője volt Benedek Sándor teológiai igazgató. A visszaemlékezés szerint Benedek szívesen lett volna Budapesten teológiai tanár, s ezért igyekezett megtenni azt, ami csak lehetőségében állt, de Bereczky Albert püspök egy – ezzel kapcsolatos – kirobbanó ügy kapcsán azt mondta: „*Benedek Sándorból nem lesz teológiai tanár.*”

659 KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom. (De. Benedek Sándor), 65.

660 Vizsgált korszakunkban **Budapest** 1884-től kezdve beszélhetünk önálló Újszövetségi Tanszékről, melynek 1904-1933 között Marton Lajos volt a vezetője, aki klasszika-filológiai képzettséggel is rendelkezett. A liberális, kritikai teológia híve volt, ami mellett kitartott akkor is, amikor körülötte sokan már a történelmi kálvinizmus mellett tették le voksukat. Utóda Budai Gergely lett, aki bár teológiai magántanári fokozatot egyházjogból, doktorátust pedig filozófia-pedagógia-pszichológia tárgykörből szerzett, mégis, a legnagyobb ívű munkásságot ő fejtette ki a tanszék élén. Az egész Újszövetséghez készített exegetikai magyarázatot, ezen felül pedig egy sor könyve jelent meg. 1934-1954 között vezette a tanszéket, nyugdíjazása után még görög nyelvet tanított az akadémián. Lásd: BALLA PÉTER (2005): Újszövetségi Tanszék. In: LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005., 239-240.; **Debrecenben** szintén két professzor határozta meg a 20. század első felében az ottani Újszövetségi Tanszék életét: apa és fia, Erdős József és Károly, akik 1888 és 1954 között, 66 éven keresztül jelentettek stabilitást a tanszék – és a Tiszántúli Református Egyházkerület számára. Közöttük a váltás 1929-ben történt meg. Életrajzukat, professzori működésük leírását lásd: PERES IMRE (2019): Erdős József. Illetve: PERES IMRE (2019): Erdős Károly. In: Órállóvá tettek, 416-435. **Sárospatakon** Rohoska József tanította az újszövetségi tárgyakat 1901-től kezdve. A Tanácsköztársaság alatt mutatott viselkedése miatt annak bukása után perbe fogták és elítélték: minden egyházi tisztségétől megfosztották. Később aztán Mátyás Ernő tanított az Újszövetségi Tanszéken, aki a görög nyelv, illetve az újszövetségi írásmagyarázat professzora volt. **SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ** 1915-1916, 40.; **SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ** 1918-1920, 5.; DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története, 175.

661 Lásd a Tanszék megalapításáról írott tanulmányomat: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2021): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékének történetéhez. In: JAAP DOEDENS, HAMAR ZOLTÁN, NÉMETH TAMÁS (2021, SZERK.): „Utaidat, Uram, ismertesd meg velem” – Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére. PRTA, Pápa, 292-304.

Az 1913-1914-es tanév történetébe már tanszékvezetőként belépő **Pongrácz József**⁶⁶² nagy erővel vetette bele magát a munkába. A teológiai oktatásban addig eltöltött évei nagy segítséget jelentettek számára tanszékvezetői munkájának megkezdésében. A tanév során mindkét félévben heti két órában tanította az újszövetségi görög nyelvet az I. évfolyamon, valamint újszövetségi szentírásmagyarázatot adott elő a II-IV. évfolyamos hallgatók összevont csoportjának heti 3 órán. Sajnálatos módon az értesítők egyáltalán nem közlik a tantárgy keretében előadott témákat – hasonlóképpen van ez a tanári kari jegyzőkönyvekkel, amelyekben ugyan félévről-félévre megállapították az egyes óraszámokat, de sajnos nem minden esetben közölték az exegézis tárgyát. Újszövetségi szaktárgyain felül dr. Antal Gézát helyettesítve Pongrácz a keresztyén hittant (dogmatikát) is előadta heti 5 órán a III-IV. évesek számára, mindkét félévben.⁶⁶³

Megjegyzendő, hogy ekkor még nem a biblikus tanárok tanították valamennyi klasszikusan biblikus tárgyat. A gyakorlati teológia nyilvános és rendes tanára, Csizmadia Lajos adta elő a II. évfolyamnak az újszövetségi bevezetést a II. félévben, heti 3 órán.⁶⁶⁴

A tanévkezdését követően, szeptember 23-án került sor az igazgatótanács és a diákság előtt Pongrácz József tanári székfoglaló előadásának megtartására, amely a „*Jézus kijelentése Istenről*” címet kapta.⁶⁶⁵ Az előadást a tanév végén kiadott értesítőben megjelentették.⁶⁶⁶ Vladár Gábor értékelése szerint itt már teljes fegyverzetben állt diákjai előtt a fiatal tudós, aki későbbi életprogramját fogalmazta meg az előadás bevezetőjében. „*A XIX. század legnagyobb vívmánya a keresztyénség szempontjából az volt, hogy Jézus személyét újból előtérbe állította. A lefolyt évszázad folyamán súlyos támadások érték Jézus személyiségét, de a valóság az, hogy nem volt egyetlen kor sem a történelemben, melyben annyit foglalkoztak volna Jézussal, mint éppen ebben a, sokak részéről hitetlennek nevezett XIX. században. Mindig jobban belátja a világ, hogy a történelem középpontja tényleg Jézus. Akár elfogadják Őt annak, akinek mondotta magát, akár nem, kénytelenek Őt számításba venni. Az az örök felhívás, mely először a Caesarea Philippi felé vezető úton hangzott el, csak nyert komolyságában és mélységében (Mt. 16,13-20, Mk. 8,27-30, Lk.*

662 **Pongrácz József** 1885-ben született Etén. Alapfokú tanulmányait Etén és Héregben, közép-, illetve felsőfokú tanulmányait Pápán végezte. 1906-1908 között Edinburghban tanult, majd Antal Gábor mellett Rév-Komáromban püspöki titkár volt. 1910-től helyettes-, majd 1913-tól rendes tanára lett a Pápai Református Teológiai Akadémiának. 1918-tól haláláig (1963-ig) vezette a kollégiumi könyvtárt. 1923-tól szerkesztette a Dunántúli Protestáns Lapot. 1931-ben szerzett teológiai doktorátust. A teológia megszűnéséig, 1951-ig tanított Pápán, onnantól fogva a kollégiumi könyvtár vezetőjeként tevékenykedett tovább haláláig. 1963-ban hunyt el Pápán. Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943), 81. Lásd még bővebben 2013-ban publikált, jegyzetekkel ellátott önéletrajzát: KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): Pongrácz József: Emlékeim. In: ACTA PAPENSIA 13. évf. 4. szám (2013/4.), 519-662.

663 ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 65-68.

664 ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 67.

665 N.N. (1913): Vegyes közlemények (Tanári székfoglaló). In: Dunántúli Protestáns Lap, 24. évf. 39. szám (1912. szeptember 28.), 328. A cikkben így kommentálták az eseményt: „*Értekezése: „Jézus kijelentése Istenről” nagy tudományos készültségre vall és sok reményekre jogosít fel úgy a theol. irodalom művelése, mint a jövő papjainak nevelése szempontjából. Mi is üdvözljük az új professzort, kinek tehetségéről, ügybuzgóságáról s az ifjúság iránt való szeretetéről már eddig is meggyőződünk.*”

666 ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 31-46.

9,18-21). *A történet-kritikai irány, bár sok tévedést követett el, egyet mégis elért: kiásta a történeti Jézust a mult homályából. Jézus most úgy áll előttünk, mint hús és vér, mint korának és nemzetének gyermeke, aki azonban mégis azzal az igénnyel lép fel a modern emberrel szemben is, hogy Ő „Parancsoló és Uralkodó”.⁶⁶⁷ A fiatal Pongrácz professzor teológiai látása itt szintetikus jellegű, hiszen az akkori „divatos” teológiai irányzatok között kívánt egyfajta kiindulási alapot teremteni saját maga számára. „Vallástörténeti alapozású, vannak benne idealisztikus elemek, de már meghaladta a XIX. század kizárólagosan idealisztikus, antropológiai kiindulású élmény-teológizálását. A teremtő Istenről beszél, aki eljön ítéletre, de még nem hangsúlyozza a megváltás tényét.” – írja későbbi tanszéki utóda, Dr. Vladár Gábor.⁶⁶⁸*

A Főiskolai Könyvnyomda 1913-ban jelentette meg „Pál apostolnak a Galatákhöz írott levele”⁶⁶⁹ című vezérfonalát, melyet teológiai előadásaihoz készített Pongrácz József. A 16 oldalas füzet exegetikai magyarázatot nem⁶⁷⁰, de tudományos bevezetést tartalmaz a levéllel kapcsolatban. A kiadás dátumából feltételezhető, hogy Pongrácz már az első tanévében is Galata-exegézist tartott. Ehhez a levélhez később nem adott ki kommentárt, de a levél exegézise más tanévekben is előkerült, így feltételezhető, hogy ugyanezen vezérfonal alapján tartotta előadásait a későbbiekben is. Nagy érdeme az anyagnak, hogy a kézirat utolsó három oldalán felsorolja a levélről írott nevezetesebb kommentárokat is.

Pongrácz József teológiai tanári elindulásából (magántanári dolgozata, illetve ez a vezérfonal) látható, hogy a teológiai katedrára komolyan készülő fiatal lelkipásztor megfelelő szellemi munícióval tudott elindulni.

Az 1914-1915-ös tanévben az előző tanév rendje szerint oktatta a rábízott tanegységeket, a változás csupán annyi volt, hogy ekkor az újszövetségi bibliai teológiát is előadta heti 3 órán, mindkét félévben a III-IV. évfolyamok számára, illetve most is helyettesítette dr. Antal Gézát (aki csak közjogot adott elő), ekkor azonban dogmatika helyett keresztyén erkölcsant (etikát) adott elő heti 3 órában a III-IV. évfolyamok számára.⁶⁷¹

A tanév során Csizmadia Lajos az I-II. évfolyamokon a bibliai földrajzot adta elő, valamint a bibliai régiségtant az I. évfolyam számára, előbbi az első, utóbbit a második félévben, heti 1 órán, míg a II. évfolyamnak újszövetségi bevezetést adott elő heti 3 órában, mindkét félévben.⁶⁷² A tanév

667 PONGRÁCZ JÓZSEF (1914): Jézus kijelentése Istenről. In: ÉRTESÍTŐ 1913-1914, 31.

668 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József (1885-1963) emlékezete. In: Acta Papensia XIII. évf. 4. szám (2013/4.), 503.

669 PONGRÁCZ JÓZSEF (1913): Pál apostolnak a Galatákhöz írott levele. Előadásaihoz vezérfonalul összeállította: Pongrácz József. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. (DRETGY könyvtári jelzete: K I. 1411a.)

670 Természetesen az is elképzelhető, hogy jelen sorok írója által fellelt példány hiányos, s éppen az exegetikai rész hiányzik belőle – ezt azonban cáfolja a Pápai Református Gyűjteményekben található két példány azonos oldalszáma (16 oldal). Jelen sorok írója is innen szerezte be a vezérfonalat. Lásd: <https://papacollege.opac3.monguz.hu/record/-/record/display/manifestation/DRETGY137256/b655b65e-daca-4878-a8b1-079242856d75/solr/0/24/9/71/score/DESC> [2023.06.07.]

671 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27-31.

672 ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27-29.

során a főgimnázium harctéren szolgáló hat tanárát helyettesítendő, a teológiai tanárok közül többen (Csizmadia Lajos, Czeglédý Sándor, dr. Horváth József), így Pongrácz József is tartott órákat a gimnazistáknak.⁶⁷³ Nem sokkal a tanév megkezdését követően – 1914. szeptember 20-án – történt meg felszentelése.⁶⁷⁴ Mindezen feladatai mellett az ezen feladatáról leköszönő Németh István helyébe Pongrácz Józsefet választották meg egyházkerületi levéltárnoknak.⁶⁷⁵

Az 1915-1916-os tanévben alapvető változásként mutatkozik, hogy Csizmadia Lajos helyett immár Pongrácz József tanította az újszövetségi bevezetést, mindkét félévben, heti 3 órában, az I-II. évfolyamnak. Ezen felül újszövetségi görög nyelvet tanított az elsőévesek számára, illetve dogmatikát a IV. évfolyam számára (az Értesítőből kitűnik, hogy a III. évfolyamon Antal Géza tartotta a dogmatikát szintén heti 4 órában – de hogy mi oka volt a megosztásnak, azt nem tudjuk. Az is elképzelhető, hogy nyomdahiba történt valamelyik esetben, de persze az sem kizárható, hogy így dr. Antal óraszámát lehetett növelni).⁶⁷⁶ Érdekes adalék a tanév történetéhez, hogy Czeglédý Sándor a II. félévben a III-IV. évfolyam vállalkozó szellemű hallgatóinak heti 1 órán Jézus életét adta elő.⁶⁷⁷ – Így tehát a „szigorúan véve” újszövetséges tárgyakat már hárman is előadtak a hallgatók számára.

Az 1916-1917-es tanévben a szokott módon, heti 2 órában tanította az elsősöknek a görög nyelvet, közben Csizmadia Lajos a bibliai földrajzot adta elő az I-II. évfolyamok hallgatóinak heti 1 órában az első, a bibliai régiségeket ugyanezen óraszámban a II. félévben. A II-IV. évfolyamon újszövetségi exegézist tartott heti 3 órában, a harmad- és negyedéveseknek pedig heti 3 órában újszövetségi bibliai teológiát.⁶⁷⁸ Itt már beállt az a rend, amely a későbbiek során sokáig érvényesül: minden második tanévben hirdették csak meg a bibliai teológiát – a köztes tanévekben pedig bevezetést adtak elő. Ez a rendszer – és a számos évfolyam összevonás – vélhetően a teológiai hallgatók kis létszáma miatt volt szükséges, ugyanakkor tény, hogy a teológiai tanári szolgálatuk mellett számos más feladatkörben helytállni kénytelen tanári kar számára is könnyebbséget jelentett mindez.

Alapvető nehézséget jelent, hogy nem ismerjük pontosan Pongrácz József valamennyi jegyzetét, ahogyan azt sem, hogy egyes tantárgyakat kinek a szakkönyvéből adott elő. Nem ismerjük azt a bibliai teológiai jegyzetet, vagy éppen azt a görög nyelvtant, amely alapján az óráit tartotta.

673 N.N. (1914): Vegyes (Szép vállalkozás). In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 39. szám (1914.szeptember 27.), 325.

674 N.N. (1914): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 39. szám (1914.szeptember 27.), 322.

675 N.N. (1914): vegyes (Új levéltárnok). In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 42. szám (1914.október 18.), 349. Ugyanakkor erről először csak az 1916-1917-es értesítőben olvasunk. Lásd: Értesítő 1916-1917, 22.

676 DREL V. 1. d. A PRТА tanári kari jkv 12. kötet (1914-1920), 60-61 és 80-81 oldalak (1915. szeptember 11-i gyűlés 4. pontja, illetve az 1916. február 8-i gyűlés 2. pontja). Az előadandó tárgyak listájánál mindkét félévben Antal Géza mellett szerepel összevontan a III-IV. évf. számára a dogmatika heti 4 órában, Pongrácznál ilyen nincs megemlítve.

677 ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63-67.

678 ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22-26.

Természetesen nyomtatásban megjelent exegetikai művei jó kiindulási alapot jelentenek, de sajnos ezek sem adhatnak választ mindenre. Pongrácz József nem írt – legalábbis nem adott ki – saját görög nyelvtant, illetve bibliai teológiai kézikönyvet sem.

Az 1917-1918-as tanévtől fogva egészen 1920-ig Pongrácz József első ízben lett teológiai igazgató, amely nyilvánvalóan megnövelte eddigi feladatait.⁶⁷⁹ A tanévnyitó ünnepi közgyűlésen „*Luther nézetei az újszövetségi kánonról*” címmel tartotta meg székfoglaló előadását.⁶⁸⁰ Tantárgyaira nézve elmondható, hogy összesen heti 8 órája volt – az 1918-1919-es és az 1919-1920-as tanévi értesítőkben már megjegyzik⁶⁸¹, de valószínűleg már így lehetett előtte is –, amely a következőképpen alakult: újszövetségi görög nyelv heti 2 órán az I. évfolyamnak, mindkét félévben. Újszövetségi exegézis a II-IV. évfolyamoknak, heti 3 órában, mindkét félévben, valamint újszövetségi bevezetés, heti 3 órában, mindkét félévben az I-II. évfolyamok számára.⁶⁸²

Az 1918-1919-es tanévtől fogva az értesítők nem részletezik az egyes félévekben előadott tárgyak jegyzékét, csupán annyit állapítanak meg, hogy „*Az egyes évfolyamokon a konvinti tantervben megkívánt tudományokat a megszabott heti óraszámában adtuk elő.*”⁶⁸³

A vonatkozó tanévben – 1918. november 19-től 1919. január 22-ig – Pongrácz József külföldi protestáns propaganda céljaiból külföldi kiküldetésre ment tanártársaival, így távolléte alatt óráit helyettesítették.⁶⁸⁴

E tanévtől kezdve jobbra a PRTA tanári kari jegyzőkönyvei vannak a segítségünkre a tanárok tantárgyait (is) illetően.

Az 1920-1921-es tanév Pongrácz József saját órái a következőképpen néztek ki: újszövetségi görög nyelv heti 2 órán az I. évf. számára, újszövetségi bibliai teológia heti 3 órán az összevont III-IV. évfolyamoknak, valamint újszövetségi bibliamagyarázat összevontan a II-III-IV. évfolyamokon heti 3 órában. Ezek mellé jött még az egyháztörténeti helyettesítés heti négy órában.⁶⁸⁵ Az 1921-1922-es tanévben a bibliai teológia helyett újszövetségi bevezetést adott elő az I-II. évfolyamnak heti 3 órában. Az egyháztörténeti tárgyú órák helyett neveléstörténetet tanított még heti 2 órában az I-II. évfolyamnak.⁶⁸⁶ Az 1921-1922-es tanév elején ugyan új egyháztörténész állt be a tanári karba (Miklós Ödön – lásd az Egyháztörténeti Tanszék történeténél), de az I. félév végén eltávozott a teológiáról, így szükség volt az egyháztörténeti tárgyak helyettesítésére, melyet Pongrácz József,

679 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69., ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.

680 N.N. (1917): Vegyes (Tanévnyitó). In: Dunántúli Protestáns Lap, 28. évf. 42. sz. (1917. október 21.), 295.

681 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; Értésítő 1919-1920, 5.

682 ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69-70.

683 ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.

684 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4. A kiküldött tanárok: dr. Antal Géza, Pongrácz József, dr. Vass Vince. Helyetteseik: Czeglédy Sándor, lic. Rátz Kálmán, dr. Trócsányi Dezső. Ugyanakkor október 16-tól november 25-ig a spanyolnátha-járvány miatt az előadások szüneteltek.

685 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 13. kötet (1920-1926), 24. A tanév XVI. gyűlése, 1921. február 4.

686 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 13. kötet (1920-1926), 39-40. A tanév III. gyűlése, 1921. szeptember 17.

illetve Csizmadia Lajos vállaltak el. Pongrácz az előző félévivel megegyező újszövetségi tárgykörű órákat tartotta, neveléstörténet helyett azonban heti 3 órában keresztyén egyháztörténetet adott elő az I-II. évfolyamokon.⁶⁸⁷ Az 1922-1923-as tanévben újra volt bibliai teológia a megszokott óraszámában, minden más szaktárgya természetesen maradt.

Az már most is egészen jól látható, hogy Pongrácz József is a rendkívül leterhelt tanárok közé tartozott. Csak a legfontosabb közegyházi feladatait felsorolva is egészen jól láthatjuk ezt: egyházkerületi levéltáros, majd 1918-tól a kollégiumi Nagykönyvtár vezetője, mellette tanszékvezető, a Dunántúli Protestáns Lap belső munkatársa, – nem mellesleg családapa! –, aki még saját szaktárgyai mellett nem egyszer más órákat helyettesített, s mindezek felül élmunkása volt a belmissziós mozgalmaknak. Ólé Sándornak Borsos István munkabírásával kapcsolatos megjegyzése alighanem tökéletesen ráilleszthető Pongráczra is: *„Mivel Krisztusban élő ember volt, azért fáradhatatlan. [...] Mint a plánta, melyet harmatcsepp szült újjá hajnalra. Az ő harmatcseppje volt az Evangélium. Azért bír el sokat. Terhe azért volt könnyű és édes.”*⁶⁸⁸ Pongrácz József számos alkalommal volt teológiai igazgató, oroszánrészt vállalt az 1931-ben tartott 400 éves jubileumi ünnepségek megszervezésében, s közben, 1923-tól kezdve a Dunántúli Protestáns Lap felelős szerkesztői feladatait is ellátta. Csodálatra méltó, hogy még ilyen sokrétű tevékenységi kör mellett is tudott időt szakítani arra, hogy folyamatosan kutasson, új és új ismereteket szerezzen és végül azokat publikációk formájában megjelenesse. Természetesen meg kell jegyeznünk, hogy nyugodtabb munkatér esetében talán több ideje jutott volna szakkönyvekkel gazdagítani a magyar református teológiai irodalmunkat, különösen az újszövetségi tudományok területén – ugyanakkor így sem panaszkodhatunk, hiszen tudományos munkássága a magyar protestáns teológia számára meggazdagítóan hatott, fontos és alapos szakkönyvekkel járult hozzá a 20. századi magyar teológiatudomány műveléséhez. Kiterjedt külföldi kapcsolatai (sőt, külföldre kiküldött pápai hallgatói!) segítségével a legfrissebb külföldi szakirodalomhoz is hozzájuthatott, s az eredményeket beépíthette előadásaiba, kézikönyveibe, miközben nagy figyelmet szentelt az eleve magyar nyelven megjelent szakirodalom felkutatásának és felhasználásának is.

Azt mondhatjuk, hogy az 1920-as évek Pongrácz József számára a csendes munkálkodással teltek, hogy aztán a '30-as, '40-es évek annál hangosabbak legyenek folyamatosan megjelenő szakkönyvei, cikkei által. Ezt mutatja a professzor legfontosabb műveiről Dr. Hanula Gergely által összeállított lista, melyben jól láthatjuk, a könyvek, különlenyomatok tekintetében 1914-1931 közötti 17 év szünetet, mely azonban nem telt el eseménytelenül! Teológiai tanársága kezdetén a professzor kiadta az Efezusi levélről készített magántanári dolgozatát⁶⁸⁹, majd néhány vezérfonalat

687 DREL V. 1.d. A PRTA tanári gyűléseinek jegyzőkönyve 13. kötet (1920-1926), 55. A tanév XII. gyűlése, 1922. február 1.; illetve: Uo. 60. (a XIV. gyűlés, 1922. március 8.)

688 ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 50.

689 A mű nem csupán a református, de a katolikus sajtóban is visszhangot kapott. Részlet Dr. Székely István ismertetéséből: *„Protestáns munka, de pozitív hitű, alapos, konzervatív protestáns munkája, akinél a*

a Galata levélről, János evangéliuma 1-4. fejezetéről, megjelentette székfoglaló értekezését (*Jézus kijelentése Istenről*), illetve kiadta az Efezusi levél magyarázatát (1914). Ezt követően „csönd” volt több mint másfél évtizedig⁶⁹⁰, amelyet *alkotó csöndnek* is nevezhetünk.

Pongrácz József 1929-1932 között második alkalommal lett teológiai igazgató⁶⁹¹, s erre az időszakra számos fontos esemény esett. Nyilvánvalóan sok erőt és energiát emésztett fel a tanítás és egyéb iskolai szolgálatok mellett az 1931-es jubileumi ünnepségek megszervezése, mellette pedig a doktori disszertációjának írása is – de minden ékes és szép rendben megvalósulhatott. Pongrácz professzor töretlenül folytatta a tanítás szolgálatát, s végezte mellette sokrétű és sokirányú közegyházi tevékenységét nem csupán a Dunántúlon, de annak határain túl is. Disszertációját 1931-ben nyújtotta be „*Pál apostol Efézusban*”- címmel a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemre, ahol – szóbeli vizsgától és egyéb „formaságoktól” felmentették, s – summa cum laude teológiai doktorrá avatták. Ugyanígy – és ugyanekkor – szerzett doktorátust az ószövetségi tudományok professzora, Tóth Lajos is.

Az efezusi levél Pál apostoltól való származását az akkori német kutatás erőteljesen kétségbe vonta. Pongrácz József – aki rendkívüli kor- és vallástörténeti ismeretekről bizonytságot téve – igyekezett bizonyítani a levél hitelességét úgy, hogy a vitás pontokat részletesen bemutatta, s egyúttal Pál efezusi fogsága mellett érvelt, melyet a szakirodalom ma jórészt elfogad. Saját maga is úgy látta, hogy teológiai irodalmi munkásságának legértékesebb gyümölcse a teológiai doktori értekezése. – Ám ezzel nem csak ő volt így: Pongrácz professzor munkája külföldön is viszonylag nagy figyelmet kapott. W. Michaelis berni újszövetséges professzor több művében is hivatkozott rá (pl: *Einleitung in das Neue Testament*, 1946), D.S. Duncan st.-andrews-i újszövetséges pedig egyenesen a mű angolra való lefordítását javasolta a „*The Exploitory Times*” című brit teológiai folyóiratban.⁶⁹² Doktori disszertációja az 1931-es kollégiumi jubileum idején megjelentetett „*Theológiai tanulmányok*” kötetben jelent meg, mellyel a professzori kar tulajdonképpen megnyitotta azon szakkönyvek sorát, melyekkel az elkövetkezendő esztendőkből a hazai teológiai életet országosan is gazdagította.

konzervativizmus nem maradiságot jelent, hanem józan kritikát az új teoriákkal szemben is, a hagyomány tudományos jelentőségének belátását, komolyságot és higgadtságot. [...] A könyv nagy irodalmi tájékozottsággal van írva. Dicséretet érdemel a magyar szakirodalomnak alapos ismerete és felhasználása. Kár, hogy a szerző a kath. Irodalomról ritkán vesz tudomást, már t.i. a külföldiről; mert magyar kath. Irodalmunkban e kérdésről, egy-két tankönyv-paragrafustól eltekintve, úgyszólván semmi sincs. [...] A szerző álláspontja általában tárgyilagos és helyes; hangja komoly, dogmatikai polemikától tartózkodik. [...] Kíváncsú volna, hogy szerző a bibliai irodalomtörténet tudományos és tárgyilagos monografikus feldolgozásában minél több követőre találjon.” Lásd: SZÉKELY ISTVÁN (1912): Pongrácz József. Az efezusi levél. In: *Religio. Tudományos, társadalmi és irodalmi kath. Folyóirat*. LXXI. évf. 4. szám (1912. január 28.), 62.

690 HANULA GERGELY (2006): Pongrácz József újszövetségi tárgyú művei. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez*, 79-81.

691 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20.

692 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József (1885-1963) emlékezete. In: *Acta Papensia* XIII. évf. 4. szám (2013/4.), 504-505.

Pongrácz József következő műve, egyben első nagyobb szabású bibliakommentárja 1933-ban jelent meg: Máté evangéliuma magyarázata. A 293 oldalas mű – hasonlóan a többi, később megjelenő kommentárhoz – egyfajta igen alapos „szövegmagyarázat”, melyet nem csupán a vizsgára készülő teológushallgatók, de a gyakorló lelkipásztorok is haszonnal forgathattak.

Ahogy dr. Vladár Gábor kiemeli, Pongrácz József „*exegetikai munkásságát kezdettől fogva döntő módon az egyházas kötődésű, az élő, gyakorlatias keresztyénséget elősegítő angolszász teológia befolyásolta, és nem a német protestáns liberális vallástudomány kritikai szempontjai.*”⁶⁹³ Nem véletlenül csatlakozott a debreceni Erdős József, majd fia, Erdős Károly nevével fémjelzett ortodox irányzathoz, mely „*konzervatívnak tekinthető, a bibliakritika feltevéseivel szemben tartózkodó, a hagyományokhoz lehetőség szerint a végsőkig ragaszkodó*” szemléletmód Pongrácz Józsefet megragadta, s élete végig megtartotta – ugyanakkor ő maga ezt két irányban is módosította, illetve továbbfejlesztette önmagában: egyrészt a skóciai tanulmányai során megismert exegetikai módszer eredményeit bőségesen beépítette munkáiba, másrészt nagy érdeklődést mutatott az A. Deismann nevéhez kötődő kor- és vallástörténeti kutatások iránt. Amikor később a Karl Barth nevével fémjelzett teológiai irányzat éles ösztűz alá vette az első világháború előtt kialakult naiv-pozitív vallásfogalmat, Pongrácz József végig kitartott ifjúkori teológiai álláspontja mellett. Teológiai írásmagyarázataira jellemző, a vallástörténeti kutatások pozitív eredményeit beépítő, erős filológiai megalapozottsággal bíró, rövid, tömör aforisztikus magyarázati stílusa jelentős módon megkülönböztette munkáit korának protestáns írásmagyarázati stílusától.⁶⁹⁴

Erdős Károllyal való közös munkaként jelent meg 1934-ben az „Újszövetségi bevezetés” című mű, 468 oldalon. A mű alapja Erdős Károly bevezetéstani könyve, mely a Református Egyházi Könyvtár sorozatban jelent meg. Nem kívántak azzal az igénnyel fellépni, hogy új eredményekkel gazdagítsák a tudományt, egyszerűen a teológushallgatóknak kollokviumokra való felkészüléshez kívántak segédanyagot adni. A munka úgy oszlott meg a két szerző között, hogy Pongrácz alapul vette s saját előadásai alapján kibővítette azt az anyagot, amelyet Erdős készített saját hallgatói számára, ezen felül Pongrácz volt az is, aki – jó könyvtáros módjára! – a szakirodalom összeállítását is elvégezte.⁶⁹⁵

Vladár Gábor megfogalmazása szerint Pongrácz tudományos stílusára általában jellemző az, amit a bevezetéstani mű elején megfogalmaz: „*Mivel meggyőződésünk szerint ma az emberek igazságokra éheznek, ezért nem annyira másokkal vitatkozunk, mint inkább saját, pozitív álláspontunkat terjesztjük elő. A velünk ellentétes álláspont képviselői a felsorolt irodalomból mindenkor megismerhetők.*”⁶⁹⁶ A mű 1942-ben második kiadásban is megjelent. A második kiadás előszavában

693 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány, 506.

694 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány, 506-507.

695 ERDŐS KÁROLY – PONGRÁCZ JÓZSEF (1934): Újszövetségi bevezetés. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. III-IV.

696 ERDŐS KÁROLY – PONGRÁCZ JÓZSEF (1934): Újszövetségi bevezetés, III. Idézi: Vladár Gábor (2013): Az örök tanítvány, 507.

a szerzők köszönetüket fejezték ki mindazok számára, akik jóindulatú bírálatukkal, ismertetéseikkel fogadták művüket. A második kiadásból helykímélés szempontjából kivették a tíz évnél régebbi külföldi szakirodalmat (illetve, csak nagyon indokolt esetben hagyták bent), ugyanakkor a vonatkozó magyar szakirodalom összeállításánál a teljességre törekedtek.⁶⁹⁷ Már ez is jelzi a szerzők alaposágát, s jó bemutatása egy igen precíz bevezetéstani műnek, egyúttal szép példája a Pápa és Debrecen közötti „atyafiságos kapcsolatnak.” Az a tény, hogy Pongrácz József két ízben is közös kötetet adhatott ki Erdős Károllyal, alighanem jól jelzi a két professzor tudományos szintjének azonosságát.

Olyan is előfordult, hogy a fáradhatatlan Pongrácz József professzort is helyettesíteni kellett. 1927-ben a családjában történő ragályos betegség miatt hetekig nem tudta megtartani óráit a teológián, helyettesítéséről a tanári kar belkörűen gondoskodott.⁶⁹⁸

Habár Pongrácz József kezdetben – Antal Gézát helyettesítve – az újszövetségi görög nyelvet is előadta, ez a gyakorlat idővel – és az új konventi tanterv bevezetésével – megszűnt, így **az 1924-1925-ös tanévtől fogva**⁶⁹⁹ – az új konventi tantervhez igazodva – Pongrácz professzor **nem tartott görög nyelvórát a teológushallgatóknak**, helyette két csoportban újszövetségi exegézist tartott a hallgatóknak I-II., illetve III-IV. évfolyamok szerinti bontásban – minden bizonnyal „kezdők” és „haladók” megosztásban.

Néhány évvel később, a tanári kar 1927. november 3-án tartott gyűlésének 3. pontjában foglalkoztak röviden a görög nyelv tanításának kérdésével, nevezetesen, az egyházkerületi közgyűlésen szóba került, hogy a reálgimnáziumból jövő hallgatók számára görög nyelvet lehetne tanítani. A közgyűlés erre nézve kérte ki a tanári kar véleményét, akik azonban rövidre zárták az ügyet azzal, hogy majd a közös tanári gyűlésen akarnak ezzel foglalkozni.⁷⁰⁰

Később azonban mégis szükség volt valamiféle görög nyelvtanításra, ennek jó példája az, hogy az 1933-1934-es tanévben Dr. Török István professzor tartott görög nyelvi előkészítőt a reálgimnáziumból érkezett hallgatók számára, akik közül öten sikeres kiegészítő görög érettségit tettek a tanév során.⁷⁰¹

Az 1935-1936-os tanév első féléve esetében nem tudjuk meg pontosan az exegézisek tematikáját, de a II. félévben már arról értesülünk, hogy az I-II. évfolyamnak ApCsel írásmagyarázatot tartott a 11. fejezetből, a III-IV. évfolyamnak (a „haladóknak”) pedig a Galata levél magyarázata folyt. Ezen

697 ERDŐS KÁROLY – PONGRÁCZ JÓZSEF (1942): Újszövetségi bevezetés. Második kiadás. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. 3.

698 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari jegyzőkönyve (1926-1934.), az 1927. október 14-i gyűlés 6. pontja.

699 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kari jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926), 161. (Az 1924. szeptember 6-i gyűlés 3. pontja). Ekkor már az előadandó tárgyak sorában nem találjuk ott a görög nyelvet!

700 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari jegyzőkönyve (1926-1934.), az 1927. november 3-i gyűlés 3. pontja.

701 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 27.

felül mindkét félévben újszövetségi bevezetést adott elő az I-II. évfolyamoknak, illetve újszövetségi szemináriumot tartott heti 1 órában mindegyik évfolyam számára összevontan.⁷⁰²

1936-ban jelent meg Pongrácz József tollából az Apostolok cselekedeteiről írott könyv magyarázata. Előszavában a szerző kitért az általa használt legfontosabb művekre, melyek jól jelzik tájékozottságának széles horizontját: a főként angolszász irodalmi anyag mellett (Bartlett: *The Century Bible*, Edinburgh; valamint Page, Knapp és Lumby művei az Apostolok Cselekedeteiről) ott találjuk a Starck-Billerbeck-féle „*Kommentar zur Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*” II. kötetét, ugyanakkor Pongrácz arra is ügyelt, hogy az akkor legfrissebb teológiai szakirodalmat is beszerezze művéhez. Sokat használta Kálvin magyarázatát is, mely nem csupán komolyan vett kálvinizmusából fakad, de alapvető pápai hagyomány is volt.⁷⁰³ Alapos – szövegmagyarázat-rendszerű – műve ma is jól használható kommentár.⁷⁰⁴

A pápai teológia újszövetséges professzoraként hosszú teológiai tanári szolgálata alatt többször exegetálta hallgatói számára Máté, valamint János evangéliumát, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvet, Pál levelei közül a római, az első korinthusi, az efezusi, az első thesszalonikai és a Galata leveleket. Csak sajnálhatjuk, hogy nem mindegyik készült el kézbe vehető kötet formájában!

Vladár Gábor kiemeli, hogy Pongrácz József a kommentárjai közül a János evangéliumához írott magyarázatát dolgozta ki a legrészletesebben. Hangsúlyozta a szerző szemtanú-voltát, vagyis Zebedeusfi János szerzőségét, kitarzott a görögös színezet mellett is az evangélium „zsidó” jellege mellett, s jó érzékkel elhatárolódott az akkoriban divatos „mandeus-elmélettől.”⁷⁰⁵

Oktatói szolgálata közben gondja volt arra is, hogy „kinevelje” későbbi tanszéki utódját, Kiss Sándort, aki 1939-ben szerzett újszövetségi szakcsoportból teológiai magántanári fokozatot⁷⁰⁶ „*A Hegyi beszéd magyarázata*” című munkájával, mely aztán nyomtatásban is megjelent (sőt, később egy második kiadást is megért)⁷⁰⁷, ugyanakkor rajta kívül még egy személy, Dr. Halmi János szerzett magántanári képesítést újszövetségi tárgykörben, még 1923-ban.⁷⁰⁸

702 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1935. szeptember 18-i gyűlés 14. pontja (44-45 oldalak). Illetve: Értesítő 1935-1936, 61. DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1936. február 3-i gyűlés 7. pontja (62-63 oldalak).

703 Ólé Sándor így emlékezett a korábbi biblikus professzorra, Németh Istvánra: „Sokszor hivatkozott előadásai közben Kálvinra. Idézetett az Intitúcióból vagy valamelyik igemagyarázatból.” Lásd: ÓLÉ SÁNDOR (2004): Pápai diákemlékek. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 185.

704 Jelen sorok írója a pápai teológián a 2015-2016-os tanévben maga is hallgatott ApCsel exegézist Dr. Vladár Gábornál, aki a vizsgára Pongrácz József művének vonatkozó szakaszait is kiadta.

705 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány, 504-505.

706 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1939. október 11-12. Pápa, 44. pont (27. oldal). Kiss Sándor engedélyt kért és kapott „Hermeneutika, különös tekintettel az Újszövetségre” címmel előadások tartására a teológián.

707 KISS SÁNDOR (1939): A hegyi beszéd magyarázata. Exegétikai tanulmány Máté V-VII. alapján. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

708 N.N. (1923): Vegyesek (Új teológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 34. évf. 18. szám (1923. május 6.), 71.

Az 1940-ben bevezetett új konventi tantervnek köszönhetően az 1940-1941-es tanév során jelenik meg először az előadott tárgyak között a **Szentírásismeret** heti 1 órában, az I. évfolyamon. Sőt, az **újszövetségi görög nyelv** is újra előadásra került heti 3 órában, szintén az I. évfolyamon. Ekkor Pongrácz József már csak egy exegézist tartott, méghozzá az I. félévben János evangéliumából a II-IV. évfolyamoknak (heti 3 órában), valamint újszövetségi bibliai teológiát is tartott a III-IV. évfolyamok számára (heti 3 órában), illetve a szokásos, minden évfolyamot érintő szemináriumát is megtartotta heti 1 órában. A II. félévben János evangéliumából a 11-13. fejezetek magyarázatára került sor.⁷⁰⁹

Pongrácz József utolsó igazgatói ciklusa – a soros igazgató, Pongrácz professzor veje, Török István Debrecenbe távozása miatt – 1941. november 1-jével kezdődött, s 1944-ig tartott.⁷¹⁰ Az 1941-1942-es tanévben az előző rend szerint került előadásra a görög nyelv, a bibliaismeret, az újszövetségi szeminárium, illetve az írásmagyarázat, melynek anyaga az I. félévben a Galata levélből, a II. félévben pedig a Római levélből volt. Mindkét félévben előadásra került az újszövetségi bevezetés, igaz, ez már az eddigi 3 helyett csupán heti 2 órában.⁷¹¹

Témánk szempontjából is rendkívül fontos megjegyezni, hogy Pongrácz József teológiai tanári, könyvtárosi, bel- és külmissziói munkássága még legnagyobbreszt feltáratlan. Rendkívül terjedelmes irathagyatékát a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára őrzi. Jelen tanszéktörténet éppen ezért sem tekinthető teljesnek, most csupán az alapvonalat kívánjuk kijelölni, s egy szerkezeti vázat adni, melyet a későbbi évek (évtizedek!) kutatásaival egészíthetünk majd ki.

A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek tudományos folyóiratában, az Acta Papensiában jelent meg 2013-ban, Pongrácz József halálának 50. évfordulóján a professzor visszaemlékezéseit tartalmazó anyag Kránitz Zsolt gondozásában.⁷¹² A rendkívül gazdag, 1084 lábjegyzetet tartalmazó – szerkesztett – anyag bepillantást nyújt Pongrácz professzor „belső szobájába”, ugyanakkor konstatálhatjuk azt is, hogy viszonylag kevés szó esik benne pápai tanári szolgálatáról, holott életéből 40 évet katedrán töltött, éspedig Pápán! Ugyanez figyelhető meg a

709 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1940. szeptember 16-i gyűlés 11. pontja (281. oldal). Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1941. február 6-i gyűlés 4. pontja (302. oldal).

710 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 30.

711 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1941. szeptember 15-i gyűlés 10. pontja (332-333 oldalak). Illetve: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. Az 1942. február 2-i gyűlés 6. pontja (358. oldal).

712 KRÁNITZ ZSOLT (2013): Megtanított bennünket imádkozni, In: Acta Papensia 2013/4. szám, 511-517. Illetve: PONGRÁCZ JÓZSEF: Emlékeim, In: Uo. 519-662. (az előző folytatása!)

professzor legjobb barátja, s egyben tanártársa, Dr. Tóth Lajos⁷¹³, valamint Dr. Trócsányi Dezső⁷¹⁴ esetében is.

Milyen tanár volt Pongrácz József?

Milyen látásmód jellemezte őt, s így rajta keresztül a pápai Újszövetségi Tanszéket? Veje, Török István professzor azt írja apósáról írott emlékező előadásában, hogy Pongrácz József az edinburghi tanulmányai alatt megismert Markus Dods professzorra jellemző bibliai józanságot érezte igazán magáénak, s azt egy életen át megőrizte. „*A modern biblia-kutatásból átvette mindazt, amit a Biblia jobb megértéséhez szükségesnek talált, elzárkózott azonban a szélsőséges elméletektől. Nem hódolt vakon a tudománynak.*”⁷¹⁵ Professzorként éber figyelemmel kísérte, hogy szakjában milyen tudományos viták folynak, de csak azt vitte hallgatói elé, amit ők majd a pásztori munkában hasznosíthatnak. Tanári példaképe a szintén skót ösztöndíjas Csizmadia Lajos volt, a gyakorlati teológia tanára, aki Pongráczot is tanította, s akinek később Pongrácz a tanártársa lehetett. Folyamatosan kereste a kapcsolatot a nyugati szaktársakkal, s ezen kapcsolatait levelezései által folyamatosan ápolta.

Pongrácz József sokat foglalkozott Pál apostollal, s kutatásai során őt nem elsősorban az iratok tanbeli problémái, hanem Pál missziói magatartása foglalkoztatta. Kommentárjaiban jellemző a filológiai alaposág, „*ahogy a szerző roppant aprólékossággal felsorakoztatott görög nyelvi és régiségtani kérdések bozótján át tör utat az értelmezés számára.*”⁷¹⁶ Tudósként ő nem szisztematikus, sokkal inkább inkább historikus alkat volt, igazi adatgyűjtő, aki a legtöbbet tudta a pápai kollégiumról. Művei értelmezésében segít, ha közben azt a kérdés tesszük fel, ami őt magát is foglalkoztatta: „*Mit tenne Jézus ma, s mi az én tennivalóm, ha az Ő nyomdokain járok?*”⁷¹⁷

Egykori diákja, majd tanártársa, Tóth Kálmán visszaemlékezésében arról beszélt, hogy Pongrácz József mindig lelkiismeretesen készült az óráira. Noha hosszú tanári szolgálata alatt sokadszorra adott elő egy tárgyat, sőt, számos kézikönyvet is írt, mégis, úgy érezte, hogy állandó készülésével nem csak önmagának és hallgatóinak, de az előadandó tárgy becsületének is tartozik. Pongrácz professzorra ugyanakkor jellemző volt, hogy nem dobálózott folyamatosan idegen szavakkal – noha értett ahhoz is –, sőt, tanítványait úgy nevelte, hogy mindenki által érthetően fejezzék ki magukat.

A professzor előadásai megragadóak voltak, s rendkívül jól tudta szemléltetni, hogy milyen volt az ókori Efezus, a nagy Artemisz templom; vagy hogy milyenek is voltak a nagy görög városok, ahol

713 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022, SZERK.): Dr. Tóth Lajos professzor önéletrajza. In: Pápai Kollégiumi Lapok VII. évf. 12. szám (2022. karácsony), 18-39. Az önéletrajzot 101 lábjegyzettel egészítettük ki.

714 Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 618-620.

715 TÖRÖK ISTVÁN (2006): A teológus Pongrácz József. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 63.

716 TÖRÖK ISTVÁN (2006): A teológus Pongrácz József, 65.

717 TÖRÖK ISTVÁN (2006): A teológus Pongrácz József, 65.

Pál megfordult. A kollokviumokon is éppen olyan nyugodt, megnyugtató volt, mint máskor, hozzá vizsgadrukk nélkül lehetett menni kollokválni. Pongrácz professzor teológiai látásmódja tanítványaira, későbbi tanártársaira is nagy hatással volt. Tóth Kálmán – az Ószövetség kutatása terén dívó német kritikai-iránnyal szemben – önmagában egyfajta „*hívő és tudományos egyensúly*” kialakításán fáradozott, olyanon, amelyet Pongrácz Józsefnél is látott.⁷¹⁸

A hosszú professzori életpályák (mint például Debrecenben az Erdős-professzorok, vagy Pápán Pongrácz József esetében) folyamatosságot jelentettek az intézmények és a diákok számára, másrészt lehetőséget biztosítottak arra, hogy az egyes professzorok saját „iskolát” hozzanak létre maguk körül. Látható, hogy a négy hazai teológia közül Pápa kiemelkedett abban, hogy az Újszövetségi Tanszéken a korszakban a leghosszabb ideig összefüggően Pongrácz József tanított, aki nem csak tanári szolgálati idejével, de tudományosságával, szakkönyveivel is méltó társa volt debreceni, budapesti kollégáinak.

Kitekintés

Pongrácz József 1947-ig vezette az Újszövetségi Tanszéket, majd nyugdíjba vonult. Tudományos munkásságának megkoronázása volt az 1947-ben elinduló Károli-bibliarevizió, melyben a református és evangélikus egyház által felállított bizottságok közül az Újszövetséges Szakbizottságnak elnöke lehetett.⁷¹⁹ Nyugdíjasként azonban még vállalt néhány órát a teológián, de a Tanszék vezetését másnak adta át: kiváló volt tanítványának, *kocsi* Kiss Sándornak, aki helyettes tanári minőségében 1951-ig, a teológia bezáratásáig vezette a Tanszéket.

Egy teológiai professzor tanítói szolgálatának „értékét” tanítványain is le lehet mérni. Kocsi Kiss Sándor kiváló hallgató, majd ugyancsak kiváló – Pongráczhoz képest azonban jóval erősebb kezű – professzor volt. Kiss Sándor 1968-ban Kocson, temetési szolgálat közben hunyt el.⁷²⁰

* * *

718 TÓTH KÁLMÁN (2006): Pongrácz József – tanárom és tanártársam. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 73-78.

719 VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány, 505.

720 VLADÁR GÁBOR (2006): Dr. Kiss Sándor (1912-1968). In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 83-85.

IV. A hallgatók képzésének más területei

IV. 1. A szemináriumi rendszer működése

A pápai teológushallgatók „Tóth Ferenc” Önképzőköre
a két világháború között

A Pápai Református Kollégiumban nagy hagyománya volt (és van!) a diákok önképzésének. Ennek egyik legékezebb bizonyítéka az 1841-ben alapított kollégiumi Képzőtársaság, mely több mint száz esztendőn keresztül működött és szolgálta a diákok önképzésének ügyét.

A Kollégiumon belül a pápai teológushallgatók 1871-1872-es tanévben alapították meg saját önképzőkörüket, melynek – egykori professzoruk előtt tisztelegve – a „Tóth Ferenc Kör” nevet adták, melynek első tanárelnöke Kiss János volt, őt követte Tóth Dániel az 1878-1879-es tanévtől kezdve.⁷²¹ Az Önképzőkörnek 1874-től fogva – éppen Kiss János javaslatára – minden teológushallgató kötelezetten tagja volt.⁷²² Kezdetben „*a kör célja levén a munkásság szellemének ébresztése, fokozása s a tapasztalt hiányok pótlása*”⁷²³ – s a többi teológia önképzőköréhez hasonlóan a beküldött munkákat bíralták meg a tagok, s közben élénk levelezést folytattak a pesti, a pataki és a debreceni teológiák önképzőköreivel. Pályázatokat írtak ki, melyekre szónoklatokat és értekezéseket lehetett benyújtani. A legjobbakat pénzjutalommal díjazták.⁷²⁴ Természetesen a többi teológián is működtek hasonló önképzőkörök.⁷²⁵

Vizsgált korszakunkban a teológiai önképzés egyrészt részévé lett a tanulmányi rendnek⁷²⁶, másrészt – éppen ebből is kifolyólag – rendkívül szorosan kötődött az egyes teológiai

721 Az Önképzőkör tanárelnökei a vizsgált időszakunkig: **Kiss János (1871-1878)**, lásd: ÉRTESÍTŐ 1876-1877, 57., **Tóth Dániel (1878-1880)**, lásd: ÉRTESÍTŐ 1878-1879, 61., ÉRTESÍTŐ 1879-1880, 61., **Németh István (1881-1887)**, lásd: ÉRTESÍTŐ 1881-1882, 66., ÉRTESÍTŐ 1882-1883, 96., ÉRTESÍTŐ 1883-1884, 74., ÉRTESÍTŐ 1884-1885, 55., ÉRTESÍTŐ 1885-1886, 93. ÉRTESÍTŐ 1886-1887, 82. **Révész Kálmán (1887-1892)**, lásd: ÉRTESÍTŐ 1887-1888, 20. ÉRTESÍTŐ 1888-1889, 4. ÉRTESÍTŐ 1889-1890, 31. ÉRTESÍTŐ 1890-1891, 64. ÉRTESÍTŐ 1891-1892, 23.; **Kis József (1892-1901)**. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1892-1893, 59. ÉRTESÍTŐ 1899-1900, 40.

722 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): „*Mint tanár, nem közönséges erőnek bizonyult.*” Kiss János pápai teológiai tanár élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VIII. évf. 1-4. szám (2023. január-április), 20.

723 ÉRTESÍTŐ 1878-1879, 60.

724 ÉRTESÍTŐ 1878-1879, 60-61.

725 A többi – nagyobb! – testvérintézményben természetesen több ifjúsági egyesület működött, mi azonban most csak a teológiai önképzéssel foglalkozó köröket jegyezzük ide: Debrecenben a Hittanszaki Önképző Társulat (HÖT) 1870-1948 között működött, Budapesten Önképző kör alakult (1878-ban elfogadott Hárszabályokban olvasunk róla, később a Kálvin János Kör nevet vette fel), Sárospatakon a Hittanhallgatók Egyesülete, mely 1871-ben Theológiai Önképző Társulat, 1888-tól Hittanhallgatók Segélyegylete néven működött. Lásd: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek, 86-100.*, LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005.*, 90-91, 116-117.; BARCZA JÓZSEF (1981): *A kollégium története 1849-től 1919-ig.* In: *A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára*, 183.

726 Lásd ehhez: DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926.), 157. A Kör módosított alapszabályának elfogadása, s az Igazgatótanács elé terjesztése.

diszciplínákhoz – tehát nem elsősorban kulturális önképzés, hanem szakmai önképzés folyt –, melyhez további segítséget nyújtott az a rendelkezés is, hogy a gyakorlati teológiai szemináriumnak minden hallgató kötelezetten tagja volt, ezen felül pedig legalább egy, választott szak szeminárium munkájában is részt kellett venniük a hallgatóknak. Ez természetesen azt is jelentette, hogy a pápai hallgatók gyakorlati képzésére rendkívül nagy hangsúlyt fektettek!

Az 1924-ben bevezetett új konventi tanterv előírta, hogy a hallgatóknak heti legalább egy órán tudományos szeminárium munkában kell dolgozniuk. Kikötötték, hogy a bibliai szakok közül a teológia elvégzéséig legalább két félévi szeminárium munkája kötelező. Mindezt úgy, hogy a hallgatóknak a gyakorlati teológiai szemináriumban kötelező volt részt venniük, és e mellé kellett aztán egy másik tudományszakból szeminárium munkát végezniük.⁷²⁷ Pápan ezt úgy oldották meg, hogy a szeminárium munkát becsatornázták a Tóth Ferenc Önképzőkör munkájába – ahogyan ezt látni fogjuk a következőkben.

A Kör működését és lényegét az alábbi sorokkal mutatták be a Pápai Kollégiumi Lapok legelső – 1926-os – lapszámában: *„Nagyon fontos missziót tölt be ez a Kör a teológia életében, nevezetesen ebben a körben tanulják a teológusok egyrészt a gyakorlati teológia elméleti szabályainak gyakorlati alkalmazását, másrészt a Kör kebelében működő szemináriumokban a tudományos munkálkodás módszerével ismerkednek meg. A Kör, amelynek tagja minden egyes teológus, gyakorlati teológiai működését illetően, nagyon sokszor egy kis gyülekezet, amelynek prédikálnak az egyes gyűléseken. A funkciókat megbírálják; kiki megmondja, hogy hogyan lett volna jobb a predikálás stb. Ugyancsak ilyen gyűléseken a funkció után munkákat: prédikációkat; értekezéseket, imádságokat bírálnak meg a teológusok. A szemináriumokban egyes tanulmányi szakok szerint megoszolva; az illető szak: ó-szövetségi-, új-szövetségi-, rendszeres teológiai-, egyháztörténeti és filozófiai szak tanárainak vezetésével ismerkednek meg a teológusok a módszeres tudományos munkálkodás lehetőségeivel s megtanulják a módszer alkalmazását is, minden teológusnak kötelessége félévenként abból a szakból, melynek szemináriumában részt vesz, egy - tudományos dolgozatot elkészíteni, melyet a szaktanár bírál meg a szeminárium összejöveteleken. Így a Kör nélkülözhetetlen és nagyon fontos szerepet tölt be a teológus nevelésben.”*⁷²⁸ A Kört egy megválasztott tisztikar vezette, melyet a hallgatóság választott magának, kivéve a tanárelnököket, aki alapvetően – de nem minden esetben! – a mindenkor gyakorlati teológiai professzor volt. A tisztikarnak volt alelnöke, titkára, jegyzője, ellenőre, könyvtárosa és lapfelügyelője. Ezen felül az egyes szeminárium szakoknak külön-külön volt jegyzője, melyet a szemináriumokban munkálkodó hallgatók külön-külön választottak meg. Ők az egyes ülésekről jegyzőkönyvet készítettek, majd a

⁷²⁷ Lásd: Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1924. május 20-21., Budapest, 89. pont melléklete a kötet 144. oldalán.

⁷²⁸ N.N. (1926): A pápai református teológusok „Tóth Ferenc Kör”-e. In: Pápai Kollégiumi Lapok, I. évf. 1-3. szám (1926. szeptember-november), 15-16.

teljes üléseken saját szak-szemináriumuk tevékenységéről beszámoltak. Általában évente két rendes gyűlést tartottak, egyet az első, egyet a második félévben.⁷²⁹

A Tóth Ferenc Kör feladatai a tudományos nevelés mellett másra is kiterjedtek: nagyobb ünnepek, például reformáció ünnepe, illetve egyéb fontos események alkalmával ünnepeket rendeztek és bonyolítottak le.⁷³⁰ A Kör munkájáról az 1924-1925-ös tanévtől fogva olvashatunk részletesen az értesítőkben, ugyanezen tanévtől fogva a „*Ref. Hittanhallgatók Tóth Ferenc Köre*” formában viselték nevüket. Megalakulása óta a leghosszabb ideig Csizmadia Lajos volt a Kör tanárelnöke 1901-től kezdve egészen 1926-ig.⁷³¹ Őt követte a tanárelnöki székben Győry Elemér 1926-1929 között⁷³², majd Dr. Herczegh József 1929-1930-as tanévben⁷³³, aki azonban csak egy tanévet töltött Pápán. Az 1930-1931-es tanév I. félévében Dr. Tóth Endre, majd a II. félévben Dr. Pongrácz József töltötte be az elnöki tiszteket⁷³⁴, 1931-1932-es tanévtől fogva a gyakorlati teológiai tanárrá kinevezett Dr. Tóth Endre vezette a Kört 1935-ig⁷³⁵, ekkor tőle Dr. Török István vette át az elnökséget, s vezette az Önképzőkört egészen 1941-es elmenetelig.⁷³⁶ Őt aztán újra egy gyakorlati teológia professzor, Dr. Benedek Sándor követte, aki egészen az intézmény 1951-es bezáratásáig viselte a tanárelnöki tiszteket.⁷³⁷

Az Önképzőkör egyes szekciói hetente tartották szemináriumi összejöveteleiket, ezen felül pedig évente két alkalommal nagygyűlést is tartottak, rendszerint mindig a félév közepén (egyet októberben, illetve egyet márciusban). A rendes gyűléseknek megvolt a maga rendje: énekléssel, imádsággal, bibliaolvasással kezdődtek, majd jegyzőkönyv hitelesítéssel, valamint a szemináriumok jegyzőinek beszámolóival folytatódtak, végül a felkért előadók előadásainak meghallgatásával zárultak. Az 1924-1925-ös tanévben az őszi nagygyűlésen Horváth Endre gimnáziumi tanár „*A lelkipásztor és a falu cserkészete*” címmel, a tavaszin pedig ifj. Victor János „*Mi jelentősége lehet a MEKDSZ-nek a teológus előtt?*” címmel tartott előadást.⁷³⁸

A Kör számos különféle lapot is járatott. Ezen felül a Körben – lévén mégiscsak önképzőkörrel van szó – különféle pályázatok kerültek meghirdetésre, melyekért pénzjutalmat kaphattak azok, akiknek munkáját arra érdemesnek találták a bírálók. Pályatételeket tűztek ki filozófiából, rendszeres

729 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 22-23. „*A rendes gyűlések lefolyása a következő volt: ének, ima, bibliaolvasás, a jegyzőkönyv hitelesítése, a szemináriumi szakok jegyzőinek jelentése a szakok működéséről, a felkért előadók előadásainak meghallgatása és hozzászólások.*”

730 N.N. (1926): A pápai református theologusok „Tóth Ferenc Kör”-e, 15-16.

731 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1901-1902, 42; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26.

732 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46.; ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61.; ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29. Utolsó tanévének legnagyobb részében már csak mint óraadó volt jelen Pápán.

733 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20.

734 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 16-17.

735 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 23.; ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 28.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 35.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 98.

736 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59-60.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22.

737 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 35.; ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 31.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15.; (1944-1947 között nincsenek teológiai értesítők) ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10.; (1948-1951 között sincsenek).

738 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23.

teológiából, egyháztörténetből, gyakorlati teológiából (ezen belül imádság, vallásos felolvasás, prédikáció).⁷³⁹

A gyakorlati teológiai szeminárium

Ha az értesítőket vesszük szemügyre, legelőször az 1924-1925-ös tanév leírásánál találkozunk először az Önképzőkör szemináriumi beosztásával.⁷⁴⁰ Mindegyik teológiai diszciplína képviseltette volt a szemináriumi rendszerben, s mindegyik tudományterületnek megvolt a maga jegyzője a diákság köréből.

Amint már arról volt szó, a gyakorlati teológiai szemináriumnak minden hallgató kötelezetten tagja volt. Hogy milyen nagy szerepet játszott a gyakorlati teológia oktatása, valamint gyakorlata a pápai teológiai oktatásban, az leginkább a szemináriumi munkából látható igazán.

A gyakorlati szeminárium munkája a következőképpen nézett ki Csizmadia Lajos elnöklete alatt: *„Tartott a szeminárium 20 rendes- és 1 versenyszónoklati gyűlést, amelyeknek munkarendje volt: ének, teljes funkció, annak bírálása, a jkönyv hitelesítése, mulasztások igazolása, a vasárnap délutáni templomi funkciók, a beérkezett munkák felolvasása és megbírálása, bejelentések, indítványok és záróének.”*⁷⁴¹ A gyűléseket hetente egyszer tartották, s már a gyűléseken is több funkció (igehirdetés) elhangzott – a vonatkozó tanévben 16 –, de ide számították a vasárnap délutánonként a pápai református templomban elhangzott funkciókat is⁷⁴² – a tanévben összesen 22-t. Ha a beküldött és megbírált anyagokat vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy igen szigorúan bírálták azokat. Az 1924-1925-ös tanévben összesen 41 anyag – értekezés, ima, prédikáció, biblíamagyarázat – érkezett be, melyből csupán 1 sikerült, 10 részben sikerült, és félretételt 30 munka! Az elhangzott 22 templomi funkció közül is csupán 1 sikerült, részben sikerült 15, s ötöt nem is bíráltak meg. A szemináriumban elhangzott 16 szónoklat közül egy sem volt, amelyik „sikerült” volna, részben sikerült 12, nem sikerült 4.⁷⁴³ A következő tanévben sem volt sokkal jobb a sikerült-nem sikerült, valamint az elfogadott-nem elfogadott funkciók aránya, mely jól jelzi azt a szakmai alaposságot, amely a szemináriumban jelen volt. Emellett a III-IV. évfolyam tagjai

⁷³⁹ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24-25.

⁷⁴⁰ Előtte csupán egyes teológiai diszciplínákból találunk kitűzött pályakérdéseket: rendszeres teológiából, egyháztörténelemből, gyakorlati teológiából. De biblikumból és filozófiából nem! Lásd: ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 18.

⁷⁴¹ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.

⁷⁴² DREL V.1.a. A PRITA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 353/1924.sz. Varga Kálmán titkár és Ábrahám János efj. Elnök levele a tanári karhoz. Az Önképzőkör 1924. november 10-én határozatot hozott a vasárnap délutáni templomi funkciók megbírálásának megszüntetése tekintetében. Indokaik szerint a bírálatok legtöbbször egyoldalúak és rosszindulatúak, és csak nagyon ritkán objektívek. Bevezető gondolatukat így foglalták össze: *„templomban funkciót nem azért végzünk, hogy azt bíráljuk, hanem hogy azáltal mi is és a gyülekezet is épüljön.”*

⁷⁴³ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.

bibliamagyarázat, illetve rögtönzött beszéd műfajában szereztek gyakorlatot, részben pedig kitűzött textusok alapján készítettek propozíciókat.⁷⁴⁴

Az 1926-1927-es tanév nagy változásokat hozott a gyakorlati szeminárium életében, hiszen a hosszú idő után nyugdíjba vonult Csizmadia Lajos helyére Győry Elemér került, akinek megérkezésével, tanárelnökké válásával új lendületet kapott a szeminárium. Az alakuló közgyűlés 1926. szeptember 21-én volt, a tanév során a legelőször megválasztott alelnök, Mátyás Lajos helyébe új alelnököt kellett választani Farkas Sándor személyében.

A tanév folyamán a III-IV. évfolyam tagjai az első félévben egy karácsonyi beszédet készítettek az órákon, míg a második félévben egy vasárnapi igehirdetésen dolgoztak, de gyakorlati bibliamagyarázatot is tartottak, méghozzá az első félévben az Efezusi levélből (egy órán többen is magyarázták az igét), második félévben pedig példázatokból. A III-IV. évfolyamnak hetenként vallásitanítási órája is volt, így a hallgatók felváltva tartottak hittanórát az egyik pápai elemi iskolában (ehhez a katechetikai szemináriumon szaktanáruk vezetésével végezték az írásbeli előkészületeket). Az I-II. évfolyamos hallgatók minkét félévben a szaktanár vezetésével gyakorolták a szónoklást olyan módon, hogy az elsősök mások betanult prédikációit mondták el, míg a másodévesek saját imádságokkal készültek. A rendes gyűlések mellett egy díszgyűlést (október 31), két vitagyűlést és egy szónoklati versenyt is rendeztek. Győry Elemér javaslatára tervezték egy prédikációs kötet kiadását is, melyben dunántúli lelkipásztorok igehirdetéseit gyűjtötték volna csokorba, de a terv sajnos nem valósult meg.⁷⁴⁵ A bírálatok pedig mintha pozitívabbá váltak volna (de természetesen a színvonal emelkedését is feltételezhetjük emögött): az 1927-1928-as tanévben már „dicséretesen sikerült” jelzőt is találunk a beadott pályaművek között. Egyáltalán, a beadott pályaművek, illetve az elhangzott funkciók nagyobb arányban kaptak „dicséretesen sikerült”, „sikerült”, illetve „részben sikerült” minősítést, mint addig, ugyanakkor természetesen a bírálatok szigorúságára jellemző, hogy most is voltak félretett, nem sikerült funkciók és pályaművek. A kör munkájához az október 31-i ünnepek megszervezése is hozzátartozott, melyet nagy lelkesedéssel és precizitással szerveztek meg.⁷⁴⁶ A következő esztendei értesítőben így olvasunk erről: *„Október 31-én a helybeli református templomban reformációi emlékünnepelet rendezett a Kör, amely lehetővé tette a theol. ifjúság számára, hogy ezen közös nagy ünnep alkalmával is intenzíve bekapcsolódjék az ősi, nagymultu pápai ref. gyülekezet vallásos életébe.”*⁷⁴⁷ A gyakorlati szemináriumhoz kapcsolódóan rögtönzött vitaversenyt, illetve előkészületi vitaversenyt is tartottak, ezeket jellemzően a tanári kar előtt – mindegyiken izgalmas témákkal készültek, melyekkel kapcsolatban pro- és kontra vitatkozhattak a hallgatók. A vitatémák kapcsolódtak a teológiai és

⁷⁴⁴ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 31.

⁷⁴⁵ ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 49. 51-52.

⁷⁴⁶ ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.

⁷⁴⁷ ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 34.

egyházi valóságához, így például az 1929-1930-as tanévben a rögtönzött vitaverseny kérdése az volt, hogy szükséges-e a teológiai oktatást 4 évről 5 évre felemelni?

Győry Elemér távozásával rövid időre helyettesek vették át a Kör elnökségét. Első volt a sorban Dr. Herczegh József, aki csupán egy évet tanított Pápán. Az 1929-1930-as esztendőben a Kör képviseltette magát a Budapesten, 1930. április 7-én rendezett Bethlen Gábor szobor avatási ünnepségen, melyet a Bethlen Gábor Kör szervezett. Herczegh József idején eltűnt a bírálatok közül a „dicséret”, s ebben a tanévben újra viszonylag szigorú bírálatok születtek.⁷⁴⁸ Az 1930-1931-es tanév I. félévben Dr. Tóth Endre, a II. félévben Dr. Pongrácz József volt a Kör elnöke. *„Dr. Tóth Endre professzor új munkaprogramjának elfogadása és megvalósítása által új lendületet nyert a Kör élete. Több munka és több gyakorlatiasság jegyében folyt le az elmúlt esztendő. A múltban szokott heti egy órai gyűlést ez idén két részre szakítva, két órán keresztül tartotta meg a Kör. Teljes fungálást végeztek a tagok vasárnap délutánonként a ref. templomban, ahol alkalmuk nyílt arra, hogy a szószéken és a templom nagyságához mértén prédikálhassanak; e gyűlés folytatásaképpen hétfőn délelőtt énekléssel és imádsággal bevezetett összejövetelen az Írásbeli munkák bírlását végezték a Kör tagjai.”*⁷⁴⁹ Ennek az új lendületnek köszönhetőek azok a számadatok, melyekről az Értesítőben olvasunk: *„Az új munkaprogram szerint minden hallgató legalább négy munkát adott be a tanév folyamán. Érkezett és megbíráltatott 47 prédikáció amelyek közül sikerült 5, egyszerűen 30, félretétetett 12 prédikáció. Bibliamagyarázat érkezett és megbíráltatott 8. Egyszerűen sikerült 4, félretétetett 4. Értekezés volt 5. Egyet nem bírált, négyet félretett a Kör. Előadás érkezett és részeiben sikerült 1. Vallásos felolvasás volt 1; félretétetett. Liturgikus beszédet bíráltak kettőt. Az egyiket sikerült, a másikat egyszerűen sikerült fokon fogadták el. Meditáció volt 2. Az egyik egyszerűen, a másik teljesen sikerült. Beszámolót »Miért jöttem a theológiára?« címen az I. éves hallgatók beadtak ötöt. Félretétettek. Imádságot bírált a Kör 63-at. Sikerülten 2-t, egyszerűen 26-ot fogadott el, félretett 35-öt. A beadott összes munkák száma 133. Ezekhez készítettek a tagok 339 bírálatot. Templomi funkciókhoz felolvastak 48 bírálatot. A rendes gyűléseken tartott funkciókhoz elhangzott kb. 60 felszólalás.”*⁷⁵⁰

A vonatkozó tanévben a Kör adta az Országos Református Theologus Szövetség elnökségét is, ezért 1930. november 28-án Pápán tartották a Szövetség éves kisgyűlését, de a nyári nagygyűlés szervezését is a Kör vállalta el.

A Kör munkájához szorosan hozzátartozott a szónoki verseny – itt egy kiadott textus alapján kellett saját, elkészített igehirdetést elmondani –, valamint a bibliaköri munka is. A bibliaköri munka két csoportban működött, az egyik csoportot Dr. Pongrácz József vezette, a másikban pedig a hallgatók

⁷⁴⁸ ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24-25.

⁷⁴⁹ ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 21.

⁷⁵⁰ ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 21.

maguk munkálkodtak. Mindegyik bibliakör a teológushallgatók hitbeli épülését, fejlődését segítette elő.⁷⁵¹

Az 1931-1932-es tanévben a szemináriumban két csoportra bontva dolgoztak: az I. csoportba az I-II. évfolyam hallgatói tartoztak, akik próbaszónoklatokat végeztek, megismerték a homiletikai formákat, imádságokat és bibliamagyarázatokat írtak. Beadtak 36 prédikációt, valamint folyamatosan készítettek propozíciókat. Ezen felül szorgalmi munkaként beadtak összesen 159 propozíciót és beszédvázlatot, melyből nagyjából 50 került elbírálásra az órákon, a többi a tanárelnök bírálta el. A II. csoportba tartozó III-IV. évfolyamos hallgatók az I. félévben a helybeli lelkipásztor vezetésével heti kétszer kórházlátogatást végeztek, valamint a gimnáziumi vallásórákon hospitáltak. Tapasztalataikról beszámolókat készítettek, ezen felül állapotrajzot is készítettek a pápai gyülekezetéről az egyházközségi Értesítők és saját tapasztalataik alapján, Dr. Imre Lajos kolozsvári professzornak az Út-ban közölt vázlatai szerint. Ezen felül „*Végeztek iktatást, postázást. Megbeszélés tárgya volt a levélírás, kérvényírás, jegyzőkönyvvezetés, természetesen különös tekintettel a lelkipásztor adminisztratív teendőire. Megismerték az anyakönyvek formáit és vezetését is, valamint az összes egyházi nyomtatványokat. Végeztek funkciókat, főleg szertartási, esketési beszédeket. Előkészítettek és tartottak presbiteri gyűlést.*”⁷⁵² Jól látható, hogy a gyakorlati teológiai szeminárium munkájában a gyülekezeti adminisztráció is helyet kapott!⁷⁵³ Az 1932-1933-as tanév II. félévében a III-IV. évfolyamosok útmutatást kaptak kátémagyarázat készítésére.⁷⁵⁴ Az 1933-1934-es tanévben szintén ők a megszokottakon túl vasárnapi iskolai beszédeket készítettek.⁷⁵⁵ Az 1934-1935-ös tanévben ugyanők vallástanítási tanterveket készítettek.⁷⁵⁶ Az 1935-1936-os tanév I. félévében az I-II. évfolyamosok egy-egy prédikációvázlatot adtak be, míg a III-IV. évfolyamosok egy-egy bibliamagyarázatot készítettek Lukács evangéliuma alapján. A II. félévben az I. csoportnak ugyanaz a feladat jutott, míg a II. csoportba tartozók „Bizonyságtétel a prédikációban” címmel készítettek beadandó dolgozatot (összesen 148 munka került beadásra!). Az akadémián az I-IV. évfolyam hallgatói, a pápai ref. templomban az I. évfolyamosok végezték a reggeli könyörgéseket. Az I-IV. évfolyamos hallgatók tartották a vasárnap délutáni alkalmakat a templomban, összesen 24-et.⁷⁵⁷

Az 1936-1937-es tanévben is tartalmas munkarendje volt a szemináriumnak. Az I. csoport tagjai mások beszédeivel fungáltak, a II-IV. évfolyamos hallgatók pedig saját prédikációkat írtak és mondtak el, melyeket mindig közös megbeszélés követett. Ezen felül heti egy alkalommal mindig

751 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 21-22.

752 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28-29.

753 Ide vonatkozóan érdemes figyelmet fordítanunk Tóth Endrére, aki gyülekezetvezetési kézikönyvében külön fejezetet szentelt a gyülekezeti adminisztrációnak! Lásd: TÓTH ENDRE (1938): A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben, 15-18.

754 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 35.

755 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 41.

756 ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104-105.

757 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 67.

egy-egy felsőbbéves hallgató hospitált a pápai lelkészi hivatalban, aki addig az előadásokon való megjelenéstől felmentetett. Ezen felül a felsőbbévesek saját legációs igehirdetéseket írtak (melyeket a vezető tanár bírált meg, illetve adott szempontokat ahhoz, hogy azok rendben elmondhatóak legyenek), valamint sákramentumi igehirdetéseket készítettek.⁷⁵⁸ Az 1937-1938-as tanévben a rend a fentebbiekhez hasonló volt, a szemináriumi órákon összesen 120 prédikáció (!) hangzott el. A legációs szolgálatok jobb előkészítése érdekében mindenki felmondta igehirdetését, melyet közös bírálat követett. A III-IV. évfolyamosok ünnepi alkalmi prédikációkat készítettek (őszi szupplikáció, karácsony, húsvét, áldozócsüdtörtök, pünkösöd, illetve kátémagyarázat), az elsősök pedig prédikáció-vázlatokat és imádságokat írtak. A beadott munkák száma 139 volt (132 prédikáció és kátémagyarázat, valamint 7 ima).

*„A hallgatók közül tíznek írásbeli igehirdetése nyomtatásban is megjelent az Élet Útjában és a Kollégiumi Lapokban. A helybeli gyülekezet munkáiból is kivették a részüket a tagok: minden reggel áhítatot tartottak a Szeretetházban (22), helybeli gyülekezeti vallásos estéken és bibliaórákon igehirdetést végeztek (4), bibliakört vezettek a gimnázisták, a tanítóképzősök, fiupolgáristák között, résztvettek a diákok számára tartott csendesnap alkalmakon igehirdetéssel (8), sok esetben prédikáltak vidéken. Résztvettek a helybeli gyülekezet vasárnapi iskolai munkájában 8-an, KIE-munkában 8–10-en, beteglátogatási, szegénygondozási és cserkész munkájában (kb. 22). Egy hallgató rendszeres hitoktatást végzett az öreghegyi állami elemi iskolában. A hallgatók gyakorlati munkássága és a gyülekezeti életbe való bekapcsolódása öröndetes fejlődést mutat az előző évekhez képest, a gyülekezeti munka minden ágával alaposan megismerkedhettek.”*⁷⁵⁹ Az 1938-1939-es tanévben az év közben megérkező losonciak dúsították a létszámot. Az I. csoportban 27 fő, a II. csoportban szintén 27 fő munkálkodott.⁷⁶⁰ Az 1939-1940-es tanévben a megszokott bőséges munkán túl közös prédikációs alkalmakat is tartottak a szeminaristák számára, valamint a pápai gyülekezet lelkipásztorával egyetértésben bevezették a szerda esti istentiszteletet, melyen III. és IV. évfolyamos hallgatók prédikálhattak.⁷⁶¹ Az 1940-1941-es tanévben már három csoportra bontva működött a gyakorlati szeminárium. *„Bár az első évfolyamon a legújabb theologiai tanterv értelmében szemináriumi óra nem volt, a »gyakorlati egyházi munkák« címen előírt órákon szemináriumszerűen megbeszélték a lelkipásztori és gyülekezeti munkák egyes ágait s ezeknek fontosabb kérdéseit”* – így például a vasárnapi iskola működését. A II. évfolyamban gyakorlati irányú munkák mellett homiletikai gyakorlatokat végeztek. A III-IV. évfolyamosok csoportja a szokásos nagy munkáját végezte, míg a közös szemináriumban mindenki prédikálhatott.⁷⁶² Az 1941-1942-es tanévben a II. évfolyamosok

⁷⁵⁸ ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 27.

⁷⁵⁹ ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64-65.

⁷⁶⁰ ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29-30.

⁷⁶¹ ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 37-38.

⁷⁶² ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29-31.

csoportjában különösen az ifjúsági munka problémáival foglalkoztak.⁷⁶³ Az 1942-1943-as tanévben is igaz volt az, hogy bár az I. évfolyamnak nem volt óraterv szerint szemináriumi órája, mégis, „gyakorlati egyházi munkák” címszó alatt mégis szemináriumi rendszerben ismerkedtek a gyakorlati egyházi munkával. Számukra a vasárnapi iskolában való részvétel egyébként kötelező volt. Ebben a tanévben elméleti szinten megismerkedtek az ifjúsági munkával, melynek gyakorlati megismerése a II. évfolyam feladata volt. A III-IV. évfolyamosok a szokott rend szerint textusokat beszéltek meg, majd azok alapján prédikációkat írtak, hospitáltak, alkalmakat tartottak. A IV. évesek körében létrejött egy egyházjogi szeminárium, melynek keretében az egyházi törvényekkel és gyakorlati élettel kapcsolatos kérdéseiket vitatták meg.⁷⁶⁴

Jól látható, hogy a gyakorlati teológiai szeminárium munkája Tóth Endre idején teljesedhetett ki igazán. Ő volt az, aki a klasszikus igehirdetés-írás és felmondás, imádság-írás és felmondás rendszerén túl a mindennapi gyakorlati gyülekezeti munka egyéb ágait is beemelte a szemináriumi munkába, így a hallgatók alaposan felkészülhettek a későbbi szolgálataikra akár gyülekezeti adminisztráció, akár ifjúsági munka tekintetében. Benedek Sándor vezetése alatt ez a gyülekezeti adminisztrációs irány eltűnt, helyette – ugyanakkor nem akkora mértékben – az egyházjogi tájékozódás került előtérbe.

Tanév	Részvevők száma		Elnök	Jegyző	Megjegyzés
	I. félév	2. félév			
1924-1925.	45	45	Csizmadia Lajos	Mátyás Lajos, majd Nagy Sándor	
1925-1926.	56	56		Varga Gyula	
1926-1927.	53	50	Győry Elemér	Döbrössy Lajos	
1927-1928.	41	42		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1928-1929.	36	37		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1929-1930.	37	36	Dr. Herczeg József	-	<i>nem ismert a jegyző</i>

763 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 44-45.

764 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39-40.

1930-1931.	46	43	I. félév: Dr. Tóth Endre II. félév: Dr. Pongrácz József	-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1931-1932.	57	56	Dr. Tóth Endre	-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1932-1933.	68	67		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1933-1934.	69	66		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1934-1935.	61	63		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1935-1936.	59	56		-	<i>nem ismert a jegyző</i>
1936-1937.	48	40		Varga István	
1937-1938.	39	38		Pethe Kálmán	
1938-1939.	42	54	Dr. Benedek Sándor	I-II: Éliás József ⁷⁶⁵ III-IV: Varga József	<i>Két külön csoport: I-II.: 27 fő, III-IV.: 27 fő. (nyilván II. félévi adat)</i>
1939-1940.	51	47		I-II: Bakó Kálmán III-IV: Kossár András majd Csapó Gyula	I-II: 25 fő III-IV: 24 fő, majd 22.
1940-1941.	42	40		I.: Kacz Ferenc II: Kenéz Ferenc III-IV: Nagy Gyula	I: 6 fő II: 11, illetve 10 fő III-IV: 26 fő
1941-1942.	32	32		I: Csákvári Ferenc II: Kacz Ferenc III-IV: Gyenge I. Zoltán	I: 5 fő II: 3 fő III-IV: 21, illetve 20 fő

⁷⁶⁵ **Éliás József** (1914-1995) református lelkipásztor, aki hitét nem gyakorló zsidó családban született. Keresztyénné lett, majd teológiát tanult, s református lelkipásztorként szolgált. 1942-ben vezetésével indult útjára a Jó Pásztor Albizottság. A második világháború után Szigetszentmiklóson, majd Debrecenben, a nagyerdő-egyetemi templomban volt lelkipásztor. Lásd: <https://archives.milev.hu/index.php/elias-jozsef-2:isaar> [2024.08.02.]; illetve: <https://www.xxszazadintezet.hu/elias-jozsef-reformatus-lelkeszre-emlekeztek/> [2024.08.02.]

1942-1943.	31	29		Nagy szeminárium jegyzője: Kacz Ferenc I. évf: <i>ismeretlen</i> III-IV. évf: Enyingi Győző IV: évf: <i>ismeretlen</i>	Nagy szeminárium: minden hallgató a tagja volt, heti 3 óra munka. I. évf.: 8 fő III-IV évf.: 14 fő IV. évf.: egyházzogi szeminárium, <i>nem közölt</i> <i>létszám</i>
1943-1944	28	28		Nagy szeminárium jegyzője: Csákvári Ferenc I. évf: <i>ismeretlen</i> II-III. évf: Nagy Lajos IV: évf: <i>ismeretlen</i>	Nagy szeminárium: minden hallgató a tagja volt, heti 2 óra munka. I. évf.: 10 fő II-III évf.: 13 fő IV. évf.: igehirdetésre készülési szeminárium, <i>nem</i> <i>közölt létszám</i>

Az ószövetségi szeminárium

Az ószövetségi szeminárium vezetője az 1924-1925-ös tanévben Tóth Lajos professzor volt⁷⁶⁶ (ugyan ezt az Értesítőben nem jelezték), s a szemináriumi munkába 11 hallgató csatlakozott be, akik különböző próféták egyéniségével foglalkoztak, de a témák között ott találjuk a honfoglalást, az özönvíz megjelenését a Szentírásban és Babilonban, vagy éppen a mózesi és a hamurabbii törvények összevetését. A második félévre a szeminaristák létszáma 6 főre csökkent, s csak két pályamű érkezett be.⁷⁶⁷ Az 1925-1926-os tanév értesítőjéből kiderül, hogy az ószövetségi szekciónak az I. félévben két diák résztvevője volt, akik közül az I. évfolyamos Beck Gergely „Mózes vallástörténeti jelentősége Izráel számára” című tételt dolgozta ki, Döbrössy Lajos pedig Jónás próféta könyvének fordítását készítette el, majd a könyvet bevezetéstani és exegetikai szempontból méltatta. A II. félévben már 3 hallgatója volt a szemináriumnak. Közülük Beck „A királyság kialakulása Izráelben”, Döbrössy Lajos pedig „A messiási gondolat fejlődése az ószövetségben” című tételt dolgozta ki. Emellett a szemináriumi munka keretében Nyáry Pál a

⁷⁶⁶ DREL V. 1. d. A PRTA tanár kari jegyzőkönyvei, 13. kötet (1920-1926), 162. 187. (1924-1925-ös tanév); 210. 227. (1925-1926-os tanév).

⁷⁶⁷ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23.

Genezisből, Döbrössy Lajos pedig Hóseás könyvéből fordított részleteket.⁷⁶⁸ Látható, hogy egészen komoly témák kerültek elő a szemináriumok alkalmával, s a hallgatók egészen komoly és nehéz munkát végeztek.

Az 1926-1927-es tanévtől az Értesítők is jelzik, hogy Tóth Lajos – akkor igazgató – volt a Tóth Ferenc Önképzőkörön belül az ószövetségi szeminárium vezetője, míg a jegyzői tiszteket a tanévben Császár Károly látta el. A kör tagjai a szokott rend szerint hetente egy alkalommal tartották gyűléseiket. A tanévben nyolc hallgató dolgozott valamilyen ószövetségi témán. A szeminárium *„Hetenként egyszer tartotta összejövetelét, melyen a tagok az előző héten elvégzett munkáról mindig beszámoltak. Az összejöveteleken a vezető tanár jóindulatu tanácsot és utmutatást adott a tagoknak a dolgozatukhoz szükséges forrásmunkák megválasztására és azok felhasználására. A dolgozatok az I. félév végére elkészültek és a II. félévben azok felolvasására és megbírálására került a sor. Minden tag felolvasta dolgozatát, melyhez úgy a vezető tanár, mint a tagok részéről értékes hozzászólások hangzottak el.”*⁷⁶⁹

A kezdeti „mélypontot” követően a tagok létszáma lassan emelkedni kezdett: az 1927-1928-as tanévben öt hallgató vett részt a munkában⁷⁷⁰, majd a következő tanévben hét főre emelkedett ez a szám, ugyanakkor észrevehető, hogy a munka menete némileg megváltozott. Az első félévben Tóth Lajos *„Izraelnek az ókori népek közötti helyzetét”* ismertette a heti találkozások alkalmával, közben pedig a hallgatók különféle témákat dolgoztak ki, melyet a második félévben előadtak és megbíráltak. A tanév végén hárman is 5-5 Pengő szorgalmi jutalomban részesültek, melyre addig nem volt példa. Innentől fogva jutalmazásos rendszer működött a szemináriumban, s évente 3-4 hallgató nyert vagy pénz-, vagy könyvjutalmat munkájáért. (lásd az összefoglalásnál).⁷⁷¹

Az öröndetes létszám-növekedés a későbbiekben is tovább folytatódott, s azt mondhatjuk, az abszolút csúcsot 1931-ben érte el, amikor 12 fő dolgozott egyszerre a szemináriumban. Az 1930-1931-es tanévben különlegességgként jelent meg *„a nők helyzete a zsidóknál”* téma, melyet ráadásul egy nőhallgató, Tömösközy Ilona dolgozott ki!⁷⁷² A következő tanévben ugyancsak egy női hallgató, Hajas Ibolya I. évf. dolgozta ki *„A fogságból visszajött zsidóság viszonya az idegen népekhez és Ruth könyve”* című témát.⁷⁷³ Az 1933-1934-es és az 1934-1935-ös tanévben az ószövetségi szeminárium jegyzője – a szeminárium történetében először egy női hallgató – Bertalan Ibolya lett.⁷⁷⁴

⁷⁶⁸ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 29-30.

⁷⁶⁹ ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 49.

⁷⁷⁰ ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.

⁷⁷¹ ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 32-33. A jutalmazásokról másutt is olvasunk: ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34.

⁷⁷² ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 19-20.

⁷⁷³ ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.

⁷⁷⁴ ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 103-104. Év végén hárman kaptak pénzzutalmat, hárman pedig a Theológiai tanulmányok 1-1 kötetét.

Az évről-évre kiadott Értesítőkből jól láthatjuk, hogy a szemináriumokon nem egy-egy központi téma köré rendezték a szemináriumi kutatások-előadások anyagát, hanem különféle témák szerepeltek a repertoárban. Természetesen ennek oka lehetett az is, hogy a szeminárium résztvevői vegyesen, valamennyi évfolyamból valók voltak, így pedig tudásuk, megszerzett gyakorlatuk változatos volt, a szemináriumi feladatoknak tehát ehhez kellett igazodniuk. Az is jól látható, hogy bár voltak ismétlődő, időről-időre újra előkerülő témák, Tóth Lajos professzor évről-évre nagy téma-gazdagságot biztosított a szeminárium résztvevői számára.⁷⁷⁵

Az 1936-1937-es tanévtől kezdve a szemináriumban résztvevők száma apadni kezdett, bár ennek okát nem tudjuk. Innentől fogva azonban néhány évig a 8-10 fős létszámot tudták tartani, de az 1941-1942-es tanévtől kezdve még nagyobb arányú csökkenést látunk. Az év végi könyvjutalmak tekintetében is figyelemreméltó az 1936-1937-es tanév, hiszen egy ószövetséges seminarista hallgató a Rudolf Kittel-féle Biblia Hebraica II. kiadásának egy példányát kapta ajándékba – melyet később a mindennapos lelkipásztori munkában is hasznosítani tudott.⁷⁷⁶

Az 1938-1939-es tanévben az ószövetségi szemináriumnak 10 tagja volt, ebből 9 fő állandó jelleggel jelen volt, a tizedik, Tóth Kálmán (a későbbi pápai, majd budapesti teológiai professzor) egész tanév idején Utrechtben tanult, így dolgozatot sem írt és előadást sem tartott, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy valamiféle kutatómunkát mégiscsak végzett külföldi tanulmányi ideje alatt.⁷⁷⁷ Az 1939-1940-es tanévben egy hallgató – Kis József, II. évf. – betegsége miatt nem tudott részt venni a munkában.⁷⁷⁸

Az 1941-1942-es tanév során az ószövetségi szemináriumnak az addigiakhoz képest sokkal kevesebb tagja volt, mindössze – a jegyző Fodor Andrással együtt – hat tagot számlált. Ebben a tanévben nem is volt elsőéves hallgató tagja a szemináriumnak.⁷⁷⁹ A következő tanévben 7 taggal dolgoztak, s a szokásos módon ezúttal is négy hallgató kapott pénzjutalmat szorgalmas munkájáért⁷⁸⁰, ugyanakkor az ószövetségi szeminárium életében mégiscsak látszódott egyfajta „hanyatlás”, melyet nem tudtak jól kezelni, s mely aztán ezt a drasztikus létszámcsökkenést jelentette.

Az 1943-1944-es tanévtől kezdve nem olvasunk az ószövetségi szeminárium eddig megszokott munkájáról. Arról azonban igen, hogy a vonatkozó tanévben a Tóth Ferenc Önképzőkörben pályatételeket tűztek ki különféle teológiai tárgykörökből, s az ószövetségeből éppen „Az ÚR szenvedő szolgája a prófétáknál” címmel írtak ki pályatételt, melyre két munka érkezett, melyek közül Dusza Pálé érdemelte ki a 20 P jutalmat. Ezen felül a „Győry Elemér díjra”

⁷⁷⁵ ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66. Újra előkerülő témák: Saul, Messiás, stb. Újabb ismétlések: ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29.

⁷⁷⁶ ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.

⁷⁷⁷ ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29.

⁷⁷⁸ ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.

⁷⁷⁹ ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.

⁷⁸⁰ ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

– mely 30 Pengőt jelentett – a következő pályatételt tűzték ki: Az eszchatológia az Ószövetségben.⁷⁸¹

Kitekintésként elmondhatjuk, hogy az 1947-1948-as tanévben az Önképzőkörben ószövetségi pályatételként már Tóth Kálmán professzor írt ki pályatételt, melynek címe: „a Sátán az Ószövetség szerint”.⁷⁸² Itt azonban elfogynak a teológia belső életéről ilyen módon tudósító nyomtatott források.

Összegzésként a szemináriumi munka tekintetében látható, hogy Tóth Lajos munkájának gyümölcse szépen lassan beérett. A szeminárium résztvevőinek létszáma egy bizonyos szintig emelkedett, és azt mondhatjuk, hogy alapvetően stabilan tartotta a 9-12 fős létszámkeretet. Figyelemre méltó az a maximalizmus is, mellyel Tóth professzor jelen volt a szemináriumi munkában – gondolhatunk itt arra, hogy vezető-tanárként jóindulatú tanácsaival segítette a hallgatók munkáját, vagy éppen a forrásmunkák kiválasztásában volt tanítványai segítségére⁷⁸³, de ha kellett, a szemináriumokat is előadások tartására használta fel, hogy ezáltal is elmélyítse a hallgatók ismereteit.⁷⁸⁴

Látható az is, hogy a nőhallgatók szívesen foglalkoztak olyan témákkal, vagy bibliai könyvekkel, melyek főszereplője egy-egy híres nőalak volt.⁷⁸⁵

Az 1927-1928-as tanévben megjelenik a pénzbeni jutalmazás rendszere a szemináriumban. Innentől fogva minden esztendő végén 3 (ritkábban 4) szeminarista kapott átlagosan 5 Pengő (végül ez az összeg a többszörösére emelkedett) pénzjutalmat a szemináriumi munkában való kimagasló teljesítményéért. Ezek mellett az 1931-1932-es tanévtől fogva könyvjutalmakról is olvasunk (legtöbbször a frissen megjelent „Theológiai tanulmányok” c. kötetet kapták a hallgatók), melyek között a teológia saját kiadványai mellett külföldi könyvet is találunk (pl: Kittel-féle héber Biblia).⁷⁸⁶ Ez a jutalom-rendszer ösztönző lehetett a hallgatók számára, hogy tudásuknak megfelelő szintű komoly munkát végezzenek a szeminárium kötelekében.

Összességében elmondható, hogy a szemináriumi munka igen tartalmas volt, az Ószövetség világával foglalkozni vágyók számára jó alapot jelentett akár a későbbi tudományos munkájukra nézve is, elég csak a későbbi pápai, majd budapesti professzorra, Tóth Kálmánra gondolnunk.⁷⁸⁷

781 ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 20. és 22.

782 ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 15.

783 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 49.

784 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 32-33.

785 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 19-20. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.

786 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.; ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 103-104.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 28. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.

787 Tóth Kálmán az 1935-1936-os tanévben, I. évfolyamos hallgatóként részt vett a szeminárium munkájában, s év végén egy Kittel-féle héber Bibliát kapott jutalmul. Az értesítőben a szeminaristák sorában az egyes témákat kidolgozók között ugyan nem találjuk ott a nevét, de feltételezhető, hogy a Sámuel prófétával foglalkozó „Tóth János” valójában Tóth Kálmán lehet. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66. A következő – 1936-1937-es tanévben – II. évfolyamos hallgatóként jutalmat nyert az ószövetségi szemináriumban kifejtett munkájáért. Elkészített dolgozatának címe: Hogyan értékeli ma az Ószövetséget? Lásd: ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.

Tanév	Résztevők száma		Elnök	Jegyző	Megjegyzés
	I. félév	2.félév			
1924-1925.	11	6	Dr. Tóth Lajos	Benedek Sándor	
1925-1926.	2	3		Döbrössy Lajos	
1926-1927.	8	8		Császár Károly	
1927-1928.	5			Szendi Pál	
1928-1929.	7	7		Bosznai Endre	
1929-1930.	11	11		Győr Sándor	
1930-1931.	12	12			
1931-1932.	12	12		Kovács L. Szilárd	
1932-1933.	12	12		Luka János	
1933-1934.	12	12		Bertalan Ibolya	
1934-1935.	13	13			
1935-1936.	12	12		Kiss Sándor	
1936-1937.	10	10		Pete Kálmán	
1937-1938.	8	8			
1938-1939.	10	10		Nagy Ernő	
1939-1940.	9	9		Szabó Sándor	
1940-1941.	10	10			Tagok száma: 9 fő + Szabó Sándor
1941-1942.	6	6		Fodor András	Tagok száma: 5 fő + Fodor András
1942-1943.	7	7		Dusza Pál	

Legfontosabb témák az ószövetségi szemináriumban

Tanév	Legfontosabb témák
1924-1925	Különböző próféták egyénisége, a honfoglalás, az özönvíz megjelenése a Szentírásban és Babilonban, a mózesi és a hamurabbii törvények összevetése. ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23.
1925-1926	„Mózes vallástörténeti jelentősége Izrael számára”, Jónás próféta könyvének fordítása bevezetéstani és exegetikai szempontból való méltatása. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 29-30.
1926-1927	„A farizeusok és vallási felfogásuk”, „Az ótestamentum az újtestamentumban”, „Sadduceusok és vallási felfogásuk”, „A fogság hatása Izrael vallására”, „Izrael prófétái – Mercier könyve alapján”, „Pentateuch kérdés”, „Birák könyvének szövegkritikája”, „Dávid vallásos egyénisége”. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 49-50.
1927-1928	Salamon király uralkodása; Prédikátor könyvének bevezetéstani ismertetése; A pap munkaköre az őszizraelita kultuszban; Családi élet Izrael őskorában; Áldozat jelentősége Izraelben. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.
1928-1929	Jeremiás próféta élete és munkássága, a zsoltárok könyvének izagógikai ismertetése, a Deuteronomium és a vele kapcsolatos reform ismertetése, József élete és munkássága, Ezékiel próféta élete és munkássága, az Ótestamentum magyar nyelvű fordításai. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 32-33.
1929-1930	A legújabb palesztinai ásatások, az ősz-izraelita vallásban előforduló szent személyek és hatáskörük, Jeremiás teológiája, a történetírás kifejlődése Izraelben, a vérbosszú Izraelben, a Kochma költészet és Jézus Sirák könyve, Salamon uralkodása, zsoltárköltészet a hébereknél és a babilóniaiaknál, a Jahve érintkezése a néppel, a vér jelentősége a zsidó nép történetében. Könyvismertetés: Hölscher G.: A zsidó eschatologia eredete c. művének ismertetése. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 23.
1930-1931	Az oltár jelentősége Izraelben, a nők helyzete a zsidóknál, a babiloni fogság vallási jelentősége, az Omri-dinasztia vallásos jelentősége, az ország kettéválásának következményei, a Példabeszédek könyve izagógiai, bölcséleti és erkölcsi szempontból, Kánaán elfoglalásának vallástörténeti jelentősége, Saul uralkodása, illetve az őszizraeliták családi kultusza. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 19-20.

- 1931-1932 A „Jóm Adonáj” a prófétáknál, a Pentateuchos előállása, a fogságból visszajött zsidóság viszonya az idegen népekhez és Ruth könyve, a kánaániták viszonya Izraelhez, az emóreusok, a hettiták ismertetése, Moáb és Izrael, a Messiási reménység a fogság előtti és a fogság alatti prófétáknál, a Zsoltárok könyvének izagógikája, a héber bölcséleti irodalom, a vallásos líra fejlődése, az Eved Jahve dalok ismertetése és magyarázata. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.
- 1932-1933 Az Ószövetségi dolgozatok ismertetése a Protestáns Szemle eddigi évfolyamaiból, Jeremiás élete és kora, az Ótestamentum története a keresztyén egyházban, a prófétálás kezdetei I. Sám. 8—9 alapján, az élet értékelése az Ótestamentumban, Deuteronomium és jelentősége, a kánon előállása, az ószövetségi könyvek regisztrálása a Főiskolai Könyvtárban. Ezen felül foglalkoztak néhány prófétával is: Mikeás, Hóseás, Zakariás. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34.
- 1933-1934 Józsué és a honfoglalás, a pátriárkák a történelem világánál, az áldozat az össémitáknál, Sámuel próféta, az Úrim és Tummim szerepe Izrael vallásaiban, a messiási gondolat fejlődése, az imák Jeremiás próféciaiban, Saul királysága, Ezékiel próféta, Haggeus és kora, a Példabeszédek könyve. **Könyvismertetés:** Volz: Das Demonische in Jahve c. munkájának ismertetése ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40.
- 1934-1935 „Mózesi és Hammurabbi törvények összehasonlítása. Ezsdrás-Nehemiás-féle törvény bevezetése és hatása a következő korra. A Józsiás-féle reform jelentősége. Jób könyve és korának theologiai felfogása. Zsidóság — keresztyénség. Jahve napja fogság alatti és fogság utáni prófétáknál. Dániel próféciaja. Krisztus korabeli zsidók ünnepei és szertartásai. Józsué és a honfoglalás. Mózes élete és jelentősége. Főiskolai könyvtárban levő ószövetségi kommentárok, bibliák és bevezetések katalógizálása. A bibliai és a babyloniai özönvíz összehasonlítása. Salamon uralkodása.” ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 103-104.
- 1935-1936 Próféták: Sámuel, Illés, Deutero-Ézsaiás; kortörténeti témák: Saul uralkodása, Dávid személyisége, Omri uralkodóháza. Egyéb témák: a zsidók gazdasági fejlődése, az Izrael vallásában található „közbenjáró lények”, a Messiás fogalmának fejlődése, a művészet fejlődése a zsidóságban, vagy éppen a Ruth és Jónás könyvében megtalálható univerzális gondolat.

1936-1937	ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66. Jahve napja; A biblia és a babiloni büneset s a kettőnek egymáshoz való viszonya; A próféták elhívása (<i>Lásd Tóth Lajos hasonló témájú publikációját!</i>⁷⁸⁸); Ezékiel eschatalógiája; Izrael papságának történeti kialakulása; Mai modern ember hitével ellentétes tanítások az Ószövetségben; Hogyan értékelik ma az Ószövetséget?; Zsidó istentisztelet Izrael kettészakadásának jelentősége; A bírák kora. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.
1937-1938	Az Elohista forrásmű ismertetése, messiási jövendölések, Jeruzsálem topográfiai ismertetése, a prófétai zsoltárok, Ruth könyvének exegézise, a párhuzam Sámuel, Királyok és Krónikák könyvei között, áldás- és átokzsoltárok, Izrael őstörténete a hagyományok alapján. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 63.
1938-1939	Ézsaiás és kora, a fogságban élő zsidóság, zsoltárköltészet és a kultusz, az Ószövetség jelentősége, Józsué a honfoglaló, a szabadulást váró zsidóság, a bírák kora, Salamon uralkodása, a városépítő zsidóság. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29.
1939-1940	Filiszteus veszedelem, a Szövetség könyve, Dávid király, Prédikátor könyve, a szentség törvénye, az isteni kijelentés az Ótestamentumban, Hóseás próféta, Dániel, a bibliai bűnbeesés története előázisai hasonló elbeszélések fényénél. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.
1940-1941	A Pentateuchos mózesi szerzősége és az erre vonatkozó elméletek ismertetése; A törvény és a bűn; A próféták tanítása a bűnről; Sámuel próféta élete; A zsidók pusztai vándorlása; Ézsaiás és kora; Az északi ország királyai; Áron papsága; A nő szerepe az Ószövetségben; Nehémiás és kora. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 28.
1941-1942	Hageus próféta könyve és theológiája; A háború és béke Ézsaiásnál; Protozakariás kora és theológiája; Izrael belső és külső helyzete Salamon uralkodása alatt; Az ószövetségi áldozat; A messiási zsoltárok. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.
1942-1943	A makkabeusok könyve; Az ószövetség és az újszövetség közötti összefüggés; Izrael helyzete a fogság után; Költészet az ótestamentumban; A példabeszédek könyve; Hammurabi és az ószövetségi törvények. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

788 TÓTH LAJOS (1936): Kálvin János magyarázata Ézsaiás elhivatási látomásáról. In: Kálvin és a Kálvinizmus. Debrecen, 65-79.

Az újszövetségi szeminárium

Vizsgált korszakunkban végig Pongrácz József volt az újszövetségi tanszékvezető, egyúttal a szemináriumi munkát is ő koordinálta – ez az állandóság pedig nagy fokú stabilitást is jelentett a szeminárium életében. Az ő esetében nem tapasztalunk módszertani változtatásokat, sőt, megfigyelhető, hogy bár a szemináriumi témák igen változatosak voltak, mégis, felfedezhető bennük egyfajta rendszeresség. Ezen felül azt is láthatjuk, hogy a Pongrácz professzort érdeklő témák folyamatosan napirenden voltak a szemináriumban.⁷⁸⁹ Pongrácz József professzor a heti előadások alkalmával utasításokat adott a kidolgozandó tételekre vonatkozóan, s alapvetően ez a rend érvényesült később is az Újszövetségi Szeminárium életében.

Az 1924-1925-ös tanévben a dolgozatok témái jórészt Jézus és Pál apostol élete és működése köré összpontosultak, de a hallgatók számos más témával is foglalkozhattak – adott esetben olyannal is, amely összehasonlító vallástörténeti értékkel is bírt.⁷⁹⁰ Az 1926-1927-es tanévben rekord alacsony létszámmal, mindössze 4 fővel működött a szeminárium. Az első félévben mindegyik hallgatónak egy-egy témát kellett kidolgozniuk, a heti találkozások alkalmával pedig be kellett számolniuk az előrehaladásukról, miközben Pongrácz professzor segítette a munkájukat. A második félévben került sor az elkészült dolgozatok megbírálására. A kiadott témák a Szentírás egységét érzékeltették a hallgatókkal, de volt lehetőség arra is, hogy egy bibliai könyv magyarázatának történetét dolgozzák fel.⁷⁹¹

Pongrácz József nem csupán szigorúan vett újszövetségi témákat adott ki a hallgatóknak, hanem ebből kiinduló egyháztörténeti tárgyú témák is megjelentek a kínálatban. Az 1925-1926-os tanévben kiemelkedőbb szemináriumi téma volt „A pápaság bibliai alapjai” egy másik tanévben pedig „Volt-e huszita bibliafordítás?” címmel⁷⁹² lehetett dolgozatot készíteni. Új elemként könyvismertetésekkel találkozunk, mely a későbbiek során rendszeressé vált. Azon könyvek, melyekről ismertetéseket írtak a hallgatók, jellemzően magyar nyelvűek, vagy magyar nyelvre fordítottak voltak, de természetesen előfordultak idegen nyelvű művek is, persze ezek jóval kisebb számban.⁷⁹³

Pongrácz professzor több alkalommal is adott ki olyan témákat is, melyek a Biblián kívüli iratokkal kapcsolatosak voltak. A hallgatók így foglalkozhattak a Didachéval, vagy éppen Barnabás levelével⁷⁹⁴, de a professzor régészeti-történelmi érdeklődését is tetten érhetjük például a „Pál apostol városai: Jeruzsálem” – című téma esetében.⁷⁹⁵ Széles körű érdeklődése a témák kiosztásán

⁷⁸⁹ Péter apostol életéről többször is lehetett írni. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.

⁷⁹⁰ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23.

⁷⁹¹ ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50.

⁷⁹² ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.

⁷⁹³ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30.

⁷⁹⁴ ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.; ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 23-24.

⁷⁹⁵ ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20.

is meglátszott, hiszen nem csupán az Újszövetség szereplőivel, vagy éppen egy-egy levél üzenetével kapcsolatban adott ki témákat, hanem számos vallástörténeti, kortörténeti, sőt: tudománytörténeti témát is találunk a szeminárium munkájában.

Az 1931-1932-es tanévben a kiadott témák között érintőlegesen Pongrácz professzor doktori disszertációjával kapcsolatos témák is előkerültek: így a hallgatók több témán keresztül foglalkozhattak Efezussal.⁷⁹⁶ Csakúgy, mint az ószövetségi szeminárium esetében Tóth Lajos, úgy itt is igyekezett Pongrácz professzor a nőhallgatóknak „testhezálló témákat kiadni. Így foglalkozhatott az 1933-1934-es tanévben Bakcsy Erzsébet: Jézus és a nő címmel⁷⁹⁷, később egy másik hallgató „A nő helyzete a gyülekezetben Pál apostol tanítása szerint” címmel⁷⁹⁸, majd a professzor lánya, Pongrácz Magda 1939-1940-es tanévben „A nő munkája az első gyülekezetben” címmel írt dolgozatot.⁷⁹⁹

Pongrácz professzor, aki ekkor könyvtárnokként is működött a Kollégium életében, az újszövetségi szeminárium keretében több könyvészeti témát is kiadott, melyhez a Főiskolai Könyvtárban kellett búvárkodniuk a hallgatóknak.⁸⁰⁰ Látható egyfajta téma-megújulás a dolgozatok témáit illetően, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy Pongrácz professzor milyen jó érzékkel tudta bevonni a könyvészeti újdonságokat a szemináriumi munkába. Könyvismertetések szempontjából talán a legtermékenyebb tanév az 1937-1938-as volt, amikor négy mű ismertetését is a hallgatókra bízta a professzor. A szeminárium keretében egy hallgató, Csepeli Ödön III. évf. – lefordította a Nestle-féle Novum Testamentum Graece legújabb kiadásának latin nyelvű előszavát.⁸⁰¹ Az 1939-1940-es tanévben – nyilván a mindennapi embert is érintő témákat beemelve, s azokra keresztyén feleletet keresve – Illés József hallgató „A faji kérdés a páli levelekben” címmel írt dolgozatot.⁸⁰²

Összességében jól látható, hogy Pongrácz professzor a szemináriumi munka tekintetében igyekezett a lehető legszélesebb spektrumú szemináriumi témákat felvonultatni – melyek a teológiai hallgatók számarányát tekintve –, alapvetően kedveltek voltak. A témák között a professzor széles körű érdeklődési területeiről válogatott témák a hallgatókat is arra ösztönözték, hogy igyekezzenek ők maguk is minél szélesebb körűen tájékozódni a teológia tudományán belül is. Azt mondhatjuk, hogy Pongrácz professzor munkája – csakúgy, mint Tóth Lajosé – beérett, a hallgatók biblikus látása mellett történelmi látásmódjuk is elmélyülhetett.

796 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.

797 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40-41.

798 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66.

799 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.

800 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40-41.

801 ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 63-64.

802 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.

Tanév	Résztevők száma		Elnök	Jegyző	Megjegyzés
	I. félév	2.félév			
1924-1925.	8	9	Pongrácz József	Tánczos Dezső	
1925-1926.	13	10		Kovács J., majd Varga Gyula	
1926-1927.	4	4		Márkus Jenő	
1927-1928.	6	6		Vargha Kálmán	
1928-1929.	9	9		Lányi Jenő	
1929-1930.	10	10		Vargha Kálmán	
1930-1931.	7	7		Acsay József	
1931-1932.	10	10		Pais Sándor	
1932-1933.	13	13		Bolla Vince	
1933-1934.	14	14		Bolla Vince	
1934-1935.	10	10		Kiss Sándor	
1935-1936.	11	11		Rásky László	
1936-1937.	8	8		Nádasdy Gábor	
1937-1938.	11	11		Maller Bálint	
1938-1939.	7	7		Kovács Gyula	
1939-1940.	11	11		Vörös József	
1940-1941.	7	7		n.a.	
1941-1942.	9	9		Bakó Kálmán	
1942-1943.	5	5		Csákváry Ferenc	

Legfontosabb témák az újszövetségi szemináriumban

Tanév	Legfontosabb témák
1924-1925	Jézus és Pál apostol élete, valamint működése, „Logosz tan”, Péter apostol, „Jézus Krisztus és a Buddhizmus”, Jakab levele. ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23.
1925-1926	„A pápaság bibliai alapjai”, „Jézus iskolája”, „A korinthusi gyülekezet bajai”, Pál apostol hazafisága. Könyvismertetések: Bódás János „Papini: Krisztus története” című munkáját ismertette, Pataky László pedig Dr. Erdős József: A szinoptikus kérdéstről írott művéről referált. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30.
1926-1927	„Az ótestamentumi messiásváradalmak beteljesedése Jézusban”, „Jézus és az Ószövetség”, a Jelenések könyve magyarázatának története. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50.
1927-1928	Péter apostol élete, „Volt-e huszita bibliafordítás?”, Pál apostol imaélete, Didaché. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64.
1928-1929	Pál első két missziói útja, Pál apostol műveltsége, Lukács történetírói egyénisége. Könyvismertetés: Adolf Deissmann, Pál apostol. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.
1929-1930	Barnabás levele, a római levél gondolatvilága, Jézusnak a kereszten mondott hét szava, Baur jelentősége az újszövetségi bevezetéstudományban, Júdás árulásának okai, Pál apostol Európában. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 23-24.
1930-1931	A római levél magyar magyarázó; Az imádkozó Jézus; A nők munkája a levelek alapján; Mit tartanak a római pogány írók a keresztyénekről; Jézus és Mithra; Pál apostol városai, Jeruzsálem;

- Az apostoli kor missziói munkássága. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20.
- 1931-1932 Pál apostol Efezusban, Pál apostol városai: Tarzusz, illetve Efezus, Pál és a misztériumvallások, a galáciai probléma, „*A pogányság összeütközése az őskereszténységgel*”. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27.
- 1932-1933 Péter apostol élete és tanítása, Pál apostollal, illetve a János evangéliumával kapcsolatos témák, Demeter ötvös efezusi mozgalma, Nagy Heródes élete. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34.
- 1933-1934 Jézus és a nő (Bakcsy Erzsébet), „Hogyan vélekedett Pál apostol a sportról?”, Jézus halálának napja. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40-41.
- 1934-1935 Jézus és a törvény, János apokalypsise Muzsnyai László könyve alapján, Jézus Krisztus szociális tanítása a synoptikus evangéliumok alapján, János, mint a negyedik evangélium szerzője. Pál apostol, mint misszionárius, Júdás árulása. János, a szeretett tanítvány. Timóteus élete és Pál apostolhoz való viszonya. **Könyvismertetés:** Barth: der Filipper Brief- című műve. **Könyvészet:** Protestáns Egyház és Iskolai Lapban megjelent újszövetségi cikkek könyvésze. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.
- 1935-1936 „A nő helyzete a gyülekezetben Pál apostol tanítása szerint”, Pál apostol pedagógiája, Pál apostol jelleme. Jézus csodáival, illetve „Jézus gondolatai halála jelentőségéről. **Könyvészet:** Magyar Jézus-életrajzok, legújabb Lukács-kommentárok. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66.
- 1936-1937 Pál apostol, Adolf Deissmann élete. **Könyvészet:** „*A hegyi beszéd Czeglédy, Kecskeméthy és Raffay újszövetségi fordításában*”. **Könyvismertetés:** Karner Károly Máté-kommentárja. ÉRTESÍTŐ

	1936-1937, 26.
1937-1938	Könyvismertetés: Marton Lajos: Császáristenítés és az Újszövetség, Lohman: Római levél magyarázata, B. Keller: Mennyei jelenések könyve, Karácsony Sándor: Hegyi Beszéd. Jézus a hitről, Jézus az imádságról, Eucharistia, a Filemon-levél legújabb fordításai, a korinthusi gyülekezet helyzete, Ikonium városa. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 63-64.
1938-1939	Jézus élete. A hegyi beszéd újabb magyar értelmezői. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29-30.
1939-1940	A nő munkája az első gyülekezetben, A faji kérdés a páli levelekben, Pál apostol a nevelésről (A Timótheushoz írt levelek alapján). ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.
1940-1941	„A metanoia és rokon fogalmak az Újszövetségben”, „Kálvin exegetikai módszere a Timótheushoz írt levelekhez készült kommentára alapján”; „A vizsolyi biblia előszava”. Könyvismertetés: Stalker: Pál apostol élete. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 28-29.
1941-1942	Hermas pásztora, Jézus mint barát, A Filemonhoz írt levél és a rabszolgaság kérdése az őskereszténységben, Keresztelő János és Jézus egymáshoz való viszonya, Pál apostol és az efezusi gyülekezet. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.
1942-1943	Isten igazsága, A Jelenések könyve üzenete korunkhoz, A megigazulás útja, A hellenisztikus papyrusok és ostrakák és az Újszövetség. Könyvismertetés: Andrási Tivadar Jézus. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

Rendszeres teológiai szeminárium

Az 1924-1925-ös tanévben mindkét félévben 4 hallgatója volt a szemináriumnak. „A heti összejöveteleken kezdetben bevezette a vezető tanár a résztvevőket a rendszeres teológia problémáiba; megvilágosította annak alapelveit, területét, feladatát, módszereit. Behatóan foglalkoztak a tagok a kiemelkedőbb módszerekkel és rendszerekkel s a modern rendszeres teológia főbb irányaival. A második félévben egyes tételeket tanulmányoztak. Behatóan ismertette a vezető tanár a predestináció kérdését, a theodicea problémáit, a theozofiát, stb. kérdést. E kérdések az órákon közös megbeszélés tárgyai voltak.” – olvassuk az Értesítőben, ahogyan azt is, hogy a tagok különféle témákban írt dolgozatokat nyújtottak be a tanév végén. A témák között találjuk az erkölcsi értékelést, Isten dicsőségének megjelenését a kálvinista teológiában, Jézus feltámadásának kérdését, valamint Otto: Das Heilige című munkájának ismertetését.⁸⁰³ A Vass Vincére olyannyira jellemző sokirányú tájékozottságot, sok irányba való tájékozódást az általa vezetett szeminárium munkájában is megfigyelhetjük.

A következő tanévben Vass professzor leginkább theozófia, illetve antropozófia témákban tartott előadásokat a szeminaristáknak, de behatóbban foglalkoztak a nagy pápai előd, Tóth Ferenc dogmatikájával is, melynek egyes részeit alaposabban is áttárgyalták. A második félévben jórészt a predestinációval foglalkoztak, s dolgozataik is e témákban készültek el.⁸⁰⁴

Hasonlóan kollégáihoz, Vass Vince is folyamatosan igyekezett hallgatóit megfelelő tanácsokkal ellátni a szemináriumi munkával kapcsolatban. Átbeszélte a hallgatókkal a megírandó dolgozataik szempontjait, forrásmunkák megnevezésével is igyekezett segítségükre lenni, majd pedig a hallgatók kéréseinek megfelelő előadásokat tartott (kiemelkedik a „Szálka alá poklokra”-témája, melyben 4 előadást tartott), míg a második félévben a kor dogmatikai irányait ismertette, a magyar reformátusságra jellemző típusokkal együtt. Ez azt is jelentette, hogy a szemináriumi órák alapvetően olyan előadások műhelyévé lettek, melyek a szorosan fogott tantervbe nem fértek bele a megfelelő mélységben. A hallgatók a szocializmussal, etikával, vagy éppen Kálvinnal kapcsolatos témában nyújtottak be dolgozatokat.⁸⁰⁵

Vass Vince igyekezett a szeminárium keretében is felhívni hallgatói figyelmét Kálvinra, ezért több alkalommal is volt lehetőség a nagy genfi reformátorral kapcsolatos téma kidolgozására. Az 1927-1928-as tanévben a szeminárium alkalmain Kálvin teológiáját tanulmányozták, beadott dolgozatok azonban nem csupán e témára korlátozódtak, így szemináriumi dolgozat született a keresztyénség lényegéről, Kálvin egyházfogalmáról, a szabadkőművességről, illetve a hit

803 ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.

804 ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30-31. Természetesen lélektani dolgozatok is születtek: „A falusi ember lélektana” Baranyai Károly tollából, illetve „A theologus ifjúság lélektana” Boda Józseftől.

805 ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50.

fogalmáról is.⁸⁰⁶ Vass Vince ismertette a hallgatókkal a jelenkori teológia főbb irányait, majd önálló szemináriumi munkára biztatta tanítványait. Tanítványai közül többen kiemelkedtek rendszeres teológiai érdeklődésükkel: Bakos Lajos később maga is rendszeres teológiából doktorált, ahogyan Márkus Jenő⁸⁰⁷ is. Utóbbi az 1928-1929-es tanévben a két Blumhardt életéről és teológiájáról írt beadandó dolgozatot, melyet aztán Vass Vince előszavával meg is jelentettek.⁸⁰⁸ Vass professzor számára ez volt az utolsó teljes tanév, melyben ráadásul a filozófia-pedagógiai szemináriumban is helyettesített.

Vass Vince elmenetele után, az 1929-1930-as tanévben mintha megtorpant volna a szemináriumi munka. A tanszéken is óraadó látta el a feladatokat, s a szemináriumban is. Lic. Rácz Kálmán helyettesként is igyekezett maximálisan ellátni feladatát. Az első félévben a Heidelbergi Kátéval foglalkoztak, míg a második félévben Kálvin Institutiojával. A két szeminarista ennek megfelelően dolgozta ki a kiadatott tételeket: Fejes Sándor⁸⁰⁹ „A szabadakarat kérdése Kálvin theológiájában” címmel, míg Vargha Kálmán „Kálvin tanítása az eleve elrendelésről” címmel nyújtott be dolgozatot a szaktanárhoz. Mindketten 10-10 Pengő jutalmat kaptak munkájukért.⁸¹⁰

Az 1930-1931-es tanévben a szeminaristák már egy fiatal tanerő, Török István szárnyai alatt végezheték kutatásaikat, aki az őt leginkább érdeklő témákat adta ki az ifjak számára, így jelent meg a szemináriumi munkában Barth Károly teológiája – mely addig nem volt megtalálható a témák között.⁸¹¹ Török István különösen odafigyelt arra, hogy hallgatói megismertesse a nagy reformátorok tanításaival, így sokat foglalkoztak Kálvinnal, illetve Lutherrel is.⁸¹² Ugyanakkor figyelmet fordítottak a kortársakra is, Barthra, Brunnerre, vagy éppen Thurneysenre is.⁸¹³ Török professzor, a fiatal tanerő valósággal gyűjtötte maga köré a hallgatókat, így több esetben – a rendszeres szemináriumhoz képest – igen magas létszámmal működtek. Ugyanakkor hozzá kell tenni azt is, hogy Török professzor szemináriumi rendszerében – legalábbis a témák tekintetében –

806 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.

807 **Márkus Jenő** (1907-1955) tanulmányait Csurgón és Pápán végezte, de tanult Baselben is. Segédlelkész volt Bolháson, segédlelkész-tanító Rinyahosszúfaluban. 1930-1931-ben Halleban tanult. 1931-1936 között Tatán hittanoktató lelképásztor volt, közben 1934-ben Pápán szerzett teológiai magántanári fokozatot rendszeres teológiából, 1935 nyarán pedig Zürichben tanult. Még 1935-ben középiskolai vallástanári képesítést szerzett. 1936-ban Tatán lelkésszé választották. 1939-ben Debrecenben doktorált egyháztörténetből. 1955-ben hunyt el Tatán. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): Márkus Jenő a pápai teológián. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VIII. évf. 8-11. szám (2023. augusztus-november), 35-45.

808 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.

809 **Fejes Sándor** (1909-1987) tanulmányait Pápán végezte, de tanult Hollandiában, a kampeni teológián is. 1942-1952 között a Pápai Református Gimnázium vallástanára volt. 1950-ben doktorált rendszeres teológiából Debrecenben. 1952-után Várpalotán teljesített lelképásztori szolgálatot, illetőleg a Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi főjegyzője is volt. Lásd: http://helyismeret.hu/index.php?title=Fejes_S%C3%A1ndor [2024.08.02.]

810 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.

811 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20-21.

812 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27-28.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 41.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 67.

813 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34-35.

nem igazán találunk rendszert. Megkockáztathatjuk, hogy az őt érdeklő témákat vitte hallgatói elé, hogy „együtt tanuljanak” mindezekről.

Török István szemináriumvezetőként több alkalommal is kísérletezett a szemináriumi munka tekintetében. Az 1933-1934-es tanévtől kezdve minden témát két hallgató kapott meg, s a dolgot közösen kellett elkészíteniük oly módon, hogy „*az előbb elkészült dolgot a másik dolgozatkészítő már figyelembe vette és bírálati szempontból is megvizsgálta.*” Ezt követően a második félévben a munkákból nyert teológiai felismerések alapján az egyház néhány aktuális kérdését is megvitatták a hallgatókkal.⁸¹⁴

Az 1936-1937-es tanév I. félévben az Institutionak az eleve elrendelésről szóló fejezeteit, míg II. félévben Barth: a kegyelmi kiválasztás című munkáját olvasták a tagok, majd e két mű szem előtt tartásával mutatták be a szeminárium hallgatói Dr. Vass Vince, Dr. Ravasz László, Dr. Tavasz Sándor, Dr. Victor János, Muraközy Gyula, W. Heyns, és Hastie predestináció-értelmezését.⁸¹⁵

Az 1937 és 1940 közötti három tanévben a seminaristákkal mindig egy-egy könyvet, vagy az Institutio néhány fejezetét olvasták és beszéltek végig. Ez a közös feldolgozó-értékelő munka lehetőséget teremtett a közös gondolkodásra, illetve a szeminárium koncentráltságára is, hiszen voltaképpen egyetlen nagyobb témát járhattak körül a hallgatókkal.⁸¹⁶

Az 1940-1941-es tanév volt Török István utolsó pápai tanéve. A szeminárium keretében „*A tagok a Coetus Theologorum által kiadott Károlyi Emlékkönyv cikkei olvasták, majd a vezető tanár által kijelölt forrásmunkák alapján dolgozatokban számoltak be az egyes cikkekkel kapcsolatos észrevételeikről. A beadott dolgozatokat a tagok egymás között megbírálták.*”⁸¹⁷

Török István elmenetelét követően a szemináriumi rendszer feltételezett átalakításáig (1943) nem működött a rendszeres teológiai szeminárium.⁸¹⁸

Látható, hogy korszakunkban két nagy hatású tanáregyéniség vezetése alatt fejlődött igazán a szeminárium: Vass Vince és Török István idejében. Utóbbi hozta be a pápai gondolkodásba a barthiánus teológiát.

814 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 41.

815 ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.

816 ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 30.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.

817 ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29. „*A következő cikkek kerültek feldolgozásra: Horváth István: Történetkritikai és teológiai Írásmagyarázat (Szombathy Antal); Ravasz László: Gyakorlati biblíamagyarázat (Bakó Kálmán); Koncz Sándor: Kijelentés és filozófia (dr. Ruzsás Lajos); Makkai Sándor: Kijelentés és egyház (Kovács Gyula); Darányi Lajos: A helyén mondott Ige (Éliás József); Victor János: A prédikáció textuszerűsége (Szánthó Emil); dr. Czegléd Sándor: Mai igehirdetésünk kérdései (Gyulai Imre). Sáhó Andor IV. é. pn. pedig »Az Ószövetség és Újszövetség viszonya« címen készített dolgozatot.*”

818 Lásd: ÉRTESÍTŐ 1941-1942, ÉRTESÍTŐ 1942-1943

Tanév	Résztevők száma		Elnök	Jegyző	Megjegyzés
	I. félév	2.félév			
1924-1925.	4	4	Dr. Vass Vince	Kathona Géza	
1925-1926.	7	7		Farkas Sándor	
1926-1927.	6	6		Farkas Sándor	
1927-1928.	4	4		Bakos Lajos	
1928-1929	5	5		Vargha Gyula	
1929-1930	2	2	Lic. Rác Kálmán	?	
1930-1931.	5	5	Dr. Török István	Vargha Kálmán	
1931-1932.	4	4		Győr Sándor	
1932-1933.	12	12		Pais Sándor	
1933-1934.	12	12		Pomothy Dezső	
1934-1935.	12	12		Filep József	
1935-1936.	9	9		Kiss Sándor	
1936-1937.	7	7		Somogyi Sándor	
1937-1938.	5	5		Tótpál Márton	
1938-1939.	9	9			
1939-1940.	10	10		Éliás József	A tagok a III-IV. évfolyamból kerültek ki.
1940-1941.	7	7			
1941-1942.	-	-	-	-	-
1942-1943.	-	-	-	-	-

Legfontosabb témák a rendszeres teológiai szemináriumban

Tanév	Legfontosabb témák
1924-1925	Az erkölcsi értékelés, Isten dicsőségének megjelenése a kálvinista teológiában, Jézus feltámadásának kérdése. Könyvismertetés: Otto: Das Heilige című munkája. ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.
1925-1926	Fő téma: predestináció. Más témák: „A falusi ember lélektana” Baranyai Károly tollából, illetve „A theologus ifjúság lélektana” Boda Józseftől. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30-31.
1926-1927	Szocializmus, etikai kérdések, Kálvin. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50.
1927-1928	Kálvin teológiája, a keresztyénség lényege, Kálvin egyházfogalma, szabadkőművesség, hit. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.
1928-1929	A két Blumhardt, ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.
1929-1930	„A szabadakarat kérdése Kálvin teológiájában”, „Kálvin tanítása az eleve elrendelésről”. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.
1930-1931	Barth Károly teológiája. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20-21.
1931-1932	Kálvin Szentháromság-tana, milyen értelemben a testet öltött Ige Jézus Krisztus?, a Szentírás mint Isten Igéje. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 27-28.
1932-1933	A Szentlélekről való tanítás Barth és Thurneysen prédikációiban, vagy éppen: Barth Károly igehirdetéseinek homiletikai jellemzése. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34-35.
1933-1934	A hit általi megigazulás Kálvin szerint; A törvény és evangélium viszonya Luther Nagy Kátéjában; Kálvin eszkatológiájának aktuális jellege, stb. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 41.
1934-1935	„Az ószövetség értékelése Kálvin Jánosnál. A tízparancsolat két-két parancsolatának fejtegetése Luther Nagy Kátéja, Kálvin Institutiója és a Heidelbergi Káté alapján.” ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.
1935-1936	Institutio IV. rész, egyháztan. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 67.
1936-1937	Institutio (eleve elrendelésről szóló fejezetei), Barth: a kegyelmi kiválasztás című munkája,

	majd e két mű szem előtt tartásával mutatták be a szeminárium hallgatói Dr. Vass Vince, Dr. Ravasz László, Dr. Tavaszy Sándor, Dr. Victor János, Muraközy Gyula, W. Heyns, és Hastie predestináció-értelmezését. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.
1937-1938	Nagy Barna: „ <i>A theologiai módszer problémája az úgynevezett dialektika theológiában</i> ”- című munkája. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64.
1938-1939	Institutio XI-XVIII. fejezetei, majd ebből referátumok. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 30.
1939-1940	Barth: Hiszek c. műve. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.
1940-1941	Károlyi Emlékkönyv cikkeinek értékelése. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29.
1941-1942	-
1942-1943	-

Filozófiai-pedagógiai szeminárium

A filozófiai-pedagógia szeminárium életében pont egy igazán nehéz időszakban történt a szemináriumi rendszer átszervezése. Dr. Antal Géza lemondása után helyettesítéssel látták el a filozófiai-pedagógiai tárgyak oktatását, így a szeminárium vezetését is. Azt azonban egyelőre nem tudjuk, hogy ez mennyire befolyásolta a szeminárium munkáját, de az szembetűnő, hogy a többi szemináriummal ellentétben itt arról olvasunk, hogy a tagokkal a vezető tanár filozófiai szerzőket olvastatott.⁸¹⁹

Új lendületet adott a szemináriumi munkának az ifjú tanerő, Vasady Béla megérkezése, aki 1925 őszén állt munkába Pápán. A vezetőtanár a saját kutatási és érdeklődési köre szerint ajánlott témákat kidolgozásra, így nagy szerepet kapott a lélektan tudománya is, de klasszikus filozófiai témákkal is foglalkoztak az ifjak. A tagok mindkét félévben új munkát készítettek, így volt ez a későbbiekben is.⁸²⁰ Vasady Béla erőteljes lélektani érdeklődésének köszönhetően majdnem minden tanévben volt lehetőségük a hallgatóknak arra, hogy lélektani témát dolgozzanak ki a szeminárium keretein belül, de természetesen nem hanyagolódott el a klasszikus filozófia sem.⁸²¹

Vasady utolsó Pápai tanévében rekord alacsony létszámmal, mindössze négy fővel működött a szeminárium, s feltehetően ez az alacsony létszám is hozzájárult ahhoz, hogy a vezető tanár

⁸¹⁹ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.

⁸²⁰ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 31.

⁸²¹ ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50-51.

különbféle témák kidolgozása helyett inkább Pauler Ákos „Bevezetés a filozófiába” című művét olvastatta a hallgatókkal, illetőleg az alkalmakon logikával, etikával, esztétikával, metafizikával és ideológiával is foglalkoztak.⁸²²

Vasady elmenetele után az 1928-1929-es tanévben Vass Vince professzor vette át a szeminárium vezetését – minthogy ő helyettesített a tanszéken is. A vonatkozó tanévben csupán két hallgató volt tagja a filozófiai szemináriumnak: Kiss Lajos Platón idea-elméletével foglalkozott az I. félévben, Vargha Kálmán pedig „A racionalizmus igazsága Kantnál” című munkán dolgozott a II. félévben. Mindketten szemináriumi dolgozatot adtak be, Vargha Kálmán pedig 5 P szorgalmi díjat kapott.⁸²³

Az 1929-1930-as tanév új lendületet hozott a szeminárium életébe, hiszen a Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék új vezetőt kapott Dr. Trócsányi Dezső személyében. A Trócsányira jellemző filozófiatörténeti megközelítés a témák kiírásában is meglátszott. A hallgatók többek között Spinoza, Giordano Bruno, Morus Tamás, Descartes, Bacon munkásságával foglalkoztak, kutatásaikról előszóban és írásban is beszámoltak. A tanév végén négyen kaptak szorgalmi jutalmat.⁸²⁴ A következő tanévtől fogva egy szisztematikus, nagy filozófusok műveit alapul vevő szemináriumi munka bontakozott ki Trócsányi Dezső vezetése alatt, melyben a hallgatók is partnernek mutatkoztak, s ez nem csupán a jutalomra érdemes művekben jelent meg, hanem a résztvevő hallgatók alapvetően magas stabil átlaglétszámában. Trócsányi professzor a források megismerésére buzdította hallgatót azáltal is, hogy például az 1930-1931-es tanévben *Platón: Az állam* című művével foglalkoztak a szeminárium keretében, majd ehhez kapcsolódóan írtak szemináriumi dolgozatokat a hallgatók.⁸²⁵ Ugyanígy egy másik alkalommal Kant *prolegomenáit* olvasták közösen, a II. félévben pedig ehhez kapcsolódó szemináriumi dolgozatokat készítettek.⁸²⁶ Az 1932-1933-as tanévtől fogva a rendszeres teológiai szemináriumnál is megfigyelhető módszerrel íratott dolgozatokat Trócsányi professzor: „Minden témát azért dolgozott ki két tag, hogy a második az első dolgozatának megbírálása után jobb dolgozatot készíthessen.”⁸²⁷

Bár Trócsányi annak idején nem Pápán, hanem Sárospatakon tanult, mégis fontosnak tartotta, hogy a helyi, pápai értékeket is bemutassa hallgatóinak, így foglalkoztak például Kerkapoly Károly bölcseletével.⁸²⁸ Az 1938-1939-es tanévben új munkamódszer szerint zajlott a dolgozatok bírálata: egy hallgató dolgozatát mindig egy másik hallgató olvasta át és írt hozzá bírálatot. A

822 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64-65.

823 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.

824 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.

825 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20. A témákat az érdekesség kedvéért ide idézzük: Párhuzam Platón állama és Morus utópiája között (Szabó Dezső), Platón állama és a nyugati államok politikája (Kiss Zoltán), Milyen a bölcse Platón szerint? (Imre Ferenc), A tökéletlen államformák Platón államában (Kenéz Sándor), Utópia-e Platón állama? (Luka János), Platón és az államregények (Nagy Gyula), Kommunizmus-e Platón állama? (Nánássy Tibor), A nevelés Platón államában (Pomóthy Dezső).

826 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28.

827 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 35.

828 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 67.

munkákhoz a vezető tanár és a hallgatók is hozzászóltak.⁸²⁹ Ezt a tudományos vitakultúrát igyekezett a későbbiekben is elmélyíteni hallgatóiban, amikor például Berkeley: Három párbeszéd Hylos és Philonous c. művét olvasták. Ekkor egy-egy szeminarista mindig előre elolvasott egy-egy szakaszt, azt ismertette, majd a vezető tanár koordinálásával a hallgatók különféle kérdéseket tettek fel a témával kapcsolatban.⁸³⁰ Nyilvánvalóan ezzel a hallgatók tudományos előadásokhoz való megfelelő hozzáállását kívánta előremozdítani. Trócsányi professzor élénken figyelemmel kísérte a társadalomban megjelenő változásokat, az új eszméket, ezért egy alkalommal „*A marxizmus és a vallás*” témája is előkerült a beadandó dolgozatok között.⁸³¹ Kortárs szerzőket is olvastatott tanítványaival, hogy műveik által a modern Európa szellemi küzdelmeibe is betekinthessenek.⁸³²

Látható, hogy Trócsányi Dezsőnél a tervszerűség, a filozófiatörténeti megközelítés, a nagy filozófusok műveinek eredetiben olvasása, vagyis a „vissza a forrásokhoz”-elve érvényesült. Az ő vezetése alatt a filozófiai szemináriumi munka kiteljesedett, mindez azonban a pedagógiai vonal kárára történt. A szeminárium „aranykora” az 1932-1936 közötti időszak, amikor a leginkább koncepciózus, alapos tudományos munka folyhatott kellő számú hallgatóval. Azt kell mondanunk, hogy a filozófiai szeminárium – a lelkesképzés ügyében – Trócsányi Dezső munkálkodása alatt élte fénykorát.

Tanév	Résztevők száma		Elnök	Jegyző	
	I. félév	2.félév			
1924-1925.	?	?	Molnár Jenő	Döbrössy Lajos	
1925-1926.	6	8	Vasady Béla	Farkas Pál	
1926-1927.	7	4		Pataky László	
1927-1928.	4	4		Ifj. Czeglédy Sándor	
1928-1929	2	2	Dr. Vass Vince	Vargha Kálmán	
1929-1930	8	8	Dr. Trócsányi Dezső	Vargha Kálmán	
1930-1931.	8	8		Szabó Dezső	

829 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 30.

830 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 37.

831 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 44.

832 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

1931-1932.	9	9		Szabó Dezső	
1932-1933.	13	13		Filep József	
1933-1934.	11	11		Filep József	
1934-1935.	12	12		Trombitás Dezső	
1935-1936.	14	14		Tóth Kálmán	
1936-1937.	7	7		Tálos Sándor	
1937-1938.	6	6		Éliás József	
1938-1939.	10	10		Keresztes Kálmán	
1939-1940.	11	11		Bakó Kálmán	
1940-1941.	7	7		Tapsonyi Sándor	
1941-1942.	4	4		?	
1942-1943.	9	9		?	

Legfontosabb témák a bölcsészeti-neveléstani szemináriumban

	Tanév	Legfontosabb témák
1924-1925		Filozófiai szerzők műveinek olvasása. ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 24.
1925-1926		Tömegek lélektana, serdülő kor vallásosságának lélektana, W. James lélektana, Ady Endre vallásosságának lélektana, a vallási misztika lélektana + klasszikus filozófiai témák. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 31.
1926-1927		Eucken, Nietzsche filozófiájának ismertetése, illetőleg különféle filozófiai, esztétikai, lélektani, pedagógiai, szociológiai kérdések vizsgálata. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 50-51.
1927-1928		<i>Pauler Ákos „Bevezetés a filozófiába” című művének olvasása. Illetve: logika, etika, esztétika, metafizika és ideológia. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64-65.</i>
1928-1929		Platón idea-elmélete, „A racionalizmus igazsága Kantnál”. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 64-65.
1929-1930		Spinoza, Giordano Bruno, Morus Tamás, Descartes, Bacon munkássága. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.
1930-1931		Párhuzam Platón állama és Morus utópiája között, Platón állama és a nyugati államok

	politikája, Milyen a bölcsh Platón szerint?, A tökéletlen államformák Platón államában, Utópia-e Platón állama?, Platón és az államregények, Kommunizmus-e Platón állama?, A nevelés Platón államában. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20.
1931-1932	Kant prolegomenái. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28.
1932-1933	Platon művei (Phaidon, az Apologia, a Kriton és Eutuphron). ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 35.
1933-1934	A filozófia fogalma: Pauler Ákos, Bartók György, Tankó Béla, Nagy József, Tavaszy Sándor esetében. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 41.
1934-1935	„Leibniz Isten-fogalma. A vakhit és az öntudatos hit az Eutuphron alapján. Leibniz monadológiája. Szabadakarat. Hit és tudás. Sokrates erkölcsi felfogása a Kriton alapján. A vitézségről. Nevelés és műveltség. Sokrates jelleme az Apologia alapján. A gyermektanulmány mai állása.” ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.
1935-1936	Spinoza, Kerkapoly Károly bölcselete, Marcus Aurelius etikája. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 67.
1936-1937	David Hume: „Vizsgálódás az emberi értelemről” – című művének olvasása és értékelése. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 27.
1937-1938	Descartes „Értekezés a módszerről” - című munkájával foglalkoztak. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64.
1938-1939	Platón: Szókratész védőbeszéde című munkájának olvasása, illetve Platón válogatott dialógusai (Eutuphron, Kriton, Sokrates védőbeszéde) alapján szemináriumi dolgozatok készítése. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 30.
1939-1940	Berkeley: Három párbeszéd Hylos és Philonous c. műve. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 37.
1940-1941	Böhm Károly: a Magyar Filozófiai Szemléhez írott előszavával foglalkoztak közösen. Dolgozat témák: szubsztancia, állam, társadalom. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29-30.
1941-1942	Spinoza, Kant, Spencer, Böhm művei. Tételek: a vallás szerepe a görög filozófiában, a vallás szerepe a középkori filozófiában, a marxizmus és a vallás. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 44.
1942-1943	Spengler, Ortega, Huizinga, Németh László és más modern szerzők művei. Tételek: „A modern ember válsága és a vallás”, „A francia és a magyar szellem kapcsolata”, „Platón ma”. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

Egyháztörténeti szeminárium

A vizsgált korszakunkban végig Tóth Endre egyháztörténész professzor vezette az egyháztörténeti szemináriumot, amely alapvetően nagy fokú stabilitást jelentett a szemináriumi munka számára. Az első években még jól láthatóan igyekezett nagyjából három csoportra osztani a témákat, melyeket hallgatóival kidolgoztatott. Az első témacsoport az egyetemes egyháztörténet volt, annak is inkább az ókora (illetve középkora), míg a második témacsoportban a reformáció történetének különlegesebb személyeivel, eseményei kerültek kidolgozásra, míg a harmadik témacsoportban a kifejezetten dunántúli egyháztörténelem különleges eseményei, személyei kerültek előtérbe.⁸³³ Később már nagyobb hangsúlyt kapott az egyházkerülettörténet, mindez az egyetemes egyháztörténeti témák rovására.⁸³⁴ A szemináriumi órákon nem csupán a kiosztott témákról volt szó, az 1925-1926-os Értesítőben például ezt olvassuk: *„a vezető tanár a történetírás feladatáról és követelményeiről, majd a történetírás magasabb formáiról: a pragmatikus, ideologikus, monologikus és genetikus formákról s végül az okmányokról tartott részletes magyarázatokat.”*⁸³⁵

Tóth Endre azzal az örömmel végezhetette munkáját, hogy a hallgatók létszáma egy ideig folyamatosan növekedett az egyháztörténeti szemináriumban. A legtöbb hallgató az 1926-1927-es tanévben vett részt a szemináriumi munkában (21 fő), így szükség volt már csoportbontásra is. Ez a tömeg arra enged következtetni, hogy a fiatal és tetterős tanerő vonzotta magához az ifjúságot. Az értesítőben ezt olvassuk: *„Az I. félévben külön dolgoztak a kezdők és haladók, éspedig a haladók összegyűjtött források alapján a tanárelnök utmutatása és vezetése mellett módszeresen feldolgoztak egy részt a XVIII. századbeli utrechti magyar diákok életéből. Elkészítettek összesen 8 dolgozatot e témáról, mely közül dicséretet érdemel Tánczos Dezső és Gombos István IV. éves és Győry Sándor III. é. pn.-ek munkája. A kezdők az I. félévben egy-egy egyháztörténeti munka elolvasását és tartalmi ismertetését, vagy pedig több, egyazon kérdéssel foglalkozó munka tartalmi összevetését végezték szemináriumi munkaként, órárólórara számolván be egyenként olvasmányaikról s ugyanazt írásban is elkészítvén.”*⁸³⁶ Kiemelkedő munkát végzett Beck Gergely II. évfolyamos hallgató, aki a belsősomogyi egyházmegye történetével foglalkozott, ehhez szorgalmasan gyűjtve az anyagot írta dolgozatát mindkét félévben.⁸³⁷ Később ez a mű (3 kötetben!) a szintén Tóth Endre nevével fémjelzett Csurgói Könyvtár sorozatban meg is jelent⁸³⁸, mely a

⁸³³ ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23-24.

⁸³⁴ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30.

⁸³⁵ ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30.

⁸³⁶ ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 51. Györffy Lajos I. évf. hallgató. „A zsidó Simon és a keresztyén Theofilus vitatkozása” című latin munkát fordította magyarra, míg Juhász Imre Zahn: „Világforgalom és az egyház” című munkáját fordította német eredetiből.

⁸³⁷ Még a következő tanév(ek)ben is ezen a munkán dolgozott: ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.; ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.

⁸³⁸ Lásd: BECK GERGELY (1935): A belsősomogyi ref. egyházmegye története. (Csurgói Könyvtár II. kötet).

hallgató szorgalmán és tehetségén kívül a fiatal professzor tehetséggondozó munkásságának első gyümölcse lett.

Miközben a kiosztott témák közül néhány időről-időre visszatért⁸³⁹, látható, hogy Tóth Endre új és új módszereket igyekezett bevezetni a szemináriumi munkába. A meglehetősen iskolásnak ható beadandó dolgozatok rendszere mellett (többször: helyett) megjelent a tényleges egyháztörténeti források feltárása, feldolgozása⁸⁴⁰, mellyel későbbi kutatásoknak készítették elő a terepet, vagy éppen alapvető iratkezelési, levéltározási ismereteket szerezhettek.⁸⁴¹ Mindeközben Tóth professzor továbbra is különféle történettudományi előadásokkal igyekezett a hallgatók látásmódját szélesíteni⁸⁴², mely rámutat a teológián folyó egyháztörténeti oktatás magas színvonalára.

Az 1930-1931-es tanévben a központi témát a településmonográfiák jelentették. A hallgatók megismerhették többek között Mezöör, Borsosgyőr, Pápa története mellett néhány Vas vármegyei település, illetve Csetény, Zádor, Takácsi településtörténetét, melyekről beszámolókat is készítettek.⁸⁴³ Mindeközben Tóth Endre az exmisszióban lévő hallgatókat is bevonta a szemináriumi munkába, így Csóka Gyula a bürüsi anyakönyvekből összeállította az ott szolgált lelképászorok névsorát, Rácz Béla pedig a sólyi református templom történetét.⁸⁴⁴ Nagy munka volt, több tanéven keresztül dolgoztak a hallgatók Thury Etele egyházkerület-történetének indexálásával, melyet végül az 1932-1933-as tanévben fejeztek be.⁸⁴⁵

Tóth Endre a pápai hagyományok ismeretét és azok továbbélését is fontosnak tartotta, ezért foglalkoztak több alkalommal kifejezetten a Pápai Református Kollégiumhoz kapcsolódó témákkal. Az 1936-1937-es tanév II. félévében Tóth Ferenc püspök kiadatlan egyháztörténeti kéziratait másolták a hallgatók⁸⁴⁶, s ugyanezt folytatták a következő tanévben is.⁸⁴⁷ Később a pápai kollégium nagy tanáregyeniségeinek életrajzaival is foglalkoztak, miközben elkészítették Kiss Ernő egykori gimnáziumi igazgató műveinek bibliográfiáját is.⁸⁴⁸

Az 1938-1939-es tanévtől fogva Tóth Endre újult erővel fogott volna neki a munkának. Letette a Gyakorlati Teológiai Tanszék vezetésének terhét, s visszatért az addig óraadóként ellátott

839 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40-41.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66-67.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29-30.; ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.

840 ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.; ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29.

841 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.

842 ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.; ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.; ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29.

843 ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20-21.

844 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28. Indexet készítettek: Thury Etele: A dunántúli egyházkerület története c. mű I. (eddig megjelent) kötetéhez, Kiss Áron: Török Pál élete című munkájához. Nem sikerült teljesen befejezni a tanévben: Zoványi Jenő: „A reformáció története Magyarországon”; illetve a „Révész Imre élete” című művek regisztrálását. Ezen felül az 1924—30. évek kerületi jegyzőkönyveit is indexszel látták el. *Az idézet is erről az oldalról való!*

845 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34.

846 ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.

847 ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64.

848 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36. Az alábbi tanárok életrajzával is foglalkozhattak: , Kis Gábor, Kiss János, Antal Gábor, Kerkapoly Károly, Kis József, Thury Etele, Révész Kálmán, Bocsor István, Tóth Dániel, Kotasz István és Németh István.

Egyháztörténeti Tanszék élére. A szemináriumi munkán látszik ez a megújulás. Persze témaismétlésre most is találunk példát, de jócskán akadt példa a megújulásra is.⁸⁴⁹ Komplex témákkal is találkozunk: ilyen volt „a magyar protestáns egyházak helyzete III. Károly korában”, vagy éppen „a belsősomogyi egyházmegye 18. századi kialakulása” című témák.⁸⁵⁰ Az 1942-1943-as tanévi beszámoló igen szűkszavú: a tagok egyháztörténeti munkákat olvastak és azokról számoltak be.⁸⁵¹

Összességében megállapítható, hogy Tóth Endre vezetésével az egyháztörténeti szeminárium munkája alapos és részletekbe menő volt. Tóth professzor munkásságára jellemző volt a vissza a forrásokhoz (ad fontes) elve, melyet a hallgatóiban is igyekezett erősíteni, emellett odafigyelt arra is, hogy hallgatói komoly egyháztörténeti szakmunkákat olvassanak, melyek hozzájárultak nem csupán történeti ismereteik, de történelmi látásmódjuk formálódásához is. Ezen felül önálló kutatásra ösztönözte hallgatóit azáltal is, hogy az egyházkerület történetével mélyebben foglalkozva Dunántúl-specifikus témákat adott ki. Minthogy számára is fontosak voltak az iskolatörténeti kutatások, ezért ezt is beemelte a szemináriumi témák közé. Elmondható, hogy Tóth Endre a szemináriumi munkásságával is a hallgatói látókörének szélesítését kívánta elérni.

Tanév	Résztevők száma		Elnök	Jegyző	Megjegyzés
	I. félév	2.félév			
1924-1925.	11	11	Dr. Tóth Endre	Gulyás Péter, Tóth József	Forrás: DREL V.1.d.13. 162.
1925-1926.	18	18		Tánczos Dezső	Forrás: DREL V.1.d.13. 210.
1926-1927.	21	21		Tánczos Dezső	Kezdők-haladók csoportbontás
1927-1928.	15	15		?	

849 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29-30. Új témák: A reformáció Magyarországon Karácsony János: Szent Ferenc rendjének története c. munkája nyomán; A magyar protestantizmus története 1711—1781-ig, Conchy Zsigmond munkája alapján; Kocsi Csörgő-Bod P.: Kősziklán épült ház ostroma c. munkájának ismertetése; Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten c. munkájából az üldöztetésekre vonatkozó rész fordítása, Szent Ágoston élete a „Vallomások” alapján.

850 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.

851 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

1928-1929	11	11		Vargha Kálmán	
1929-1930	10	10		Németh Sándor, Antal Gyula	
1930-1931.	7	7		Bóna József	
1931-1932.	14	14		Hatvani Lajos	
1932-1933.	12	12		Poór József	
1933-1934.	13	13		Szabó József	
1934-1935.	12	12		Temesvári Béla	
1935-1936.	12	12		Tóth Lajos	
1936-1937.	10	10		Tóth Lajos	
1937-1938.				-	„A vezető tanár hónapokon át tartó betegsége miatt a tagok új munkát ebben az évben nem végeztek.”
1938-1939.	7	7		Tótpál Márton	
1939-1940.	9	9		?	
1940-1941.	10	10		?	
1941-1942.	9	9		?	
1942-1943.	9	9		?	

Legfontosabb témák az egyháztörténeti szemináriumban

Tanév

1924-1925

Legfontosabb témák

Kereszténüldözés (Nérótól Nagy Konstantinig), Nagy Konstantin keresztvénsége, a harminc éves háború, II. András kereszteshadjárata, a reformáció történetének különlegesebb személyei, eseményei: a Szervét-per, Sylvester János élete, stb.; dunántúli egyháztörténelem különleges eseményei, személyei, pl.: Antal Gábor élete, a borsosgyőri iskolafoglalás, Komárom reformációja, stb. ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 23-24.

1925-1926	Téma a dunántúli egyházkerület történetével kapcsolatban, Zwingli-, Melanchthon élete, a francia protestantizmus története. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 30.
1926-1927	A 18. századi utrechti magyar diákok élete. Győrffy Lajos I. évf. hallgató. „A zsidó Simon és a keresztyén Theofilus vitatkozása” című latin munkát fordította magyarra, míg Juhász Imre Zahn: „Világforgalom és az egyház” című munkáját fordította német eredetiből. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 51.
1927-1928	Régi egyházi folyóiratok cikkeinek regisztrálása. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 65.
1928-1929	Előadások a tudományos egyháztörténetírás kérdéseiről. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 33.
1929-1930	A történetírás átértékelése. Irattárak rendezése és használhatóvá tétele, különösen a dunántúli egyházkerületi levéltár tekintetében. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 24.
1930-1931	Településmonográfiák. A vizsgált települések: Mezőörs, Borsosgyőr, Pápa, bizonyos Vas-megyei települések, Csetény, Zádor, Takácsi. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 20-21.
1931-1932	Az egyháztörténet-kutatás módszerei, latin nyelvű oklevelek fordítása, kerületi jegyzőkönyvek határozatainak regisztrálása, egyháztörténeti művek indexálása. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 28.
1932-1933	Thury Etele egyházkerület-története indexálásának befejezése, okmányok olvasása és kivonatolása, az adászteveli száműzetéshez kapcsolódóan az adászteveli iskola egykorú adatainak összeírása. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 34.
1933-1934	Dunántúl reformációja, Dévai Bíró Mátyás élete, házassági bíraskodás, egyházi ének-irodalom, a csepregi kollokívium, magyarok Csehországban, Pilismarót története, Szomód története. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 40-41.
1934-1935	Tudományos egyháztörténetírás, Pathai István püspöksége, Nagy Szent Gergely élete. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 104.
1935-1936	Magyarok Csehországban, a metodizmus, az Őrség reformációja, a belsősomogyi ellenreformáció, a belmisszió 1923-1924-es története. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 66-67.
1936-1937	Tóth Ferenc püspök kiadatlan egyháztörténeti kéziratainak másolása. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 26.
1937-1938	Tóth Ferenc püspök kiadatlan egyháztörténeti kéziratainak másolása. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 64.
1938-1939	Dévai Bíró Mátyás élete, gályarabok szabadulásának története, Új témák: A reformáció

- Magyarországon Karácsony János: Szent Ferenc rendjének története c. munkája nyomán; A magyar protestantizmus története 1711—1781-ig, Conchy Zsigmond munkája alapján; Kocsi Csergő-Bod P.: Kősziklán épült ház ostroma c. munkájának ismertetése; Das Christentum in den ersten drei Jahrhunderten c. munkájából az üldöztetésekre vonatkozó rész fordítása, Szent Ágoston élete a „Vallomások” alapján. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 29-30.
- 1939-1940 A Pápai Református Kollégium nagy tanáregyéniségeinek élete: Vály Ferenc, Mokos Gyula, Heiszler József, Kis Gábor, Kiss János, Antal Gábor, Kerkapoly Károly, Kis József, Thury Etele, Révész Kálmán, Bocsor István, Tóth Dániel, Kotas István és Németh István. Valamint elkészült Kiss Ernő gimnáziumi igazgató műveinek bibliográfiája. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 36.
- 1940-1941 Megbeszéltek témák: a történeti kutatás s a történetírás módszerei, azon belül is főként a helytörténetírás feladatai és az életrajzkészítés. Az egyházkerület régi jegyzőkönyveinek, illetve a kiskomáromi gyülekezet 17. századi anyakönyvének olvasása. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 29.
- 1941-1942 Méliusz Juhász Péter életrajza. A magyar protestáns egyházak helyzete III. Károly korában, a belsősomogyi egyházmegye 18. századi kialakulása. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 43.
- 1942-1943 Egyháztörténeti munkák olvasása és beszámoló. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 39.

IV.2. A teológusok és a tanítóképzés

Jelen alfejezetben a múlt század húszas éveinek végén a teológiai oktatásban megjelenő „kettős képzés” (tanító- és lelkészképzés) történetét vázoljuk fel, s annak hatását a pápai teológiai oktatásra.⁸⁵² Országos kitekintésre csak a legszűkebb mértékben szorítkozunk (csak amennyire feltétlenül szükséges), s elsősorban igyekszünk a dunántúli – elsősorban tehát pápai – eseményekre koncentrálni.

A lelkész-tanítóság megszüntetésére az állam már a dualizmus időszakában is törekedett, ugyanakkor a tanítóhiány miatt ezt az elképzelést nem tudták megvalósítani. A Dunántúli Református Egyházkerületben – nyilvánvalóan történelmi adottságai miatt is – számos igen kis létszámú falusi – gyülekezeti fenntartású – iskola működött, amelyekben a legtöbb esetben a lelkészek végezték a tanítói feladatokat, számukra aztán fáradozásaikért az állam folyósította a tanítói segélyeket.

Az 1920-as évek közepén a kormányzat arra az elhatározásra jutott, hogy a 30 főnél kisebb létszámú iskolákban tanító lelképásztoroktól megvonja az addig kiutalt segélyt.⁸⁵³ Több elképzelés is volt arra nézve, hogy mi legyen ezekkel az egyházi iskolákkal: akár állami vagy községi iskolához csatolás lehetősége is felmerült – tegyük hozzá: a dunántúli egyházkerületben ez 44 iskolát érintett! Az Egyetemes Konvent és az egyházkerületek tárgyalásokba bocsátkoztak a kormányzattal annak érdekében, hogy a tanítóként is működő lelkészek államsegélyét visszakapják, valamint hogy az említett törpeiskolákat valahogy mégis megtarthassák. Az állam abban az esetben hajlott az alkura, ha a tanítói szolgálatot végző lelképásztorok hivatalos tanítói oklevelet szereznek – ennek két lehetséges útja volt: a lelkészképzési (teológiai) tantervet át kellett dolgozni, hogy azok, akik a teológiáról kikerülnek, már tanítói végzettséggel is rendelkezzenek; illetve azok számára, akik már addig is praktizáltak, lehetővé tették a tanítói vizsgára állást.⁸⁵⁴

Természetesen már korábban is volt példa arra, hogy valaki a teológia elvégzése mellett még tanítóképzőt is végez – jó példa erre a későbbi dunántúli püspök, Medgyasszay Vince is.⁸⁵⁵

852 A kérdést érintettem egy előadásomban. Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): A gyülekezeti élet valósága az 1943-as dunántúli lelkészi önéletrajzok tükrében. In: NÉMETH TAMÁS-NÉMETH TAMÁSNÉ SCHÉDL TÍMEA (2023, SZERK.): Isten tulajdonba vett népe, 115-135. A témával részletesebben a tanulmány 118-120 oldalain!

853 Lásd: DR. TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Iskoláink kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 43. évf. 9. szám (1932. február 28.), 33-34. „Mindamellett is iskoláink kérdésében egyelőre még külön probléma törpe iskoláink kérdése, mivel a közoktatási miniszter azon intézkedése, hogy a felekezeti népiskolák tanítói részére nem folyósít többé fizetékigéző államsegélyt, ha a tanulók száma a harmincat el nem éri, néhány kislétszámú iskolánk kapuját már be is zárta volna; amit azzal sikerült elhárítani, hogy exmittált papnövendékek végzik az ilyen helyeken a tanítói teendőket abban az átmeneti időben, amely alatt elegendő számú lelkésztanító nevelkedik.” (33.)

854 TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981): A pápai kollégium története, 393-394.

855 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 622. Siskey Imre egykori balatonudvari lelképásztorról (szül: 1887.) írták, hogy 1951-ig lelképásztorkodott, „és ha kellett, akkor tanított is.” Lásd: Uo. 745. (209. lábjegyzet). Kádár Lajos már arról beszél önéletrajzában, hogy számukra is kötelező volt a népiskolai tanítói oklevél megszerzése az 1890-es esztendőben. Lásd: „Az akkoriban kötelező népiskolai tanítói vizsgálatot 1892.

Az egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a legkisebb iskolákkal kapcsolatosan már 1926-ban gondolkodtak az esetleges lehetőségekről: *„Gyülekezeteink egy részének törpesége kívánatossá teszi, hogy ezekben vagy a lelkész végezze a tanítói teendőket is, vagy mint a leányegyházakban, a tanító végezze a szószéki szolgálatot. Úgy az egyik, mint a másik irányban meg kell tennünk kellő előkészítéssel a lépéseket...”* – olvashatjuk dr. Antal Géza püspök 1926-os püspöki jelentésében.⁸⁵⁶ Antal Gézáról tudjuk, hogy ő már 1925-ben kezdeményezte a lelkésztanítóság felállítását.⁸⁵⁷

De aztán az ügy mintha Dunántúlon egy kicsit „elült” volna, hiszen legközelebb az 1930. szeptemberi egyházkerületi közgyűlésen kerül elő a lelkésztanítóság ügye, ekkor már az Egyetemes Konvent által felterjesztett határozattal kapcsolatban. Az Egyetemes Konvent az iskolaügyi bizottság javaslatára elfogadta a módosított teológiai tantervet, mely a lelkésztanítósághoz kapcsolódó tanítói képesítéshez szükséges volt. A Konvent felhívta az egyházkerületeket, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, nem volna-e megfelelőbb, ha a leendő teológushallgatókat az érettségi vizsgákat követő esztendőben köteleznék a tanítóképző elvégzésére – hiszen így nem kellene a teológiai tanéveket megterhelni még többlet tanegységekkel (illetve egyéb gyakorlatokkal). A másik lehetőségnek a teológiai képzés öt esztendőre bővítése kínálkozott. Úgy tűnik, a pápai teológia tanári kara inkább az utóbbi lehetőség mellett foglalt állást, s beterjesztettek egy öt évfolyamos képzési tervet. *„A főiskolai igazgató-tanács úgy véli, mind a tanítói, mind a lelkészi képzés érdekeit legjobban megvédhetőnek, ha a teológiai tanulmányok öt évre terjesztetnek ki.”* Ezt a tantervet kiadták aztán véleményezésre egy gyakorló lelkipásztorokból álló bizottságnak, akik helyesnek tartották a lelkészképzés öt tanévre bővítését, ugyanakkor a beterjesztett tantervvel nem voltak maradéktalanul megelégedve, ezért azt jegyzőkönyvben kiegészítették. *„Sőt ez a bizottság még a tervezetnél is tovább óhajt menni, több és nagyobb változtatást kíván, hogy hittanhallgatóink bibliásabbak legyenek s már a teológián közelebb hozassanak a gyülekezeti élethez.”* A biblikus tananyag komoly átszabását képzeltek el, de emellett kül- és belmissziós, homiletikai, illetve egyházjogi szemináriumokat is javasoltak a tantervükben.⁸⁵⁸

szeptember 6-án tettem le a nagykőrösi református tanítóképző intézetben.” Uo. 779.

856 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16. Pápa, 12. pont (lásd függelék: Püspöki jelentés, 29. oldala).

857 FEKETE CSABA (1983): Lelkeszképzés. Lelkeszegyesület és ikerszervezetei. In: Studia et Ecclesiastica 5., 437.

858 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1930. szeptember 24-25., Pápa, 73. pont (34-36 oldalak). Bővebben a javaslatokról: *„Kívánatosnak tartja a II. és III. évfolyamokon felvett ó- és újszövetségi bevezetésnek az I. évfolyam tárgyai közé beosztott ó- és újszövetség ismerete c. tárggyal kapcsolatba hozatalát és előadását úgy, hogy e tárgyak keretében alapos Szentírás ismeretre tegyenek szert. Ez az összefoglalás lehetővé teszi, a IV.—V. évfolyamokon a biblia teológia óraszámának kettőre csökkentését. Ugyancsak a Szentírás alaposabb megismerése céljából szükségesnek tartja a bizottság az exegézisek két részre osztását és pedig úgy, hogy a szoros értelemben vett szó- és szövegmagyarázat a magyarra fordított szöveg alapján történjék heti két órán. És hogy minél több bibliai könyvet megismerjenek eredeti nyelven, heti egy órán a Biblia eredeti nyelven való cursiv olvasását, mind az öt évfolyamon. A gyülekezeti életbe való bevezetés végett szükségesnek tartja a lelkigondozás elméletének és a misszióknak (kül- és bel-) behatóbb tárgyalását, továbbá azt, hogy a homiletikai szeminárium mellett tartassék az egyházjoggal kapcsolatban gyülekezeti ügykezelési szeminárium s átalán a gyakorlati tárgyakkal kapcsolatban megfelelő szemináriumok. Végül a helyi gyülekezet lelkipásztorának vezetése*

A közgyűlés a tanterv öt évfolyamosra bővítését, illetve a segédlelkészi év egy esztendőre csökkentését elfogadta, valamint kivették az alapvizsga tárgyak közül a tanítóképzős tárgyakat. A tanterv megreformálására készített előterjesztést pedig a teológiai tanárok figyelmébe ajánlották.

Úgy tűnik, egységes elképzelés, közös állásfoglalás nélkül vágtak bele az egyes egyházkerületek és teológiák a kettős képzésbe. Már az 1929-1930-as tanévre beiktatták azokat a tárgyakat, amelyek a tanítói képesítés elnyeréséhez szükségesek voltak. Az I-II. évfolyamokon heti 1 órás keretben énekelméletet, zenét, neveléstant, test- és élettant, valamint egészségtant tanultak az ifjak, emellett tanultak még alkotmánytant, jogismereteket és közgazdaságtant is. A gyakorlati órák a pápai m. kir. állami tanítóképzőben folytak. Az I. évesek a gyakorlóiskolában vettek részt hospitáláson, a másodévesek „tanítási előkészületet” és próbatanítást végeztek. Minderről így olvasunk az értesítőben: „Az egyetemes konvent 1929 április 9—11. napjain tartott gyűlése 102. jegyzőkönyvi pontja értelmében akadémiánk megtette a szükséges intézkedéseket, hogy az 1929 őszén az I. évre beiratkozott növendékek a tanítói oklevelet is megszerezzhessék. A tanrendben külön órákat állítottunk be az énekelmélet (heti 2 óra) és a zene (heti 2 óra) részére. I. éves papnövendékek hetenként felváltva egész napon át hospitáltak az állami tanítóképző-intézet gyakorló elemi iskolájában és a többi tárgy előadásánál is szem előtt tartottuk a tanítóképesítői vizsga kívánalmait. A zenei képzés hathatós előbbrevitele céljából a fenntartó testület amerikai rendszerű orgona-harmoniumot vásárolt.”⁸⁵⁹

Már ebből a felsorolásból is jól látszik, hogy – ha mellé tesszük a rendes teológiai órákat, akkor – ez a kettős képzés rendkívüli módon megterhelte a hallgatókat. A teológián óraadókként új tanárok jelentek meg, akik a tanítóképzős tárgyakat tanították: Hatvani Lajos, Körmendy Zsigmond és dr. Németh Bálint teológiai óraadók, „*akik megértve a genius loci-t, velünk együtt teljes összhangban, lelkesedéssel végezték megbízatásukat.*”⁸⁶⁰

Az állam tehát ebben a kérdésben sikerrel kényszerítette rá akaratát az egyházra – tette mindezt azért, a közoktatásban részt vevő – tehát így fokozottan „közfeladatot ellátó” – lelkipásztor-tanítók megismerjék az állam által támasztott és preferált oktatási módszereket. Minthogy az egyházkerület teljesítette a kiszabott feltételt, természetesen továbbra is fenntarthatta törpe iskoláit, és kapta számukra az államsegélyt.⁸⁶¹

mellett a hívek látogatása és pastorálása módszerének gyakorlati megismerése kettős turnusokban. A bizottság megszüntetendőnek véli, mint külön tantárgyat a sociológiát s azt az erkölctannal kapcsolatban kívánja előadatni, úgyszintén kívánatosnak véli a valláslelektannak a vallásbölcshészetbe való beolvasztását. A bizottság a theol. tanári karnak azon álláspontját, hogy a tanítóképzői I IV. osztályairól a különbözeti vizsga a negyedik félév végén, az V. osztályú osztályvizsga és képesítő a VI. félév végén, az alapvizsga a hetedik félév szeptemberében, az első lelkész-képesítő vizsgát a tizedik félév abszolválásával tartassék, helyesnek tartja, azzal, hogy az alapvizsga tárgyai közül azok a tárgyak, melyekből a jelöltek tanítóképesítő vizsgálatot tettek, töröltesse és annak hozzáadásával, hogy a teológiai képzésnek öt évfolyamúvá fejlesztése esetében, a segédlelkészi kötelező szolgálati idő a második lelkész-képesítő vizsgálat letehetéséig egy évben állapíttassák meg.”

859 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 18.

860 ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10.

861 TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 393-394.

Trócsányi Dezső teológiai tanár már 1929-ben hosszú cikket írt a lelkésztanítóság kérdéséről. Cikkében felelevenítette a három legfontosabb országos sajtóban megjelenő elképzelést a témában. Imre Sándor szegedi neveléstudományi professzor elképzelése szerint kívánatos lett volna, hogy az érettségizett diák előrehozottan tegye le a tanítóképző 1-4 évfolyamának vizsgáit, majd az 5. évet rendesen hallgassa le és képesítőzzön, s csak utána menjen teológiára. Enyedy Andor elképzelése viszont erdélyi mintát tükrözött, s ő maga azon az állásponton volt, hogy az „alacsonyabb képesítésű tanítót” 1-2 év teológiai képzéssel kellően felvérteznék azzal, hogy levita-szolgálatot végezhesen – amint azonban Trócsányi erre rámutatott, ez sem megfelelő megoldás. A Sárospataki Református Lapokban Farkas István azt fejtegette, hogy a teológia 4 évfolyamának elvégzése után a hallgatók közül az, aki érez magában indíttatást, végezze el a tanítóképzőt és csak utána menjen lelkészképesítő vizsgára. Trócsányi meglátása szerint ez azonban nem oldaná meg a problémát, hiszen felmerül a kérdés, hogy vajon lesznek-e olyan hallgatók, akik vállalják a tanítóképzői tanulmányokat?

Mivel a cikk megírása idején már elkezdődött tanév, ezért röviden beszámolhatott a tapasztalatairól is: *„Állapítsuk meg itt először is, hogy I. éves növendékeink szívesen járnak a gyakorló elemi iskolába a tanításokat hallgatni, jól érzik ott magukat, s a gyerekekkel is szívesen foglalkoznak (ez hoszpitálásom alapján is mondhatom). Valljuk meg továbbá, hogy érdekelt papnövendékeink félnek is egy kissé a leteendő vizsgáktól, az idegen vizsgáló bizottságtól; ez a félelem azonban mindinkább megszűnik, amint az elvégzendő feladattal, a tárgyakkal, a tananyaggal tisztába jönnek.”*⁸⁶² Trócsányi kiemelte: *„Azt is merem állítani, hogy a tanítóképzői tantárgyakkal való foglalkozás nem megy magának a lelkészképzésnek a rovására, bár az az idővesztés, amelyet a sajátképeni lelkésznevelés a kettős készüllet folytán elveszít, mindenesetre nagyon fájdalmas.”*⁸⁶³ Trócsányi féltette a lelkészképzés második felét attól, hogy a kettős képzés miatt esetleg az helyrehozhatatlan károkat szenvedhet. Azt belátta, hogy a magas óraszámok miatt az alapvizsga megszerzése előtti időre nem szoríthatóak be teljesen a tanítóképzői tárgyak (így a képzettség megszerzése sem), mindenesetre nagy előnynek látná a lelkészképzésre nézve, ha az alapvizsga után két teljes tanévet a hallgatók elmélyült teológiai munkával tölthetnének – így támogatta az ötéves teológiai tantervet, de hozzátéve, hogy amennyiben olyan órabeosztás készíthető, mellyel az eddigi négy év alatt teljesíthető mindkét kurzus, az az érintettekre tekintettel még jobb volna.⁸⁶⁴

Az egyes egyházkerületek – úgy tűnik –, mind felküldték saját bizottságaik által megtárgyalt javaslataikat az Egyetemes Konventnek, majd a teológiai tanárok konferenciáján is részletesen foglalkoztak a kérdéssel.

862 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1929): A lelkésztanítóság kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 245.

863 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1929): A lelkésztanítóság kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 245.

864 TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1929): A lelkésztanítóság kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 245-246.

Az Egyetemes Konvent – megismerve az egyházkerületek és a tanári konferencia véleményét, új határozatában arra utasította az egyházkerületeket, hogy püspökeik saját hatáskörükben kezdeményezzenek tárgyalásokat a kultuszminiszterrel a lelkésztanítóság kérdésében oly módon, hogy *„vállalják-e egyenként vagy esetleg egymással társulva annak lehetővé tételét, hogy theologusaink a segédlelkészi vizsga letevése után, a kötelező két segédlelkészi év egyikén, egy vagy több református tanítóképző-intézetben segédlelkészek részére szervezendő külön tanfolyamon – amihez az illetékes kultuszminiszter úr hajlandó hozzájárulni – szerezhessenek tanítói oklevelet?”*⁸⁶⁵

Az egyházkerület azonban – látva saját anyagi helyzetét –, úgy döntött, kitart eddigi gyakorlata mellett, mivel úgy látta, nincs meg a kellő személyi és anyagi feltétel ahhoz, hogy külön tanfolyamokat indítsanak, még úgy sem, hogy esetleg más egyházkerülettel összefogjanak.

Az már az 1932-es püspöki jelentésből derül ki, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyan engedélyezte, hogy református tanítóképzőkben a papnövendékek számára kiegészítő kurzusok tartassanak, de az egyházkerület, saját anyagi erejének ismeretében jobbnak találta, ha az addig működő gyakorlatot folytatják, *„habár papnövendékeinkre a kettős képzés jelentékeny terhet ró is.”*⁸⁶⁶

Valóban, ez a kettős képzés rendkívüli módon megterhelte a tudományos nevelést. Sárospatakon a tanítóképesítő vizsgára álló segédlelkészek kétharmada megbukott a vizsgán, Pápán pedig a különféle elképzelések sem hoztak megnyugtató eredményeket. Dunamelléken 1934-1942 között kötelező, egyéves tanfolyamot szervezett a végzett segédlelkészeknek az egyházkerület. Ebben az időszakban Sárospatakon már újra az egyházi tanítóképző felső osztályába jártak a teológushallgatók. Mindeközben – igazán érdekes módon – Debrecen a fokozódó konventi követelés ellenére sem szervezte meg a tanítóképzői vizsgák letételét a Debrecenben végzettek számára, sőt, inkább középiskolai tanári oklevél megszerzésére ösztönözte a teológushallgatókat. A Konvent és Debrecen elhúzódó vitája végül azzal ért véget, hogy Debrecen a zsinat elé terjesztette a konventi „nemtörvényes” nyomásgyakorlást. Ez idő alatt – és még évek múlva is ez volt a jellemző – a lelkésztanítók nem kapták meg az állami fizetéskiegészítésüket; sőt, volt olyan tanfelügyelő is, aki a bemutatott oklevelet vagy éppen a lelkésztanítóval betöltött állást nem ismerte el, s az illetékes – tisztázó – miniszteri válasz is éveket késett.⁸⁶⁷

Látható, hogy országos szinten még 1934-ben sem sikerült egységes lépéseket tenni, illetőleg a Konvent maga előtt tolta a teológiai képzés öt évfolyamosra bővítésének lehetőségét is. Erről a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain így olvasunk: *„A lelkésztanítói oklevélnek külön tanfolyamon való megszerezhetőre a dunamelléki egyházkerület már ez ősszel Nagykőrösre rendeli a IV. évet*

865 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1931. szeptember 6-8., Pápa, 67. pont (32-33 oldalak).

866 DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1932. szeptember 20-21., Pápa, 10. pont (lásd függelék: Püspöki jelentés, 21. oldala).

867 FEKETE CSABA (1983): Lelkészképzés. Lelkészegyesület és ikerszervezetei. In: Studia et Ecclesiastica 5., 438.

végzett hallgatókat. *A teológiai V. évfolyam bevezetésétől ezidőszertől eltekint a konvent, de az ügyet továbbra is szőnyegen tartja, hogy alkalmas időben megvalósítható legyen.*”⁸⁶⁸

Közben természetesen sokan sikerrel végezték el mind a teológiát, mind a tanítóképzőt, így aztán szolgálatba is állhattak.⁸⁶⁹ Nem kétséges, hogy a képzésre szükség volt. Csak egy példát említve: Poór József – később dunaszerdahelyi lelkész – már III. éves teológushallgatóként, Jakab Áron esperes mellett, a nagypirityi tanítónő (Jakab Elvira) betegsége idején a három alsó évfolyamon végezte a tanítói szolgálatot a piriti iskolában.⁸⁷⁰ Bertalan Ibolya székesfehérvári vallásstanár visszaemlékezése különösen beszédes, s jól szemlélteti a kettős képzés okozta nehézségeket. *„Sajnos, csak nagyon kevés idő jutott a komolyabb elmélyülésre a képzői tantárgyak tanulása mellett. Minden képzői tárgyból kollokválnom, illetve alapvizsgáznom kellett, de tanítói oklevelet mint nő nem kaphattam.*”⁸⁷¹ – az ő esete még nyilvánvalóan azzal is tetézve volt, hogy az ugyanolyan belefektetett munka nem nyerhette el megfelelő jutalmát a hallgató neme miatt (tegyük hozzá, ekkor még a nőket nem is szentelték lelkésszé). Mezei János számára is nehézséget jelentett a teológia mellett a tanítóképző elvégzése, ezért a négy éves teológiai képzést öt esztendő alatt tudta elvégezni.⁸⁷² Böröczky Béla visszaemlékezése igazán szemléletes: *„A teológiai tudományokkal Pápán nem foglalkozhattunk annyit, amennyit kellett volna, a kötelező tanítóképzés miatt. A tanítóképzés a teológiaival egy időben történt. A képzői tárgyak sokasága, valamint a különbséti és az osztályvizsga, majd a képesítő miatt rendes időben nem tudtunk a teológián kollokválni. Egész nyarakat áttanultunk, hogy legalább ősszel pótoljuk a pótolnivalót. Ilyen körülmények között a teológiai önképzésre alig jutott idő.*”⁸⁷³

Pais Sándor barabásszegi (Becsvölgye) lelkész annak az évfolyamnak a tagja volt, amelyik a teológia mellett a tanítóképzői tárgyakat is tanulta. *„A pápai református teológiai akadémiának az anyakönyvébe 1929. szeptember 11-én írták be a nevemet. A mi évfolyamunk kezdte az állami tanítóképzőbe való kijárást is, hogy lelkésztanítói oklevelet szerezzünk. Rengeteg órát kellett*

868 N.N. (1934): Az egyetemes tanügyi bizottság. In: Dunántúli Protestáns Lap, 45. évf. 12. szám (1934. március 25.), 47.

869 Természetesen az alábbi felsorolásban csak azon lelképásztörök nevei szerepelnek, akik írtak erről visszaemlékezéseikben. Lásd: Bóna József székesfehérvári vallásoktató lelkész így emlékezett: *„Közben 1932. június 22-én a Pápai Állami Tanítóképzőben népiskolai tanítói oklevelet szereztem. Erre szükségem is volt, mert 1931 októberétől kezdve (20.) mint a III. évfolyamra beiratkozott teológus a törpeiskolának minősített nagygyimóti iskolában tanítottam, mint Magyarországon az első ilyen lelkésztanító. III. és IV. éves koromban csak kollokválni jártam be a Teológiára.*” Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 458., lásd még: Böröczky Béla, Uo. 463., Bende Gyula Dezső, Uo. 571. (Bende Gyula Dezső Kálozon délutánonként tanított). Papp István későbbi magyarladi lelkész, lásd: Uo. 754. Páti József is, lásd: Uo. 759. Vargha Kálmán, lásd: Uo. 885. Szabó Kálmán Budapesten végzett, így Nagykörösi szerzett lelkész-tanítói végzettséget. Erről így ír: *„Teológiai tanulmányaimat Budapesten végeztem 1930-1934. években, és ott szereztem lelkészi oklevelet 1936. évben jó eredménnyel. Közben részt vettem 1934/35. iskolai évben a nagykörösi református tanítóképző intézetben működő első lelkésztanítóképző tanfolyamon, ahol tanítói oklevelet is szereztem jó eredménnyel. [...] Nagypallra kerültem helyettes lelkész-tanítónak, ahol voltam 1938. február 7-től 1938. augusztus 15-ig.*” Lásd: Uo. 905., Kocsis Sándor, lásd: Uo. 914., Bátky Miklós, lásd: Uo. 936.

870 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 267.

871 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 466.

872 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 745.

873 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 463.

hallgatnunk. [...] Önképzésre vajmi kevés idő jutott. Mégis a kötelező tanulmányokat elvégeztem, s zenéből és énekből is vittem annyira, hogy nem kellett félnem a megbukástól. A sikeres különbözeti és osztályvizsga után a pápai magyar királyi elemi népiskolai tanítóképző intézetben 1932. június 22-én népiskolai tanítói oklevelet kaptam. Soha még úgy meg nem dicsértek vizsgáért, mint az után a képesítői vizsga után. Pedig jó rendű oklevelemben egy elégséges osztályzat is van: zenéből.”⁸⁷⁴

Császár Lajos későbbi kupi lelkész pápakovácsi tanítóskodása idején szerezte meg a tanítói oklevelet, amelyet IV. éves teológushallgatóként elmulasztott. Beszédes, ahogyan az őt meghatározó helyzetről ír: „Még abszolúció előtt kihelyeztettem 1936. június hó 15-én szülőfalum kicsi, azóta, hogy Klebelsberg iskoláját törpévé tette, és jó tanítóját elvette, fokozatosan fogyó, halódó gyülekezetébe: Pápakovácsiba.”⁸⁷⁵ Barsi István a teológiáról kikerülve 3,5 évig Vérteskethelyen végzett lelkészi és tanítói feladatokat – közben pedig készült a második lelkészképesítő vizsgára. Tanítóképzői oklevelét 1936-ban szerezte meg.⁸⁷⁶

Az Egyetemes Konvent végül az 1935-1936-os tanév előtt jóváhagyta a pápai kettős képzés megszüntetését.⁸⁷⁷ Ennek nyomát látjuk a pápai tanári kari jegyzőkönyvekben is.⁸⁷⁸ A kettős képzés nehézségeire lássunk egy jó szemléltető példát: az 1935-1936. tanév második félévének legelején Somogyvári János bejelentést intézett a tanári karhoz, mert belátta, hogy lelkésztanítói elfoglaltsága miatt nem képes indexét rendezni. A tanári kar tudomásul vette a bejelentést, s megállapította, hogy csak akkor tudnak ezzel a kialakult helyzettel érdemben foglalkozni, ha Somogyvári János kérvényezi kollokviumokra bocsátását.⁸⁷⁹

Az eddigiekből is látható, hogy az egyes egyházkerületek közös koncepció nélkül vágtak bele a kettős képzés kivitelezésébe. Hiányzott az összefogás, a közös fellépés, így mindegyik kerület a maga berkein belül igyekezett a lehető legjobb megoldást megtalálni – nem mindig sikerrel. A hallgatókra ez a kettős képzés nagy terhet rótt, s a követelményeknek nem mindig sikerült mindenkinek megfelelni. Az elmélyült teológiai munka is csorbát szenvedett a kötelező tanítóképzői tárgyak tanulása következtében. Érdemes volna külön kutatást szentelni annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon arányban van-e az a nyereség, melyet az egyház törpeiskoláinak

874 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 510-511.

875 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 576.

876 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 903.

877 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1935. május 1-2. Budapest. Az 1935. május 2-i ülés 125. pont (149-150 oldalak). A jegyzőkönyvből kivehető lényeg a következő: amennyiben az 1933-1934-es tanévben, illetve a következő években végző hallgatók tanítói oklevéllel rendelkeznek, akkor abban az esetben megszüntethető Pápan a kettős képzés. A konventi határozat végül az 1933-1934-ben végzetekig kéri kötelezően a tanítói oklevél meglétét. Valószínűleg ez azt jelenti, hogy a kezdeti indulástól fogva 1934-ig végző hallgatók olyan létszámban voltak, amellyel biztosítottak látták a törpeiskolák biztonságos működését.

878 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei (1934-1942). Az 1935. szeptember 18-i gyűlés 16. pontja (45. oldal). „Ig. bejelenti az itteni kettős képzés szüneteltetésére vonatkozó 125/1935. sz. konventi határozatot. T. kar a bejelentést tudomásul veszi s ig. tanács útján az E.K. közgyűlés elé terjeszti.”

879 DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei (1934-1942). Az 1936. február 3-i gyűlés 6. pontja (62. oldal).

fenntartása és az államsegélyek tekintetében kapott azzal a megterhelt képzési rendszerrel, amelynek köszönhetően olyan lelkipásztorok kerültek ki a teológiákról, akik saját bevallásuk szerint sem tudtak kellő módon elmélyülni abban a tudományban, amely napi lelkipásztori szolgálatuk végzéséhez elengedhetetlenül szükséges volt.

* * *

V. A külföldi kapcsolatok

A külföldi kapcsolatok megléte szerves részét képezte a Pápai Református Teológiai Akadémia életének. Ennek főbb pontjait vesszük vizsgálat alá jelen fejezetünkben. Vizsgáljuk a legalapvetőbb formát: a tanárok és diákok külföldi tanulmányútjait, de a külföldi látogatók, a tiszteletbeli tanárok, illetve – csak érintőlegesen – a közegyházi és politikai kapcsolatok vizsgálatára is sor kerül.

Ezen kapcsolatok megléte kölcsönös szellemi- és sok esetben látható: egyoldalú anyagi támogatást is jelentett a dunántúli kicsiny intézmény számára. A teológia mindig számíthatott a külföldi jóakarókra, akik vagy pénzt⁸⁸⁰, vagy teológiai szakkönyveket küldtek Pápára.⁸⁸¹

Ezen kapcsolatok jórészt a teológia tanárainak voltak köszönhetőek, fenntartásukat aktív levelezéssel is biztosították. Egyúttal természetesen igyekeztek bekapcsolni a pápai teológiát (és önmagában az egész Kollégiumot!) a „külföldi vérkeringésbe” is.

Hallgatók, tanárok külföldi tanulmányai

A felsőfokú tanulmányokhoz szervesen hozzátartozott (és hozzátartozik ma is!) a külföldi egyetemeken, főiskolákon való tanulás lehetősége a hallgatók számára.

Hogy ezt megtehessék, legelsősorban *anyagi támogatásra* volt szükség. Pápán – azt mondhatjuk – igen régi hagyománya volt ennek: a Dunántúl első főgondnoka és felesége, Kenessey István és Szondy Zsuzsanna által életre hívott „Kenessey-Szondy alapítvány” (1753) kamataiból

880 Az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház több alkalommal jelentős anyagi támogatást küldött. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 18. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 23. 1942-1943-ban Hollandiából érkezett anyagi segítség: ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 23.

881 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 18. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 23. R.C. Tillinghast new-yorki jóakaró több alkalommal szakkönyveket küldött a teológiának, de Welti Henrikné Baseltől is küldött könyvadományt. Lásd még: ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 23. Az 1943-1944-es tanévben Weltiné és Dr. Weisz Leó: ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 12.

bizonyos százalék külföldre induló hallgatók támogatására szolgált a kezdetektől fogva.⁸⁸² Vizsgált korszakunkban (minthogy ez a jeles alapítvány korszakunk elején inflálódott el⁸⁸³) két alapítvány működött kifejezetten külföldi tanulmányokat segítő céllal. Az egyik a Szalay István martosi lelkész-féle 8400 Koronás alapítványa, melynek éves kamatainak fele, tehát 168 Korona volt e célra fordítható; a másik pedig a Máday Izidorné-féle 10.000 Koronás alapítvány, melynek kamata évi 400 Korona volt. Mindkét alapítvány kamataiból az egyházkerület adományozott a külföldre indulóknak, utóbbit lehetőleg a genfi egyetemre indulóknak adták ki.⁸⁸⁴ Később ez a két említett pápai alapítvány elértéktelenedett, így az 1930-1931-es tanévben már a Lipcsey-alapítvány, illetve az United Presb. Church-alap segítette a külföldi tanulmányokra igyekvő hallgatókat (mindegyik 2-2 hallgatót) összesen 95,3 Pengő összeggel – ezen felül az egyházkerület 3500 Pengővel járult hozzá külföldi tanulmányutakhoz, valamint több magánszemély is adakozott e célra.⁸⁸⁵ Természetesen külföldi hittestvérek is biztosítottak ösztöndíjas tanulási lehetőséget magyar ifjak számára: például a Skót Egyesült Szabad Egyház – melynek a Pápán is jól ismert Dr. J. Macdonald Webster volt a képviselője. A Skót Misszió megbízásából Dr. Nagy Sándor elküldte Pápára is az ösztöndíjról szóló prospektust, valamint levelében jelezte, hogy a pályázatokat a budapesti Skót Misszió címére kell benyújtani 1923. március 25-ig. Az ösztöndíjak az 1923-1924-es tanévre vonatkoztak. A pályázat alapvető feltételei közé tartozott természetesen az angol nyelvtudás, ugyanakkor az ösztöndíj visszavonásához elég feltételt jelentett a hallgató nem megfelelő viselkedése. A pályázóknak angol nyelvű önéletrajzot, valamint orvosi igazolást, s a küldő főiskola igazolását kellett bemutatniuk.⁸⁸⁶ Nem várt nehézséget okozott az ösztöndíjak tekintetében az a körülmény, hogy a református teológusok külföldi állami ösztöndíjait a pályázati kiírás szerint csak az egyetemi fakultásokon végbizonyítványt nyert teológusok igényelhették meg – de ekkor ilyen csak Debrecenben volt, míg a másik három intézet főiskolai rangú volt. Az Országos ösztöndíjtanács megoldása szerint a pályázatokat a végbizonyítvánnyal rendelkező, főiskolán

882 „A 10.000 ftos alapítványnak csak ötös kamatai kerültek kiosztásra. Az iskolamester kapott abból 60 frtot, két klasszikus praeceptor, kiket az öreg diákok közül alkalmatosoknak ítél az eklézsia arra, hogy klasszist tanítsanak, 40 frtot. Ha valamely szegény, de jó reménységű deákok az öreg deákok közé subscribálnak, az ilyeneknek ruházatuknak könnyebben lehető megszerzésekre fizetessék 25 frt. A neutralisták és mendikánsok kaptak 12 frtot, a külföldre menők 20 frtot. Ezenkívül a halála idején való iskola- mestereknek hagyott 50 frtot, a neutrálistáknak 25 frtot, deákoknak 50 frtot, mendikánsoknak 25 frtot. Ép akkor jött az a segítség, amikor legnagyobb volt a szükség, mert ebben az időben kellett kimenni az iskolának és az egyháznak Adásztevelre.” Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF(1931): A Pápai Református Kollégium női pártfogói (I.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 36. szám (1931. szeptember 6.), 155-156.

883 PONGRÁCZ JÓZSEF (1931): A pápai kollégium női pártfogói. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 36. szám (1931. szeptember 6.), 156.

884 Tegyük hozzá, hogy ekkor Dunamelléknek állt hasonló összeg a rendelkezésére, Tiszáninnen és Tiszántúl jóval nagyobb összegekkel tudott gazdálkodni, Erdélynek pedig nem volt külön e célra létrehozott alapítványa – volt azonban több más. Lásd: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1915. május 29. Budapest, 158. pont (227-230 oldalak).

885 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1932. április 27. Budapest, 121. pont (különösen a 117. oldal!). Külföldi ösztöndíjak leginkább Pápán voltak kimutathatóak.

886 DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 54/1923. sz. Dr. Nagy Sándor levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. február 19.

végzett teológusok a debreceni hittudományi fakultáson keresztül nyújtásuk be, s azok első véleményezői is a hittudományi kar legyen. A Konvent ezt a döntést „tudomásul vette”.⁸⁸⁷

Az 1932-1933-as tanévnél olvasunk először arról, hogy a vallás és közoktatási minisztérium 720 pengő úti segílyt osztott ki külföldre menő diákok számára.⁸⁸⁸ Ez később is megtörtént.⁸⁸⁹ A második világháború kitörése után már külföldi vendégek sem nagyon jöttek, ráadásul a diákok kiküldése is megszűnt egy időre. Két hallgató hazautazásának fedezésére a minisztérium 1939-1940-es tanévben 260 Pengőt adományozott.⁸⁹⁰

Az anyagiak rövid ismertetése után egy kiragadott példán keresztül vizsgáljuk meg egy adott egyházmegye külföldi tanulmányokat is folytatott lelkészeinek *arányszámát*. Ha személyes visszaemlékezésből fakadó példákat szeretnénk szemügyre venni, akkor érdemes a 2013-ban megjelent dunántúli lelkészi önéletrajzi kötetet megvizsgálnunk; ugyanakkor annak terjedelme miatt szűkítsük a vizsgálat körét a kötetben szereplő kilenc egyházmegye közül csak a Pápai Református Egyházmegyére, annak 1943-as állapotára! Az egyházmegyében szolgáló 40 lelképásztorból⁸⁹¹ 8 fő írt arról, hogy tanult külföldön is, ami a megyei lelkészállomány 20%-át jelentette.⁸⁹² Azt mondhatjuk, ez igen szép arány.

Nézzük meg az *útirányokat* is:

Helyszín	Hallgató
Amsterdam	Kiss Sándor
Basel	Maller Kálmán, Mohácsy László
Berlin	Trócsányi Dezső, Bognár Károly
Bethel (Bielefeld)	Bognár Károly, Mohácsy László
Bécs	Nádasdy Lajos, Csomasz Dezső

887 Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1930. április 11. Budapest, 267. pont (288. oldal).

888 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 15.

889 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 21.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 87.

890 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 20.

891 37 akkor még élő és 3 néhai lelképásztor adatait vettük figyelembe, akiknek életrajzai megjelentek. Egyúttal jelezzük, hogy a lelkészözvegyek életrajzait nem vettük vizsgálat alá.

892 *Császár Károly* (Padragkút) a párizsi protestáns teológiai fakultáson tanult, *Bognár Károly* (Pápa) rövid Bethel-i (Bielefeld) belmissziói szolgálata után Berlinben, *Trócsányi Dezső* (PRTA) Berlinben majd Marburgban bölcsészettan tanult, *Kiss Sándor* (Pápa) Utrechtben, *Maller Kálmán* (Sopron) Baselben, *Mohácsy László* (Táp) Baselben tanult. Néhai *Csomasz Dezső* Bécsben, *Nádasdy Lajos* (Pápa) pedig a bécsi evangélikus teológiai fakultáson tanult. Persze a teológiai tanárok ideszámításával ez is magasabb százalékos arány volna. Az azonban egészen jól látható, hogy a peregrináció elsősorban német nyelvterület felé történt, s csak nagyon kevesen indultak el akár francia, holland vagy netán angol területek felé (utóbbi felé inkább teológiai tanárok mentek).

Heidelberg	Kiss Sándor
Kampen	Kiss Sándor
Lipcse	Trócsányi Dezső
Marburg	Trócsányi Dezső, Kiss Sándor
Párizs (protestáns teológiai fakultás)	Császár Károly
Utrecht	Kiss Sándor

Már ebből a példából is látható, hogy a peregrináció elsősorban a német és holland nyelvterületek felé történt, s alapvetően kevesen indultak francia nyelvterület irányába.

Néhány jellemző történet: Csomasz Dezső a teológia első három évét Pápán, míg a negyediket Bécsben hallgatta.⁸⁹³ Császár Károly csak nagyon röviden annyit írt külföldi tanulmányairól, hogy több tárgyból is kollokvált.⁸⁹⁴ Bognár Károly feje fölött az állami hatóságok bezárták a betheli teológiát, ezért kénytelen volt Berlinbe átmenni.⁸⁹⁵

Tegyük hozzá azt is, hogy a külföldet megjáró lelkipásztorok sokat profitáltak külföldi tanulmányaikból (– igaz ezen visszaemlékezések között kevés olyan akad, amelyből részletesebb információkat tudhatnánk meg). Maller Kálmán a teológia horizontjának kiszélesedését köszönhette a külföldi tanulmányainak: „*Baselben Gerhard Heinzelmann és Paul Háberlin voltak rám nagyon mély hatással. Az előbbi híd szerepét töltötte be: a század első évtizedeit kitöltő élmény-teológiát a dialektika teológiával kötötte össze.*”⁸⁹⁶

Kiss Sándor már teológiai tanulmányai végeztével, első lelkészképesítő vizsga után ment ki Utrechtbe, ahol három évet töltött. Ez idő alatt az amsterdami, kampeni, marburgi és heidelbergi teológiákon is tanult – főként újszövetségi tanulmányokat folytatva.⁸⁹⁷ Nem elhanyagolható tény, hogy Kiss Sándor újszövetségi tanulmányainak meg lett a gyümölcse itthon is: több kiváló kommentárnak volt szerzője, s később, Pongrácz professzor utódjaként a teológia újszövetséges tanára lehetett annak bezáratásáig.

Nádasdy Lajos már a kikerüléséről és a külföldi élethelyzetéről is ír – ugyanakkor ment ki, mint Kiss Sándor: ő az 1936-1937-es tanév téli szemeszterét töltötte Bécsben, az evangélikus teológiai fakultáson. „*Költségeimet részben magam fedeztem, részben a pápai főiskola, amennyiben 70 pengő segélyt adott, másik részét a bécsi református osztrák egyházközség stipendiumából, a*

893 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 623.

894 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 607.

895 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 614. Bognár Károly 1939. január 29-től volt külföldön, 1940. január 12-ig.

896 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 639.

897 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 621.

*Bohatec József egyetemi tanár 50 schillinges adományából. Lakást és reggelit ingyenesen a bécsi Evangelisches Theologenheimben kaptam.”*⁸⁹⁸

Mohácsy László a különösen hosszúra nyúló kegyeleti évet kihasználva ment ki külföldre „Bázelben három féléven át voltam az egyetem teológiai és jogi karán hallgató. Az 1913. évi nyári szünetidőben három hónapot a Bodelschwing által epileptikus betegek részére alapított vallásos intézményben, a Bielefeld melletti Bételben töltöttem el mint teológus kandidátus, s végeztem ott szeretetmunkát, amiről Pastor Rahn, a kandidátus teológusok akkori vezetője állított ki szép bizonylatot.”⁸⁹⁹ 1914 márciusában tért haza, s foglalta el tápi lelkészi állását.

Néhány gyakorlati megjegyzést azért tegyünk: a lelkészi önéletrajzokat elsősorban gyülekezeti lelkipásztoroktól kérték be, így a teológiai tanároké (egy kivétellel) természetesen hiányzik. Ha a többi pápai teológiai tanárt is ideszámítjuk (Benedek Sándor⁹⁰⁰, Pongrácz József⁹⁰¹, Tóth Lajos⁹⁰², Tóth Endre⁹⁰³, Török István⁹⁰⁴ – utóbbi csak 1941-ig), akkor magasabb százalékos arány mutatkozik a pápai egyházmegyében a külföldi tanulmányok tekintetében. Sőt, a peregrináció célterületeiben is láthatunk némi bővülést: Pongrácz József és Tóth Lajos egyaránt tanult Edinburghban.

Helyszín	Személy
Basel	Tóth Lajos, Benedek Sándor
Berlin	Török István
Bern	Tóth Lajos
Bécs	Benedek Sándor
Edinburgh	Pongrácz József, Tóth Lajos
Marburg	Benedek Sándor, Török István
Münster	Török István
Utrecht	Tóth Endre

898 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 617.

899 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 646.

900 TUNGLI GYULA (1997, FŐSZERK.): Pápai pedagógus lexikon, 19.

901 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „Megtanított bennünket imádkozni”. Pongrácz József: Emlékeim. In: Acta Papensia, 2013/4., 542-549.

902 SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Dr. Tóth Lajos professzor önéletrajza. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VII. évf. 9-12. szám, 24-29.

903 PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor, 49-100.

904 TUNGLI GYULA (1997, FŐSZERK.): Pápai pedagógus lexikon, 123.

Némiképp rendhagyó a később komáromi egyházmegyében – Deákiban – szolgálatot teljesítő Czibor József esete, aki még a losonci teológia megindulása előtt szeretett volna teológiát tanulni. Balogh Elemér püspök közbenjárására Dr. David S. Chairns és James MacDonald Webster urak ösztöndíjat ajánlottak számára Aberdeenbe, amelyet el is nyert. Mielőtt kiutazott, a komáromi egyházmegye előtt görög vizsgát kellett tennie, illetve utazása előtt angolul is tanult. „1924. október 9-én megérkeztem Aberdeenbe, mint az ottani teológia rendes hallgatója. 1927. április 4-én nyertem el a Skót Egyesült Szabad Egyház (United Free Church of Scotland) lelkészi oklevelét. Aberdeenen kívül Edinburghban és Glasgowban is tanultam egy-egy szemesztert. Szociális és népnevelésügyi tanfolyamokon is részt vettem. [...] Az 1928. évi lévai kerületi gyűlésen, különböző vizsgák letétele után, nosztrifikáltattam skót lelkészi okleveletem.”⁹⁰⁵

Ezek a rövidebb-hosszabb visszaemlékezések segítenek kontextusba helyezni az egyébként sokszor száraznak tűnő adatokat a külföldi tanulmányokkal kapcsolatban. Olyan pontokra világíthatnak rá, amelyekről addig kevés ismeretünk volt – segítve ezzel a külföld-járások történetének jobb megértését.

A következőkben vegyük vizsgálat alá a vizsgált időszakban Pápáról külföldi tanulmányokra igyekvő hallgatók számadatait.

Tanév	Létszám		Arány		Forrás
1914-1915.	3		3/56. (5,3%)		ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 25.
1915-1916.	2	6	2/44. (4,54%)	6/44 (13,6%)	ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 62. (Utrecht 1, Basel 2, Bécs 3)
1916-1917.	1		1/50 (2%)		ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 28.
1917-1918.	1		1/52 (1,9%)		ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 68. (Lausanne)
1918-1919.	1	-	1/62. (1,6%)	0/37	ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 6.
1919-1920.	-		/035	/033	ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.
1920-1921.	-		0/40		ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 9.
1921-1922.	2		2/36 (5,5%)	2/39 (5,1%)	ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 13.
1922-1923.	4		4/36	4/38 (10,5%)	ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18-19.

905 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 261.

		(11,1%)		
1923-1924.	3	3/40 (7,5%)		ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 16.
1924-1925.	2	2/45 (4,4%)		ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 21-22.
1925-1926.	4	4/56 (7,1%)		ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 28.
1926-1927.	6	6/53. (11,3%)	6/50. (12%)	ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 48.
1927-1928.	7	7/41. (17,07%)	7/42. (16,6%)	ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 63.
1928-1929.	1	1/36. (2,7%)	1/37. (2,7%)	ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 31.
1929-1930.	1	0/37. (2,7%)	1/36. (2,7%)	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 21-22.
1930-1931.	1	1/46. (2,17%)	1/43. (2,32%)	ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 18-19.
1931-1932.		5/57 (8,7%)	5/56 (8,9%)	ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 21. Amsterdam 1, Dayton 1, Kampen 2, Utrecht 1. (az összesítésnél 1 főt írnak félévenként külföld esetében!)
1932-1933.	8	68 (11,7%)	67 (11,9%)	ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 24. Amsterdam 1, Dayton 1, Edinburgh 1, Kampen 2, Princeton 1, Strassbourgh 1, Utrecht 1.
1933-1934.	4	69 (5,79%)	66 (6,06%)	ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 30. Dayton 1, Kampen 2, Utrecht 1.
1934-1935.	5	61 (8,19%)	63 (7,93%)	ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 95. Kampen 2, St. Andrews 1, Webster Growes 1, Utrecht 1.
1935-1936.	5	59 (8,47%)	56 (8,9%)	ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 57. Utrecht 1, Kampen 2, St.

				Andrews 1, Bécs 1.
1936-1937.	6	48 (12,5%)	40 (15%)	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 17. Strasbourg 2, Utrecht 1, Kampen 1, Bécs 1. Gáti S.?
1937-1938.	4	39 (10,2%)	38 (10,5%)	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 55. Glasgow 1, Utrecht 1, Strasbourg 1, Kampen 1.
1938-1939.	7	42 (16,6%)	54 (12,9%)	ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 21. Utrecht 2, Kampen 1, Amszterdam 1, Strassbourght 1, Belfast 1, Halle 1.
1939-1940.	4 (+2 külf. Szeretettm unka!)	51 (3,9%)	47 (4,2%)	ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 26. Utrecht 2, Kampen 2.
1940-1941.	2 (?)	42 (4,46%)	40 (5%)	ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 20.
1941-1942.	0 (2 ment volna)	31	31	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 32. Kampen 2.
1942-1943.	-	31	29	ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 35.
1943-1944.	-			
1944-1945.	-			
(1945-1946.	-			
1946-1947.	-			
1947-1948.	3	41	41	ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 9. Strasbourg 2, Skócia 1.)

Látható, hogy a pápai teológiáról a vizsgált időszakban (31 tanév adatai 1914-1944 között!) a hallgatói létszámnak átlagosan az 5,78%-a ment külföldre tanulni. Ebből a szempontból a legrosszabb arányokat kétségkívül az 1918-1919-es tanévben találjuk, amikor az első félévben a hallgatók mindössze 1,6%-a ment külföldre tanulni (1 fő a 62 főből! – persze ez érthető az adott

történelmi szituáció okán), a legjobb tanév pedig az 1927-1928-as tanév első féléve volt, amikor a hallgatók 17,07%-a (7 fő a 41-ből) ment külföldre tanulni.

*„Hollandiában tanuló theologusaink kiküldették maguknak a főiskola történetéről és a jubileumról készített diapositiv lemezeket, melyeket Kampenben és Amsterdamban nagy hallgatóság előtt több ízben bemutattak.”*⁹⁰⁶

Átvizsgálva a Dunántúli Református Egyházkerület korszakra vonatkozó szabályrendelet-gyűjteményeit, sajnálatos módon nem találtuk nyomát annak, hogy a külföldön tanuló pápai hallgatókra milyen szabályok vonatkoztak: kellett-e külön Pápán is vizsgázniuk az adott tanév tárgyaiból, vagy esetleg elfogadták a külföldön hallgatott tárgyaikat, s azok kollokvium-eredményét? Az eddig feltárt források azonban azt mutatják, hogy a külföldön tanuló hallgatóknak nem volt könnyű dolga, hiszen külföldi tanulmányai mellett arra is ügyelniük kellett, hogy pápai indexüket rendben tartsák.⁹⁰⁷

Török István javaslatai a külföldi ösztöndíjakkal kapcsolatban

Török István kiemelkedő fontosságúnak tartotta, hogy a diákok külföldi tanulmányútjának koordinálását is megújítsák, hiszen külföldi tanulmányok végzésére a teológushallgatók számára több lehetőség nyílt mint más hallgatók számára. Meglátása szerint nem volt elég hatékony az, ahogyan az ösztöndíjat nyert hallgatók a megkapott lehetőségeikkel éltek.⁹⁰⁸ Török szerette volna, ha a hallgatók alapképzésük során valamely nyugati nyelvben olyan jártasságot szerezzenek, hogy aztán külföldi teológiai munkákat önállóan tudjanak használni. Emellett fontosnak tartotta azt is, hogy a külföldről hazatérő ifjak által megszerzett tudás ne vesszen el, hanem az odakint szerzett impulzusok további kutatásokra ösztönözzék őket. „A lelkeszi továbbképzés” című előadásában így írt erről: „... minden külföldi stipendiumért folyamodó jelentse be, hogy mely speciális kérdés

⁹⁰⁶ ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 24.

⁹⁰⁷ Jó példa erre Márkus Jenő, aki éppen az 1927-1928-as tanévben tanult Baselben. „Erről az időszokról keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy pápai indexét is rendben tartotta – ahogyan erről a teológia anyakönyve is tanúskodik. Egyházi énekből ismételtén „jó” osztályzatot kapott, minden másból azonban jeles érdemjegyet nyert. Harmadéven a hallgatók legnagyobb részt már új csoportbeosztásban – általában a III-IV. évfolyam volt együtt – tanultak. Heti 3 órában görög exegézist tanultak, ezen felül dogmatikát heti 4 órában, apologetikát (heti 2), közgazdaságtant (heti 2), héber exegézist (heti 3), ószövetségi bibliai teológiát (heti 3 óra), egyházjogot (heti 4 óra), belmissziót (heti 2 óra), gyakorlati bibliamagyarázatot (heti 2 óra), magyar egyháztörténetet (heti 3 óra), egészségtant (heti 1 óra), egyházi éneket (heti 1 óra) – a különféle szemináriumokat és nyelvórákat nem számítva.” Lásd: SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): Márkus Jenő a pápai teológián. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VIII. évf. 8-11. szám, 42-43.

⁹⁰⁸ Lásd ehhez: „...hozzávetőleges számítás szerint külföldjáró theologusainknak jó, ha egynegyede eredményes munkát végez. Háromnegyedre pedig nemhogy odakint nem produkál semmit, hanem még hazatérve sem adja semmiféle írásos bizonyosságát annak, hogy külföldön komoly és tervszerű teológiai tanulmányokkal foglalkozott. Félő, hogy külföldi hittestvéreink is felismerik ezt az eredménytelenséget, és megszüntetik támogatásukat, illetve törekvőbb népek fiainak adják a stipendiumokat. Pedig ma még e tekintetben nagy előnyöket élvezünk: nincs még egy életpálya Magyarországon, amely előtt olyan arányban nyílnék meg a külföld kapuja, mint éppen a mi pályánk előtt.” Lásd: TÖRÖK ISTVÁN (1932): A lelkeszi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 43. évf. 51. szám (1932. december 18.), 206.

kidolgozása végett akar külföldre menni s milyen előmunkálatai vannak már azzal a kérdéssel kapcsolatban. Kijutása esetén pedig köteleztessék, hogy havonta küldjön beszámolót itthoni professzorainak arra vonatkozóan, hogy mit olvas, mely professzorokkal folytat megbeszéléseket s a következő hónapra vonatkozóan mi a munkaprogramja s köteleztessék végül arra is, hogy hazatérte után legalább is egy év múlva pontosan kidolgozott tudományos értekezésbe foglalja össze kutatásai eredményét s e tanulmányt egyházkerülete püspökének, illetve az anyaiskolának szolgáltatassa be. Máskülönben a külföldjárás annyit jelent, mint bámészkodás.”⁹⁰⁹

Török 1937-ben még mindig nem látta a külföldet járt hallgatókkal való tervszerűbb foglalkozás meglétét, így valószínűleg ez is motiválta őt abban, hogy a vonatkozó esztendőben a teológiai tanárok Sárospatakon tartott konferenciáján erről a témáról tartson előadást. Ennek előkészítéseként 1936 decemberében levélben kereste meg azokat, akik az elmúlt 10 esztendőben külföldi ösztöndíjon tanultak külföldön. Az elmúlt 10 esztendőben 45 pápai hallgató ment ki külföldre tanulni – Sárospatakról 65, Debrecenből 96 hallgató, Budapest pedig nem adott erről tájékoztatást. Az útirányokra nézve a következő volt elmondható: 13 fő tanult Hollandiában, 7 fő Svájcban, 7 fő Franciaországban, 5 fő Skóciában, 5 fő Ausztriában, 4 fő az Amerikai Egyesült Államokban, 2 fő Németországban, 1 fő Angliában és 1 fő Olaszországban. *„Nincsenek itt számításba véve a hosszabb külföldi tartózkodás esetén tett esetleges helycserék és stipendiumváltoztatások. A külföldi tartózkodás ideje 1/2 évtől 4 évig váltakozott.”⁹¹⁰*

Török professzor a levélben megkeresett egykori stipendistáktól kapott válaszlevelekből vonta le következtetéseit. Sajnálattal állapíthatta meg, hogy viszonylag kevesen végeztek a külföldjárás kiváltságához méltó munkát. Ezek a kevesek pedig főleg azokból kerültek ki, akik itthon már beleásták magukat egy-egy témába, s azt igyekeztek külföldön is elmélyíteni. A 45 főből összesen 33 főnél lehetett több-kevesebb mértékű tudományos érdeklődést megállapítani. Legnagyobb részük biblikus és rendszeres teológiai kérdésekkel foglalkozott, s csak jóval kevesebben foglalkoztak gyakorlati teológiával (3 fő), filozófiával (3 fő), vagy egyháztörténettel (2 fő).⁹¹¹ A külföldön tanult egykori stipendisták közül 2 fő rendelkezett már teológiai magántanári fokozattal, további 2 fő annak megszerzésén fáradozott, teológiai doktorátust szerzett 2 fő, további 3 főnek folyamatban volt doktorátusának megszerzése, baccalaureusi, illetve magisteri fokozatot szerzett Amerikában 3

909 HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei, 308-310. Idézi: TÖRÖK ISTVÁN (1932): A lelkeszi továbbképzés, 206.

910 TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (1.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 48. évf. 13. szám (1937. március 28.), 57.

911 „Eszerint újszövetségi tudományokkal, főképp exegézissel és biblicatheológiai kérdésekkel foglalkoztak kilencen, dogmatikával, illetve dogmatörténettel nyolcán, etikával öten, gyakorlati teológiával, himnológiát és külmisziót is beleértve hárman, filozófiai kérdésekkel hárman, egyháztörténettel ketten. Ószövetségi tudományt és lélektant tanulmányozott egy-egy. A túlnyomó rendszeres teológiai érdeklődésből azonban elhamarkodott dolog volna arra következtetnünk, hogy legalább e tekintetben világszínvonalat értünk el a Dunántúlon.” Lásd: TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (1.), 57.

fő. Ezen felül 9 fő jelentetett meg önálló művet, 3 fő pedig fordításaival igyekezett a Magyarországon elérhető teológiai irodalmat bővíteni.

Mindezek után levonva a következtetést, a következőket fogalmazta meg: *„a mai külföldjárás a régi magyar protestáns a peregrinátus szellemi hagyományainak mögötte marad. A nagy többségnél kétségtelenül hiányzik a tervszerű alkalom- kihasználás, mégpedig mind a tervszerű theologiai kutatás, mind a tervszerű gyakorlati munka- és életmegfigyelés irányában. Nyilván azért, mert a kellő kiválasztás, illetve előkészítés nem volt meg, vagy nem volt a külföldjárás nagy lehetőségeivel arányban álló. Itt a dolognak arról az oldaláról kell beszélnem, ahol minket terhel a felelősség. Általában csupa jeles diák ment ki, s mégis, kivált a tervszerűtlen munkát végzők leveleiből gyakran csendül ki a theologiai tudomány iránti gyanakvás: hangsúlyozzák vagy védelmezik a »gyakorlat« fontosságát az elmélettel szemben, jeléül annak, hogy theologiai oktatásunk sok esetben még külföldet járt jobb diákjainkat sem tudta meggyőzni a theologia szükségességéről.”*⁹¹²

Török professzor a helyzet megoldását a teológiai tudománypolitikában látta. Legfontosabb feladatként azt jelölte meg, hogy fokozottan oda kell figyelni a külföldről hazakerülő, lelkipásztori szolgálatot vállaló segédlelkészekre, hogy megfelelő munkakörnyezetben folytathassák az elmélyült tudományos munkát. Egy másik lehetőség, mely a tanári karok számára jelentene többlet feladatot, hogy összeírják a külföldet járt (vagy nem járt!), a tudomány iránt érdeklődő hallgatókat, s róluk jelentést készítsenek, elküldve neveiket belmissziói egyesületeknek, teológiai lapoknak, hogy közülük válogathassanak konferenciai előadókat, vagy cikkírókat.

Török professzornak az egykori külföldi ösztöndíjas hallgatókkal való levelezéséből kiderül, hogy 8-10 személy gyűjtött külföldi tartózkodása alatt 100-300 kötetes könyvtárt, melynek anyagait olvassa is, de hazatérve már „valutáris” nehézségek miatt nem tudták folytatni a beszerzést. A professzor javaslata szerint a kerületi iratterjesztések útján lehetne segítséget nyújtani ebben a kérdésben. *„Gyakorlati munkában az vette külföldjárásának legnagyobb hasznát, aki odakint tervszerűen vett részt a külföld egyházi életében. Azoknak, akik egyszerűen »látóköriüket« akarták »tágítani«, ez a tágítás, tervszerű munka és megfigyelés, kivonatolás és naplójegyzetkészítés nélkül nem sikerült vagy alig sikerült.”* Záró gondolata szerint a teológiáknak fokozottabb felelősséget kell érezniük a külföldre menő hallgatóikért, oda kellene figyelniük az ő tovább segítségükre, hiszen ha nem így tesznek, s ezek a hallgatók a nem megfelelő szolgálatukban „elparlagiasodnak”, akkor az a teológiák felelősségévé is válik.⁹¹³

Sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy jelenlegi tudomásunk szerint Török István megfogalmazott elképzelései nem kerültek át a teológiák gyakorlatába.

⁹¹² Lásd: TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (1.), 57.

⁹¹³ TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (2.). Dunántúli Protestáns Lap, 48. évf. 14. szám (1937. április 4.), 63-64.

Külföldi látogatók Pápán

A Pápai Református Teológiai Akadémia nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy évről-évre különféle külföldi (egyházi) vendégeket fogadjon. Ezek a vendégek általában előadással is szolgáltak, melyek a jelenlévő teológushallgatók képzésére, horizontjuk kiszélesítésére is alkalmasak voltak.

Vizsgált korszakunkra tekintve elmondhatjuk, hogy nagynevű előadók is szép számmal érkeztek teológiánkra. Most ezekből válogatva igyekszünk képet adni a látogatók személyéről, pozíciójáról, s – ha lehet – a pápai teológiára gyakorolt hatásukról.

Vizsgált korszakunk elején, az első világháború s az azt követő nehézségek sokáig nem tették lehetővé azt, hogy jeles külföldi vendégek érkezzenek Pápára. Első volt a sorban William Beveridge, a budapesti Skót Missziói ideiglenes vezetője, skót lelkipásztor, aki 1921. május 24-én érkezett Pápára Dr. Nagy Sándor, a magyarországi Skót Misszió vezetőjének kíséretében.⁹¹⁴ A vasútállomáson Csizmadia Lajos főiskolai igazgató, valamint az egész teológiai tanári kar és a teológus ifjúság fogadta őket. A látogatás délelőttjén, a magyar egyháztörténet órán Pongrácz József ismertette a magyar-skót kapcsolatokat, kitérve a Skót Misszió munkájára. A délután folyamán a főiskolai könyvtárt tekintették meg a vendégek, este pedig a köztartáson fogyasztották el a vacsorájukat, mely alatt a kántus szerenáddal szolgált. Másnap, 25-én 8:30-as kezdettel a teológián tartottak ünnepséget. Ennek keretei között Beveridge a lelkészi pályára való felkészülésről tartott előadást dr. Nagy Sándor tolmácsolásában. A délután 5 órakor kezdődő vallásos estélyen – melyen a teológusok is szolgáltak – Beveridge a skót egyházi életéről beszélt. Másnap, 26-án pedig a nőnevelő intézetet, valamint a főiskolai régiségtárat tekintették meg. Beveridge ezeken túl részt vett a pápai egyházmegye lelkészértekezletén, illetve egy atlétikai versenyen is. Feljegyezték róla, hogy igen sok jegyzetet készített, melyekből cikkeket készül írni különféle skót lapokba a Pápán tapasztaltakról.⁹¹⁵ Ezen cikke aztán a Skót Egyesült Szabad Egyház hivatalos lapjában „Megújulás” címmel jelent meg, melyben megfogalmazta észrevételeit a magyarországi reformátussággal kapcsolatban.⁹¹⁶

A következő esztendőben (1922 augusztusában) az egyházkerület által tiszteletbeli tanárnak megválasztott Dr. Good mellett Mr. Beoch, az amerikai presbiteriánus egyház belmissziói titkára érkezett Pápára, 1923 januárjában pedig Rev. Alex Ramsay, az egyházak által világbékét munkáló világszövetség európai titkára, valamint Mr. Sartorius, a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek világszövetségének titkára érkezett Pápára Megyercsi Béla kíséretében.⁹¹⁷

914 N.N. (1921): Vegyesek (Beveridge Vilmos). In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 21. szám (1921. május 22), 83.

915 TUDÓSÍTÓ (1921): Skót vendég Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 22. szám (1921. május 29), 85-87.

916 N.N. (1921): Vegyesek (Beveridge Vilmos). In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 44. szám (1921. október 30.), 176.

917 ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 13-14.

Külföldi vendégek azonban kétségkívül a legnagyobb számban a Pápai Református Kollégium 400 éves jubileuma kapcsán, az 1931-es esztendőben érkeztek Pápára.⁹¹⁸

Az 1933-1934-es tanévben B. Welti konzul asszony 1933. szeptember 26-27-án látogatta meg a teológiát. Mellette – akit a főiskola, és a külföldön tanuló pápai diákok patrónusaként mutattak be – Marc Sauter, a genfi protestáns hiteliroda képviselője, valamint W.A. Dekker, a magyarul is beszélő, irodalmunkat ismerő, s azt hazájában megismertető, Scharnegoutum-ból érkező holland lelkipásztor is tiszteletét tette Pápán 1934. április 26-án – utóbbi 42 oldalas tanulmányt írt holland nyelven a Pápai Református Kollégiumról.⁹¹⁹

Amint az alább olvasható, volt példa arra is, hogy egy-egy Pápára érkező külföldi előadó meghallgatására a soproni evangélikus teológia is meghívást kapott. Így volt ez Emil Brunner vagy éppen Karl Barth látogatása idején is. Az 1936-1937-es tanévben pedig a soproniak hívták vissza a pápaiakat, hogy testületileg mindenki (tanárok és hallgatók egyaránt) részesei legyenek Dr. K. Stange göttingeni ny. egyetemi tanár előadásának, melyre 1936. október 22-én került sor Sopronban.⁹²⁰

Az 1938-1939-es tanévben aránylag sokan érkeztek külföldről Pápára rövidebb látogatás erejéig. Először Dr. J. Itjeshorst kampeni ny. teológiai tanár érkezett, aki megtekintette a pápai intézményeket, valamint meglátogatta a felettes hatóságokat is. Utána H.A. Munnik zwollei lelkipásztor érkezett családjával együtt. Mindkettejüknek sokat köszönhetek a külföldön tanuló pápai teológushallgatók – éppen ezért a látogatások alkalmait sokan felhasználták arra, hogy akár személyesen, akár levélben köszöntsék egykori hollandiai jótevőiket. Ugyanebben a tanévben, az őszi félév során C.P. Toureille francia lelkipásztor is előadást tarthatott Pápán. Előadásának témája az ökumenikus mozgalmak voltak, melyet Makay Miklós budapesti vallásoktató lelkipásztor tolmácsolt, majd tavasszal T.Z. Koo, a Keresztyén Diákok Világszövetségének keleti utazótikára tartott beszámolót a kínai keresztyénségről.⁹²¹

A második világháború kitörését követő tanévben (1939-1940) mindössze egyetlen látogató érkezett: Tina Geöbel, aki egykor maga is Molnár Mária misszionáriusnő mellett dolgozott. Geöbel az Admirális-szigeteken végzett missziós munkájáról beszélt a gimnázium és a teológia közössége előtt.⁹²²

Az 1941-1942-es tanévben ezt olvassuk: *„Külföldi kapcsolataink a háború miatt ez évben kizárólag Hollandiára, Németországra és Svájcra szorítkozott. Két növendékünk megkapta Hollandiából a Stipendium Bernardinumot és a kampeni theológiára való felvételt, de egyik sem tudott kiutazni. Tiszteletbeli tanáraink közül Bohatec bécsi, Aalders groningeni, Brouwer, Obbink, Van Rhyn*

918 Lásd az 1931-es jubileumról szóló fejezetet!

919 ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 18. 29.

920 ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 17.

921 ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 17-18.

922 ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 22.

utrechti egyetemi tanárok kerestek fel bennünket üdvözlétükkel. Michaelis berni egyetemi tanár meleg érdeklődést tanúsított az intézetünkben folyó munkásság iránt.”⁹²³

Az 1942-1943-as tanévben a háború miatt csak Hollandiával és Svájjal tudták ápolni kapcsolataikat Pápáról. Többen érdeklődtek a pápai intézmény hogyléte felől, míg voltak, akik könyv-, illetve pénzadományukkal igyekeztek segíteni.⁹²⁴ Ugyanez volt megfigyelhető az 1943-1944-es tanévben is, ugyanakkor e tanévben kiszélesedett a kapcsolati-háló Németország és Finnország felé, mely utóbbi annak is köszönhető volt, hogy Csajági Dezső Pápán végzett segédlelkész éppen Finnországban volt külföldi tanulmányúton. Dr. Alexi Lehtonen tamperei püspök élénken érdeklődött a Pápán folyó evangéliumi munka iránt.⁹²⁵

Az alábbiakban pedig néhány ismertebb látogató pápai útját mutatjuk be részletesebben.

Emil Brunner

Emil Brunner 1935. március 5-én érkezett Pápára.⁹²⁶ Érkezésekor a vasútállomáson a teológia közössége fogadta, majd a professzor Dr. Pongrácz Józsefnél került elszállásolásra. Brunner tiszteletére este a köztartáson vacsorát adtak, melyet szeretetvendégség követett. Már ezen az alkalmon jelen voltak a soproni evangélikus teológia küldöttségének tagjai Dr. Deák János dékán vezetésével: összesen három tanár és 18 hallgató. A szeretetvendégségen a professzor saját teológiai fejlődéséről tartott előadást (de a beszámoló szerint igazán „viharos tetszést” az a körülmény váltott ki az ő esetében, hogy a számos magyar dal meghallgatása után egyszer csak felállt és egy svájci dalt énekelt el a közösségnek). *„Brunner most 45 esztendő és Barth Károly mellett őt tekintik a dialektikai theologia egyik megalapítójának. Hosszabb ideig lelkeszkedett és a gyakorlati lelkipásztori munka közben érlelődött meg benne a gondolat, hogy az evangéliumot a mi korunknak a saját nyelvén kell hirdetni. A divatos racionalizmus és liberalizmus semmiképpen sem elégíti ki a komolyan gondolkozó lelkipásztort. Ezért száll le a Biblia mélységeibe, ezért fordul nagy vágyakozással előbb Luther, majd Kálvin felé.*” – írta róla összefoglaló cikkében Pongrácz József.⁹²⁷ Március 6-i előadása délelőtt 11 órakor kezdődött. Dr. Tóth Endre igazgató ismertette a megjelentek előtt Brunner professzor életútját, aki ezt követően megtartotta *„A református teológia feladata a jelenkorban”* - című előadását, melyet Dr. Török István tolmácsolt a hallgatóságnak. Az előadás szövegét a pápai teológia kiadványai sorában tervezték megjelentetni.⁹²⁸ Brunner a délután

923 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 32.

924 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 23.

925 ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 12.

926 A híradás érkezéséről: N.N. (1935): Külföldi vendég Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 9. szám, 39.

927 PONGRÁ CZ JÓZSEF (1935): Brunner Emil Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 10. szám, 42.

928 A Dunántúli Protestáns Lapban mindenesetre több részletben megjelent, lásd: BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (1.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 13. szám (1935. március 31.), 53.; BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (2.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 14. szám (1935. április 7.), 57-58.; BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (3.). In:

folyamán még előadást tartott az Oxford csoportmozgalom módszereiről, majd vonattal Budapestre távozott. A beszámoló végén Pongrácz József így értékelte Brunner látogatását: „*Pápai itt tartózkodása mélyebbé tette a svájci hittestvérekhez való viszonyunkat és megerősített mindnyájunkat a közös reformátori örökségben, Isten örök Igéjének szeretetében.*”⁹²⁹

Marc Boegner

1936. szeptember 29-én délután 5 órakor tartott előadást Pápán Marc Boegner⁹³⁰ párizsi lelkipásztor, a Fédération Protestante de France elnöke. Boegner szeptember 26-án érkezett Budapestre, s ittléte során valamennyi magyarországi református teológián előadást tartott.⁹³¹ A professzor feleségével együtt vonattal érkezett Pápára, ahol Medgyasszay püspöknél kerültek elszállásolásra. A kiírtaktól némiképp eltérően 17:30-tól tartott előadást a gyülekezeti istentisztelet egyes részeinek egymáshoz való viszonyáról francia nyelven. Az előadást A. Tóth Sándor kollégiumi rajztanár tolmácsolta a hallgatóságnak, akik a város református értelmiségéből és a pápai kollégium népes közösségéből tevődött össze. Este a köztartáson került sor a vacsorára, mely alkalmon Boegner a francia közoktatás helyzetéről beszélt a jelenlévőknek.⁹³²

Karl Barth

Karl Barth svájci teológus, a XX. század egyik legnagyobb hatású protestáns teológusa – magyarországi körútjának utolsó állomásaként – 1936. október 10-én, szombaton érkezett Pápára, ahol „*Népegyház, szabadegyház, hitvalló egyház*” címmel előadást tartott a teológián.⁹³³ Az előadást már hetekkel korábban meghirdették, az egyházkerület lelkipásztorait egyetemesen meghívták, s különösen a Pápa környéki lelkipásztoroknak ajánlották figyelmébe az alkalmat.⁹³⁴ Érkezésének alkalmából a teológiai tanári kar mellett a teológus ifjúság fogadta a pályaudvaron, majd Medgyasszay Vince püspök ebédet adott a tiszteletére. Délután a professzor a pápai református intézményeket és a református templomot tekintette meg, majd délután öt órakor került sor előadására a magyar és svájci lobogóval díszített főiskolai díszteremben. Az alkalom kezdetén

Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 17. szám (1935. április 28.), 77-78.; BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (4.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 18. szám (1935. május 5.), 81-82.

929 PONGRÁ CZ JÓZSEF (1935): Brunner Emil Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 10. szám, 42-43.

930 Marc Boegner párizsi lelkipásztor 1881-ben született Epinal-ban. A párizsi protestáns teológiai fakultáson tanult, majd lelkipásztori szolgálatot vállalt. Tevékenyen részt vett az ökumenikus mozgalmakban. Meglátása szerint a keresztyéneknek közelebb kell kerülniük egymáshoz, ezért szorgalmazta a szorosabb ökumenikus kapcsolatokat. Megfigyelőként részt vett a II. vatikáni zsinat harmadik és negyedik zsinati ülészakán is. 1970-ben hunyt el. Lásd: <https://museeprotestant.org/en/notice/marc-boegner-1881-1970/> [2023. 11.06.]

931 N.N. (1936): Boegner Marc. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 39. szám, 176.

932 N.N. (1936): Boegner Márk. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 40. szám, 181.

933 N.N. (1936): Barth Károly. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 41. szám, 184.

934 N.N. (1936): Barth Károly. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 39. szám, 176.

Trócsányi Dezső igazgató köszöntötte Barth professzort, akinek előadását Vasady Béla debreceni teológiai tanár tolmácsolta a hallgatóságnak. A főiskola díszterme megtelt az érdeklődőkkel, még a soproni evangélikus teológiáról is eljött két professzor: dr. Deák János és dr. Kiss Jenő. Az előadást követően Trócsányi professzor – megköszönve az előadást –, átnyújtotta Barth professzornak a főiskola jubileumi évkönyvét és jubileumi emlékérmét. Este – a professzor kifejezett kérésére – a teológushallgatókkal közösen vacsoráztak a köztartáson. Az alkalmon Barth kétszer is felszólalt, valamint egykori bonni tanítványa, Fáber Kovács Gyula főiskolai szénior köszöntötte a professzort. Barth másnap reggel vonattal hagyta el a várost s egyből Svájcba utazott haza. Tervben volt, hogy Budapesten, Debrecenben, Erdélyben, Pápán és Sárospatakon megtartott előadásait egy önálló kötetben is kiadják⁹³⁵, de úgy tűnik, Révész Imrével közös kiadványként jelent meg Barth egyik magyarországi előadása az Igazság és Élet című lapban.⁹³⁶

Tiszteletbeli tanárok Pápán

A pápai teológia főiskolai rangú intézmény volt, így önálló doktoravatási joggal nem bírt – nem adományozhatott tehát tiszteletbeli doktori címeket nagynevű külföldi támogatóknak, vagy éppen tudós lelkipásztoroknak-professzoroknak.

A pápai teológia a megbecsülés egy másik formáját választotta: tiszteletbeli tanári cím adományozását kezdeményezte az egyházkerületnél, hogy azok a külföldi személyek, akik sokat tettek a magyar reformátusságért, ezen belül is a dunántúli főiskoláért, tiszteletbeli teológiai tanári címet kaphassanak. Ez a gyakorlat Sárospatakon nem, de Budapesten szintén megfigyelhető volt.⁹³⁷

Legelső volt a sorban Dr. F.F. Good, amerikai református teológiai tanár, egyháztörténész, aki az 1922-1923-as tanévben a pápai teológia tiszteletbeli tanári címével tüntettek ki.⁹³⁸ Ő 1922 augusztusában érkezett rövid látogatás erejéig Páparára.⁹³⁹ Az ő nevét ugyanakkor nem tüntették fel az évről-évre kiadott értesítőkben – amint a később kinevezettek esetében ezt láthatjuk.

935 N.N. (1936): Barth Károly Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 42. szám, 192. Lásd még: N.N. (1936): Barth Károly magyarországi és erdélyi előadásai. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 49. szám, 230.

936 Barth Károly-Révész Imre: *Az egyház jelene és jövője*. Igazság és Élet füzetek 9. Debrecen. 1937. 9. Hivatkozik rá: FEKETE KÁROLY (É.N.): Karl Barth és a magyarországi gyakorlati teológia. In: https://regi.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_barth_magyaryakth.pdf [2023.11.06.] → 6. lábjegyzet!

937 LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005., 401. Budapesten még tiszteletbeli igazgatót is választottak! (J.W. Webstert)

938 Németh István püspök így írt püspöki jelentésében: „*Rokonszenvét, úgy érzem, méltó volna viszonzni s ez által őt még szorosabban csatolni theol. akadémiánkhoz, kerületünkhöz. Arra kérem tehát a főtiszt, s nmélt. egyházker. közgyűlést, kegyeskedjék megválasztani Good tanár urat theol. akadémiánk tiszteletbeli professzorává s felhatalmazni az elnökséget, hogy ezt a kerületi határozatot, diszes oklevél kapcsán közölhesse Good tanár úrral.*” Lásd: Püspöki jelentés (13. pont) 14. oldala. Ezen felül lásd Uo.: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1922. október 18. Pápa, 28. pont (18-19 oldalak).

939 ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 13-14.

Ezt követően sokáig nem hallunk újabb kinevezésekről. A következő nagy lökést a Pápai Református Kollégium 400 éves jubileuma szolgáltatta a teológiának. Erről tanúskodik az alábbi egyházkerületi határozat, mely 1931. szeptember 6-án született:

„Olvastatott a főiskolai igazgató-tanács határozati javaslata, hogy a főiskola 400 éves jubileumának alkalmából részint tudományos munkásságuk elismeréséül, részint a magyar református egyház és ebben pápai főiskolánk ügyei iránt tanúsított meleg rokonszenvéért válassza meg a theol. akadémia tiszteletbeli, tanárává Aalders W. J. groningeni, Bohatec J. bécsi, Bouwmann H. kampeni, Hoekstra T. kampeni, Brouwer A. M. utrechti, Obbink H. T. utrechti egyetemi tanárokat, Webster J. M.-t, a skót egyház titkárát és White J. H.-t⁹⁴⁰, az Egyesült Presbiteriánus Egyház titkárát.

Egyházkerületi közgyűlés a javaslatba hozott külföldi professzorokat és egyházi vezető férfiakat egyhangú felkiáltással a pápai ref. theologiai akadémia tiszteletbeli tanáraivá megválasztja, s az erről szóló jegyzőkönyvi kivonatnak anyanyelvükön való kiadását és részükre megküldését elrendeli.”⁹⁴¹

Láthatjuk, hogy az alábbi határozat a díjazottak tudományos munkájának elismerését is jelentette, valamint a magyar reformátusság, s benne a pápai kollégium iránt érzett tevékeny szeretet megmutatkozása okán született. Látható az is, hogy a korabeli református tájékozódás célpontjait kereste és találta meg a díjazottakban a pápai teológia: jórészt holland, kisebbrészt bécsi, skót és amerikai teológiai tanárokat, lekipásztorokat díjaztak, akik ezt a címet jóleső érzéssel vehették tudomásul, ugyanakkor ez számottevő feladattal nem járt számukra. A tiszteletbeli tanárokká választott professzoroknak egy székfoglaló előadást kellett megtartaniuk – innentől fogva pedig a minden esztendőben kiadott főiskolai értesítőben első helyen jegyezték be őket a teológia tanári karának soraiba.⁹⁴² Ez a lépés a teológia részéről azért is jónak bizonyult, mert egyrészt tovább erősítette a jó kapcsolatot neves külföldi professzorokon keresztül az egyébként ösztöndíjas célállomás-egyetemek tekintetében, valamint még erősebben „feltette a térképre” ezt az akkor 400 éves múltra visszatekintő, sok nehézséggel terhelt múltú, mégis fontos – ugyanakkor kicsiny – intézményt. Ez a lépés tehát nem csupán a pápai teológia nemzetközi elismertségét segíthette, de a külföldi tanulmányokat folytatni kívánó pápai diákok számára is barátságosabb fogadtatást, szélesebbre tárt kapukat eredményezett. *Ugyanakkor visszafelé ez a gyakorlat nem működött: nincs tudomásunk arról, hogy teológiai tanárok közül bárkit is valamely külföldi egyetem vagy főiskola tiszteletbeli tanárává választottak volna, sőt, külföldi hallgatók sem érkeztek Pápára.*

940 Pongrácz József az 1936-ban megjelent munkáját, „Az Apostolok cselekedetinek magyarázatát” White professzornak ajánlotta. Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF (1936): Az Apostolok cselekedetinek magyarázata. (Theologiai Kézikönyvek 5.), Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

941 DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1931. szeptember 6-8. Pápa, 10. pont (8-9 oldalak).

942 Lásd rögtön a jubileumi esztendő kapcsán: ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 22.

Bohatec József bécsi teológiai professzor – aki legközelebb volt Pápához a tiszteletbeli tanárok között – 1932. április 12-én Pápara látogatott feleségével együtt, majd megtartotta székfoglaló előadását „*Kálvin művelődéstörténeti jelentősége*”- címmel, mely Trócsányi Dezső fordításában nemsokára a teológia kiadványai között meg is jelent.⁹⁴³ Bohatec professzor – valószínűleg a földrajzi közelség okán is – több alkalommal megjelent Pápán a későbbiekben is, illetve ha jönni nem tudott, levélben érdeklődött.⁹⁴⁴

Az 1931-ben megválasztott tiszteletbeli tanárok közül Dr. Harm Bouwmann a következő tanév folyamán elhunyt. Életében ő maga is sokat tett a pápai teológushallgatókért: „*Az ő ösztönzésére a holland szigorú református egyház évről-évre négy magyar theologust látott el tanulmányi ösztöndíjjal az amsterdami theol. fakultáson és a kampemi főiskolán, s a négy közül legalább kettő már évek óta Pápáról ment ki.*”⁹⁴⁵ Bouwmannt 1932. február 13-án temették Kampenben, sírját négy magyar ösztöndíjas diák állta körül.

Még az 1932-es esztendőben választották tiszteletbeli tanárrá a genfi Dr. Keller Adolfot, az Európai Protestáns Segélyiroda és a Keresztyén Társadalomtudományi Intézet igazgatóját⁹⁴⁶, aki 1933. május 9-én jelent meg Pápán, s elfogadva a tiszteletbeli tanári címet, megtartotta székfoglaló előadását, melynek címe „*Az ökumenikus mozgalom, mint teológiai probléma*” volt. Keller professzort Dr. Antal Géza püspök az előadást követően iktatta be tiszteletbeli professzori tisztsébe.⁹⁴⁷

Az 1931-ben kitüntetettek közül Webster J. MacDonald 1934. november 7-én került beiktatásra Pápán, székfoglaló előadását („*Magyarországi Szent Margit skót királyné*”) az 1934-1935-ös tanév Értesítőjében magyar nyelven közreadták.⁹⁴⁸

Az 1935-1936-os tanév folyamán hunyt el Dr. T. Hoekstra, akinek a helyére Dr. M. van Rhyn egyháztörténész tiszteletbeli tanárrá választását javasolta a tanári kar a közgyűlésnek.⁹⁴⁹ (Ez a körülmény mintha létszám-korlátozásra utalna!) Az 1936. évi őszi közgyűlés a megválasztást megerősítette, így a tanári kar ez ügyben fel is kereshette a professzort, aki örömmel fogadta e kitüntetést. „*várjuk körünkbe, remélve, hogy a személyes ismeretség még inkább elmélyíti új kartársunkban a hazánk és egyházunk iránt érzett rokonszenvet, s ő aki Utrechtben tanuló diákjainknak eddig is melegszívű pártfogója volt, még többet tesz majd diákjaink támogatásáért.*”⁹⁵⁰

943 ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 18.; ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 27.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 34.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 97.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 60.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 19-20.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 58.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 24.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 28-29.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 20.; ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 35.; ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 31.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15.; ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 9.

944 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 55.

945 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 20.

946 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 27.

947 ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 20.

948 ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 56-66.

949 ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 55.

950 ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 14.

Időközben, június 16-án Obbink professzor – a Stipendium Bernardinum gondnoka – is Pápára érkezett, hogy megtartsa székfoglaló értekezését a prófétaságról.⁹⁵¹

Obbink érkezése után néhány év csend következett. A második világháború kitörését követően a tiszteletbeli tanárok már nem jöhettek el Pápára, így többen közülük levélben érdeklődtek a pápaiak felől. Az 1941-1942-es tanévben hallunk újra a tiszteletbeli tanárokról: ekkor hunyt el ugyanis Dr. Webster J. MacDonald professzor, akiről így emlékeztek meg: „*A tanári családok élelmiszereket, az ifjúság ruházatát, a teológiai internátusalapunk 5600 pengő adományát, könyvtárunk értékes könyveket kapott közvetítésével. A hazájában tanult pápai diákok szeretettel emlékeznek nemeslelkű egyéniségére és sokszor megtapasztalt atyai támogatására.*”⁹⁵²

Közegyházi, vagy politikai jellegű külföldi kapcsolatok

A pápai teológia tanári karának tagjai tanulmányaik, kutatásaik során kialakított külföldi kapcsolatait teljes mértékben feltárni igen nehéz – sőt, talán lehetetlen – feladat. Ezek a kapcsolatok azonban nem csupán a teológiai oktatással voltak kapcsolatosak, bőven voltak olyanok is, amelyek inkább politikai, vagy közegyházi színezetűek voltak. Az ezekkel való részletesebb foglalkozást éppen témánk (oktatástörténet!) nem engedi meg, azonban a pápai teológiai oktatásra is hatással lévő „külföldi propagandaút” történetét mégis szeretnénk röviden, a külföldi kapcsolatok széles horizontjának szemléltetése céljából ismertetni.

Az első világháborút követően a magyarországi történelmi egyházak – kapcsolataik révén – megpróbálták béke-előkészítő munkálatokat végezni. Általában olyan személyeket választottak küldötteknek, akik az adott ország egyetemén tanultak, abban a reményben, hogy megkérhetik volt professzoraikat, hogy járjanak közben ügyükben a magyar békefeltételek enyhítése érdekében. A református egyház részéről már 1917-ben elkezdődött ez a munka, ekkor Baltazár Dezső svájci és holland kapcsolatokat mozgósított egy megegyezéssel béke kieszközlése érdekében. Munkálkodása azonban – nagyobb hatalmak érdekei miatt – nem jár sikerrel. 1918 őszén azonban már a Protestáns Egyházi és Iskolai lapok is tudósítottak bizonyos propaganda-küldöttségekről, melyek között ott találjuk a pápai teológiai tanárokat is.⁹⁵³

Minthogy a tanári karból dr. Antal Géza, Pongrácz József és dr. Vass Vince, valamint Miklós Ödön vállalkoztak a **külföldi propaganda-útra**, ezért hazatérésükig az Akadémián csak két rendes tanerő maradt – Csizmadia Lajos és Czeglédy Sándor. Bár nincs kiemelve, de az értesítőből tudjuk, hogy ők ketten, valamint lic. Rácz Kálmán gimnáziumi vallástanár és dr. Trócsányi Dezső gimnáziumi

951 ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 15.

952 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 30.

953 BÉRES L. ATTILA (2020): Trianon és a magyar protestáns sajtó. In: THEOLÓGIAI SZEMLE LXIII. évf. 2. szám (2020/2), 125.

tanár helyettesítették a szabadságon lévők óráit.⁹⁵⁴ A tanári kar fent nevezett tagjai, akiket protestáns propaganda céljaira Hollandiába (dr. Antal Géza és Pongrácz József) és Svájcba (dr. Vass Vince) kiküldtek, 1918. november 19-től 1919. január 22-ig voltak szabadságon.⁹⁵⁵

A kiküldött tanárok, lelkészek bíztak abban, hogy a „hitrokonok” segítő támogatása talán kedvezőbb irányba változtatja a békefeltételeket. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a román diplomácia meglehetősen jól és erősen működött, éppen ezért a protestáns propaganda küldöttségek nem mindenütt jártak sikerrel.⁹⁵⁶

A pápai delegáció tagjai azonban jó hírekkel térhettek haza január elején: Dr. Antal Géza felelevenítette előkelő kapcsolatait Hágában, Amszterdamban és Utrechtben, nagyarányú tevékenységet kifejtve a magyarság érdekében. Dr. Vass Vince pedig főleg Genfben és Bernben tartózkodva, társával együtt francia nyelvű memorandumot készített, melyet az „illetékes tényezőnek” eljuttattak. Az Angliába szánt delegátusok nem tudtak útlevelet szerezni, így ők maguk is Hollandiában kényszerültek maradni. Mindenesetre megmozgattak minden követ annak érdekében, hogy a románok jelentette veszélyt feltáró memoranduma Lloyd George kezébe eljusson. *„Látjuk-e mindennek hasznát, ki tudná megmondani. Megnyugvásunkra szolgáljon az, hogy minden lehető ez úton is megkíséreltetett.”*⁹⁵⁷ A külföldi delegáció tagjai hazaérkezvén jó híreket hoztak: Svájcban és Hollandiában bizottságok alakultak a magyar protestantizmus védelmére.⁹⁵⁸

Összefoglalva: a pápai teológia kiterjedt külföldi kapcsolatai révén jó viszonyt ápolt a francia, holland, amerikai, skót és német területek protestáns egyházaival. Ezek a látogatások, esetleges támogatások alapvetően a pápai teológia számára voltak nélkülözhetetlenek – ugyanakkor a teológia mégsem pusztán e célból tartotta fenn ezeket a kapcsolatokat, hanem azért, hogy azzal többek között hallgatóinak külföldi tanulmányait, neves külföldi egyetemre jutását kieszközölje. Ezek a kapcsolatok – melyeket jórészt a tanári kar ápolt és szélesített ki – a hallgatók javára szolgáltak, így pedig közvetve később a dunántúli gyülekezetekre is hatással voltak.

* * *

954 N.N. (1918): Vegyes. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 51. szám (1918. december 22.), 226.

955 ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 4. Németh István (1920): Püspöki jelentés. In: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlései jegyzőkönyve, 1920. szeptember 22. Pápa., 22-23 oldalak.

956 BÉRES L. ATTILA (2020): Trianon és a magyar protestáns sajtó. In: THEOLÓGIAI SZEMLE LXIII. évf. 2. szám (2020/2), 125. Amikor például a magyar evangélikus egyház előterjesztése megékeztett Norvégiába, a románok elérték, hogy az egyébként semleges norvég király kiadjon egy nyilatkozatot arra vonatkozóan, hogy jogosnak ismeri el a románok Erdélyre vonatkozó igényét. Ugyanez volt a megítélés Angliában is. Többen, akik propaganda céllal Hollandiába érkeztek, azt tapasztalták, hogy Angliába már nem kapnak beutazási engedélyt. Victor János egy volt professzorával – aki akkorra már püspök lett – telefonon tudott egyeztetni, s ez a professzora arról tájékoztatta, hogy ha netán ki is tudná eszközölni a küldöttség számára a beutazást, a közvélemény rögtön ellene fordulna, amiért a magyar küldöttséget fogadja.

957 N.N. (1919): Vegyes (Az a külföldi delegáció). In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 4. szám (1919. január 26), 30.

958 N.N. (1919): Vegyes (Protestáns küldötteink visszaérkezése). In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 5. szám (1919. február 1), 39.

Exkurzus: A Kollégium a második világháború alatt

A Pápai Református Kollégiumban az 1941-1942-es tanévtől kezdve az iskolai munkára a háború erőteljesen rányomta a bélyegét. A tanítás-tanulás rovására egyre nagyobb számban megnövekedett a leventeoktatás, mellette rendszeressé váltak a légoltalmi előadások, illetve gyakorlatok. A téli hónapokban úgynevezett „szénszünetek” nehezítették a tananyag átadását.⁹⁵⁹

Pongrácz József teológiai igazgató még így írt: *„A most bezáruló iskolai év folyamán többször ért bennünket szomorúság, de volt sok öröm is. [...] Volt diákjaink közül sokan küzdenek kint a harcmezőn, többen már hősi halált haltak. Gimnáziumi tanáraink közül hármat rövidebb-hosszabb ideig katonai szolgálatra hívtak be. Bízunk Istenben, aki hordozott bennünket sasszárnyakon az ezer esztendő alatt. Multunk feljogosít bennünket arra az erős meggyőződésre, hogy Istennek szüksége van a magyar népre az ezeréves határok között és győzelemmel áldja meg vitézül harcoló katonáinkat.”*⁹⁶⁰

Beszélt a mögöttük lévő időszak nagy építkezéseiről, melynek köszönhetően kibővült a kollégiumi főépület, így nem csak a gimnázium, de a teológia is új termeket kapott.⁹⁶¹

Kenéz Ferenc írja visszaemlékezésében, hogy a „pápai szellem” sokáig óvta a világháború alatt a teológus ifjúságot. A tanárok nem politizáltak a hallgatókkal, mert egész egyszerűen nem tartották feladatuknak.⁹⁶²

Az 1942-1943-as tanév még viszonylagos nyugalommal telt, így Pongrácz József tanévzáró beszédében hálát adhatott azért, hogy Isten segítségével a háborús viszonyos között is elvégezhették a kijelölt feladatukat.⁹⁶³

A gimnáziumi tanárok egy részét elvitték katonának, s voltak, akik közülük nem is tértek vissza. Az 1943-1944-es tanévben a VKM rendelete alapján az iskolai év csupán 1943. november 3-án kezdődött el, s már 1944. április 1-jén, a német csapatok bevonulását követően véget is ért. Időközben felszerelték a légoltalmi központ útmutatásai alapján a riadócsengőket az épületre, s a nagyjából 800 főt számláló diákság a már begyakorolt módon vonult a kijelölt óvóhelyekre.⁹⁶⁴

Az 1943-1944-es tanévben a teológiai tanév első féléve még rendben lezajlott, a második félévet is a szokott rend szerint kezdhették meg, de a tanév országos korábbi bezárása miatt a félév végi kollokviumokat április 18-május 12 között tartották.⁹⁶⁵

959 PÖLÖSKEI FERENC (1981): A Kollégium a Kiegyezés után. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története, 412.

960 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 19-20.

961 ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 20.

962 KENÉZ FERENC (2011): „Aki soha nem kellett...”, 21.

963 ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 17.

964 PÖLÖSKEI FERENC (1981): A Kollégium a Kiegyezés után. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története, 412-413.

965 ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 10.

A szombathelyi hadtestparancsnokság aztán 1944. június 10-én hadikórház céljaira lefoglalta az iskolát. Az iskola felszerelésének egy részét az Ótemplomba szállították, a gimnáziumi tagozat, illetve a nemrég megnyílt kereskedelmi iskola⁹⁶⁶ a Nőnevelő Intézet épületébe költözött. A háborús helyzet fokozódása miatt azonban 1944 őszén a Nőnevelő („Nátus”) épületében a diákságnak csupán töredéke jelent meg. 1944. október 15-én kezdődött a fasizmus szörnyűséges időszaka, s bár az 1981-es kollégiumtörténet nem tudja számszerűsíteni az áldozatokat⁹⁶⁷, mi ismerünk teológiánkról való áldozatot, Dr. Erőd Jánost, aki gyöngyösi, doktori címmel rendelkező matematika tanár volt. Áttért, hívő keresztyénként élt, eljött a teológiára tanulni, s az elmondások alapján teológiai tanár szeretett volna lenni. Eljegyzett egy pápai keresztyén lányt, s már az esküvőre készültek. Végül mindketten tragikus módon hunytak el. *„Trócsányinak kellett Erőd Jánost azonosítani. Azt mondta, rettenetes volt. Húscsajfát verték, alig lehetett felismerni.”* – írja Kenéz Ferenc, aki 1939-ben kezdte meg pápai teológiai tanulmányait.⁹⁶⁸

Pápa városa, s benne az iskola 1945 márciusának végén szabadult fel a fasiszta uralom alól. A Kollégium épületeiben felbecsülhetetlen károk keletkeztek, több szertár és kisebb könyvtár, gyűjteményegység megsemmisült vagy végzetes károkat szenvedett, a Főiskolai Könyvtárt is hatalmas veszteség érte.⁹⁶⁹

Az iskola újjáépítésében jóformán aztán az egész város részt vett. A legnagyobb károkat a Nőnevelő Intézet épülete szenvedte el, ezért a leánylíceum és a tanítóképző a kollégiumi főépületben folytatta a munkáját.⁹⁷⁰ A Kollégium, s benne a teológia talpra állását a következő esztendőekben különféle adományokkal is segítették, miközben a teljes helyreállítás folyamatát kisebb-nagyobb betörések, lopások zavarták.⁹⁷¹

Látható, hogy a pápai teológián a világháború nehéz, illetőleg egyre nehezedő viszonyai között is igyekeztek olyan nyugodt környezetet biztosítani a diákok-hallgatók számára, hogy

966 A kereskedelmi iskolát az egyházközség 1939-1940-es tanévben nyitotta meg, első növendékei az 1942-1943-as tanévben tettek érettségit. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 7.

967 PÖLÖSKEI FERENC (1981): A Kollégium a Kiegyezés után. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története, 412-413.

968 KENÉZ FERENC (2012): „Aki soha nem kellett...”, 21-22.

969 A könyvtár nagyjából 25%-os kárt szenvedett. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1945-1946, 6-7. A következő tanévi értesítőben már arról értesülünk, hogy a helyi diákok a nyári szünet alatt nagy buzgósággal segítettek a könyvtár szétszóródott anyagának összegyűjtésében. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1946-1947, 11.14. A könyvtárban olyan fejtelenség uralkodott, hogy még az 1947-1948-as tanév végére sem végeztek annak rendezésével, a károk pontos felmérésével. A rendezetlenség ellenére ugyanakkor már látogatója is volt a könyvtárnak. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 19.20.24.27.163.

970 Pölöskei Ferenc (1981): A Kollégium a Kiegyezés után. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története, 414-415.

971 DREKK 0.1795.91. Benedek Sándor levele Tóth Lajoshoz. 1946. július 5. A katonaság a körülbelül 30 métermázsas adomány részére Budapestről biztosított vasúti kocsit Pápaiig. Az adomány főként amerikai ruhákból, bakancsokból és könyvekből állott. Levelében azt kérte Tóth Lajostól, hogy csomagoljon össze mindent, ami a Dunántúli Egyházközségé, vagy a Főiskoláé, s lássa el azon csomagokat papírlap bélyegzővel, hogy pecsételni lehessen, valamint kérte, legyen ott a berakodásnál, s leltárt is készítsen. Benedek azonban nem csupán jó hírt tudott mondani: sorozatos betörések zavarták meg a Főiskola nyugalma. A teológiai igazgató szobájából (mely a tanári

tanulmányaikat a körülményekhez képest nyugodtan végezhessek. A „pápai szellem” tehát, ameddig csak lehetett, védőhálót tudott biztosítani az oltalma alatt lévők számára.

* * *

Exkurzus: A Pápai Református Teológiai Akadémia beágyazódása a Dunántúli Református Egyházkerületbe az 1943-as dunántúli lelkészönéletrajzok tükrében⁹⁷²

Bevezetés

Fontos – ugyanakkor eddig nem kutatott kérdés – a Pápai Református Teológiai Akadémia beágyazódása a Dunántúli Református Egyházkerületbe az 1943-as lelkészi önéletrajzok tükrében. A téma fel nem tártsága okán szükséges volt, hogy az alapkutatásokat elvégezzük, s ehhez Kránitz Zsolt munkájára, *„A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943)*” című műre támaszkodtunk.

Arányszámok

Most, amikor szeretett pápai teológiánk újraindításának 25. évfordulóját ünnepeljük, akaratlanul is felvetődik bennünk a kérdés: vajon a mögöttünk lévő időszakban hány lelkipásztort adhatott Pápa a Dunántúlnak, illetve tágabb körben a Magyarországi Református Egyháznak?

Nyilvánvaló, hogy nem lehet összevetni egy 25 éve újraindult (s előtte 47 évig kényszerűen szünetelő!) intézmény öregdiák-anyagát egy olyanéval, amelynek legutóbbi talpra állása 150 évvel korábban történt meg; ugyanakkor mégis elgondolkodtató a kérdés: vajon mikor jutunk el odáig, hogy egyházkerületünkben újra hasonló arányszámokról beszélhessünk, mint 1943-ban?

Az 1943-as lelkészi önéletrajzok kutatása, teljes információ-feldolgozása még előttünk álló feladat.

Ugyanakkor lényeges, hogy megvizsgáljuk: az egyes egyházmegyékben, illetve a teljes

szoba is volt egyben) értéktárgyakat loptak, a kereskedelmi iskolai igazgatói irodájába is behatoltak ismeretlenek, és elvittek több üvegtáblát. A gyanú szerint az elkövető belső ember lehetett, mert Benedek bedeszkáztatta a főkapu ablakát, s az üvegtáblák ezután tűntek el a kereskedelmi iskolai igazgató irodájából. Mivel a rendőrség nem tudott semmit tenni az ügyben, hiába tettek följelentést, ezért levelében arról az eshetőségről értesítette kollégáját, hogy elképzelhető módon ők maguk fognak őt állani éjszaka a lopások beszüntetése érdekében.

⁹⁷² Előadasként elhangzott a PRTA 2023-as Kálvin konferenciáján, a PRTA 25 éves jubileumához kapcsolódóan Pápan, 2023 októberében.

egyházkerületben vajon milyen arányban voltak jelen pápai teológiánk öregdiákjai? Mennyire volt látványos „anyaiskolája” a Dunántúlnak Pápa?

Az 1943-as lelkészi önéletrajzok kilenc egyházmegyében készültek el: Barsi-, drégelypalánki-, komáromi, mezőföldi-, őrségi-, pápai-, somogyi- (belső-somogyi!), tatai-, veszprémi. Az arányszámok a következőképpen alakultak:

Bars (35), Drégelypalánk (18), Komárom (55), Mezőföld (48), Őrség (14), Pápa (37), Somogy (83), Tata (44), Veszprém (40), összesen: 374 lelkipásztorról beszélünk, akik adatszolgáltatást küldtek be magukról. Az egyházkerületben adatszolgáltatást biztosító 374 lelkipásztor közül 268 tanult Pápán, így ez 71,37%-os kerületi átlagot jelent.

Egyházmegye	Csak Pápán tanult	Pápán is tanult	Csak másutt tanult
Bars	48,57% (35/17)	4 fő: 11,42%	14 fő: 40%
Drégelypalánk	50% (18/9)	1 fő: 5,55%	8 fő: 44,44%
Komárom	58,18% (55/32)	2 fő: 3,63%	21 fő: 38,18%
Mezőföld	75% (48/36)	4 fő: 8,33%	8 fő: 16,67%
Őrség	85,71% (14/12)	-	2 fő: 14,28%
Pápa	92,5% (40/37)	-	3 fő: 7,5%
Somogy	66,26% (83/55)	8 fő: 9,63%	20 fő: 24,09%
Tata	88,63% (44/39)	2 fő: 4,54%	3 fő: 6,81%
Veszprém	77,5% (40/31)	6 fő: 15%	3 fő: 7,5%

Ha hozzászámoljuk ezekhez az arányokhoz azokat, akik más teológiák mellett Pápán is tanultak (tehát Pápán kezdték vagy fejezték be tanulmányaikat), akkor az arányok nyilvánvalóan jobbak: Veszprém 92,5%, Mezőföld: 83,33%, Bars: 60%, Drégelypalánk: 55,55%, Tata: 95,45%, Komárom: 61,81%, Somogy: 75,89%, míg Pápa: 92,5% és az Őrség: 85,71% maradt az addigi százalékaránynál. Így a kerületi átlag is magasabb, 78,082%.

Így festett a Dunántúli Református Egyházkerület majdnem 150 évvel a pápai teológiai képzés újraindítása (1795) után. Ma ez az arány a 6 egyházmegyében szolgáló 258 dunántúli lelkipásztorra nézve⁹⁷³ 64 fő, ami 24,8%.⁹⁷⁴ Vagyis: 25 évvel a pápai teológia újraindulása után majdnem 25%-ról

⁹⁷³ Az arányok csalhatnak, hiszen ma nem 9, hanem 6 egyházmegye alkotja kerületünket, így ha mi is csak hat egyházmegye 1943-as adataival számolunk, akkor 266 lelkipásztorról beszélhetünk, akik közül 210 fő, vagyis **78,94%** tanult Pápán, a Pápán is tanultakat hozzávéve (230-ra növekvő létszám!) a százalék **86,46%-ra** növekszik.

⁹⁷⁴ A számításhoz felhasználtam a 2023-as dunántúli fekete naptár végén található lelkipásztor listát (253 fő), melyet kiegészítettem a listában valamiért nem szereplő, de Dunántúlon szolgáló pápai öregdiákokkal (2 fő), illetve a

beszélhetünk! (Nem számítva ide azokat, akik bár nálunk végeztek, de más egyházkerületekben, netán más országokban végzik lelkipásztori szolgálatukat.)

Néhány sajátos kapcsolódási pont

a) Egyházkerületi bizottságok:

Kicsit eltávolodva a lelkeszőnéletrajzoktól, egy másik fontos beágyazódási területre szeretném felhívni a figyelmet. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kara az egyházkerület életében nem csupán tanári, lelkesző-nevelői feladatokat látott el, hanem tevékenységükkel számos más, egyéb szolgálati területen is helytálltak.

Kezdve a különféle egyházkerületi bizottságokkal, úgymint a Lelkeszőképesítő Bizottság, melynek elnöke a püspök, vagy annak törvény szerinti elnökhelyettese volt. Rajta kívül a bizottságot a pápai teológia tanárai, illetve a közgyűlés által 6-6 évre megbízott 3 lelkesző és 3 világi tag alkotta. Az I. lelkeszőképesítő vizsga esetében a teológiai igazgató volt annak előadója és jegyzője, míg a II. lelkeszőképesítő esetében az egyházkerületi főjegyző (vagy annak helyettese).⁹⁷⁵ Ezen felül beszélhetünk a teológiai magántanár-képesítő bizottságról, valamint a lelkeszőtovábbképző bizottságról is, amelyeknek hivatalból tagjai voltak a teológia tanárai. Mindegyiknek elnöke a püspök volt, vagy annak helyettese, előadója előbbinek a teológiai igazgató, utóbbi esetében a tagok maguk választottak előadót maguk közül.⁹⁷⁶ Ezen felül az 1944-ben még fel nem álló teológiai internátus ügyében az „Internátus-bizottság”-ot is említhetjük, melyet a közgyűlés alkotó tagjai közül választott 3 tag mellett a teológiáról behívott két tag alkotott.⁹⁷⁷ Mindezek felül a teológiai tanárok természetesen más bizottságokban is jelen lehettek (nyugdíj bizottság, missziói bizottság, egyházkerületi lelkeszőértekezlet), ami eleve biztosította a pápai teológia még nagyobb arányú beágyazottságát az egyházkerület életében.

Most nem térünk ki részletesen az egyéb körülményekre, csak felsorolás-szintjén beszélünk arról, hogy a dunántúli püspökök a pápai teológia öregdiákjai közül kerültek ki, nem egy esetben annak egykori segédtanára, vagy professzora volt.

b) A teológiai tanárok helyzete

2023-as naptárban értelem szerűen nem szereplő, szeptembertől hatodéves ifjakat is (3 fő). Ebben a 64 főben azok is benne vannak, akik tisztán Pápan, vagy Pápa mellett még valamelyik másik teológián tanultak.

975 TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 21.

976 TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 21.

977 TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei, 22.

Ugyan a lelkészi önéletrajzok között legnagyobbbrészt csak a gyakorló gyülekezeti lelkipásztorok (illetve: nyugalmazott lelkészek, lelkészözvegyek és néhai lelkipásztorok) adatait találjuk meg, fontos beemelni még néhány személyt az életrajz-gyűjteménybe. A pápai teológiának 1943-ban öt rendes tanára volt a hat tanszéken, közülük négy maga is Pápán végzett (Tóth Lajos, Pongrácz József, Benedek Sándor, Tóth Endre), s csupán egyvalaki – a gyűjteménybe egyébként életrajzot küldő – Trócsányi Dezső volt az egyetlen, aki másutt, egészen pontosan Sárospatakon végzett.

Nagyjából a 19. század első harmadától fogva azon igyekezett az egyházkerület, hogy amint csak lehet, a pápai kollégiumba – annak teológiai tanszékeire – az intézmény öregdiákjai közül kerüljön professzor.⁹⁷⁸ Természetesen ez nem mindig sikerült, de a megválasztott tanárok személyét vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy ez lényeges szempont volt.

Egy teológia egyházkerületi beágyazottságában ennek a körülménynek is nagy jelentősége van. Kik tanítanak az adott intézményben? Akik az oktatást végzik, vajon tudnak-e az adott egyházkerület sajátosságaihoz, az adott intézmény hagyományaihoz kapcsolódni? Adott esetben: érdeklik-e ezek a hagyományok és területi sajátosságok? Nem véletlen, hogy mindegyik kerületnek saját teológiája van, hiszen mindegyik kerület eleve más és más. A 19. század első évtizedeiben nagy bölcsessége volt az egyházkerületnek és a kollégiumnak, hogy együttes erővel arra tudtak törekedni, hogy az újraindult Kollégiumban amint lehet, annak öregdiákjai vállalhassanak vezető, oktatói pozíciókat.

Mit adott Pápa a dunántúli lelkipásztoroknak?

Megvizsgálva a lelkészönéletrajzokat, jól látható, milyen nagy számban voltak azok, akik Pápán végezték tanulmányaikat. Éppen ezért a lelkipásztori karban meglévő kollegiális közösséget az egy helyről érkezés is erősítette a lelkipásztorok háromnegyede esetében. Ezeket az életrajzokat olvasva nem száraz adathalmazokat ismerhetünk meg, a sokszor igen terjedelmes, bőséges beszámolók segítenek megérteni, hogy kik-, milyen lelkülettel, milyen elhívással végezték szolgálatukat a Dunántúli Református Egyházkerületben az 1943-as évvel bezárólag.

Az alábbiakban néhány szempont köré csoportosítva vizsgáljuk meg a lelkészi kar beszámolóit.

Ennek a fejezetnek a megírásához nem végeztem százalékos számításokat, hiszen sokan csak igen szűkszavúan írtak teológiai tanulmányaikról, így 268 lelkipásztor esetében igen hosszúra nyúlt volna a levéltári törzslapok (és felmenői törzslapok) végigkutatása. A továbbiakban néhány találmra kiválasztott példán keresztül szeretném a pápai teológia beágyazódását tovább vizsgálni.

⁹⁷⁸ Csak egy példa: Az 1801-ben megalapított Dogmatikai Tanszék első két professzora Debrecenben tanult (Tóth Ferenc, Kocsi Sebestyén István), de az ő utódai egészen Török Istvánig már mind a pápai kollégium öregdiákjai voltak.

a) Miért pont Pápa?

Legelső kérdésünk, mellyel ma is sokszor szembesülünk: miért pont Pápa? Nyilvánvalóan sokféle választ lehet adni erre a kérdésre, így természetesen a lelkipásztorok válaszai is sokfélék voltak. Ólé Sándor leírásában a romantizáló elem a hangsúlyos: *„Középiskolai tanulmányaimat végig a pápai kollégiumban végeztem, melyet különösen megszentelt számomra az a sok kegyeletes megemlékezés, amit boldogult édesapámtól és édesanyámtól hallottam kisgyerekkoromban, akik hallomásból, nagy vonásokban, apáiktól és anyáiktól ismerték a pápai eklézsia és főiskola zivataros és dicsőséges történetét. Sokszor hallottam édesapámtól, amint esti családi istentisztelet után elmerengve Pápára (az én leendő iskolámra) gondolva, felkiáltott: „Pápa! Ott szenvedtek ám sokat hitükért a reformátusok! Sokszor beszélt róla öregapám és édesapám.”*⁹⁷⁹

Ólé később megírt önéletrajzában sokkal részletesebben ír erről, s ott is nyilvánvalóvá válik, hogy a Pápára kerülése (vagy éppen mások Pápára kerülése) mögött milyen romantikus vágy húzódott meg.

A „miért pont Pápa?” - kérdéskör mögött a kerületi beágyazottság igen erősen meghúzódik. A sok gyermeket taníttató, vagy éppen szegény családok rá voltak utalva – ez több évtizedes, több évszázados bizalom! – az egyházkerület anyaiskolájára, amely megfelelő végzettséget, s így megbecsült állást adott az akár paraszti sorból kitörni vágyó tehetséges ifjak számára. Pápa is – csakúgy mint Sárospatak – a „szegények iskolája” volt, ahol a tehetséges és szorgalmas diákok különféle jótéteményeket élvezhettek szorgalmuk jutalmaként, így pedig tanulhattak, fejlődhettek, továbbtanulhattak.

A teológiára kerülés sokak számára nem volt ennyire romantizált kérdés – mint Ólé Sándor esetében. Az otthoni megélhetési gondok, a sok testvér nevelése nem tette lehetővé adott esetben, hogy egy ifjú más főiskolán, vagy egyetemen folytathassa a tanulmányait. Jó példa erre Tóth Endre (későbbi pápai professzor), aki egyetemre akart menni, hogy magyar-történelem szakos tanár lehessen, de szüleinek anyagi nehézsége miatt egyetlen lehetősége maradt: a helyben lévő teológiai főiskola.⁹⁸⁰

Hasonló esetekkel ebben a kötetben is találkozunk. A később Pettenden szolgáló Tóth József így vall teológiára kerüléséről: *„Érettségi után katonai állatorvosi akadémiára folyamodtam. Életemnek ez az útja azonban egyáltalán nem látszott soha komolynak. Nem vettek fel, mivel a létszám - 10 - betelt. Vigasztalás, hogy én lettem volna a tizenegyedik. Elmúlt már jó 2 hónap, mikor*

⁹⁷⁹ KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 610-611.

⁹⁸⁰ PÓTOR IMRE (2000): Dr. Tóth Endre az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. PRTA, Pápa, 22-23. *„De 1918-ban egy hét gyermeket nevelő, egyetlen, nagyon alacsony tanári fizetésből élő család számára ez anyagilag egészen megoldhatatlan volt. Így maradt lehetőségnek a helyben lévő főiskola: a teológiai akadémia.”*

sok töprengés után, de azért is, mert nem tartottam becsületes dolognak az időt hiábavalóságban tölteni, az a gondolat vált erőssé bennem, hogy papi pályára megyek. Hivatást nem éreztem ugyan, de mindig valami különös tisztelet töltött el a pálya iránt. Szüleim boldogok voltak. Esperesünk azonnal írt Pápára, hol felvettek, atyám késő ősszel elkísért, s pápai teológus lettem.”⁹⁸¹

A Homokszentgyörgyön szolgáló Zákányi József esetében megmutatkozott, mit jelent másoknak engedve, de elhívás nélkül teológiára kerülni: „Gazdatiszti pályára akart lépni, édesanyja rábeszélésére azonban a teológiára ment Pápára, hol kezdetben nem érezte jól magát. Félbe is szakította tanulmányait....”⁹⁸² Később folytatta teológiai tanulmányait, külföldön is tanult, és egy alkalommal meg is pályázta a PRTA Ószövetségi Tanszékét, de pályázatát később visszavonta.

A később Balatonkövesd-Csopak gyülekezeteiben szolgáló Németh János lelkipásztor így írt indulásáról (öt is egy tanító javaslatára kezdték taníttatni szülei): „Jeles és jó rendű tanuló voltam a középiskolában, s az voltam a teológián is, ahova nem annyira a magam lelki indításából, mint inkább a szüleim kérésének engedve kerültem, mert nekik legfőbb vágyuk az volt, hogy pap legyek. Magam gazdasági pályát akartam választani, talán azért is, mert falusi gyermek lévén bennem élt a föld ösztönös szeretete, de a Sors könyvében más volt megírva: olyan pályát választottam, ahol minden ambíciómnak a lelkiek felé kellett irányulnia.”⁹⁸³

Fejérváry Kálmán a szintén lelkipásztor édesapja (Fejérváry Gyula) kívánságára ment teológiára.⁹⁸⁴ Ugyancsak a szülői hatás figyelhető meg Vörös József kaposvári segédlelkész esetében: „Édesanyám kívánságára választottam a lelkészi pályát, de minél több a szolgálatban eltöltött éveim száma, és minél többágú munkakörben dolgozom, annál jobban áldom az Istent, hogy anyám által beavatkozott az életembe.”⁹⁸⁵ Így válhat a szülő Isten gondviselésének eszközévé egy adott szolgálattal kapcsolatban is a gyermeke életében.

Szöke Károly köveskáli lelkipásztor szintén szülői biztatásra ment teológiára, de hitbéli fejlődéséhez (társai esetében is) Vass Vince jelenlétét, munkálkodását emelte ki. „Bár szüleim kívánságának is engedve, bizonyos beletörődéssel lettem teológus - gépészmérnök szerettem volna lenni -, hivatásomat megszerettem, a stúdiumok érdekelték, kedvvel tanultam s foglalkoztam, hála melegszívű professzoraimnak, különösen boldog emlékü dr. Vass Vince professzoromnak! Ismertek bennünket, problémáinkat, irányítottak, segítettek, szerettek bennünket, s lettünk kezük alatt hívő keresztyének, szolgálni akaró pásztorok.”⁹⁸⁶

981 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 810.

982 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 706.

983 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 985.

984 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 704. Az idézet: „...apám óhajására teológiára mentem Pápára...”

985 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 731.

986 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 1008.

Családi hagyomány

A pápai teológia beágyazódását elősegítették a tanulmányokhoz kapcsolódó családi tradíciók is. Több példát is hozhatunk arra nézve, hogy egy adott ároni család több tagja is ugyanabban az intézményben tanult.

Somogyi Gyula egyházasrádóci lelkipásztor ugyan nem írta le önéletrajzában, hogy hol végezte tanulmányait, ugyanakkor arról bővebb tájékoztatást adott, hogy milyen lelkipásztor felmenőkkel rendelkezik. Somogyi Gyula maga is Pápán végzett, ahogyan felmenői közül is sokan: két nagyapja – Somogyi Benjámin és Székely Béla – szintén lelkipásztorok voltak, s mindketten Pápán végezték tanulmányaikat. Dédnagyapja Székely Pál kölkedi lelkipásztor teológiai tanulmányait ugyan Debrecenben kezdte, de Pápán fejezte be. Mindehhez hozzáteendő, hogy Somogyi Gyula édesapja, legidősebb Somogyi Gyula ugyancsak Pápán tanult, ahogyan fia, legifj. Somogyi Gyula is lelkipásztorrá lett, s a családi hagyományokat követve maga is Pápán tanult 1938-1943 között.⁹⁸⁷

Látunk egy erőteljes ívet, egy családi tradíciót, amely azt mondatta minden lelkipásztornak készülő családtaggal, hogy „már az ősök is Pápán tanultak, én is oda megyek tanulni.”

Ugyanezt erősíti Csonka Jenő csurgó-alsoki lelkipásztor életrajza is, akinek édesapja Csonka Ferenc vörösberényi lelkipásztor, nagyapja Csonka Ferenc szentgáli lelkipásztor, veszprémi egyházmegyei esperes volt. Mind a három generáció tagjai Pápán végezték teológiai tanulmányaikat. Anyai nagyapja Jákóy Pál alsóörsi lelkipásztor ugyancsak Pápán tanult. A család tagjai anyai ágon *vámosi* Pap István leszármazottai (leánya Julianna Csonka Jenő nagyanyja volt), aki ugyancsak Pápán folytatta tanulmányait, ahogyan fia, Pap Gábor későbbi dunántúli püspök is.⁹⁸⁸

Galambos Zoltán későbbi rév-komáromi lelkipásztor, édesapját követve szintén Pápán végezte (legalábbis részben) tanulmányait.⁹⁸⁹

Ez ma is megfigyelhető: sok lelkész-gyermek megy arra a teológiára tanulni, ahol édesapja vagy édesanyja végeztek. Ezzel alapvetően nem lenne baj – ez akkor okoz nehézséget, ha egy másik egyházkerület teológiájáról van szó.

Tanítói, lelkipásztori biztatás

A másik fontos szempont egy intézmény beágyazottságának vizsgálatában, ha az ún. „külső” ajánlásokat vesszük figyelembe. Amikor egy-egy tehetséges ifjút nem a szülei ajánlanak be Pápára, hanem a lelkipásztora vagy tanítója – akiknek szintén van közükhöz az adott intézményhez.

987 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 515-516.

988 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 652-653.

989 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 331-332.

A későbbi neszemélyi lelkipásztor, Csizmadia Dániel Noszlopon született, s bár azt írja: „*Az akkori tanító magánélete nem állt bár a falu előtt példaként erkölcsben, és a lelkészé sem, mégis a tehetséges szegény gyerekeket rábízatták, hogy középiskolát végezzenek. Ilyen biztatásra kerültem én is kollégiumba.*”⁹⁹⁰ Csizmadia Dániel végig Pápán tanult, a gimnázium után a teológiát is elvégezve lett lelkipásztor.

Sántha László kálozi segédlelkészre gyermekkorában, császári elemista tanulmányai idején figyelt fel Tóth Sándor lelkipásztor, valamint Tóth Béla kántortanító, akiknek kedves biztatására édesapja beíratta őt a pápai gimnáziumba.⁹⁹¹ Hasonlóképpen került Pápára Szücs János nyugalmazott zánkai-balatonszepezdi lelkipásztor is.⁹⁹² Megjegyzendő, hogy itt jóllehet nem a teológiára való beiratkozásokról olvasunk, mégis látható, hogy akik annak idején felkerültek a pápai főgimnáziumba, azok jellemzően a teológiai tanulmányaikat is ott végezték.

Emlékek a pápai teológiáról

Most pedig térjünk át az intézményi beágyazottságnak egy másik oldalára, amely az adott intézmény belső viszonyaira koncentrál a visszaemlékezések által. Milyen hatások mutathatóak ki a visszaemlékezésekből? Kik hatottak leginkább a későbbi lelkipásztorokra? Mit jelentett ez a teológiára nézve?

Pozitív emlékek

A következő vizsgált adathalmaz az önéletrajzokban megjelenő pozitív (vagy negatív) emlékképek – információ megosztások a pápai teológiával kapcsolatban.

Nézzük meg először is, hogy kik, mely professzoraikra emlékeztek a legszívesebben. Vegyük figyelembe, hogy a legidősebb lelkipásztorokat még egy egészen más tanári generáció tanította, mint a legfiatalabbakat. Galambos Zoltán édesapja ugyancsak Pápán tanult, s vele kapcsolatban ezt olvassuk: „*Édesapám gondolkozása és vallásos élete csak a fides historica magasságát érte el a teológián. De áldottan kell megemlékezni a dogmatikai professzoráról, aki hívő és igazi kálvinista tant adott eléjük a pápai teológián (Lásd: Kiss János: Keresztyén Hittan. Pápa, 1862. I–II. kötet). Ennek a komoly dogmatikai tanításnak tudom be azt, hogy édesapámnál sohasem vettem észre a tagadásnak vagy a kétkedésnek a lelkét a még a divatos liberális kétkedések terén sem (test feltámadása, Krisztus istensége, pokol, mennyország, predesztináció, stb). Ugyanezt láttam kortársainál, akik ugyanannak a professzornak a hatása alatt állottak. A későbbi generációt már*

990 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 946-946.

991 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 399.

992 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „*A késő idők emlékezetében éljenek...*”, 980.

*hallottam csúfolódni apámék fölött a verbális inspiráció hívése, a pokol elfogadása, stb. miatt.”*⁹⁹³

Jól látható, hogy itt egy teológiai kérdésről van szó, egy adott teológiai látásmód továbbadásáról a hallgatók felé.

Ha tovább vizsgálódunk, azt láthatjuk, hogy a 19. század második felének nagy tanárgenerációjából Kiss János, Németh István, Révész Kálmán, Tóth Dániel és Dr. Horváth József professzorokra történik utalás.⁹⁹⁴

Minthogy azonban az önéletrajzokat beküldők legnagyobb része már a 20. század elején (vagy azután) volt pápai teológus, ezért a későbbi tanárgenerációk nagyobb hangsúlyt kapnak a kötetben. Kiemelkedően sokan írtak Antal Gázáról, Németh Istvánról (róluk elsősorban mint püspökről!), Pongrácz Józsefről, Vass Vincéről. Sokan írtak Csizmadia Lajosról és Czegléd Sándorról is, de kevesebben mint az előbbiekről. Kevés utalás esik Kállay Kálmánra, Thury Etelére, Török Istvánra és Tóth Endrére. Mindössze két utalás van Benedek Sándorra, de ez nem is csoda, hiszen ő 1938-ban kezdett csupán Pápán tanítani. Egyetlen személy utalt Tóth Lajos pápai professzora, aki pedig 26 éven keresztül vezette az Ószövetségi Tanszéket. Az egyetlen utalás is egy volt diáktársától származik.

Vasady Bélát és Trócsányi Dezsőt egyetlen lelkipásztor sem említette meg önéletrajzában. Előbbi esetében arról lehet szó, hogy viszonylag rövid ideig tanított Pápán, míg Trócsányi professzor esetében nem tudjuk meg az okát a hallgatásnak.

Persze ezekből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, csupán jelezni szeretnénk az arányokat. Az is látványos, hogy míg a visszaemlékezők természetesen elismerték professzoraik nagy tudását és felkészültségét (ennek ellenkezőjéről nem olvasunk!), mégis legnagyobb részben az emberségüket, a lelkeségüket, a diákokhoz való lelkipásztori hozzáállásukat domborították ki visszaemlékezéseik során.

Maller Kálmán soproni lelkipásztor így ír: *„Minden volt professzoromra mélységes hálával gondolok. Szeretetük, közvetlenségük számomra a teológiát második otthonommá tette. Soha el nem múló hálával mégis hadd álljak meg két hazatért kedves tanárom emléke előtt: Csizmadia Lajos az egyik, aki bámulatra méltó széles körű tudásával az idős korban is örök diákot példázta előttem; dr. Vass Vince a másik, akinek forró hite a rendszeres teológiát élménnyé mélyített bennem.”*⁹⁹⁵

Vargha Kálmán simontornyai lelkipásztor Pongrácz professzor esetében szintén nem teológiai tanítását, hanem belmissziós habitusát emelte ki: *„Teológus korom kezdetére esik sok komoly törekvése egyházunk és evangéliumi mozgalmunk, közösségeink életének. Pongrácz József*

993 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 329.

994 Például László Zsigmond esetében. Lásd: KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 936.

995 KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 639.

*professzor, ki különösen az újonnan beiratkozókra igyekezett természetszerűleg hatást gyakorolni, első fél éves koromban a Bethánia egyesület téli konferenciájára küldött...”*⁹⁹⁶

Feltehető a kérdés, hogy vajon mi marad meg az öregdiákokban a teológiai évekből? Mit őriznek meg, mire emlékeznek szívesen?

Alapvetően az látható a vizsgált életrajzok tekintetében, hogy a korszakban tanító teológiai tanárok közül a lelkipásztorok legszívesebben Csizmadia Lajosra, Vass Vincére és Pongrácz Józsefre emlékeztek vissza. Ők olyan tanáregyéniségek voltak, akik lelkeségükkel tudtak hatni a hallgatókra, igazi lelkipásztorként voltak jelen a hallgatóik (s így az egész intézmény) életében. Nagy Sándor alistáli lelkipásztor arról beszélt, hogy Pongrácz József és Vass Vince gyakorolt rá mélyebb hatást a tanárai közül, de hogy milyen téren, azt nem részletezte.⁹⁹⁷ Somogyi István csőszai lelkipásztor számára Vass Vince jóindulatú biztatása adta vissza az önbizalmát.⁹⁹⁸ Többen Pongrácz József és Vass Vince bibliaköri, illetve belmissziós munkálkodását emelték ki – amelyek nagy hatással voltak nem csupán a teológushallgatókra, de a gimnazistákra is.⁹⁹⁹ Páti József tanító azt emelte ki, hogy Pongrácz József utánanézett családfájának.¹⁰⁰⁰ Tapsonyi Sándor nagyigmándi lelkipásztor így vallott tanáraival kapcsolatban: „Czeglédy Sándor, Pongrácz József, dr. Thury Etele, dr. Antal Géza és dr. Horváth József tanárain tudása és lelkesedése készítette a nagy útra. Csizmadia Lajos kedves egyénisége és a gyakorlati tárgyak előadása közben adott sok bölcs tanácsa azóta is kísérem és irányítanak. Kiss József pápai lelkipásztor órái mindig feledhetetlenek.”¹⁰⁰¹ Bódás János a maga

996 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 440.

997 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 224.

998 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 383.

999 KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 392., 440., 869. **Barsi Lajos** beszámolója: „Hetedikben történt. Húsvét előtt a senior szobájába bevetődtem egy bibliaórára. Érdekes, hogy ezekről a bibliaórákról addig senki sem szólt nekem. Pedig valószínűleg elmentem volna, mert hiszen már a bátyám halála óta ritka este feküdtem le bibliaolvasás nélkül (vakációban apánk minden este lefekvés előtt házi áhítatot tartott), de ez semmit sem jelentett nekem. A házi áhítatokból, később jöttem rá, a keresztrejére való rámutatás hiányzott. Apánk, bár amióta én ismertem, kegyes ember volt, s ahogy később láttam, tényleg a „keresztről” való tudomány az „Istennek ereje” volt számára, erre azonban erőteljesen rámutatni, legalábbis az én számomra, sohasem tudott, s ezért voltak a házi áhítatok üresek, de ha rá gondolok, mégsem hatástalanok. Térjünk vissza a fonalhoz. Tehát ezen a bibliaórán (Pongrácz József vezette) végigolvastuk a „szenvedés történetét”. Mint mindenkitől, tőlem is megkérdezte: mit szólok én ehhez? Mit szóljak? Motyogtam valamit, úgy emlékszem, azt, hogy én azon csodálkozom, hogy Jézus az őt megfeszítőért imádkozni tudott. Ez a kérdés: mit szólok Jézus szenvedéséhez, döntötte el életem sorsát. Nekem közönnie kell lenni ehhez a szenvedéshez! Nem tudom, mikor és hogyan, lassan történt. De nyolcadikos koromban már biztos voltam benne, hogy lelkésznek kell mennem, bár erre évekkal ezelőtt is úgy gondoltam, mint egyetlen lehetséges útra, de imperativus nélkül.” Illetve még Uo. 947., 1042. **Boda József:** „...teológián Pongrácz professzor bibliaköre, az első tahi konferencia úgy megkapott s irányította gondolkodásomat, hogy a gimnáziumi jeles érettségi után nem volt probléma számomra a pályaválasztás.” **Vargha Kálmán** Vass Vincéről: „De mindezek mellett lelki fejlődésemmre, immáron boldog emlékü Vass Vince gyakorolt hatást. Bibliaköreiben, melyben a lelkipásztori elhivatásról, annak sok szépségéről és édes terheiről volt szó, nyerte el lelkütem alapvonását. Sajnálom, az ő dogmatikai előadását sohasem hallgathattam (mikor ezt adott elő, másutt voltam teológus), de Sebestyén Jenő „történelmi kálvinizmusa” mellett úgy vonzódtam Vass Vincéhez, mint a gyermek az édesanyjához.” (Uo 441.);

1000KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 757.

1001KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 926.

szükszavúságában így írt Vass Vincéről: „Amit tőle kaptam, azt még ma is tudom.”¹⁰⁰² Döbrössy Lajos pedig ezt fogalmazta meg: „A teológiát Pápán végeztem. Vass Vince forró lelke fűtötte a légkört abban a három évben körülöttünk, amit Pápán töltöttem 1924-1927 között.”¹⁰⁰³ Pöcz István úgy nyilatkozott, hogy a teológián a legnagyobb hatással rá Czeglédy Sándor és Vass Vince voltak.¹⁰⁰⁴

Varga István mezőcsokonyai lelkipásztor számára Török István jelentett nagy hatást teológiai évei alatt. „Hogy a teológiával komolyan foglalkozzam és lelkeszi pályámat hivatásnak tekintsem, ahhoz sokban hozzájárult dr. Török István, akkor pápai, jelenleg debreceni egyetemi tanár. Legszívesebben ótestamentumi teológiával foglalkoztam és foglalkozom ma is, főként az őstörténetek (teremtés, paradicsom-történet, bűneset, özönvíz, Babel tornya) isteni kijelentés voltának kérdésével. Mind a négy évfolyamon az ótestamentumi szemináriumnak voltam a tagja. Minden esztendőben egy, a végén valamennyi őstörténetet feldolgoztam 40-60 oldalas dolgozatokban, akkor még eléggé racionálisan. A rendszeres teológia terén dr. Török Istvántól a barthi dialectica teológiát kaptuk.”¹⁰⁰⁵

Negatív felhangok

Galambos Zoltán a teológia belső életéről emlékezett meg önéletírásában: „Pápara kerültem. Sokkal kisebb volt itt a horizont, a stílus s az élet, mint Pozsonyban. Egyedül tudtam perfekt németül a négy évfolyamon levők közül. Kissé nem tudtam mindenkoron elhallgatni a csodálkozást, a hiányérzetet, a kritikát ezek fölött. Ezért sohasem lettem grata persona a kollégák között. Biztosan én voltam a hibás. Már kezdtem Bibliát olvasni. Imádkozgatni is. Pedig egészen novum előttem a saját lelki lábon járás lehetősége, amit a szeli diákkonferencián láttam. Csakhamar két kő közé kerültem. Egyrésről Vass Vince vitt és Pongrácz József professzor bibliakörén át húzott az Úr Jézus felé, más oldalról a teológusok óriási többsége szeretett volna a maga tábora számára megnyerni, s ők is húztak a kártya, kugli, a kávéház és a kocsmá felé. Nagy ivásokról hallottam (sohasem tudtam inni), dorbézolásokról, s az volt ám a virtus a teológusok között! Ingadoztam a két irányban jövő hatás felé. Sok nyomorúsággal küszködve, sok eleséssel vergődtem át a két éven Pápán. De a bibliakör és a „pietistának” csúfolt társaság barátsága, s egészen biztosan az imádsága is, tartották lelkemet a kegyelem felé.”¹⁰⁰⁶ Jól látható, hogy a pozsonyihoz képest kisebb

1003KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 551.

1004KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 1013.

1005KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 769.

1002KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 453.

1006KRÁNITZ ZSOLT (2013): „A késő idők emlékezetében éljenek...”, 332.

horizont, és a hallgatók viselkedése egyaránt keserű emlékeket jelenthetnek egy-egy volt hallgató számára. Milyen képet alkotunk magunkról intézményként? Mennyiben tud hozzájárulni egy-egy hallgató (vagy hallgatók!) az intézmény jó- vagy rossz hírének elősegítéséhez? Galambos Zoltán akármennyire kritikus volt is, azt nem felejtette el, hogy honnan indult: később is támogatta a pápai teológiát.

Csak még egy példa a hallgatók közti feszültségekre: Füles Károly későbbi Komlósdi lelkipásztor így írt teológiai éveiről: *„Örültem, hogy a teológiáról elkerülhettem, mert nagyon idegennek éreztem ott magamat a sok ravasz, fondorkodó, árulkodó, hízelgő és kevés szellemi útravalóval ellátott társaim között. A professzorok néhányja is azokat karolta fel, akik kézdörzsölők, színleg érdeklődők voltak. Közben én írtam némely kiválasztottaknak a prédikációkat...”*¹⁰⁰⁷

Az ilyen és ehhez hasonló visszaemlékezéseket érdemes mindig a helyén kezelni, hiszen ez a megbántott fél oldala – ugyanakkor egy teológiai tanár számára is fontos kérdést fogalmaz meg: valóban elég az, amit a hallgatókból látunk az órákon vagy a vizsgaszituációkban? Milyen mozgódások, problémák kerülnek elő a hallgatók között, amelyekről esetleg mi nem értesülünk?

A következő idézet talán még ismerősebb lesz számunkra: *„Mikor 4 év elteltével a teológiáról kikerültem az életbe, szomorúan kellett tapasztalnom, hogy 4 év alatt a teológián sok mindent tanítottak, de magára az életre nem készített elő. A magam bőrén éreztem, hogy teológiánk nem ad gyakorlati képzést, és milyen nehézségekkel kell megküzdeni a káplánnak pályája kezdetén”*¹⁰⁰⁸ – ezen szavak hallatán azt gondolhatnánk, hogy valaki, frissen a teológiáról kikerült hatodéves, vagy segédlelkész ajkáról hangzottak el az elmúlt években. A fenti idézet Bende Gyula Dezső győrszemerei lelkipásztortól származik, aki 1940-től teljesített szolgálatot Győrszemerén. Az önéletírásában olvasható mondatok azonban olyan kérdéskört érintenek, amelyen talán mindannyian elgondolkodtunk teológiai éveink során (illetve mostani hallgatóink is így tesznek): milyen lesz majd gyülekezetben szolgálni? Milyenek is igazából a kinti gyülekezetek? Hiszen a kiszállások, legációk alkalmával csupán villanóképeket látunk, s többször még az is előfordul, hogy a hallgató nem is találkozik ezen „kiszállások” alkalmával azzal a gyülekezettel, amelybe aztán kihelyezik. Vajon meg tudjuk majd állnia helyünket? Mennyi szerepe, tere van a mögöttes teológiai képzettségünknek a gyülekezeti életben?

Összegzés és kitekintés

Bár ez alapvetően nem képezte vita tárgyát, mégis megállapítható, hogy a dunántúli lelkipásztorok számára megkérdőjelezhetetlen volt a pápai teológia jelenléte, működése a kerület életében. Sokak

¹⁰⁰⁷KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 748.

¹⁰⁰⁸KRÁNITZ ZSOLT (2013): *„A késő idők emlékezetében éljenek...”*, 571.

számára kibontakozási, kitörési lehetőség, egyáltalán tanulási lehetőséget jelentett a Pápai Református Kollégium – ezen belül a Teológiai Akadémia.

A teológia beágyazottságát a kebeléből kiküldött lelkipásztorok teológiai látásmódja, annak gyülekezeti továbbadása is növelte – egyúttal a teológia aktív szerepet játszott az Egyházkerület arculatának kialakulásában, formálódásában, gondoljunk csak a XX. század elején meginduló belmissziós mozgalmak teológiai megjelenésére és így aztán gyülekezeti lecsapódására.

Nem mehetünk el a negatív felhangok mellett sem, de ezek kisebb mértékűek és nem voltak olyan mértékben meghatározók, mint a pozitív emlékek. Megállapítható, hogy a pápai teológia közössége, kis létszáma miatti családiassága egyértelmű pozitív viszonyulást eredményezett a lelkipásztorok többsége esetében, ez különösen néhány professzor igazi lelki jelenlétének is köszönhető volt.

* * *

Exkurzus: A Pápai Református Kollégium 400 éves jubileuma (1531-1931)¹⁰⁰⁹

Előzmények

Fontos, hogy önálló fejezetet szenteljünk a vizsgált korszak egyik legnagyobb eseményét jelentő ünnepségnek, az 1931-es jubileumnak. Pápa mellett Sárospatak is ekkor ünnepelte fennállásának 400. évfordulóját. Ugyanakkor e jeles évforduló méltó megünneplése nagy feladatként tornyosult az egyházkerület s a Főiskola elé.

Thury Etele egyháztörténész professzor egy 1910-ben megjelent tanulmányát így kezdte: *„Készülgetünk főiskolánk négyszázados jubileumára. (1531-1931.) Össze kelt gyűjtenünk mindazon emlékeinket, melyeket az üldözések viszontagságai és az idő vasfoga meg nem emésztettek, melyekből több vagy kevesebb adatot meríthetünk, dicsőségben és szenvedésben egyiránt gazdag multunk megismerhetésére, hogy teljes egészében és minél több oldalról mutassanak azok arra, hogy ez a főiskola hivatását mindenkor igyekezett betölteni.”*¹⁰¹⁰ A jubileumi eseményeket

¹⁰⁰⁹ Előadasként elhangzott 2022 októberében, a 2022-es Kálvin konferencián, Pápán.

¹⁰¹⁰ ÉRTESÍTŐ 1909-1910, 3.

feldolgozó emlékkönyv „Előkészületek”-ről szóló fejezetében Pongrácz József is idézte Thury szavait, majd sajnálkozva írta le, hogy a készülődést bizony a történelem viharai elodázták.¹⁰¹¹

A legközelebbi adatunk – a kutatás jelen állása szerint legalábbis – dr. Antal Géza püspök 1924 őszén elmondott beszéde, amelyben utalt a közelgő 400 éves évfordulóra, de csak mint tájékoztatásként, hiszen mondandójának igazi lényege az iskolai alapítványokkal volt kapcsolatos.¹⁰¹²

Az 1925-ös esztendőben aztán két fontos esemény is történt. Egyrészt, az 1925. január 26-i gimnáziumi tanári gyűlésen javaslatot terjesztett elő a jubileummal kapcsolatban, melyet az igazgatótanács a főiskolai tanári karhoz utalt áttárgyalás végett.

Az évfordulóra készüléssel kapcsolatban az 1925. február 20-án megtartott tanári kari gyűlés jegyzőkönyvében is találunk adatot.¹⁰¹³

Eközben pedig elkezdődött az intézmény történetének megismertetése az egyházkerület gyülekezeteiben. Fontosnak tartották ugyanis, hogy a gyülekezetekben is illő módon előkészítsék a jubileumot, mely nagyszabású feladatban az akkor óraadó tanárként a teológián tanító Tóth Endrének fontos feladat jutott. Az egyházkerület vásárolt nyolc vetítőgépet, melyhez a szükséges diaképeket gimnazista (cserkész) diákok készítették el Fejes Zsigmond gimnáziumi tanár segítségével, az intézményt bemutató szöveg megírását pedig Tóth Endrére bízták. Nyolc papnövendéket tanítottak be, akik számos előadást tartottak meg különböző dunántúli gyülekezetekben. A befolyó összebevétel 82 millió Koronát tett ki, a tiszta haszon pedig – mely az iskola támogatására ment – összesen 28 milliót. Időközben dr. Antal Géza püspök rendelkezett arról is, „*hogy egyháztörténetünk szomorú, de felemelően magasztos korszakáról*” szintén készüljön bemutatóanyag a már kipróbált tanerők vezetésével.¹⁰¹⁴ A következő esztendőre el is készült a gályarabok történetének bemutatása.¹⁰¹⁵

Mindemellett az 1925-1926-os tanévtől kezdve jelentkezett a teológiai tantervben a „Főiskola története” című tantárgy, melyet az összevont négy évfolyam heti egy órában hallgatott – úgy tűnik, hogy kötelező jelleggel – mindkét félévben.¹⁰¹⁶

1011PONGRÁCS JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 3.

1012DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1924. október 29-31. Pápa, 17. pont (14. oldal).

1013DREL V. 1. d. A PRTA tanári kari jegyzőkönyvei, 13. kötet (1920-1926), 193-194.

1014DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa, 23. pont (19. oldal).

1015DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1927. április 20. Pápa, Püspöki jelentés 20. oldala.; illetve: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár, 49. pont (25. oldal).

1016DREL V. 1. d. A PRTA tanári kari jegyzőkönyvei, 13. kötet (1920-1926), 210.; ANTAL GÉZA: Püspöki jelentés, In: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15. Pápa, a jelentés 18. oldala. A többi lásd az Egyháztörténeti Tanszék c. fejezetben!

Az előkészítés munkájának utolsó akkordjaként dr. Antal Géza püspök az 1927. évi közgyűlésen már így nyilatkozott: *„Főiskolánk 400 éves jubileumától már csak pár év választ el bennünket. Kíváncsún tartom, hogy az előkészületek e történelmi évforduló megünneplésére minél előbb megtéssenek s tisztelettel javaslom, hogy a főiskolai igazgató-tanács hivassék fel arra, hogy jövő évi egyházkerületi közgyűlésünkre ide vonatkozólag terjesszen elő javaslatot.”*¹⁰¹⁷

Ez a határozott fellépés volt az, amely az ünnepség megszervezéséhez az első tényleges lökést megadta. A főiskolai tanári kar felkérésére Pongrácz József teológiai tanár készített egy részletes tervezetet, amelyet – több fórumon keresztül végül – felterjesztettek az 1928. szeptemberi egyházkerületi közgyűlésre. A közgyűlésen megtárgyalták a felküldött tervezetet, s ezen felül pedig megbízták a kerületi elnökséget, hogy kérje fel Dr. Lampért Gézát – aki maga is pápai öregdiák volt! –, hogy írja meg a pápai Főiskola történetét.¹⁰¹⁸

Az 1929. szeptemberi közgyűlésen – az igazgatótanács javaslatára – felkérték dr. Antal Géza püspököt, hogy alakítsa meg az ünnepség szervezésének feladatával megbízandó előkészítő bizottságot, amelyet a püspök azonnal meg is tett.¹⁰¹⁹

Az előkészítő bizottság munkája

Az előkészítő bizottság összesen 15 tagból állt, mely magában foglalta a két fős elnökséget (Dr. Antal Géza és Dr. Balogh Jenő), valamint a 13 fős testületet. Az előkészítő bizottság 1929. november 27-én ült össze a Főiskola dísztermében.¹⁰²⁰ Pongrácz József leírása szerint számos terv született a bizottságon belül, de végül nem mindegyik valósulhatott meg. A bizottság az első ülésen határozatot hozott arra nézve, hogy a jubileumi ünnepségeket 1931 szeptemberében tartják meg. Egyúttal megbízták a főiskolai igazgatót, hogy lépjen kapcsolatba a sárospatakiakkal, hogy a két intézmény hasonló ünnepségei lehetőleg ne egy időpontban legyenek.

A bizottság kimondta azt is, hogy a Dr. Lampért Géza által megírandó Főiskola-történet a nagyközönség számára készüljön, hiszen a Pápai Református Kollégium részletes és alapos történetének megírására még nem látták elérkezettnek az időt. Már csak azért sem, mert még

1017DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézöbizottságának Jegyzökönyve, 1927. április 20., Pápa, 65. pont (30. oldal), illetve a püspöki jelentés 30. oldala.

1018DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzökönyve, 1928. szeptember 26-28. Pápa, 140. illetve: PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 3-4.

1019DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület jegyzökönyve, 1929. szeptember 22-24. Kaposvár, 84. pont. Lásd még: PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 3-4.

1020Az ülésről írt rövid összefoglaló némileg más adatokat tartalmaz, mint Pongrácz József összefoglalója: *„Elhatározták, hogy a főiskola történetére vonatkozó forrásmunkákat publikálják s ennek összeállításával dr. Tóth Endre theol. tanárt bízták meg, ugyancsak elhatározták, hogy a kollégium újjáalapítójának, a boldog emlékü Mándi Márton István professzornak életrajzát kiadják, amelynek megírására dr. Trócsányi Dezső theol. akad. tanárt kérték fel.; ugyancsak kiadják az iskola népies történetét, amelynek megírását a kollégium volt kiváló növendéke, Lampérth Géza, az 'országos nevű költő vállalta.”* Lásd: N.N. (1929): Vegyesek (A Kollégium 400 éves jubileuma). In: Dunántúli Protestáns Lap, 40. évf. 48. szám (1929. december 1.), 234.

számos levéltár anyaga feltérképezetlen volt e szempontból s dr. Tóth Endre folyamatos kutatásai is arra mutattak, hogy nincs elég idő a Kollégium történetének tudományos ívű megírására a jubileumig.

Ugyanakkor, mivel a Főiskola jubileuma, valamint Mándi Márton István halálának évfordulója egybeesett, a bizottság megbízta Dr. Tóth Endrét Mándi Márton István életrajzának megírásával, Dr. Trócsányi Dezsőt pedig Márton tudományos munkásságának összefoglalásával. Ezen felül – Pongrácz József javaslatára – a bizottság hozzájárult egy, a teológiai tanárok által írandó értekezés-kötet elkészítéséhez.

A bizottság elhatározta, hogy az évfordulóval kapcsolatban emlékérem és jelvény készüljön, valamint alkalmi – nyilván az ünnepséghez kapcsolódó – képeslapok adassanak ki. Emlékérem tárgyában a pápai születésű Beck Ö. Fülöppel kezdtek tárgyalásokba. Mindemellett felkérték a „holtig hű pápai diákok”, Kozma Andort egy óda megírására, a Főiskolai Könyvtárt pedig egy könyvtártörténeti kiállítás megrendezésére. Kíváncsúnak találták, hogy a pápai Jókai-körrel közösen felállítsanak egy Petőfi és egy Jókai szobrot.¹⁰²¹

A jubileum méltó megünnepléséhez járultak hozzá mindezek mellett az 1930-1931-es tanévben a diákok között kitűzött pályatételek, amelyek mind a gimnázium, mind pedig a teológia hallgatói számára a pápai Kollégium történetének megismerését segítették elő.¹⁰²²

A Főiskolai Ifjúsági Képzőtársaság 1931. március 14-i hazafias színházi ünnepségének első felét Szóts Ernő kormányfőtanácsos, üzemvezető igazgató jóvoltából a rádió is közvetítette, mely szintén hozzájárult ahhoz, hogy az ország figyelme a pápai Kollégiumra irányuljon.¹⁰²³

A bizottság magas színvonalú munkát végzett az előkészítés terén. Látható, hogy mindent igyekeztek megtenni annak érdekében, hogy méltó módon megünnepelhessék az intézmény 400 éves jubileumát. Ugyanakkor az is látható, hogy nem csupán látványossá akarták tenni a jubileumot, hanem meg kívánták mutatni azt a kulturális-szellemi bázist, amely a Pápai Református Kollégiumot jellemezte.

A „nagybizottság” munkája

A jubileumi rendezőbizottság részéről történt egy óhajlás avégre, hogy hívjanak be más tagokat is Pápa város részéről. Így végül a bizottság számos taggal kiegészült, többek között Pápa város

¹⁰²¹Mindeközben a Pataki Diákok Országos Szövetsége tervbe vette, hogy a számukra is közelgő 400 éves jubileum kapcsán Sárospatakon felállítják két híres diákjuk, Kazinczy Ferenc és Kazinczy Lajos szobrát. Lásd: N.N. (1929): A sárospataki ref. főiskola értesítője. In: Dunántúli Protestáns Lap, 40. évf. 35. szám (1929. szeptember 1.), 173.

¹⁰²²Lásd: ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 83-85. A kollégiumtörténeti pályakérdések az Ifjúsági Képzőtársaság pályatételei között voltak megtalálhatóak, melyek mindegyikét teológushallgatók nyerték el. AZ 1931-1932-es tanévre is kollégiumtörténeti pályatételeket tűztek ki.

¹⁰²³PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 4-6.

polgármestere és helyettes polgármestere, valamint Jakab Áron esperes is helyet és feladatot kapott a bizottságban (összesen 34 taggal bővült a kör).

A nagybizottság aztán már 1931. március 20-tól kezdve egészen augusztus 29-ig összesen hat ülést tartott, saját munkájukat megkönnyítendő, tíz albizottságot¹⁰²⁴ felállítva igyekeztek minden részfeladatra megfelelő munkatársakat találni.

Különösen nagy munka hárult a meghívási, elszállásolási, templomrendező és bankettrendező bizottságokra, amelyek az utolsó héten úgyszólván végig együtt voltak.

Nagy örömmel töltött el mindenkit, amikor kiderült, hogy Horthy Miklós kormányzó úr 1931. március 18-án audiencián fogadta a bizottság elnökségét, s aki ígéretet tett arra, hogy eleget tesz a meghívásnak és tiszteletét teszi a jubileumi ünnepségen. Így aztán a kormányzói kabinetirodával történt egyeztetés után a jubileum főnapját szeptember 7-re tűzték ki.¹⁰²⁵ A bizottságon belül megállapodtak azonban abban is, hogy a Kollégium jelenlegi diáksága számára külön ünnepélyt tartanak.¹⁰²⁶

Úton a jubileumi ünnepség felé (a hivatalos dunántúli sajtó tükrében)

A hivatalos dunántúli református sajtóban 1927-ben találkozunk először a Kollégium jubileumával kapcsolatos adattal, de ez is csupán az 1927 őszi kerületi közgyűlés kivonatos anyagán belül található, s mindössze egy rövid közlést tartalmaz.¹⁰²⁷

Az 1928-as lapszámokban már több, érdekesebb anyag kerül szemünk elé. A mezőföldi egyházmegye határozata olvasható először, melyben határozatilag újra életre hívták a pénzügyi romlás miatt előzőleg elértéktelenedett Mezőföldi alapítványt, hogy annak segítségével szegény sorsú, de tehetséges gyermekek tanulhassanak Pápán.¹⁰²⁸

1024Az albizottságok: Elszállásolási-, Fogadó-, Templomi rendező-, Díszünnepélyt rendező-, Bankettrendező-, Művészi-, Kiállítási-, Sport-, Meghívási-, Emléktárgyak albizottsága. Lásd: PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 6-7.

1025N.N. (1931): Vegyes (A kormányzó úr a kollégium jubileumán). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 12. szám (1931. március 22.), 49.

1026PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 6-7.

1027N.N. (1927): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 40. szám (1927. október 2.), 172.

1028„19. Esperes úr jelentésében felemlíti, hogy egyházkerületünk személfénye, őseink hitének, áldozatkészségének a múltból reánk maradt drága gyöngye: pápai főiskolánk 1931-ben fennállásának 400. évfordulóját fogja megérni és megünnepelni; azt az óhaját fejezi ki, vajha ez a ritka jubileumi alkalom megihletné egyházmegyénk minden egyházközségének és ezekben jobbmódú s vagyonosabb egyháztagjainak lelkét és közös s vállvetett buzgósággal, adakozással igyekeznék a régi, híres és áldásos, de az újabb időben bekövetkezett pénzügyi leromlás következtében elértéktelenedett „Mezőföldi alapítvány” felújítására, hogy a szegényebb sorsú, de Istentől tehetséggel megáldott növendékek annak támogatásával folytathassák tanulói pályájukat és lehessenek magyar hazánknak és református anyaszentegyházunknak a tudomány és hitélet terén oszlopai, világító fáklyái és lelkes munkásai az isteni gondviselés által részükre kimért munkakörben.” Lásd: VARGHA KÁLMÁN (1928): A Mezőföldi Református Egyházmegye határozata a Pápai Főiskola 400 éves jubileumával kapcsolatosan. In: Dunántúli Protestáns Lap 39. évf. 34. szám (1928. augusztus 19.), 145. Illetve: VARGHA KÁLMÁN (1928): A Mezőföldi Református Egyházmegye közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap 39. évf. 34. szám (1928. augusztus 19.), 148.

Az esztendőben egy különösen fontos esemény is történt: 1928. szeptember 26-án, a Kollégium dísztermében mintegy 200 jelenlévő részvételével megalakult a Pápai Református Kollégium Diákszövetsége. A megjelentek legidősebbje a 85 esztendős Dr. Berzsényi Jenő felsőházi tag volt, aki 1863-ban tett érettségit Pápán. Az alapszabályzat elfogadását követően összeállt a tisztikar, melynek elnöke a 40 éves lelkeszi-tanári jubileumát ünneplő Dr. Antal Géza lett, alelnöke Dr. Boros Endre, ügyvezető alelnöke pedig Faragó János főigazgató. A választmány tagjai között többek között Ólé Sándor lelkipásztort is ott találjuk. *„Az első lépés megtörtént. Hisszük és reméljük, hogy amilyen jó volt a kezdet, olyan jó lesz a folytatása is s a főiskola 400 éves jubileumára hatalmas, az egész országot behálózó egyesület lesz a most megalakult szövetségből.”*¹⁰²⁹

Az 1930-as esztendőben örömmel számolhattak be a dunántúli sajtóban arról, hogy Barla Szabó József nyugalmazott nagydobszai lelkipásztor a kollégium közelgő 400 éves évfordulója emlékére – korábbi ígéretét beváltva – 10 darab 16-18. századi kötetet ajándékozott a Főiskolai Könyvtár javára. A kötetek között egy kézirat volt, valamint két 1711 előtti magyar könyv, egykorú kötésekben álltak.¹⁰³⁰

1930 év vége felé jelent meg a Magyar Kálvinisták Naptára című munka, melyben különösen fontos helyet foglalt el az 1931-es esztendőben 400 éves évfordulójukat ünneplő pápai és sárospataki kollégiumokról készült írások.¹⁰³¹

Ugyancsak év végén jelent meg Győry Elemér győri lelkipásztor „A kettős tüzes nyelvek fényében” című prédikációs kötete, melyet a pápai Kollégiumnak ajánlott a jubileum alkalmából.¹⁰³²

Mindezek mellett a teológia szokásos, félévzáró szeretetvendégségén, melyet december 16-án tartottak a főiskolai köztartáson, Pongrácz József igazgató arról beszélt az ifjúság és a tanári kar jelenlétében, hogyan is készüljenek a 400 éves jubileumra.¹⁰³³ Sajnálatos módon – jelenleg – ennél többet nem tudunk meg az eseményen elmondottokról.

Az 1931-es esztendő aztán már egészen a jubileum fényében telt. Rögtön a Dunántúli Protestáns Lap első lapszámában „Az új esztendőben” című rövid írását ezekkel a szavakkal zárta Pongrácz József: *„Mi, dunántúliak, különösképen örvendező reménységgel tekintünk ez esztendőre, mert ebben ünnepeljük a pápai főiskola négyszázesztendős jubileumát. Tudjuk, hogy ezt sem cselekedhetjük úgy, mint hogyha a gazdasági viszonyok normálisak volnának, itt is meg kell alkudnunk, de a lelünk megtelik hálával Isten iránt. Nem a múltból akarunk élösködni, hanem*

1029N.N. (1928): A Pápai Ref. Kollégium Diákszövetségének megalakulása. In: Dunántúli Protestáns Lap, 39. Évf. 40. szám (1928. szeptember 30.), 186.

1030N.N. (1930): Vegyes (Főiskolai könyvtárunkat). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 24. szám (1930. június 15.), 107.

1031N.N. (1930): Könyvismertetés (A magyar kálvinisták naptára). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 39. szám (1930. szeptember 28.), 184.

1032N.N. (1930): Könyvismertetés (A kettős tüzes nyelvek fényében). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 48. szám (1930. november 30.), 230.

1033N.N. (1930): Vegyesek (Theológiánk). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 51. szám (1930. december 21.), 8.

annak dicsősége, komoly munkája, megpróbáltatásai alapján a jövőbe tekintünk és hiszünk abban, hogy a legjobb napjai még a főiskolának is ezután következnek.”¹⁰³⁴

Nem sejtett adományként érkezett meg Hódmezővásárhely város adománya, Hódmezővásárhely története című öt kötetes, kereskedelmi forgalomban már nem kapható gyűjteménye, melyet a Főiskola 400 éves évfordulója emlékére ajándékoztak a pápai Kollégiumnak.¹⁰³⁵

Az évforduló kapcsán a Főiskola emlékművet kívánt állítani azok emlékére, akik az iskola padjaiból vonultak be a világháborúba katonának s a fegyverszünet megkötéséig hősi halált haltak. Ezzel kapcsolatban a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain tettek közzé egy felhívást, közölve az eddig ismert neveket, hogy aki még tud olyan ifjúról, aki hősi halált halt, jelezze Pongrácz József felé.¹⁰³⁶

Természetesen az a jubileum nem csupán a Kollégium számára volt elsőrendű fontosságú, hanem a befogadó város számára is. Éppen ezért olvashatjuk: *„Pápa város május 6-iki közgyűlése egyhangú határozattal kimondotta, hogy a főiskola jubileumának és az ugyanazon alkalommal felállítandó Petőfi és Jókai szobor költségeihez 4000 P-vel járul hozzá. Ugyancsak a főiskola jubileuma alkalmából kimondotta a közgyűlés, hogy főiskolai segélyalapítványt létesít s e címen évenként 300 P-t felvesz a város költségvetésébe.*”¹⁰³⁷

A teológiai tanári kar két tagja, Pongrácz József és Tóth Lajos professzorokat 1931. június 20-án Debrecenben teológiai doktorokká avatták. Doktori értekezéseiket a Főiskola 400. évfordulójával kapcsolatban készítették¹⁰³⁸, s ezek később meg is jelentek a „Theológiai tanulmányok” című gyűjteményes kötetben.

Dr. Antal Géza püspök a Dunántúli Protestáns Lapban július 11-i dátummal megjelent rövid híradásában felhívta az egyházkerület lelkipásztori karának figyelmét arra, hogy az őszi egyházkerületi közgyűlés szeptember 6-án kezdődik, melynek keretében szeptember 7-én történik meg a Kollégium 400 éves évfordulójának megünneplése. Ugyanekkor lesz megtartva a kerületi lelkészértekezlet, valamint a kerületi lelkésznék értekezlete is.¹⁰³⁹

Dr. Pongrácz József a július 26-i lapszámban röviden tájékoztatta az egyházkerületet a szervezés jelen állásáról, a várható külföldi és belföldi vendégekről, valamint a program egy részéről.¹⁰⁴⁰

1034PONGRÁCZ JÓZSEF (1931): Az új esztendőben. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 1. szám (1931. január 1.), 1.

1035N.N. (1931): Vegyesek (Adomány). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 2. szám (1931. január 11.), 8.

1036N.N. (1931): Vegyesek (Kérelem). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 14. szám (1931. április 5.), 62.

1037N.N. (1931): Vegyesek (Pápa város). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 20. szám (1931. május 17.), 86.

1038N.N. (1931): Vegyesek (Theol. Akadémiánk két tanára). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 25. szám (1931. június 21.), 109.

1039ANTAL GÉZA (1931): Felhívás. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 28. szám (1931. július 12.), 122.

1040Pongrácz József (1931): Jubileumi előkészületek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 30. szám (1931. július 26.), 127. Részlet a cikkből: *„A bizottság határozatából most van nyomdában a belföldi meghívó, mely 2000 példányban megy szét a különböző hatóságokhoz és intézményekhez, valamint a Kollégiumi Diákszövetség összes tagjaihoz. Előzőleg, még májusban meghívtuk latin nyelvű meghívóval azokat a külföldi főiskolákat, melyekben intézetünk növendékei az elmúlt 30 esztendő óta tanultak. Meghívót küldtünk ezenkívül az összes protestáns főiskolákhoz. A külföldi meghívottak közül már sokan küldtek üdvözlöt és tíz vendég is bejelentette érkezését: 1 skót, 5 holland, 1 svájci, 1 német, 1 osztrák, 1 lengyel. Intézetünk különös megbecsülésének a jele, hogy a Kormányzó úr őfőméltósága is megígérte az ünnepélyen való megjelenését.”*

Augusztus 4-én jeles vendége volt a Kollégiumnak: James Barr skót lelkipásztor látogatott el Pápára. Barr a brit munkáspárt jeles tagja, aki délkelet-európai tanulmányútján igyekezett feltérképezni a kisebbségek helyzetét. *„Barr a Skót Egyesült Szabad Egyházhoz tartozik, amelynek vezetősége megbízta őt, hogy jöjjön el Pápára és fejezze ki a nevezett egyház jókívánatait a Főiskola jubileuma alkalmából.”*¹⁰⁴¹

Közben az „öreg tanítók” is szervezkedtek: a Dunántúli Protestáns Lapban rövid felhívás jelent meg, melyben az „öreg tanítók” 1926. évi találkozóján elhangzott fogadalmukat kívánták teljesíteni. Felhívtak tehát azok a még életben lévő öreg tanítók, akik 1876 és 1890 között, a Kollégium Tanítóképzőjének fennállása idején Pápán végeztek, hogy szeptember 6-án délelőtt 9 órakor Pápán, a Kollégium udvarán találkozzanak.¹⁰⁴²

Természetesen nem csupán az „öreg tanítók”, de más „öregdiákok” is találkozót szerveztek. Czegléd Sándor az alábbi rövid híradást jelentette meg: *„A pápai ref. főgimnáziumban 1901-ben érettségizettek 30 éves találkozójukat az Alma Mater 400 éves jubileumával kapcsolatosan szept. hó 6-án és 7-én fogják tartani. Részt vesznek szept. hó i 6-án délután 6 órakora kollégiumi diákszövetség közgyűlésén, a közös vacsorán s másnap a négyszázados ünnepélyen.”* Ugyanerre a napra az 1922-ben érettségizettek is találkozót hívtak össze, melyről szintén a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain adtak tájékoztatást.¹⁰⁴³

Az ünnepségek előtti lázas készülődés nyomai a Dunántúli Protestáns Lapban is láthatóvá váltak. *„A négyszázéves jubileum”* címmel a „vegyesekben” jelent meg rövid tájékoztatás az ünnepségek menetéről, a vendégekről, valamint egyéb ügyekről. Röviden idézünk a cikkből: *„A város minden előkészületet megtesz az államfő méltó fogadtatására. A pályaudvart, az útvonalat végig, a városházát és Széchenyi-teret – a gazdasági viszonyokhoz mérten szerényebben, de mégis Ízlésesen – díszítteti, a kerületi épületek és az ünnepély színhelyének díszítéséről az egyházkerület fog gondoskodni. Az Esterházy grófi uradalom a Győri-úton diadalkaput állítat fel a kormányzó tiszteletére. – A jubiláris ünnep iránt egyébként hatalmas érdeklődés nyilatkozik meg. A rendezőbizottsághoz beérkezett jelentkezések szerint megjelennek ez alkalomból városunkban a prot. egyházi élet vezetői: Ravasz, Raffay, Kapi püspökök, Radvánszky-báró ev. egy. felügyelő, Dókus, Teleki gróf főgondnokok. Képviselve lesznek a hazai egyetemek és főiskolák, a kormány, Veszprém-, Komárom-, Fejér vármegye, a szomszéd városok. Igen jelentékeny a külföld érdeklődése. Hollandia, Svájc, Németország, Anglia, Ausztria, Amerika, azok egyházai és közművelődési intézményei illusztris képviselőket küldenek ki. Legnagyobb arányú és legmeghatóbb azonban a kollégium volt*

1041N.N. (1931): Vegyesek (Külföldi vendég). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 32. szám (1931. augusztus 9.), 138.

1042N.N. (1931): Vegyesek (Meghívó az öreg tanítók találkozására). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 33. szám (1931. augusztus 16.), 141.

1043N.N. (1931): Vegyesek (találkozó). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 34. szám (1931. augusztus 23.), 146.

*növendékeinek érdeklődése. A nehéz viszonyok ellenére eddig 400-nál többen jelentették be részvételüket...*¹⁰⁴⁴

Nehézséget jelentett a mintegy 700 főnyi vendégsereg elhelyezése, de végül magánházaktól érkezett felajánlások, a Főiskola, a Nőnevelő Intézet, az állami tanítóképző, a mezőgazdasági szakiskola, internátusainak igénybevételeivel ez a gond megoldódott. Nagyobb nehézséget okozott a hétfői közös ebéd kérdése, *„hiányában úgy oldanak meg, hogy a főiskola tornatermébe, konviktusi termébe és két osztály termébe osztják szét a hatalmas vendégsereget.*”¹⁰⁴⁵

Előzetesen fontos megjegyezni, hogy az ünnepségre – tekintettel a helyek szűkös voltára – csak jeggyel lehetett bejutni. Aki meghívót nem kapott, de szeretett volna részt venni az ünnepségen, annak augusztus 10-ig jelentkeznie kellett az igazgatóságnál, hogy jelentkezési lapot kapjon, melyet egyébként pontosan kitöltve augusztus 15-ig kellett visszaküldeni.¹⁰⁴⁶

Az ünnepség

Szeptember 5. szombat (-1. nap)

A külföldi vendégek zöme szeptember 5-én érkezett. Legelőször érkezett a varsói Bursche Ödön egyetemi tanár, őt követte Obbink professzor feleségével, valamint Brouwer professzor – ők Utrechtből –, Webster J. MacDonald és John Calder lelkipásztorok Edinburghból, Aalders professzor Groningenből, Hoekstra és Bouwman teol. tanárok Kampenből, Bohatec József teológiai professzor nejével együtt pedig Bécsből érkezett. Dr. Rust evangélikus lelkipásztor Utrechtből, Dr. Alice Kendrick észak-amerikai tanárnő Wellesley-ből, Scheele holland lelkipásztor pedig Middelburgból érkezett. Sajnálatos módon a genfi egyetem theol. dékánja, Dr. Gampert hirtelen betegsége miatt végül nem tudott részt venni az ünnepségen.

A külföldiek kalauzolására az idegen nyelveket beszélő teológiai és gimnáziumi tanárok vállalkoztak. A vendégek tiszteletére az egyházkerületi székházban Antal Géza püspök adott estélyt.¹⁰⁴⁷

Szeptember 6. vasárnap (0. nap)

A nap a vendégek folyamatos érkezése mellett egyházkerületi közgyűléssel kezdődött. A közgyűlés 10. pontjában foglalkoztak a teológiai tanári kar felterjesztésével, s végül közfelkiáltással a PRTA

1044N.N. (1931): A négyszázéves jubileum. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 35. szám (1931. augusztus 30.), 149.

1045N.N. (1931): A négyszázéves jubileum. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 35. szám (1931. augusztus 30.), 149.

1046PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve 9.

1047PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 11.

tiszteletbeli tanáraivá választották Aalders groeningeni, Bohatec bécsi, Bouwman kampeni, Hoekstra kampeni, Brouwer és Obbink utrechti tanárokat, valamint Webster J. MacDonaldot, a Skót Református Egyház titkárát, illetve J.H. White lelkipásztort, az Egyesült Presbiteriánus Egyház titkárát.

Dél előtt 10 órakor a templomban lelkézszentelés volt, mely alkalommal 26 ifjú lelkipásztor szenteltek fel. Délben a külföldi vendégek tiszteletére dr. Pongrácz József teológiai igazgató adott ebédet. Délután a református templomban kerületi lelkészértekezletet tartottak, melyen dr. Antal Géza köszöntötte a külföldi vendégeket, akik közül négyen előadást is tartottak egyházaik helyzetéről. Az előadásokat Galambos Zoltán és dr. Trócsányi Dezső tolmácsolták.

Este 18:00-kor a Kollégiumi Diákszövetség tartotta közgyűlését és össztalálkozóját a Kollégium díszterme helyett a Levente-Otthon nagytermében. Az Öreg Tanítók találkozásán 12-en vettek részt, erről pedig külön füzetben számolt be Lakatos Károly. Szintén délután 6 órakor kezdődött a Nőnevelő Intézetben a Dunántúli Református Lelkésznek találkozója, melyen Brouwer utrechti tanár a holland református nők egyházi munkásságát ismertette (tolmácsolt: Galambos Zoltán). Calder skót lelkipásztor a skót református nők egyházi tevékenységéről beszélt, az ő előadását Dr. Pongrácz József tolmácsolta.¹⁰⁴⁸

Ezt követően 20:00-tól közös vacsorával zárták a napot.¹⁰⁴⁹

Szeptember 7. hétfő (főnap)

A nap – mely borongósan, csöpögősen kezdődött, de a délutáni szoborleleplezésre már tavasziasra fordult – 9:00-kor istentisztelettel kezdődött. A pápai református templomban Ólé Sándor, az evangélikus templomban pedig Győry Elemér hirdetett igét. Az ünnepi istentiszteleten a Főiskolai Énekkar szerepelt. A református elemi iskola nagytermében Antal Gyula szénior hirdette Isten igéjét.

Az istentisztelet után a 2000 főnél többre tehető templomi gyülekezetek a környék falvainak küldöttségeivel kiegészülve vonult a Kollégium udvarára, a díszközgyűlés helyszínére, mely 10:30-kor kezdődött.

Horthy Miklós kormányzó úr Turán nevű különvonata 10 órára futott be. Előtte egy órával már bevonult az őt váró 900 fő vidéki és 400 főt számláló pápai leventesereg. A Kollégium udvarán 3000 néző volt jelen, kik „művészi módon felállított széksorokban” foglalhattak helyet. Ide vonult be a Kormányzó, akit dr. Balogh Jenő főgondnok köszöntött. Válaszul a kormányzó rövid beszédet mondott, majd ezt követte dr. Pongrácz József főiskolai igazgató ünnepi beszéde. A beszédet a

külföldiek részére dr. Trócsányi Dezső tolmácsolta, dr. Török István pedig legépelve, s nemzeti

¹⁰⁴⁸PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 12-15.

¹⁰⁴⁹PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 9.

színű szalaggal átkötve a külföldiek rendelkezésére bocsátották. Kozma Andor költő „Az öreg iskola” című versét adta elő.

12:30-kor a pápai kollégium hősi halottainak emlékművét leplezték le a Főiskola lépcsőházában, majd 13:00-kor a Pápai Református Kollégium múltját és jelenét bemutató kiállítás nyílt meg a főiskola dísztermében. 13:30-kor a köztartáson közebédet tartottak, majd 16:00-kor került sor a Petőfi és Jókai szobrok leleplezésére. dr. Tenzlinger József polgármester beszédét követően dr. Lampérth Géza „Prologus” című versét szavalta el.

A koszorúzást követően a Kormányzó távozott, a díszközgyűlés pedig este 6 órakor folytatódott a Nőnevelő Intézetben. Este 7 órakor a Pápai Református Nőegylet szeretetvendégséget tartott a főiskolai köztartás nagytermében.¹⁰⁵⁰

Jelentős volt a jubileummal kapcsolatos emléktárgyak, kisebb-nagyobb írások megjelentetése, melyek további „reklámot” jelentettek a Kollégiumnak.

A december 9-i ünnepség

Mivel a szeptember 7-i ünnepségen nem tudott mindenki részt venni, ezért december 9-re az ifjúság számára hirdettek ünnepséget. Ugyanekkor emlékeztek meg Mándi Márton István halálának 100. évfordulójáról is.

Az ünnepség 10:00-kor a templomban istentisztelettel kezdődött, melyen Nagy Gábor gimnáziumi vallásstanár mondott buzgó imádságot. Az ünnepséget 11:00-kor a kollégium dísztermében Dr. Antal Géza ünnepi beszédével nyitotta meg. Ezt követően Dr. Tóth Endre professzor „Mándi Márton István az iskolaépítő” címmel tartott izgalmas előadást a hallgatóságnak. Az előadást követően Medgyasszay Vince kerületi főjegyző egy Mándi Márton Istvánról szóló (saját) verses elbeszélést szavalt el. Utána következett Fáber Kovács Gyula III. éves teológushallgató pályadíjat nyert munkája, a „Kötelez a múlt”, melyet Győr Sándor IV. évf. hallgató szavalt el. Szerepelt a Főiskolai Énekkar, valamint a Főiskolai Zenekar is, nem is beszélve a Gimnáziumi Vegyeskarról.

Este 7 órakor a gimnázium dísztermében „A 400 éves pápai kollégium” címen tartott vetítettképes előadást dr. Tóth Endre. Az előadáshoz a vetített képeket Fejes Zsigmond készítette.

(Megemlítendő, hogy december 2-án a Budapest-fasori gyülekezetben dr. Pongrácz József is ugyanezen cím alatt tartott előadást, melyen megjelent dr. Antal Géza püspök. A gyülekezet lelkipásztora a szintén jeles egykori pápai diák, Szabó Imre volt.)¹⁰⁵¹

¹⁰⁵⁰PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 12-175.

¹⁰⁵¹PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 191-210.

A jubileum hatása a könyvkiadásra

A jubileum kétségkívül hozzájárult ahhoz is, hogy a „Theologiai tanulmányok”-című, igen vaskos kötettel meginduljon egy új könyvsorozat a teológia kebelében. Természetesen addig is a Főiskolai Könyvnyomdán keresztül jelentette meg a teológia, vagy éppen a gimnázium a kiadatni kívánt könyveket, de azt is látnunk kell, hogy az 1931-es esztendőben meginduló kiadvány-sorozat az addigi publikációs teljesítményt messzemenőig túlszárnyalta. Természetesen ehhez anyagi támogatásra is szükség volt, melyet az egyházkerület igyekezett biztosítani úgy, hogy évi 600 Pengő összeget állítottak be a főiskolai pénztárba külön erre a célra.¹⁰⁵²

A teológiai tanárok egymás után írták (és adták hallgatóik kezébe) a ma is jól használható kézikönyveiket, tudományos monográfiáikat, melyekkel a hazai és nemzetközi teológiai irodalmat is gazdagították.¹⁰⁵³ Eredményeik, tudományos felkészültségük ezeket a műveket kézbe véve ma is szembetűnőek. Az évek előrehaladtával folyamatosan jelentettek meg kisebb-nagyobb műveket.¹⁰⁵⁴ A teológia fontosnak tartotta, hogy korszerű segédanyagokat adjon hallgatói kezébe, melyekkel a tanulást is könnyebbé tehetik. Nem véletlenül olvashatjuk ezt az Értesítőben: „...hisszük, hogy néhány esztendő alatt a nyomtatott könyvek teljesen kiszorítják a sokszorosított, szemrontó studiumokat.”¹⁰⁵⁵

A kiadványok egyik csoportját a „Theologiai kézikönyvek” alkotják, benne Trócsányi, Pongrácz, Tóth Lajos professzorok bölcseleti, illetőleg biblikus szakkönyveivel. Ezek természetesen a pápai teológiai oktatásban is használatosak voltak.

A kiadványok másik csoportjában kisebb műveket találunk. Rövidebb-hosszabb tanulmányokat, beszédek is megjelentettek, de külföldi professzorok előadásainak fordításai is megjelentek a kiadványok között. Az 1943-1944-es tanév végére már a 45. sorszámú kiadványnál

1052ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30.
1053Csak néhány példát említsünk a nemzetközi tudományos életre gyakorolt hatással kapcsolatban: **Dr. Antal Géza** J.C.H. de Pater történnel együtt kétkötetes munkát jelentetett meg „Weensche gezantschapberichten van 1670-1697 – címmel Hágában, 1929-1934 között. Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Dr.Tóth Endre az egyházépítő professzor, 40. 274-275.; **Dr. Tóth Endre** doktori disszertációját (Hamel Bruininx a soproni országgyűlésen) holland nyelvre szerették volna lefordítani. Lásd: PÓTOR IMRE (2000): Dr.Tóth Endre az egyházépítő professzor, 280-281.; **Dr. Pongrácz József** munkáira többen több alkalommal hivatkoztak külföldön is: amint azt már az Újszövetségi Tanszék történeténél megírtuk, W. Michaelis berni újszövetséges professzor több művében is hivatkozott Pongrácz eredményeire (pl: Einleitung in das Neue Testament, 1946), D.S. Duncan st.-andrews-i újszövetséges pedig egyenesen Pongrácz doktori értekezésének angolra való lefordítását javasolta a „The Exploisitory Times” című brit teológiai folyóiratban. Lásd: VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József (1885-1963) emlékezete. In: Acta Papensia XIII. évf. 4. szám (2013/4.), 504-505.

1054 Az 1932-1933-as tanév alatt jelent meg Dr. Tóth Lajos ószövetségi bevezetése, valamint Dr. Pongrácz József Máté evangéliuma magyarázata. Lásd: ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 35-36.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 35. „Még mindig sokat tanulnak azonban theologusdiákjaink lithografált, vagy ma inkább már gépen sokszorosított »studium«-okból, »kurzus«-okból. De ezen a ponton is javul a helyzet, s a teológiai kézikönyvek kiadásában éppen pápai theológiánk a nemes törekvés érdeme.” – írja Trócsányi Dezső.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 15.21. Ekkor nem jelent meg új kötet, de több előkészületben volt.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59.; ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25. Trócsányi Dezső Bölcselettörténelme előkészület alatt volt!; ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 32. az Erdős-Pongrácz szerzőpáros Újszövetségi bevezetésének első kiadása elfogyott, újra kellett nyomtatni! Lásd ugyanezt: ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 28.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 12.

1055ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30.

tartott a sorozat, ezen felül újra megjelent az Erdős-Pongrácz szerzőpáros Újszövetségi bevezetése.¹⁰⁵⁶ Számos kiadványt az egyes tanszékekről szóló fejezetekben nevesítettünk, illetve be is mutattunk – így ettől e helyütt most eltekintünk. Nem csodálkozhatunk Vályi Nagy Ervin megjegyzésén, aki így fogalmazott 1989-ben: „*Álmélkodással és szomorúsággal vegyes irigységgel gondolhatunk vissza arra, hogy 50-60 évvel ezelőtt ilyen könyvkiadása volt a Főiskolai Könyvnyomdának!*”¹⁰⁵⁷

Zárszó

Így folyt hát le a Pápai Református Kollégium 400 éves jubileumának ünnepségsorozata. Az egyházkerület a szeptember 6-7-i közgyűlésen, a 15. pontban határozatot hozott a jubileummal kapcsolatban, kiemelve, hogy a jubileumról emlékkönyv készüljön.¹⁰⁵⁸

Készülgetve a Kollégium 500 éves jubileumára (2031), tegyük fel magunknak a kérdést: vajon van-e olyan kerületi beágyazottsága a Pápai Református Kollégiumnak (valamennyi tagintézményének), mint 1931-ben volt? Fel tudunk-e mutatni 9 (7) év múlva egy hasonlóan elkötelezett és hálás „öregdiák-sokaságot”, mint akkor ott, ők 1931-ben? Tudunk-e majd legalább ennyire fényesen ünnepelni? (Lehet természetesen világra szóló, országos ünnepet csinálni, de az mennyire lesz a miénk?) A felvetett kérdésekre most nem várok választ. Csak vigyük el magunkkal és gondoljuk át őket.

Hadd zárjuk előadásunkat Pongrácz József igazgató szavaival: „*Bizony nagy napok voltak azok! Boldogok voltunk, hogy dolgozhattunk a szeretett Alma Materért. Vivat! Crescat! Floreat!*”¹⁰⁵⁹

* * *

1056 ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 12. A megjelent kiadványok: 43: Tóth Endre: Jókai és Pápa. Pápa, 1943., 44: Pongrácz József: Az imádkozó Pál apostol, Pápa, 1943., 45: Kiss Zoltán (nyárádi lelkipásztor): A terezovác-suhopoljei missziói egyház. Pápa, 1944. A Theologiai Kézikönyvek negyedik kötete: Dr. Erdős Károly és Dr. Pongrácz József: Újszövetségi bevezetés (második átdolgozott kiadás).

1057 VÁLYI NAGY ERVIN (1995): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága, 25. Idézi: VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban, 39.

1058 PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 210-212.

1059 PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve, 212.

Összegzés

A Pápai Református Teológiai Akadémia két világháború közötti története – ahogyan az értekezésből kiderül – igazán mozgalmas időszaka volt a pápai teológiai oktatásnak.

Az intézmény a vonatkozó korszakban hat tanszékkal működött, melyet egy-egy jól képzett teológiai tanár és/vagy professzor vezetett. Vizsgált korszakunkban nem történt tanszéki bővülés a teológia életében.

A két világháború közötti időszakban a teológiai oktatás a Pápai Református Kollégium főépületében folyt, mely természetesen magában hordozta az egész Kollégium egységét. Alapvetően az egész intézmény ebben az egységes szellemben működhetett a vizsgált korszakban, a Dunántúli Református Egyházkerület kebelében, a valóban a Dunántúl Anyaiskolájaként tekintettek rá, számos lelkész-család adta Pápára tanulni gyermekeit, hogy aztán később ők is ugyanígy cselekedjenek. Ez a kerületi beágyazottság védelmet, valamint hallgatói utánpótlást is jelentett az intézménynek, bár amint az Értesítőkből kiderül, vizsgált korszakunkban is tanultak Pápán más egyházkerületekből származó ifjak.

A nők helyzete sajátos volt az egyházon belül, de miután 1918-tól kezdve a teológiák is felvehettek már nőket rendes hallgatóként, Pápán is megjelentek a női hallgatók. Az első nő, aki elvégezte a teológiai képzést Pápán, Farkas Eszter volt, aki a budapesti teológiáról érkezett meg a dunántúli kisvárosba. Az ő szolgálatvállalásuk még sokáig nem volt rendezve, így akármelyik teológiát is végezték el, nem számíthattak lelkipásztori szolgálatra.

Az első világháború, illetve az azt követő események érthető módon negatívan érintették a pápai teológiai oktatást is. Ezen megpróbáltatásokkal a teológia közössége igyekezett megküzdeni, s a belátásuk szerinti, lehető legjobb megoldást megtalálni a kialakult helyzetekre. Sajnos, amint láttuk, ez nem mindig sikerült: gondolhatunk itt a Thury Etele halálával megüresedő, s azt 10 évig rendes tanárral be nem töltött Egyháztörténeti Tanszékre. A világháború és az azt követő időszak megmutatta, hogy a gyakori tanárcserék, illetőleg hosszú belkörü helyettesítések bár kétségkívül „szinten tartották” az akadémiai munkát, különösen a belkörü helyettesítések által az éppen helyettesekkel ellátott tanszék tudományos munkája csak stagnált, de nem fejlődött. Éles kivétel ez alól az 1931-1938 közötti időszak, amikor a nagy munkabírású dr. Tóth Endre professzor főállásban a Gyakorlati Teológiai Tanszéket, óraadóként pedig az Egyháztörténeti Tanszéket látta el. Vezetése alatt mindkét tanszék virágzott, köszönhetően dr. Tóth Endre nagy munkabírásának és teológiai diszciplinának átívelő érdeklődésének.

Látható az is, hogy nagy reménységgel kecsegtető fiatal tanárok jó része végül nem Pápán találta meg számítását, így nem alkothattak nagyot az ősi dunántúli teológia kebelében: mind Kállay Kálmán, mind Vasady Béla másutt fejtettek ki számottevő munkásságot. Természetesen a hiányuk

miatt a teológiát ért veszteség nyereségbe fordult olyan tanerők megérkezésével, akik hosszú évekig, évtizedekig hűséggel helytálltak a pápai teológián – akár még nyugdíjasként is helyben maradva, végezték a tanítás, nevelés szolgálatát ameddig lehetett.

Az egyes tanszékek betöltése alkalmával, legalábbis korszakunk kezdetén még erősen odafigyelt arra, hogy lehetőleg a pápai teológia egykori növendékei közül kerüljenek ki a tanszékvezetők. Az első komolyabb kivétel Vasady Béla volt, majd Trócsányi Dezső, illetve Török István.

A korszakban működő hat tanszéken alapos felkészültségű, sok esetben nem csupán saját tudományterületükben kiváló professzorok tanítottak, akik a hazai és nemzetközi tudományos életet is gazdagították műveikkel. Pongrácz József, Tóth Lajos és Trócsányi Dezső professzorok ma is jól használható kézikönyveket jelentettek meg, s adtak hallgatóik kezébe. A Pongrácz-Erdős szerzőpáros által közösen írt Újszövetségi bevezetés pedig kiválóan megmutatja azt, hogy a pápai teológia méltó „versenytársa” lehetett a többi hazai teológiának.

Természetesen azt is meg kell állapítanunk, hogy a professzori kar rendkívül leterhelt volt az oktatói szolgálat mellett végzett számos egyéb megbízatásuk okán. Csak sajnálhatjuk, hogy nem állt rendelkezésükre nyugodtabb munkatér, hogy több szakkönyvvel, tanulmánnyal gazdagítsák a hazai teológiai szakirodalmat. Ebben tehát érezhetünk némi hiányt, melyet a mi szempontunkból bőségesen kárpótol az az intézményért, s egyházkerületért végzett csendes háttérmunka, amellyel ezek a professzorok nagy szolgálatot tettek a Dunántúlon.

Meg kell állapítanunk, hogy a teológia 20. századi történetének Vladár Gábor szavaival élve „nagy korszaka” nem annyira a teljes általunk vizsgált korszakban volt tapasztalható, hanem inkább a harmincas években, amikor a teológián egyfajta állandóság volt újra tapasztalható, mely bár kétségtelen, hogy nem tartott olyan hosszú ideig, mint amilyen a 19. század második felében volt, de tény és való, hogy ez az időszak volt a legtermékenyebb minden szempontból a teológia életében.

Ekkortól állandósult a tanári kar, a tanszékeken országos hírű professzorok tanítottak, akik az ifjúság nevelése mellett konferenciákra jártak, előadásokat tartottak, valamint könyveket, tanulmányokat jelentettek meg. Az 1931-ben útjára induló „A Pápai Református Theológiai Akadémia kiadványai”, illetve a „Pápai teológiai kézikönyvek” sorozat egyedülálló vállalkozás volt hazánkban, amely jól mutatta a legkisebb teológia szellemi és tudományos színvonalát. Megmutatta azt is, hogy bár kicsiny intézmény, nincs szégyenkeznivalója, hiszen tanári kara olyan színvonalat képvisel, amely bátran lehet hívó szó a leendő hallgatók számára.

Mindeközben a hallgatói élet is pezsgőnek volt mondható. A teológiai ifjúság a teológushallgatók „Tóth Ferenc Önképzőkörében”, illetve az ugyancsak nagy múltú „Ifjúsági Képzőtársulatban” foglalkozhatott saját önképzésével. Pályamunkákat adtak be, különféle teológiai

kérdéseket dolgoztak ki, vitaversenyeket rendeztek, s ezek mind-mind tanórán kívüli fejlődésükhöz járult hozzá. A korszakunk elején – az 1911-es tantervvvel összhangban – a hallgatókat módszeresen bevonták a belmissziói munkába, mely nem csupán a vasárnapi iskolában való segédkezésben merült ki: a teológián belmisszió-elméletet tanultak, annak gyakorlatát pedig a pápai esperes-lelkipásztor vezetésével sajátíthatták el. A teológushallgatók nagymértékben jelen voltak a pápai gyülekezet életében: istentiszteleteket tartottak, részt vettek a szeretetmunkában és a belmissziói munkában. Az 1924-ben bevezetett új tanterv nagy hangsúlyt fektetett a szemináriumi munkára, az önképzésre, melyet a pápai teológián az Önképzőkör keretében valósítottak meg. A hallgatókat pénz-, illetve könyvjutalommal is ösztönözték, s a kiadott témák is arról árulkodnak, hogy általánosságban magas színvonalú, átgondolt koncepciók szerint folyt a szemináriumi munka. A hallgatók számára megragadható ösztöndíj lehetőségek álltak rendelkezésre, mellyel a hallgatók szép számmal éltek is. A pápai teológia is igyekezett hát minden olyan lehetőséget biztosítani a hallgatói számára, amellyel fejlődésüket elősegíthették.

A korszakban bevezetett „kettős képzés” azonban nagymértékben rányomta a bélyegét a teológiai tanulmányokra. A hallgatókat rendkívüli mértékben leterhelték a teológiai mellett kötelező tanítóképzős tárgyak. Ráadásul az országos egyház részéről hiányzott a közös koncepció, ezért mindegyik egyházkerület úgy oldotta meg a kérdést, ahogyan tudta.

A pápai teológia két világháború közötti történetében egyaránt találhatunk magasságokat és mélységeket, örömet és bánatot, de ami biztosan jól látható, az az egyházkerület és a professzori kar elhivatottsága, odaszánása, legjobbra törekvése, mely a legnehezebb időszakokon is – Isten segítségével – átsegítette a teológiát, és csendesebb vizekre vezette. Legyen áldott emlékezetük azoknak, akik szolgáló életükkel akkor a Pápai Református Teológiai Akadémiáért fáradoztak, s akik arra tanítanak bennünket, hogy mi sem tehetünk kevesebbet!

* * *

Függelék

I. Adattár

Archontológia

A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárainak adattára
1899-1951.¹⁰⁶⁰

a.) Rektorok (főigazgatók)

Név	Évkör	Források
Csizmadia Lajos	1914 – 1917.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 18.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21.;
Pongrácz József	1917 – 1920.	ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69., ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.;
Csizmadia Lajos	1920 – 1923.	ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.;
Dr. Vass Vince	1923 – 1926.	ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26.
Tóth Lajos	1926 – 1929.	ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46.; ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61.; ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29.
Dr. Pongrácz József	1929 – 1932.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20.; ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17.;

¹⁰⁶⁰ Az archontológiai táblázatok esetében a korszakban Pápán tanító tanárookra koncentráltunk, ugyanakkor figyelembe vettük, ha egy professzor a vizsgált korszak előtt kezdte meg szolgálatát, vagy ha a vizsgált korszakon túlmenően tanított Pápán, egészen 1951-ig.

		ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 23.
Dr. Tóth Endre	1932 – 1935.	ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 28.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 35.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 98.
Dr. Trócsányi Dezső	1935 – 1938.	ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 6.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 47.
Dr. Tóth Lajos	1938 – 1941.	ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 13.; ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30.; ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22.
Dr. Török István	1941 – 1941. szeptember 30. Megválasztják, de elmegy Debrecenbe	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 30.
Dr. Pongrácz József	1941. november 1. – 1944.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 30.; ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 32.; ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15.
Dr. Benedek Sándor	1944 – 1951.	ÉRTESÍTŐ 1944-1945, -; ÉRTESÍTŐ 1945-1946, -; ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 5-6.; ÉRTESÍTŐ 1948-1949, -. KÖVY ZSOLT (2006): Egyház és társadalom, 65. (1945-től írta!)

b.) Az egyes tanszékek tanárai

Ószövetségi Tanszék

Név	Évkör	Források
Czeplédy Sándor	1914 – 1920. szeptember 30.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 25., 27.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; Sárközi Gergely Antal (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: Studia X. évf. 1-2., 64-66.
Kállay Kálmán	1920. október 1. – 1921. április 30.	ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; Sárközi Gergely Antal (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: Studia X. évf. 1-2., 66-67.
<i>nagytőrei</i> Dr. Tóth Lajos	1921 – 1947.	ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26.; ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61.

		ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 29. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 35-36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 99. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 20. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 36-37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 33. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16. Sárközi Gergely Antal (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás- magyarázati Tanszékének történetéhez. In: Studia X. évf. 1-2., 67-71.
Dr. Tóth Kálmán <i>helyettes tanár</i>	1947-1951.	DREL V. 1. d. Főiskolai tanári kari jkv, 1922-1951, 89. 92. ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 11. Sárközi Gergely Antal (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás- magyarázati Tanszékének történetéhez. In: Studia X. évf. 1-2., 71-72.

Újszövetségi Tanszék

Név	Évkör	Források
Dr. Pongrácz József	1913-1947.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26.; ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 16-17. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 22-23. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 28. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 34-35. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 98. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 60-61. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 20. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 58-59. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 24. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 29-30. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 21-22. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 35-36. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 32. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15.

		Tóth Kálmán (2006): Pongrácz József: tanárom és tanártársam. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 73-78.
<i>kocsi</i> Kiss Sándor <i>helyettes tanár</i>	1947-1951.	DREL V. 1. d. Főiskolai tanári kari jkv, 1922-1951, 89. 92.; ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10. Vladár Gábor (2006): Dr. Kiss Sándor. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 83-85.

Dogmatikai Tanszék

Név	Évkör	Források
Dr. Antal Géza	1899 – 1917.	ÉRTESÍTŐ 1899-1900, 3. ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21.; VLADÁR GÁBOR (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez,

		40.
Dr. Vass Vince	1917 – 1929. <i>„Enyingi lelkészé megválasztatván, 1929 március 24. óta csak mint óraadó adta elő tárgyait.”</i>	ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29.
Lic. Rácz Kálmán <i>megbízott óraadó</i>	1929 – 1930.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17., 20.
Dr. Török István	1931 – 1941.	ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 99. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59-60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22-23. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 30. 37.
<i>helyettesek</i>	<i>1941-1947</i>	
Dr. Bakos Lajos	– 1951.	DREL V. 1. d. Főiskolai tanári kari jkv, 1922-1951, 89. 93.

Bölcsészeti-Neveléstani Tanszék

Név	Évkör	Források
Dr. Horváth József	1888 – 1917.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21.; Sárközi Gergely Antal (2022): „Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenek felett való volt.” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 7. évf. 5-8. sz. 9-17.
Dr. Antal Géza	1917-1924.	ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12. (a tanévben szabadságolva); ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18. (szabadságolva); ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15. (szabadságolva); ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20. (püspökké választották és beiktatták 1924. október 29-én);
Dr. Molnár Jenő	1924-1925.	ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.
Dr. Vasady Béla	1925-1928.	ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26.; ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46.; ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61.
Dr. Trócsányi Dezső	1929-1951.	ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17., 20.;

		ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 29. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 23. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 33. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16. ... ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10. Vladár Gábor (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 40.
--	--	---

Egyháztörténelmi Tanszék

Név	Évkör	Források
Dr. Thury Etele	1900 – 1917.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21.;
<i>helyettesek</i>	<i>1917-1924</i>	

Miklós Ödön	1921. szeptember -1922. február	ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12. (csak az első félévben tanított);
Dr. Tóth Endre <i>először óraadó, majd rendes tanár, újra óraadó végül rendes tanár</i>	1924-1947. <i>(1924-1927, illetve 1931-1938 között óraadóként látja el ezt a tanszéket)</i>	ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 24-25. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 30. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 22. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 36. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 32-33. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15. Vladár Gábor (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 40.
Pataky László <i>helyettes tanár</i>	1947-1951. (1947-1949)	DREI V. 1. d. Főiskolai tanári kari jkv, 1922-1951, 92. ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10. Vladár Gábor (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 40.

Gyakorlati Teológiai Tanszék

Név	Évkör	Források
Csizmadia Lajos	1901-1926.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 21.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 26. SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „... <i>nem volt hiábavaló a munkád</i> ” – „ <i>Kilencven éve hunyt el Csizmadia Lajos</i> ” In: Dunántúli Református Lap XXII. évf. 4. szám, 2018. december (58. oldal).
Györy Elemér	1926-1929. <i>(1928. október 7-től megbízott óraadó)</i>	ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 61. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29.
Dr. Herczeg József <i>helyettes</i>	1929. október 1. – 1930.június 11.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17., 20.
Dr. Incze Gábor <i>helyettes</i>	1930-1931.	ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 16.
Dr. Tóth Endre <i>először helyettes, majd rendes tanár</i>	1931-1938.	ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 23-24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 28-29.

		ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 35. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 98-99. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 61. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 20. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 59.
Dr. Benedek Sándor <i>először helyettes, majd rendes tanár</i>	1938-1951.	ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 25-26. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 29. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 20-21. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 35. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 31-32. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 15. ... ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10. Vladár Gábor (2006): A teológia oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: Márkus Mihály (2006, szerk.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez, 40.

Óraadók

Név	Évkör	Források	Megjegyzés
Kis József esperes	1914-1924.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 5.;	Belmissziói gyakorlat

		ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.;	
Lic. Rác Kálmán	1914-1918.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.;	Vallástörténet, francia nyelv, apologetika, egyetemes egyháztörténet, spec. kollégium
Tóth Endre	1924-1927.	ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20.; ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46.	egyháztörténet
Dr. Hoffner Sándor	1915-1917.	ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.;	Jogi ismeretek
Dr. Molnár Imre	1917-1922.	ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.;	Jogi ismeretek
Dr. Székely László	1922-1929.	ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 47. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 62. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 30.	Jogi ismeretek
Dr. Németh Bálint	1929-1943.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17.; ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17.; ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24.;	Jogi ismeretek

		ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30.; ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36.; ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100.; ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62.; ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.; ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 26. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 31. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 23. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 34.	
Dr. Nagy Béla	1947-1948.	ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 11.	Jogi ismeretek
Dr. Cseh-Szombathy László	1915-1929.	ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6. ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 46. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 62. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 29.	közegészségtan
Dr. Nagy Ernő	1930-1935.	ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100.	Test- és élettan, egészségtan

Illés Lajos	1914-1916. 1918-1919.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27., ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.;	gazdaságtan
Holbock Ede	1921-1923.	ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.;	gazdaságtan
Dr. Kállay Ödön	1923-1925.	ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20., DREL V.1.a. PRТА igazgatói ügyviteli iratok (1923-1925), 329/1924.	gazdaságtan
Mező Károly	1925-1927.	ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 47.	mezőgazdaságtan
Szombath Béla	1927-1929.	ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 62. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 30.	mezőgazdaságtan
Körmendy Zsigmond	1929-1931.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17.; ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17.	mezőgazdaságtan
Varga László	1931-1935.	ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100.;	mezőgazdaságtan
Buland Tivadar	1936-1937.	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.	állattenyésztés
Draveczky Kós Ernő	1937-1938.	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60.	állattenyésztés
Hajós István	1937-1938. 1939-1940.	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 31.	állattenyésztés
Madarász Emil	1941-1942. 1943-1944.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.	Állattenyésztés konyhakertészet

Dobó István	1936-1939.	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 26.	talajismeret
Polgár László	1936-1938.	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22. ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60.	kertészet
Fila Márton	1939-1940.	ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 31.	kertészet
Hámori Mátyás	1941-1942.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37.	kertészet
Hérints Lajos	1941-1944.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 34. ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.	Kertészet Talajismeret Konyhakertészet
Rada Antal	1940-1941.	ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 23.	növénytermesztés
Szabó János	1936-1937.	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.	Mezőgazdasági üzemvitel
Koperniczky Ernő	1937-1939. 1940-1941. 1942-1943. <i>(Istvánnak írva!)</i>	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 26. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 20- 21. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 34.	Mezőgazdasági üzemtan
Véniss Gyula	1937-1938.	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60.	Mezőgazdasági üzemtan
Bodolay Jenő	1930-1932.	ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17.; ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24.;	Rajz és kézügyesség
Tóth Sándor	1932-1935.	ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 63.	Rajz és kézügyesség francia nyelv
Török István	1929-1930. tanév	ÉRTESÍTŐ 1929-1930,	A II. félévben fakultatív speciálkollégiumot

			tartott (dialektika teológia)
Tóth Lajos	1914-1936.	ÉRTESÍTŐ 1914-1915, 27.; ÉRTESÍTŐ 1915-1916, 63.; ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 22.; ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.; ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 12.; ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18.; ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 15.; ÉRTESÍTŐ 1924-1925, 20. ÉRTESÍTŐ 1925-1926, 27. ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 47. ÉRTESÍTŐ 1927-1928, 62. ÉRTESÍTŐ 1928-1929, 30. ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 20. ÉRTESÍTŐ 1930-1931, 17. ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 30. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62.	ének-zene
Hatvani Lajos	1929-1937.	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 10., 17. 20.; ÉRTESÍTŐ 1931-1932, 24. ÉRTESÍTŐ 1932-1933, 29. ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 36. ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62.	Énekelmélet és zene

		ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.	
Gáti Samu	1936-1937.	ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22.	Egyházi ének
Szabó Sándor	1937-1943. 1947-1948.	ÉRTESÍTŐ 1937-1938, 60. ÉRTESÍTŐ 1938-1939, 26. ÉRTESÍTŐ 1939-1940, 31. ÉRTESÍTŐ 1940-1941, 23. ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 34. ... ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 11.	Egyházi ének és harmónium
<i>Dr. Kőrös Endre</i>	1917-1919.	ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 69.; ÉRTESÍTŐ 1918-1919, 5.;	Német nyelv
<i>Dr. Trócsányi Dezső</i>	1919-1921.	ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.; ÉRTESÍTŐ 1920-1921, 8.;	Német nyelv
<i>Márkus Jenő magántanár</i>	1934-1937. 1947-1948.	ÉRTESÍTŐ 1934-1935, 100. ÉRTESÍTŐ 1935-1936, 62. ÉRTESÍTŐ 1936-1937, 22. ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 11.	„A magyar ref. liberális teológia fejezetei” ”Korunk ébredési mozgalmai”, „Kálvin és a halál.” „Protestáns dogmatörténeti tájékozódás”
<i>Dr. Dezső László tábori főlelkész (magántanár)</i>	1941-1943.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37. ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 33.	„Az antibolsevista hadjárat lelkipásztori tapasztalatai” „A tábori lelkész igehirdetése”
<i>Kiss Sándor magántanár</i>	1941-1942.	ÉRTESÍTŐ 1941-1942, 37.	Apologetika
<i>Vitéz Kovács Lajos</i>	1942-1944.	ÉRTESÍTŐ 1942-1943, 34.	Testnevelés

		ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.	
<i>Dr. Tóth Kálmán</i>	1943-1944.	ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 16.	„Az Ószövetség és a történeti kritika”
<i>Dr. Pongrácz József</i>	1947-1948.	ÉRTESÍTŐ 1947-1948, 10.	

II.

A teológiák hallgatói létszámának alakulása a két világháború közötti időszakban

Tanév	Budapest		Debrecen		Pápa		Sárospatak		Források:
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.	
1914-1915	70	64	108	104	56	57	70	67	EK jkv 1916, 179. pont (492.)
1915-1916	60	55	-	83	43	43	53	53	EK jkv 1917, 45. pont (344.)
1916-1917	46		54		50	50	36		EK jkv 1918, 90. pont (294.); ÉRTESÍTŐ 1916-1917, 28. (nincs féléves bontás, ezért mindkét félévre ugyanazt a számot írtuk!)
1917-1918	-	45	-	56	46	48	-	28	EK jkv 1921, 19. pont (92.
1918-1919	-	44	-	69	62	37	-	25	

1919-1920	-	31	-	62	35	33	-	22	→ 38-at hoz 1918-1919- nél!); ÉRTESÍTŐ 1917-1918, 72.; ÉRTESÍTŐ 1918- 1919, 6.; ÉRTESÍTŐ 1919-1920, 6.
1920-1921	45	45	-	52	40	40	38	34	EK jkv 1922, 38. pont (23.)
1921-1922	57		56		36	39	44		EK jkv 1923, 44. pont (43.); ÉRTESÍTŐ 1921-1922, 13.
1922-1923	-	55	-	66	37	39	-	47	EK jkv 1924, 30. pont (31. → 34-et ír!); ÉRTESÍTŐ 1922-1923, 18- 19.
1923-1924	-	57	-	80	40	40	-	53	EK jkv 1925, 65. pont (46.); ÉRTESÍTŐ 1923-1924, 16.
1924-1925	68	65	93	-	50	45	67	60	EK jkv 1926, 110. pont (100.)
1925-1926	-	76	-	99	56	56	-	54	EK jkv 1927, 80. pont (75. → 58 főt ír!); ÉRTESÍTŐ

									1925-1926, 28.
1926-1927	88		100		53	50	64		EK jkv 1928, 132. pont (121.); ÉRTESÍTŐ 1926-1927, 48.
1927-1928	96	93	102	104	41	42	74	68	EK jkv 1929, 100. pont (104.)
1928-1929	106	99	124	124	36	37	72	69	EK jkv 1930, 144. pont (133.)
1929-1930	104	100	158	158	37	36	79	78	ÉRTESÍTŐ 1929-1930, 21-22.; EK jkv 1931, 196. pont (157.)
1930-1931	103	98	158	165	45	43	90	84	EK jkv 1932, 121. pont (117-118.)
1931-1932	115	107	186	195	57	56	95	91	EK jkv 1933, 84. pont (85.)
1932-1933	98	95	198	216	68	67	87	85	EK jkv 1934, 158. pont (137.)
1933-1934	95	91	210	195	69	66 (65)	88	88	ÉRTESÍTŐ 1933-1934, 37-38.; EK jkv 1935, 119. pont (140.)
1934-1935	97	94	184	181	61	63	87	87	ÉRTESÍTŐ 1934-1935,

									101.; EK jkv 1936, 296. pont (312.)
1935-1936	93	90	167	165	58	55	71	68	EK jkv 1937, 265. pont (320.)
1936-1937	79	80	169	170	49	40	62	60	EK jkv 1938, 196. pont (234.)
1937-1938	79	75	157	156	40	38	55	56	EK jkv 1939, 152. pont (169.)
1938-1939	69	67	141	146	42	54	65	72	EK jkv 1940, 272. pont (257.)
1939-1940	69	64	119	111	52	49	56	56	EK jkv 1941, 239. pont (254.)
1940-1941	62	61	93	92	44	41	43	42	EK jkv 1942, 44. pont (28.)
1941-1942	59	56	62	56	33	32	39	39	EK jkv 1943, 166. pont (147.)
1942-1943	53	52	46	45	31	29	35	34	Ek jkv 1944, 181. pont (260.)
1943-1944 ¹⁰⁶¹	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	28	28	n.a.	n.a.	ÉRTESÍTŐ 1943-1944, 17.
ÁTLAG:	73,06	70,68	112,13	112,17	46,5	45,1	58,58	57,37	

¹⁰⁶¹Ennek a tanévnek az adataihoz szükséges 1945-ös konventi jegyzőkönyv jelenleg nem áll rendelkezésre, így ezt a tanévet a számításokban csak Pápa esetében veszem figyelembe.

A számolásunk menete: az összes I. félév számának összeadása iskolánként, majd elosztva harminccal¹⁰⁶², ugyanígy a második félév esetében.

Ahol a jegyzőkönyvek csak egy számadatot közölnek (jellemzően csak a II. félévét), ott ugyanezt a számot vettük alapul mindkét félév átlagának kiszámításához.

A számok ismeretében a következő megállapításokat tehetjük:

- Ha az átlagot tekintjük, akkor Pápa valóban a legkisebb létszámú teológia volt a vizsgált korszakunkban.
- Létszámát tekintve többször megelőzte Sárospatakot: az 1916-1921 közötti időszakban végig, illetve az 1940-1941-es tanév első félévében. Más teológiát sosem tudott hallgatói létszámban megelőzni.
- Debrecen kivételével mindegyik teológián megfigyelhető, hogy átlagban az első félévre többen iratkoztak be, mint a másodikra.
- Debrecen esetében minimális létszámnövekedés tapasztalható átlagosan a II. félév javára.
- A hallgatói létszámok tekintetében az abszolút mélypont mindegyik teológia esetében az első világháború, illetve az azt követő „bizonytalan” időszak (nagyjából 1921-ig).
- Ezt követte egy felívelő időszak, melynek csúcsa összességében a húszas évek vége, harmincas évek eleje.
- A második világháború kitörését követően újra csökkenni kezdett a teológiák hallgatói létszáma.

Érdemes röviden vizsgálat alá venni az egyes egyházkerületek össznépszerűségét, és ahhoz képest arányba állítani a teológiák hallgatóinak számát. Ezek ismeretében az alábbiakat mondhatjuk el:

Az első világháborúig kilenc egyházmegye alkotta a Dunántúli egyházkerületet, melyek területén összesen 251.063 fő volt református vallású. Az országcsonkolás következtében 73.500 fővel csökkent ez a szám, így 177.563 főre csökkent a dunántúli reformátusok száma. Ez 1930-as népszámlálás idejére némileg növekedett.¹⁰⁶³

A Tiszáninneni egyházkerület lélekszáma 1917-ben 272.219 fő volt. Az országcsonkolás ezt az egyházkerületet is érzékenyen érintette.¹⁰⁶⁴ A Tiszántúli egyházkerületnek a trianoni béke előtti lélekszáma 1.156.247 fő volt, mely az elcsatolások következtében 866.497-re csökkent. Az 1938-as országgyarapodás kapcsán 162.358 fővel növekedett az egyházkerület létszáma.¹⁰⁶⁵

¹⁰⁶²Lásd az előző lábjegyzetet! Budapest, Debrecen és Sárospatak esetében csak 29-cel osztjuk el a végső összeget.

¹⁰⁶³KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 78.

¹⁰⁶⁴KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 135.

¹⁰⁶⁵KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 180.

Egyházkerület	Trianon előtt	1930-as népszámlálás	1938 után
Dunántúl ¹⁰⁶⁶	251.063 fő (286 anya-, 14 missziói, 65 leányegyhk.)	181.522 fő (216 anyaegyhk.)	< 250.000 fő (299 anyaegyhk.)
Tiszáninnen ¹⁰⁶⁷	272.219 fő (358 anyaegyhk.)	203.563 fő (218 anyaegyhk.)	285.791 fő (337 anyaegyhk.)
Tiszántúl ¹⁰⁶⁸	1.156.247 fő (592 anya-, 11 társ-, 27 leány-, 53 fiókegyhk.)	866.497 fő (336 anya-, 2 társ-, 13 leány-, 19 fiókegyhk.)	1.028.855 fő (469 anyaegyhk. + a többi)

Az 1930-1938 közötti időszak átlagát figyelembe véve megállapítható, hogy:

- Dunántúlon: 181.522 főre jutott: átlagban egy tanévben 55 teológushallgató.
- Tiszáninnen: 203.563 főre jutott 78 teológushallgató,
- Tiszántúlon: 866.497 főre 179 teológushallgató.

(- Dunamellék esetében a névtár igen hiányos adatokat közöl!)

Könnyen látható, hogy Dunántúl és Tiszáninnen református népessége között nincs hatalmas különbség, a hallgatók lélekszáma azonban jelentős eltérést mutat. Ha Dunántúl népessége annyi lett volna mint Tiszáninnené, akkor is csak arányosan 61-62 teológushallgatója lett volna.

Egy teológusra (leendő lelkipásztorra) éppen ezért:

- 3300 fő jutott Dunántúlon,
- 2609 fő jutott Tiszáninnen
- 4840 fő jutott Tiszántúlon.

Kétségtelen, hogy e három közül a legkedvezőbb helyzetben Tiszáninnen volt.

Az is jól látszik, hogy bár Tiszántúl reformátussága négyszerese Tiszáninnenének, még sem volt négyszer annyi hallgatója. Tegyük hozzá, hogy Tiszántúlon a nagyobb lélekszámú gyülekezetek, míg a Dunántúlon pedig inkább a kisebb, néhány száz fős közösségek voltak a jellemzőek.

1066KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 78.

1067KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 135-136.

1068KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941., 180.

III. Órarendek az egyes tantervekhez kapcsolódóan

PRTA órarendek a tantervi változások szerint
1919–1920. tanév, tavaszi félév

Nap	Óra	I. számú tanterem			II. számú tanterem			III. számú tanterem		
		Tantárgy	Évfolya m	Előadó	Tantárgy	Évfolyam	Előadó	Tantárgy	Évfolyam	Előadó
Hétfő	8-9	Héber nyelv (kezdők)	I	Czeplédy S.	Újszöv. Szentírásmagy.	II-IV.	Pongrácz J.			
	9-10	Ószöv. Bib. Teol.	III-IV.	Czeplédy S.	Újszöv. bevezetés	I-II.	Pongrácz J.			
	10-11	Gyak. Bib. Magy.	III-IV.	Csizmadia L.	Ker. egyházt.	I-II.	Czeplédy S.			
	11-12	Önképzőkör	I-IV.	Csizmadia L.						
	12-1	Héber	I	Czeplédy S.						
	1-2									
	2-3									
	3-4									
	4-5									
	5-6									
Kedd	8-9	Ószöv. Biblica. Teol.	III-IV.	Czeplédy S.	Filozófia tört.	I-II.	Dr. Vass V.			
	9-10	Ker. hittan	III-IV.	Dr. Vass V.	Ker. egyháztört.	I-II.	Czeplédy S.			
	10-11	Ker. hittan	III-IV.	Dr. Vass V.	Ker. egyháztört.	I-II.	Czeplédy S.			
	11-12	Belmissziói gyak.	II-IV.	Kiss J.	Héber (kezdők)	I.	Czeplédy S.			

	12-1	Belmissziói gyak.	II-IV.	Kiss J.	Héber	I.	Czeplédy S.			
	1-2									
	2-3									
	3-4									
	4-5									
	5-6									
Szerda	8-9	Biblica teol. Őszöv.	III-IV.	Czeplédy S.	Filozófia története	I-II	Dr. Vass V.			
	9-10	Egyháziogtan	III-IV.	Csizmadia L.	Egyháztörténet	I-II	Czeplédy S.			
	10-11	Ker. Hittan	III-IV.	Dr. Vass V.	Honiletika	II.	Csizmadia L.	Héber Kezdők	I.	Czeplédy S.
	11-12	-----	?	Csizmadia L.	Őszöv. Szenitrásmagy.	II-IV.	Czeplédy S.			
	12-1	Valláslelektan	II.	Dr. Vass V.	Héber	I.	Czeplédy S.			
	1-2.									
	2-3.	Egészséggtan	I.	Dr. Csehl- Szombathy						
	3-4.									
	4-5.									
	5-6.									
Csütörtök	8-9	Őszöv. Szenitrásmagy	II-IV.	Czeplédy S.	Újszöv. Görög nyelv	I.	Pongrácz J.			
	9-10	Egyháziogtan	III-IV.	Csizmadia L.	Újszöv. bevezetés	I-II	Pongrácz J.			
	10-11	Héber kezdők	I.	Czeplédy S.	Honiletika	II.	Csizmadia L.	Ker. hittan	III-IV.	Dr. Vass V.

	11-12	Szonoklái gyak.	I.	Csizmadia L.	Őszöv. Szentírásanyag.	II-IV.	Czeplédy S.		
	12-1	Őszöv. szeminárium	I-IV.	Czeplédy S.					
	1-2.								
	2-3								
	3-4								
	4-5								
	5-6								
Péntek	8-9				Filozófia története	I-II.	Dr. Vass V.		
	9-10	Egyházjogtan	III-IV.	Csizmadia L.	Szervezetan	I-II.	Dr. Vass V.		
	10-11	Belmisszió elmélete	III-IV.	Csizmadia L.	Szervezetan	I-II.	Dr. Vass V.		
	11-12				Újszöv. Szentírásanyag.	II-IV.	Pongrácz J.		
	12-1	Valláslelektan	II.	Dr. Vass V.					
Szombat	1-2								
	2-3								
	3-4								
	4-5								
	5-6								
	8-9	Ker. hittan	III-IV.	Dr. Vass V.	Német	I-II.	Dr. Trócsányi D.		
	9-10	Egyházjogtan	III-IV.	Csizmadia L.	Újszöv. Görög nyelv	I.	Pongrácz J.	Vallás lelektan	II.
	10-11	Belmisszió	III-IV.	Csizmadia L.	Újszöv. bevezetés	I-II.	Pongrácz J.		Dr. Vass V.

	elm								
11-12				Újszöv. Szentírásanyag.	II-IV.	Pongrácz J.			
12-1				Német	III-IV.	Dr. Trócsányi D.			
1-2									
2-3	Magánjog	III-IV.	Dr. Molnár Imre	Egyházi ének	I.	Tóth Lajos (ének)			
3-4	Magánjog	III-IV.	Dr. Molnár I.						
4-5									
5-6									

Forrás: DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1920. 358. doboz, 652/1920. ikt.sz.

1924-1925. tanév őszi félév

Nap	Óra	II. számú tanterem			III. számú tanterem		
		Tanfárgy	Évfolyam	Előadó	Tanfárgy	Évfolyam	Előadó
Hétfő	8-9	Úsz bibl. (th)	III-IV.	Pongrácz	Filozófiatörténet	I-II.	Molnár
	9-10	Úsz. exegézis	III-IV.	Pongrácz	Neveléstan	I-II.	Molnár
	10-11	Gy. bibl. Magy.	III-IV.	Csizmadia	Neveléstan	I-II.	Molnár
	11-12	Gyak. th. szem	I-IV.	Csizmadia			
	12-1	Újszöv. Szem.	I-IV.	Pongrácz			
	2-3.	Angol	I-IV.	Csizmadia			

Kedd	8-9	Erkölcstan	III-IV.	Vass	Újszöv. Exeg.	I-II.	Pongrácz
	9-10	Erkölcstan	III-IV.	Vass	Ószöv. Bev.	I-II.	Tóth L.
	10-11	Prot. egyh. tört.	III-IV.	Tóth E.	Német nyelv	I-II.	Tóth L.
	11-12	Ószöv. Exeg.	II-IV.	Tóth L.	Ének	I.	Tóth Lajos (ének-zenetanár!)
	12-1				Héber nyelv	I.	Tóth L.
Szerda	2-3.	<i>Francia</i>	<i>I-IV.</i>	<i>Vass</i>			
	8-9	Erkölcstan	III-IV.	Vass	Héber ny.	I.	Tóth L.
	9-10	Katechetika	III-IV.	Csizmadia	Vallástört.	I-II.	Vass
	10-11	Szimbolika	III-IV.	Vass	Egyháztört.	I-II.	Tóth E.
	11-12	Egészségtan	III-IV.	Csehszomb.	Gy. th. Szem.	I-II.	Csizmadia
Csütörtök	12-1	Ószöv. exegezis	II-IV.	Tóth L.			
	3-4.	<i>Angol</i>	<i>I-IV.</i>	<i>Csizmadia</i>	2-3. Ének	I-IV.	Tóth Lajos (ének)
	8-9	Rend. th. Szem.	I-IV.	Vass	Egyháztörténeti szem.	I-IV.	Tóth E.
	9-10	Katechetika	III-IV.	Csizmadia	Vallástört.	I-II.	Vass
	10-11	Szimbolika	III-IV.	Vass	Ószöv. Bev.	I-II.	Tóth L.
Péntek	11-12	Prot. egyh. Tört.	III-IV.	Tóth E.	Német ny.	I-II.	Tóth L.
	12-1	Ószöv. Szem.	I-IV.	Tóth L.	2-4. Gazdaságtan		Kállay
	2-3.	<i>Francia</i>	<i>I-IV.</i>	<i>Vass</i>			
	8-9	Újszöv. Bibl.	III-IV.	Pongrácz	Héber nyelv	I.	Tóth L.
	9-10	Liturgia	III-IV.	Csizmadia	Egyháztört.	I-II.	Tóth E.
	10-11	Újszöv. exeg.	III-IV.	Pongrácz	Ószöv. Bev.	I-II.	Tóth L.
	11-12	Gy. th. Szem.	III-IV.	Csizmadia	Újszöv. Exeg.	I-II.	Pongrácz

	12-1	Ószöv. Exeg.	II-IV.	Tóth L.			
Szombat	8-9	Újszöv. Bibl.	III-IV.	Pongrácz	Egyháztört.	I-II.	Tóth E.
	9-10	Liturgia	III-IV.	Csizmadia	Újszöv. Exeg.	I-II.	Pongrácz
	10-11	Újszöv. Exeg.	III-IV.	Pongrácz	Egyháztört. Szem.	I-IV.	Tóth E.
	11-12	Magy. Prot. egyh.	III-IV.	Tóth E.	Filozófiatörténet	I-II.	Molnár
	12-1				Filozófiatörténet	I-II.	Molnár
	2-3	Jogi ismeretek	III-IV.	Széky	Filozófia szem.	I-II.	Molnár
	3-4.	Jogi ismeretek	III-IV.	Széky			

Forrás: DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1924. 380. doboz. 307/1924. ikt.sz. (PRTA). Dr. Vass Vince levele a főjegyzőhöz, 1924. szeptember 26.

1942-1943. tanév őszi félév

Nap	Óra	I. számú előadóterem			II. számú előadóterem			III. számú előadóterem		
		Tantárgy	Évfolyam	Előadó	Tantárgy	Évfolyam	Előadó	Tantárgy	Évfolyam	Előadó
Hétfő	8.10-8.50				Máié ev. magy.	II-IV.	Dr. Pongrácz J.			
	9-9.40	Holland	IV.	Dr. Tóth E.				Újszöv. Görög nyelv	I.	Dr. Pongrácz J.
	9.50-10.30	Újszöv. Bibl. Teol.	IV.	Dr. Pongrácz J.	Ker. egyh. Tört.	II-III.	Dr. Tóth Endre			
	10.40-11.20	Prot. irod. Tört.	IV.	Dr. Tóth E.	Angol	Középf.	Dr. Pongrácz J.	Bölcséletörté I.		Dr. Trócsányi D.

	11:30-12:10	Szociológia	IV.	Dr. Trócsányi D.	Holland	Kezdők	Dr. Tóth Endre			
	12:20-13				Angol	Haladók	Dr. Pongrácz J.	Theol. Encikl.	I.	Dr. Trócsányi D.
	13:10-13:30									
	15-16									
	17-18									
	18-19									
Kedd	8:10-8:50									
	9-9:40	Katechetika	II-IV.	Dr. Benedek S.	Máié ev. magy.	II-IV.	Dr. Pongrácz J.	Héber nyelv	I.	Dr. Tóth Lajos
	9:50-10:30	Liturgia	II-IV.	Dr. Benedek S.				Reformátorok I. iratai	I.	Dr. Tóth Endre
	10:40-11:20	Prot. irod. Tört.	IV.	Dr. Tóth Endre	Cura Pastoralis	II-III.	Dr. Benedek S.	Egyh. Élet ism.	I.	Dr. Tóth Endre
	11:30-12:10	Szociológia	IV.	Dr. Trócsányi D.	Ker. egyh. Tört.	II-III.	Dr. Tóth Endre	Bölcséletörté net	I.	Dr. Trócsányi D.
	12:20-13	Faluszeminárium	I-IV.	Dr. Benedek S.				Hírvallás ism.	I.	Dr. Benedek S.
	13:10-13:30	Német nyelv	I-III.	Dr. Tóth Lajos						
	15-16									
	17-18									

	18-19										
Szerda	8:10-8:50				Ószöv. exegézis	II-IV.	Dr. Tóth L.	Újszöv. Görög nyelv	I.		Dr. Pongrácz J.
	9-9:40				Ének	I-IV.	Szabó Sándor				
	9:50-10:30				Máté ev. magy.	II-IV.	Dr. Pongrácz J.	Harmonium	I.		Szabó Sándor
	10:40-11:20	Újszöv. Bibl. Teol.	IV.	Dr. Pongrácz J.	Ószöv. bevezetés	II-III.	Dr. Tóth L.	Bölcsélet történet	I.		Dr. Trócsányi D.
	11:30-12:10	Német nyelv	IV.	Dr. Tóth L.	Vall. Lélektan és vall. Tört.	II-III.	Dr. Trócsányi D.	Gyak. Egyh. munka	I.		Dr. Benedek S.
	12:20-13	Gyak. Bib. Magy.	II-IV.	Dr. Benedek S.				Héber nyelv	I.		Dr. Tóth L.
	13:10-13:30										
	15-16										
	17-18	Újszöv. Szem.	II-IV.	Dr. Pongrácz J.							
	18-19										
Csütörtök	8:10-8:50				Ószöv. exegézis	II-IV.	Dr. Tóth L.	Újsz. Görög nyelv.	I.		Dr. Pongrácz J.
	9-9:40				Harmonium	III-IV.	Szabó Sándor	Héber nyelv	I.		Dr. Tóth L.
	9:50-10:30	Szimbolika	IV.	Dr. Benedek S.	Ószöv. bevezetés	II-III.	Dr. Tóth L.	Ének	I.		Szabó Sándor
	10:40-	Ket.	IV.	Dr. Trócsányi	Honiletkai	II-III.	Dr.	Jogi ism.	I.		Dr. Németh B.

	11-20	erkölcstan		D.	gyak.		Benedek S.			
	11-30-12:10	Prot. irod. Tört.	IV.	Dr. Tóth E.	Vall. Lelektan és vall. Tört.	II-III.	Dr. Trócsányi D.	Jogi ism.	I.	Dr. Németh B.
	12-20-13				Ker. egyh. Tört.	II-III.	Dr. Tóth E.	Angol	kezdők	Dr. Pongrácz J.
	13-10-13:30	Német nyelv	I-III.	Dr. Tóth L.						
	15-16									
	17-18									
	18-19									
Péntek	8:10-8:50				Ószöv. exegézis	II-IV.	Dr. Tóth L.	Újszöv. Bibliáism.	I.	Dr. Pongrácz J.
	9-9:40	Gyak. Szem.	IV.	Dr. Benedek S.	Neveléstan	II-III.	Dr. Trócsányi D.	Egyh. Élet. Ism.	I.	Dr. Tóth E.
	9:50-10:30				Ószöv. Bev.	II-III.	Dr. Tóth L.	Hítv. Ism.	I.	Dr. Benedek S.
	10-40-11:20	Ker. erkölcstan	IV.	Dr. Trócsányi D.	Harmonium	II.	Szabó Sándor	Ószöv. Ism.	I.	Dr. Tóth L.
	11-30-12:10				Gyak. Szem.	I-IV.	Dr. Benedek S.	Gyak. Egyh. munka	I-II.	Dr. Benedek S.
	12-20-13				Gyak. Szem.	I-IV.	Dr. Benedek S.			
	13-10-									

	13:30																		
	15-16																		
	17-18																		
	18-19																		
Szombat	8:10-8:50							Önképzőkör	I-IV.	Dr. Benedek S.									
	9-9:40							Önképzőkör	I-IV.	Dr. Benedek S.									
	9:50-10:30	Üzenetan	III-IV.	Koperniczky J.	Növénytermeszt és	I-II.	Hérints Lajos												
	10:40-11:20	Ker. erkölcsstan	IV.	Dr. Trócsányi D.	Holland	II-III.	Dr. Tóth E.												
	11:30-12:10				A tábori lelkész igehirdetése	I-IV.	Dr. Dezső László												
	12:20-13	Bölcs. Szem.	I.	Dr. Trócsányi D.	Egyh. Tort. Szem.	I-IV.	Dr. Tóth Endre												
	13:10-13:30				Nevelésstan	II-III.	Dr. Trócsányi D.												
	15-16																		
	17-18																		
	18-19																		

Forrás: DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1942. 477. doboz. 4736/1942. ikt.sz.

Bibliográfia

Monográfiák:

BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Órállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

BARTH KÁROLY-RÉVÉSZ IMRE (1937): *Az egyház jelene és jövője.* Igazság és Élet füzetek 9. Debrecen. 1937.

BECK GERGELY (1935): A belsősomogyi ref. egyházmegye története. (Csurgoi Könyvtár II. kötet). Csurgo.

BENEDEK SÁNDOR (1933): Tóth Ferenc gyakorlati theológiája. Tanulmány a gyakorlati theológia köréből. Theologiai Tanulmányok 30. szám (szerkeszti: Csikesz Sándor). Debrecen.

BENEDEK SÁNDOR (1945): *Miről prédikált Tóth Ferenc? Tóth Ferenc halálának 100. évfordulójára.* Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

BOTTYÁN JÁNOS (1982): *Hitünk hősei.* Kiadja a Református Zsinati iroda Sajtóosztálya, Budapest.

BUCSAY MIHÁLY (1985): *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945.* Gondolat Kiadó, Budapest.

CSIZMADIA KÁROLY (1989): *Pápai kollégiumi történetek.* Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.

CSIZMADIA LAJOS (1910): *Bibliai szókönyv.* Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala, Debrecen.

CSIZMADIA LAJOS (1927): *Bibliai földrajz és természetrajz (Sylvester Bibliai Kézikönyve IV.).* Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitófalu.

CSIZMADIA LAJOS (1928): Nehezebb szentírási helyek magyarázata. Képek és térképek a bibliai kézikönyvhöz. (Sylvester Bibliai Kézikönyve, szerkesztette Czeglédy Sándor, VI. kötet), Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitótfalu.

CSONKA LAURA – FIZIKER RÓBERT (2019, SZERK.): Proletárdiktatúra alulnézetből. Válogatott levéltári dokumentumok a Magyarországi Tanácsköztársaság időszakából. L'Harmattan Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest.

DIENES DÉNES-UGRAI JÁNOS (2013): A Sárospataki Református Kollégium története. Kiadja a Tiszáninneni Református Egyházkerület, Hernád Kiadó, Sárospatak.

ERDŐS KÁROLY – PONGRÁCZ JÓZSEF (1934): Újszövetségi bevezetés. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa (1. kiadás).

ERDŐS KÁROLY – PONGRÁCZ JÓZSEF (1942): Újszövetségi bevezetés. Második kiadás. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

ERDŐS KRISTÓF (2018, SZERK.): „... nem lehetett megmenteni...” Gulyás Lajos kivégzett református lelkipásztor kegyelmi ügye (1956-1957). Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

KENÉZ FERENC (2011): Aki soha nem kellett. Szent Gellért Kiadó, Budapest.

KIS ERNŐ (1896): A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának története 1531-1895. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

KISS GYULA (1942, SZERK.): A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára, 1941.

KISS SÁNDOR (1939): A hegyi beszéd magyarázata. Exegétikai tanulmány Máté V-VII. alapján. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

KOVÁTS J. ISTVÁN (1941): A lelkészképzés reformja. Válasz Vasady Béla dr. hasonló tanulmányára a budapesti, pápai és sárospataki theologiai akadémiai professzorok megbízásából. Bethlen RT, Budapest.

KÖVY ZSOLT (1997): Pályakép Szíj Rezsőről. Szenci Molnár Társaság, Budapest.

- KÖVY ZSOLT (1999): *Hazádnak rendületlenül – Gulyás Lajos emlékezete*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- KÖVY ZSOLT (2001): *Exodus. A pápai református teológusok hűsége és a beért gyümölcs 1951-2001*. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa
- KÖVY ZSOLT (2006): *Egyház és társadalom*. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.
- KRÁNITZ ZSOLT (2013, SZERK.): *„A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943)*. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa.
- LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Budapest.
- LAMPÉRTH GÉZA (1931): *A Pápai Református Főiskola története 1531-1931*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- LIC. RÁCZ KÁLMÁN (1934): *A református keresztyénség apológiája*. Magánkiadás, Pápa.
- ÓLÉ SÁNDOR (2004): *Pápai diákemlékek*. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei (=Pápai Református Gyűjtemények), Pápa.
- PAP ISTVÁN: *A keresztyén vallás. A Heidelbergi Katekismus magyarázataúl LII. Urnapban, katedrai használatra írta Pap István*. Újra átnézte és kiadta: Ifj. Vári-Szabó Sámuel, Tiszaföldvári lelkész. Kecskemét, 1848.
- PAP LÁSZLÓ (2008): *Ószövetségi biblica theologia*. Károli Egyetemi Kiadó, Budapest.
- PONGRÁCZ JÓZSEF (1913): *Pál apostolnak a Galatához írott levele*. Előadásaihoz vezérfonalul összeállította: Pongrácz József. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa. (Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, nagykönyvtár, könyvtári jelzete: K I. 1411a.)
- PONGRÁCZ JÓZSEF (1929): *Dr. Antal Géza irodalmi munkássága 1881-1928*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

- PONGRÁCZ JÓZSEF (1933, SZERK.): A Pápai Református Főiskola négyszázados ünnepének emlékkönyve. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- PONGRÁCZ JÓZSEF (1936): Az Apostolok cselekedetinek magyarázata. (Theologiai Kézikönyvek 5.)? Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa (Eperfa Könyvek 1.).
- ROMSICS IGNÁC (2020): A trianoni békeszerződés. Helikon, Budapest.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): A zólyomi református missziói gyülekezeti körzet története. Calvin J. Teológiai Akadémia, Komárom.
- SZÉPNÉ CZIPPÁN NOÉMI (2017): A Belsősomogyi Református Egyházmegye 1922-1952 közötti története. Kiadja a Csurgói Baksay Sándor Alapítvány, Csurgó.
- THURY ETELE (1914): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei és az egyházakat, lelkészeket, tanárokat, tanítókat illető állami törvények. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TISLÉR GÉZA (2021): Szóval és tettel. Id. Tislér Géza református lelkész írásaiból, munkáiból (1958-2020). Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.
- TÓTH ENDRE (1931): Mándi Márton István élete. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÓTH ENDRE (1935): A református prédikáció. Sylvester RT. (Református Igehirdető Szeminárium Könyvei 1.).
- TÓTH ENDRE (1938): A református lelkipásztor munkája a gyülekezetben. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÓTH KÁLMÁN (É.N.): Ószövetségi biblikai teológia. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának Ószövetségi Tanszéke, Budapest.

- TÓTH LAJOS (1927): Az írás kritikai vizsgálása és a református theológia összeegyeztethetősége. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÓTH LAJOS (1933): Ószövetségi bevezetés. (Pápai Theológiai Kézikönyvek 1.) Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÓTH LAJOS (1938): Az Ószövetség vallása. Pápai Református Theológiai Akadémia, Pápa.
- TÓTH LAJOS (1944): A Dunántúli Református Egyházkerület szabályrendeletei és a Református Konvent néhány fontosabb szabályrendelete. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÓTH LAJOS: Az Ószövetség vallása. Kiadja a Budapesti Református Teológiai Akadémia Kurzustára, 1978. (Budapesti Református Teológiai Akadémia Vallástörténeti Tanszéke), Budapest. Gépirat. Az 1938-as mű gépiratos kiadása.
- TÖRÖK ISTVÁN (1931): A barthi teológia elméleti és gyakorló lelkészi szempontból. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÖRÖK ISTVÁN (1931): Barth Károly theológiájának a kezdetei. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÖRÖK ISTVÁN (1934): Luther és a Biblia (PRTA Kiadványai 10.). Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÖRÖK ISTVÁN (1935): Egyház és politika (PRTA Kiadványai 13.). Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TÖRÖK ISTVÁN (1939): A házasság keresztyén jellege (A PRTA kiadványai 3. szám). Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1931): Mándi Márton István tudományos munkássága. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Bölcséleti bevezetés. (Theológiai Kézikönyvek 3.) Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.
- TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1939): Bölcsellettörténelem. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest.

TUNGLI GYULA (1997, FŐSZERK.): Pápai pedagógus lexikon. Pápai Művelődéstörténeti Társaság, Pápa.

VAN OOSTREZEE JÁNOS JAKAB (1902): A Heidelbergi Káté ötvenkét egyházi beszédben. Fordította: Dr. Antal Géza. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

VASS VINCE (1917): Vallás és erkölcs. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa.

VASS VINCE (1927): A keresztyénség világnézete (Református dogmatika). I. kötet. (Sylvester rendszeres hittani kézikönyve) Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitótfalu.

VASS VINCE (1927): A keresztyénség világnézete (Református dogmatika). II. kötet. (Sylvester rendszeres hittani kézikönyve) Sylvester Nyomdai Műintézet, Tahitótfalu.

ZOVÁNYI JENŐ (1977): Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.

ZSENGELLÉR JÓZSEF (2007, SZERK.): Tóth Lajos: Mikeás. Emlékkönyv a pápai professzor születésének 125. és halálának 50. évfordulóján. Pápai Református Teológiai Akadémia (PRTA), Pápa.

ZSUMBERA ÁRPÁD (2022): Szikla és patak. Medgyasszay Vince dunántúli református püspök élete. Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

Tanulmányok:

BAKOS LAJOS (1944): Dr. Vass Vince mint theologus. In: Theologiai Szemle, XX. évf. 2. szám (1944).

BALOGH MARGIT (2020): A Horthy-korszak egyházpolitikai jellegzetességeiről. In: A Horthy-korszak vitatott kérdései. Konferencia, MTA Székháza, Díszterem, 2020. szeptember 14-15. Kossuth Kiadó, Budapest.

BALLA PÉTER (2005): Újszövetségi Tanszék. In: LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005. KRE-HTK, Budapest.

BARCZA JÓZSEF (1981): A kollégium története 1849-től 1919-ig. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Kiadja a Református Zsinati Iroda, Budapest.

BÉRES L. ATTILA (2020): Trianon és a magyar protestáns sajtó. In: THEOLÓGIAI SZEMLE LXIII. évf. 2. szám (2020/2).

BÍRÓ SÁNDOR (1949): A két világháború kora. In: BÍRÓ SÁNDOR, BUCSAY MIHÁLY, VARGA ZOLTÁN, TÓTH ENDRE (1949): A Magyar Református Egyház története. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

BOHATEC JÓZSEF (1936): Isten szuverénitása és az állam Kálvin tanításában. In: ÉRTESÍTŐ 1935-1936.

BÓDIS TAMÁS (2006): Antal Géza élete. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (1). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 13. szám (1935. március 31.), 53.

BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (2). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 14. szám (1935. április 7.), 57-58.

BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (3). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 17. szám (1935. április 28.), 77-78.

- BRUNNER, EMIL (1935): A református theologia feladata a jelenkorban (4). In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 18. szám (1935. május 5.), 81-82.
- BUCSAY Mihály (1965): A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig. In: BARTHA TIBOR (1965, SZERK.): *Studia et Acta Ecclesiastica I. A Heidelbergi Káté története Magyarországon*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- BUCSAY MIHÁLY (1983): Az Egyház belső élete, In: BARTHA TIBOR, MAKKAI LÁSZLÓ (1983, FŐSZERK.): *Studia Et Acta Ecclesiastica V. kötet. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- BUCSAY MIHÁLY: A filozófia, a pedagógia és a társadalomtudományok oktatása. In: LADÁNYI SÁNDOR (2005, SZERK.): *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855-2005*. Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, Budapest.
- CSIZMADIA LAJOS (1903): Az igehirdetés alapelvei. In: ÉRTESÍTŐ 1902-1903.
- DÉKÁNY ENDRE (1995): Trócsányi Dezső élete és szolgálatai. In: DÉKÁNY ENDRE, SIMON KÁLMÁN, KÖVY ZSOLT (1995, szerk.): *Trócsányi Dezső emlékkönyv*. Pápa.
- FAZEKAS KRISZTIÁN (2006): Tóth Ferenc élete és művei. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez*. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.
- FEKETE CSABA (1983): Lelkészképzés. Lelkészegyesület és ikerszervezetei. In: BARTHA TIBOR-MAKKAI LÁSZLÓ (1983, FŐSZERK.): *Studia et Acta Ecclesiastica V. kötet. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház 1867 és 1978 közötti történetéből*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest.
- FEKETE CSABA (2019): Soós Béla. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez*. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

FEKETE KÁROLY (2019): Református teológiai oktatás a Debreceni Egyetem keretein belül 1912-1950. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

GAÁL BOTOND (2019): Vasady Béla. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

GAÁL BOTOND (2019): Török István. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

GAÁL BOTOND (2019): Lencz Géza élete. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

HANULA GERGELY (2006): Pongrácz József újszövetségi tárgyú művei. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez.* Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

HODOSSY-TAKÁCS ELŐD (2019): Varga Zsigmond élete. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

HOTORÁN GÁBOR (2021): Török István professzor pápai évei. In: JAAP DOEDENS, HAMAR ZOLTÁN, NÉMETH TAMÁS (2021, SZERK.): *Utadat, Uram, ismertesd meg velem. Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére.* Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

HÖRCSIK RICHÁRD (2019): Révész Imre. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

HÖRCSIK RICHÁRD (2019): Tóth Endre. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

HUDI JÓZSEF (2006): Bevezető tanulmány. In: KÖBLÖS JÓZSEF (2006): *A Pápai Református Kollégium diákjai.* Pápai Református Gyűjtemények, Pápa.

KOCSEV MIKLÓS (2006): Igehirdetés – egyházi szolgák – a holnap egyháza (Pápai hagyatékok a gyakorlati teológia művelését illetően). In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez.* Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

KOLUMBÁN VILMOS JÓZSEF (2019): Pokoly József. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): *Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez.* Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

KÖNTÖS LÁSZLÓ (2000): Tóth Endre kiadatlan munkái a Pápai Református Gyűjteményekben. In: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2000, SZERK.): *Pápa és Debrecen. Emlékkönyv Dr. Tóth Endre egyháztörténész professzor születésének 100. évfordulójára.* Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

KÖVY ZSOLT (2006): Antal Géza dunántúli református püspök élete, In: KÖVY ZSOLT (2006): *Egyház és társadalom.* Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

KRÁNITZ ZSOLT (2013): Megtanított bennünket imádkozni, In: *Acta Papensia* 2013/4. szám.

MOLNÁR JÁNOS (2019): Zoványi Jenő. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

PERES IMRE (2019): Erdős József. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

PERES IMRE (2019): Erdős Károly. In: BARÁTH BÉLA LEVENTE – FEKETE KÁROLY (2019, SZERK.): Őrállóvá tettek. Tanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850-2000 közötti történetéhez. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.

PETŐ GÁBOR (2006): Thury Etele rövid életrajza és művei. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

PONGRÁCZ JÓZSEF (2013): Emlékeim. In: Acta Papensia, 13. évf. 4. sz. (2013/4.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1914): Jézus kijelentése Istenről. In: ÉRTESÍTŐ 1913-1914.

PONGRÁCZ JÓZSEF (1931): A pápai kollégium női pártfogói. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 36. szám (1931. szeptember 6.).

PÓTOR IMRE (2013): Kállay Kálmán professzor élete és egyházépítő szolgálata. In: VLADÁR GÁBOR – SZABÓ ELŐD (2013, SZERK.): „Isten Fia magának egy kiválasztott gyülekezetet gyűjt egybe” Ünnepi kötet Dr. Márkus Mihály püspök-professzor 70. születésnapja tiszteletére. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

PÓTOR IMRE (2000): Tóth Endre születése, neveltetése, pápai munkássága. In: ZSENGELLÉR JÓZSEF (2000, SZERK.): Pápa és Debrecen. Emlékkönyv Dr. Tóth Endre egyháztörténész professzor születésének 100. évfordulójára. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

- PÖLÖSKEI FERENC (1981): A Kollégium a Kiegyezés után. In: TRÓCSÁNYI ZSOLT (1981, SZERK.): A Pápai Kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Dr. Tóth Lajos élete és munkássága. In: DR. NÉMETH TAMÁS (2017, SZERK.): Igaz hit és megújulás. A reformáció teológiájának inspiráló hatása ma. Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*A munkát folytassátok!*” – Dr. Vass Vince élete és munkássága. In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 2. szám (2017. január 9.).
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Amit tőle kaptam, azt még ma is tudom.*” – Emlékek Dr. Vass Vincéről. In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 3. szám (2017. január 16.).
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Ha róla kell írnom, zavarban vagyok.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 2. évf. 4. szám (2017. január 23.).
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Generalis Notarius, e helybeli Prédikátor*” – Adalékok dr. Tóth Ferenc szuperintendens életéhez” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 6. szám (2017. február 6.).
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*A liberális teológia nem tudott átmelegíteni*” – „*dr. Trócsányi Dezső élete*” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 9. szám (2017. február 27.).
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*Tímár Elek, Kéri Pál...*” – „*Néhány adat dr. Thury Etele életéhez*” In: Pápai Kollégiumi Lapok II. évf. 7. szám, 2017. február 13.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „*... nem volt hiábavaló a munkád!*” Kilencven éve hunyt el Csizmadia Lajos. In: Pápai Kollégiumi Lapok III. évf. 10. szám, 2018. december.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): Adatok a Pápai Református Kollégium Szentírás-magyarázati Tanszékének történetéhez. In: STUDIA – Debreceni teológiai tanulmányok, 2018/1-2.
- SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): Interjú a 100 éves Csajági Dezső lelkipásztorral. In: Acta Papensia XIX. évf. 3-4. szám (2019/3-4.), 391-412.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): „*A főiskolai könyvtárról és régiségtárról ezer-féle gondod között se felejtkezzél meg.*” – „*Egy példa a Pápai Református Kollégium gyűjteményeinek gyarapodására*” In: Pápai Kollégiumi Lapok IV. évf. 4. szám (2019. április), 21-23.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia Újszövetségi Tanszékének történetéhez. In: DOEDENS, JAAP- HAMAR ZOLTÁN- NÉMETH TAMÁS (2021, SZERK): *Utaidat, Uram, ismertesd meg velem. Tanulmányok a 70 éves Vladár Gábor tiszteletére* (Acta Theologica Papensia 20.). Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): A zólyomi református missziói gyülekezeti körzet története. In: STEINBACH JÓZSEF (2022, KIADÓ): *Trianon 102. Tanulmányok. Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.*

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Tóth Dániel élete és könyvtárosi munkássága. In: *Acta Papensia* XXII. évf. 1-2. szám (2022/1-2).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenk felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok VII. évf. 5-8. szám (2022. május-augusztus), 9-17.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): Dr. Tóth Lajos professzor önéletrajza. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VII. évf. 9-12. szám (2022. karácsony).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): „*Mint tanár, nem közönséges erőnek bizonyult.*” Kiss János pápai teológiai tanár élete. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VIII. évf. 1-4. szám (2023. január-április), 20.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): A gyülekezeti élet valósága az 1943-as dunántúli lelkeszi önéletrajzok tükrében. In: NÉMETH TAMÁS-NÉMETH TAMÁSNE SCHÉDL TÍMEA (2023, SZERK.): *Isten tulajdonba vett népe* (Alma Mater 5.). Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): Márkus Jenő a pápai teológián. In: Pápai Kollégiumi Lapok, VIII. évf. 8-11. szám (2023. augusztus-november).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2023): A teológiai oktatás története a Pápai Református Kollégiumban, vázlatos áttekintés. In: HAMAR ZOLTÁN, JAAP DOEDENS, SÁRKÖZI GERGELY ANTAL, SZABÓ ELŐD (2023, SZERK.): „*Ha az ÚR nem építi a házat...*” Visszaemlékezések a Pápai Református teológiai Akadémia 25. évére. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): Adalékok a Főiskolai Könyvnyomda történetéhez. 100. éve nevezték ki nyomdafelügyelővé Tóth Lajost. In: Pápai Kollégiumi Lapok, 9. évf. 1-6. szám (2024. húsvét-pünkösd), 39-47.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): Az igehirdetés szükségessége: pápai homiletikák a 19-20. században. In: NÉMETH TAMÁS-NÉMETH TAMÁSNÉ SCHÉDL TÍMEA (2024, SZERK.): Ige, lélek, szabadság. Horizontok 2024 (Alma Mater 8.). Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 105-122.

SONNEVEND GERGELY (2019): Olvasónaplómból – gondolatok Döbrössy Lajos missziós tevékenységéről. In: Acta Papensia, 19. évf. 3-4. szám (2019/3-4.), 379-390.

SZABÓ ELŐD (2016): „*Ha tehát a hamis mammonon nem voltatok hűségesek, ki bízza rátok az igazit?*” – 150. éve született Antal Géza püspök. In: Dunántúli Református Lap, 20. évf. 1. szám (2016. március).

SZABÓ ELŐD (2020): A Trianon-trauma és a Dunántúli Református Egyházkerület. In: Acta Papensia, XX. évf. 3-4. szám (2020/3-4).

SZÉKELY ISTVÁN (1912): Pongrácz József. Az efezusi levél. In: Religio. Tudományos, társadalmi és irodalmi kath. Folyóirat. LXXI. évf. 4. szám (1912. január 28.).

SZIJ REZSŐ (1978): A pápai főiskolai könyvtár története. In: KRALOVÁNSZKY ALÁN – PALÁGYI SYLVIA, 1978, SZERK.): A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13. – Történelem (Veszprém, 1978).

TÓTH KÁLMÁN (2006): Pongrácz József: tanárom s tanártársam. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

TÓTH LAJOS (1936): Kálvin János magyarázata Ézsaiás elhivatási látomásáról. In: Kálvin és a Kálvinizmus. Tanulmányok. Az Institutio négyszázadik évfordulójára írták a Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Karának tanárai és doctorai. Debrecen Szabad Királyi Város – Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.

TÓTH SAROLTA (2007): In memoriam Dr. Tóth Lajos pápai teológiai tanár. In: Tóth Lajos: Mikeás. Emlékkönyv a pápai professzor születésének 125. és halálának 50. évfordulóján (szerk.: Zsengellér József). Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, 2007.

TÖRÖK ISTVÁN (1937): A mai theologia és a Biblia. In: Igazság és Élet 3. évf. 8. szám.

TÖRÖK ISTVÁN (2006): A teológus Pongrácz József. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1924): A modern gimnázium. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1935): Lelkészképzés, lelkeszi továbbképzés. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1936): Igazgatói jelentés az 1935-36. tanévről. In: ÉRTESÍTŐ 1935-1936.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1937): Visszapillantás az 1936-37. iskolai évre. In: ÉRTESÍTŐ 1936-1937.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1938): A háromszázéves „Értekezés”. In: ÉRTESÍTŐ 1937-1938.

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1940): A lelkesz, mint filozófus. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.

- VASADY BÉLA (1939): A lelkészképzés reformja (1.). In: Lelkészegyesület, 32. évf. 50. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (2.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 1. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (3.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 2. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (4.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 3. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (5.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 4. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 5. szám.
- VASADY BÉLA (1940): A lelkészképzés reformja (6.). In: Lelkészegyesület, 33. évf. 6. szám.
- VÁLYI NAGY ERVIN (1989): Trócsányi Dezső filozófiai munkássága. In: DÉKÁNY ENDRE-KÖVY ZSOLT-SIMON KÁLMÁN (1989, SZERK.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa.
- VLADÁR GÁBOR (2006): A teológiai oktatása a Pápai Református Kollégiumban. In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.
- VLADÁR GÁBOR (2013): Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József (1885-1963) emlékezete. In: Acta Papensia XIII. évf. 4. szám (2013/4.).
- VLADÁR GÁBOR (2004): Barth ige-tana mint Török István dogmatikájának kiindulópontja. In: FEKETE KÁROLY – HANULA GERGELY (2004, szerk.): Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. Kiadja a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen.
- VLADÁR GÁBOR (2006): Dr. Kiss Sándor (1912-1968). In: MÁRKUS MIHÁLY (2006, SZERK.): Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa.

Interneten elérhető források:

A Pápai Református Kollégium értesítői (1860-1948) lásd:
https://library.hungaricana.hu/hu/collection/iskolai_ertesitok_papa_reformatus_teologiai_akademia_es_gimnazium/ [2023.09.07.] A dolgozatban használt jelölésük: ÉRTESÍTŐ + tanév + oldalszám.

A Sárospataki Református Kollégium értesítői:
https://adt.arcanum.com/hu/collection/ADT_IskolaiErtesitok_Sarospatok_30036/ [2024.03.15.] A dolgozatban használt jelölésük: SÁROSPATAKI ÉRTESÍTŐ + évszám+ oldalszám.

BAKOS LAJOS ÉLETE: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bakos-lajos-74780/> [2024.08.02.]

ÉLIÁS JÓZSEF ÉLETE: <https://archives.milev.hu/index.php/elias-jozsef-2;isaar> [2024.08.02.];

ÉLIÁS JÓZSEF ÉLETE: <https://www.xxszazadintezet.hu/elias-jozsef-reformatus-lelkeszre-emlekeztek/> [2024.08.02.]

FEJES SÁNDOR ÉLETE: Lásd: http://helyismeret.hu/index.php?title=Fejes_S%C3%A1ndor [2024.08.02.]

FEKETE KÁROLY (É.N.): Karl Barth és a magyarországi gyakorlati teológia. In: https://regi.reformatus.hu/data/siteattachments/2/2013/1/27/Fekete_Karoly_barth_magyargyakth.pdf [2023.11.06.]

GYÖRY ELEMÉR ÉLETE. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/g-gy-757D7/gyory-elemer-75B25/> [2022.12.16.]

KOMJÁTHY ALADÁR ÉLETE: http://helyismeret.hu/index.php?title=Komj%C3%A1thy_Alad%C3%A1r [2024.08.04.]

KÖVY ZSOLT ÉLETE: Lásd: <https://varosikonyvtar.papa.hu/node/12286> [2024.08.02.]

MARC BOEGNER ÉLETE. Lásd: <https://museeprotestant.org/en/notice/marc-boegner-1881-1970/> [2023. 11.06.]

N.N. (2006): Elhunyt Szíj Rezső. In: <https://hvg.hu/itthon/20060426szij> [2024.08.01.]

TÓTH ENDRE életrajza. In: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/toth-endre-7830C/> [2023.10.06.]

POGÁNY ÁGNES (1989): Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon. In: Történelmi Szemle, 31. évf. 72. (1. táblázat) Internetes elérhetősége: https://tti.abtk.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1989_1-2/pogany.pdf [2023.12.15.]

RÉVÉSZ KÁLMÁN ÉLETRAJZA. In: Magyar Életrajzi Lexikon, in: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/revesz-kalman-777A2/>; nemzeti örökség Intézete: <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/miskolc/deszka-temeto/revesz-kalman/> [2021. 10.12.]

VAJNA LAJOS ÉS VAJNA LAJOSNÉ ÉLETÚTINTERJÚJA: https://portal.kre.hu/images/eletutinterjuk/Vajna_Lajos_Vajna_Lajosne_Eletutinterju.pdf [2023.12.18.]

Levéltári források

a) Egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvek

DREL I. 1. a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1862. október 27. Székesfehérvár.

DREL I. 1. a. Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1872. október 23. Révkomárom.

DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1885. június 28k., Pápa.

- DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1887. július 1kk. Székesfehérvár.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1888. június 6., Székesfehérvár.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1899. szeptember 14k., Csurgó.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1900. március 20. Székesfehérvár.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1900. szeptember 25k, Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1909. október 17k, Pápa.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1916. október15-17., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1917. április 30. Pápa.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve 1917. október 4-5., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1918. szeptember 22-24., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1920. szeptember 22-23., Pápa.

- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1921. szeptember 24-25., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1922. június 7. Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1922. október 18. Pápa.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1924. augusztus 19. Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1924. október 29-31., Pápa.
- DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1925. szeptember 20-21., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1926. szeptember 15-16., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1927. április 20., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1927. szeptember 25-27., Székesfehérvár.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1928. március 14., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1928. szeptember 26-28., Pápa.

- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1929. szeptember 22-24., Kaposvár.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1930. május 2., Pápa.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1930. szeptember 24-25., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Intézőbizottságának Jegyzőkönyve, 1931. május 6., Budapest.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1931. szeptember 6-8., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1932. május 26., Pápa.
- DREL I. 1.a. Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1932. szeptember 20-21., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1933. szeptember 24-25., Veszprém.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1934. szeptember 25k., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1935. szeptember 22-23., Pápa.
- DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve, 1936. október 14. Tata.

- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1937. október 20-21., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerületi Tanácsülési Jegyzőkönyve, 1938. június 22., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1938. október 19., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület rendkívüli Közgyűlésének Jegyzőkönyve, 1939. február 16. Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1939. október 11-12. Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Rendkívüli Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940. január 11., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1940. november 27-28., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1941. november 12-13., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1942. október 22-23., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1943. október 12-13., Pápa.
- DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűléseinek és tanácsuléseinek jegyzőkönyvei 1945-1949.

DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyve, 1947. július 15., Pápa.

NÉMETH ISTVÁN (1920): Püspöki jelentés. In: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlései jegyzőkönyve, 1920. szeptember 22. Pápa., 22-23 oldalak.

NÉMETH ISTVÁN (1921): Püspöki jelentés. In: DREL I. 1. a. A Dunántúli Református Egyházkerület 1920-1921-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyve.

b) Főiskolai iratanyagok

DREL V. 1. d. A Pápai Ref. Főiskolai Igazgatótanácsának jegyzőkönyvei 1885-1893.

DREL V. 1. A Pápai Református Teológiai Akadémia iratai, 14. doboz, d.) A Pápai Református Teológiai Akadémia köztanári üléseinek jegyzőkönyvei (számozva!).

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyve, 12. kötet (1914-1920).

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyve, 13. kötet (1920-1926).

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyve, (1926-1934). (kötetszám nélkül)

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyvei az 1934. év október hó 17-től 1942. június 30-ig, Pápa. (kötetszám nélkül)

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyve, 14. kötet (1942-1944).

→ DREL V. 1. d. A Pápai Református Teológiai Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyve 15. kötet (1949-1951).

DREL I. 1. b. 588/1924.sz. Tóth Lajos levele Németh István püspökhöz, 1924. február 15. Illetve: 595/1924.sz. Tóth Lajos levele Németh István püspökhöz, 1924. február 14.

DREL I. 1. b. 378. doboz, 27/1924. 01.04. ikt.sz. Dr. Vass Vince teológiai igazgató levele Németh István püspöknek, illetve mellékletben a vizsgaív (1923. december 31-i keltezéssel).

DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1920. 358. doboz. 652/1920. ikt.sz.

DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1924. 380. doboz. 307/1924. ikt.sz. (PRTA). Dr. Vass Vince levele a főjegyzőhöz, 1924. szeptember 26.

DREL I. 1. b. Ügyviteli iratok, 1942. 477. doboz. 4736/1942. ikt.sz.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 182/1924.sz. Kovács János levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. július 15.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 156/1924.sz. Győry Sándor felvételi iratai, 1924. szeptember 10.

DREL V.1. a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 4705/1922.sz. Csúzi Sándor levele Németh Istvánhoz, 1922. dec. 22., illetve Németh István válasza december 30.án.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 12/1923. sz. Csúzi Sándor levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 23.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 102/1923. sz. Németh István levele Gulyás Péternek, 1923. január 13.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 21/1923.sz. Gulyás Péter levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 28.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 287/1924. sz. Farkas Eszter anyaga (levele, és a budapesti távozási bizonyítványa), 1924. szeptember 12.

DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – Tandíj elengedésének kérdése: 252/1924. (Vikár Sándor), 254/1924. (Farkas Sándor), 255/1924. (Tánczos Dezső), 259/1924. (Kathona Géza), 260/1924. (Varga Kálmán – mellékletben szegénységi bizonyítvány!), 326/1924. (Nagy Sándor), Köztartási segély kérelem: 273/1924. (Vikár Sándor).

- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 292/1924.sz. Szabó Gyula hajdúböszörményi hitoktató lelkész levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. szeptember 12.
- DREL V.1. a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 16/1923. sz. Kovács Vince levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. január 21.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – A lelképásztörök, akik valami miatt esetleg nem kértek legátust, rövid levélben tájékoztatták a teológiát. Lásd az 1924. évi húsvétal kapcsolatban: 77/1924. sz. (Bokod); 78/1924. sz. (Szentgál); 79/1924. sz. (Hajmáskér).
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 90/1924.sz. Nagy Gyula levele a teológiai igazgatóhoz, Kalmár Lajos gimnáziumi tanuló Füle-Polgárdi körzetbe való kikérése tárgyában.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 113/1924. sz. Győry János levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. április 21.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 141/1924. sz. Révész Kálmán levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. június 2.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 145/1924.sz. Németh István levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. június 6.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 116/1924.sz. Kiss József levele a teológiai igazgatóhoz, 1924. április 14.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 361/1924.sz. Molnár Jenő alkalmaztatásának jegyzőkönyvi kivonata.
- DREL V.1.a. A PRTA igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 353/1924.sz. Varga Kálmán titkár és Ábrahám János efj. Elnök levele a tanári karhoz.

DREL V.1.a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai (1923-1925) – 54/1923. sz. Dr. Nagy Sándor levele a teológiai igazgatóhoz, 1923. február 19.

DREL V.1.a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai, 21. doboz (1940-1941. I.), 92/1940-1941.sz. Medgyasszay Vince levele a teológiai igazgatóhoz. Pápa, 1940. augusztus 2.

DREL V.1. a. A PRТА igazgatói ügyviteli iratai (1939-1940. II., 20. sz. doboz), 747/1939-1940. A magyarországi teológiai tanárok 1940. február 2-3 között Pápán tartott gyűlésének jegyzőkönyve. Hiteles másolat, 1-3.

c) Kézirattári források:

DREKK 0.1795. 35. RÉVÉSZ IMRE (1942): *Felvilágosító megjegyzések D. Dr. Kováts J. István „A lelkészképzés reformja” c. munkálatához.*

DREKK, 0.1795. 74a. TÓTH LAJOS 13 pontba szedett cáfolata az ellene felhozott vádakkal kapcsolatban.

DREKK 0.1795.86. Kováts J. István levele Tóth Lajoshoz, 1941. november 7.

DREKK 0.1795.91. Benedek Sándor levele Tóth Lajoshoz. 1946. július 5.

DREKK O.111.N. CSIZMADIA LAJOS (1911): A gyülekezeti lelkigondozás elmélete. Kézirat (valamint gépirat), Pápa, 1-24.

DREKK, Pongrácz József iratanyag.

d) Egyetemes Konventi Jegyzőkönyvek:

[Jelölésük a dolgozatban: Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv + dátum, + helyszín + határozati szám (+oldalszám). → a függelékben *EK jkv*-nak rövidítve!]

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1915. május 29. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1915. évi május hó 27-29. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1915. Kiadta: Dr. Baksa Lajos.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1916. május 23-26., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1916. évi május hó 23-26. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1916. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1917. május 31kk. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1917. évi május hó 31. és következő napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1917. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1918. április 25. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1918. évi január 18. napján, illetve április 24-26. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1918. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1920. május 28-29. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1920. évi május hó 28-29. napjain, valamint 1921. június 7-9. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1921. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1921. június 7-9., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1920. évi május hó 28-29. napjain, valamint 1921. június 7-9. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1921. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1922. július 4-6., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1922. évi július 4-6. napján, illetve szeptember 20. napján tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1922. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1923. június 12-14., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1923. évi június 12-14. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1923. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1924. május 20-21. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1924. évi május 20-21. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1924. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv 1925. június 9-11., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1925. évi június 9-11. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1925. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1926. május 26-28., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1926. évi május 26-28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1926. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1927. május 4-6., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1927. évi május 4-6. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1927. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1928. április 17-19., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1928. évi április 17-19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1928. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1929. április 9-11., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1929. évi április 9-11. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1929. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1930. április 10-12., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1930. évi április 10-12. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1930. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1931. április 15-17., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1931. évi április 15-17. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1931. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1932. április 27-29., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1932. évi április 27-29. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1932. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1933. május 3-5., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1933. évi május 3-5. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1933. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1934. április 17-18. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1934. évi április 17-18. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1934. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1935. május 1-2. Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1935. évi május 1-2. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1935. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1936. május 6-7., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1936. évi május 6-7. napjain tartott ülésének

jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1936. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1937. május 3-4., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1930. évi május 3-4. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1937. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1938. április 27-28., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1938. évi április 27-28. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1938. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi jegyzőkönyv, 1939. április 19-20., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1939. évi április 19-20. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1939. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1940. április 17-19., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1940. évi április hó 17-19. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1940. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1941. április 17-19., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1941. évi május hó 6-8. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1941. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1942. május 6-7., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1942. évi május hó 6-7. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1942. Kiadta: Dr. Benedek Zsolt.

Egyetemes Konventi Jegyzőkönyv, 1943. május 19-20., Budapest = A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1943. évi május hó 19-20. napjain tartott ülésének jegyzőkönyve. Kiadja a Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1943. Kiadta: Dr. Kiss József.

Cikkek

ANTAL GÉZA (1931): Felhívás. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 28. szám (1931. július 12.).

BALOGH JENŐ – NÉMETH ISTVÁN (1921): Hivatalos rész – Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 22. szám (1921. május 29.).

DARÁNYI KÁLMÁN – CZEGLÉDY SÁNDOR (1926): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 30. szám (1926. július 25.).

DR. DARÁNYI KÁLMÁN – CZEGLÉDY SÁNDOR (1927): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 33. szám (1927. augusztus 14.).

GRÓF TISZA ISTVÁN – NÉMETH ISTVÁN (1917): Hivatalos rész. Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 28. évf. 21. szám (1917. május 27.).

KISS ZOLTÁN (1920): Pápai theológiánkért. In: Dunántúli protestáns Lap, 31. évf. 5. szám (1920. augusztus 22.).

N.N. (1913): Vegyes közlemények (Tanári székfoglaló). In: Dunántúli Protestáns Lap, 24. évf. 39. szám (1912. szeptember 28.).

N.N. (1914): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 39. szám (1914.szeptember 27.).

N.N. (1914): Vegyes (Szép vállalkozás). In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 39. szám (1914.szeptember 27.).

- N.N. (1914): Vegyes (Új levéltárnok). In: Dunántúli Protestáns Lap, 25. évf. 42. szám (1914.október 18.).
- N.N. (1916): Vegyes (Változás a gazdasági tanácselnökségben). In: Dunántúli Protestáns Lap, 27. évf. 32.szám (1916. augusztus 6.).
- N.N. (1916): Egyházkerületi közgyűlés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 27. évf. 43.szám (1916. október 22.).
- N.N. (1917): Vegyes (Tanévmegnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap, 28. évf. 42. sz. (1917. október 21.).
- N.N. (1918): Alakuló gyűlés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 4. szám (1918. január. 27.).
- N.N. (1918): Vegyes (Hadi tanfolyam a theol. akadémián). In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 40. szám (1918. október 6.).
- N.N. (1918): Vegyes. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 51. szám (1918. december 22.).
- N.N. (1919): Vegyes (Az a külföldi delegáció). In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 4. szám (1919. január 26).
- N.N. (1919): Vegyes (Protestáns küldötteink visszaérkezése). In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 5. szám (1919. február 1).
- N.N. (1919): „Jelentés a theol. akadémia állapotáról”. In: Dunántúli Protestáns Lap, 30. évf. 18. szám (1919. október 26).
- N.N. (1920): Vegyesek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 1. szám (1920. március 14).
- N.N. (1920): Vegyesek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 4. szám (1920. augusztus 1).

- N.N. (1920): A belső-somogyi egyházmegyei közgyűlés egy-két pontjához. In: Dunántúli protestáns Lap, 31. évf. 10-11. szám (1920. október 3.).
- N.N. (1920): Megjegyzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 31. évf. 6. szám (1920. augusztus 29.).
- N.N. (1921): Vegyesek (Beveridge Vilmos). In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 21. szám (1921. május 22.).
- N.N. (1921): Vegyesek (Beveridge Vilmos). In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 44. szám (1921. október 30.).
- N.N. (1921): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 40-41. szám (1921. október 9.).
- N.N. (1923): Vegyesek (Új theologiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 34. évf. 18. szám (1923. május 6.).
- N.N. (1923): Vegyesek (Új theologiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 34. évf. 25. szám (1923. június 24.).
- N.N. (1924): Vegyesek (Új theologiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 35. évf. 35-36. szám (1924. szeptember 7.).
- N.N. (1926): Vegyesek (Új theológiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 21. szám (1926. május 23.).
- N.N. (1926): A pápai református theologusok „Tóth Ferenc Kör”-e. In: Pápai Kollégiumi Lapok, I. évf. 1-3. szám (1926. szeptember-november).
- N.N. (1926): Vegyesek (Theológiai akadémiánkon...). In: Dunántúli Protestáns Lap, 37. évf. 38. szám (1926. szeptember 19.).

- N.N. (1927): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 40. szám (1927. október 2.).
- N.N. (1927): Vegyesek (Új theológiai magántanár). In: Dunántúli protestáns Lap, 38. évf. 17. szám (1927. április 24.)
- .
- N.N. (1927): Vegyesek (Új theológiai doktor). In: Dunántúli Protestáns Lap, 1927.
- N.N. (1927): Vegyesek (Új tanárok), In: Dunántúli Protestáns Lap, 38. évf. 40. szám (1927. október 2.).
- N.N. (1928): A Pápai Ref. Kollégium Diákszövetségének megalakulása. In: Dunántúli Protestáns Lap, 39. Évf. 40. szám (1928. szeptember 30.).
- N.N. (1929): A sárospataki ref. főiskola értesítője. In: Dunántúli Protestáns Lap, 40. évf. 35. szám (1929. szeptember 1.).
- N.N. (1929): Vegyesek (A Kollégium 400 éves jubileuma). In: Dunántúli Protestáns Lap, 40. évf. 48. szám (1929. december 1.).
- N.N. (1930): Vegyes (Főiskolai könyvtárunkat). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 24. szám (1930. június 15.).
- N.N. (1930): Könyvismertetés (A magyar kálvinisták naptára). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 39. szám (1930. szeptember 28.).
- N.N. (1930): Könyvismertetés (A kettős tüzes nyelvek fényében). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 48. szám (1930. november 30.).
- N.N. (1930): Vegyesek (Theológiánk). In: Dunántúli Protestáns Lap, 41. évf. 51. szám (1930. december 21.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Adomány). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 2. szám (1931. január 11.).

- N.N. (1931): Vegyes (A kormányzó úr a kollégium jubileumán). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 12. szám (1931. március 22.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Kérelem). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 14. szám (1931. április 5.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Pápa város). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 20. szám (1931. május 17.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Theol. Akadémiánk két tanára). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 25. szám (1931. június 21.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Külföldi vendég). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 32. szám (1931. augusztus 9.).
- N.N. (1931): Vegyesek (Meghívó az öreg tanítók találkozására). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 33. szám (1931. augusztus 16.).
- N.N. (1931): Vegyesek (találkozó). In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 34. szám (1931. augusztus 23.).
- N.N. (1931): A négyszázéves jubileum. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 35. szám (1931. augusztus 30.).
- N.N. (1931): Révész Kálmán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 49. szám, 1931.december 6., címlap.
- N.N. (1931): Révész Kálmán életrajzát: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 50. szám, (1931. december 13.).
- N.N. (1934): Az egyetemes tanügyi bizottság. In: Dunántúli Protestáns Lap, 45. évf. 12. szám (1934. március 25.).
- N.N. (1935): Dr. Antal Géza életrajza és temetése. In: DUNÁNTÚLI PROTESTÁNS LAP, 46. évf. 1. szám (1935. január 6.).

N.N. (1935): Külföldi vendég Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 9. szám.

N.N. (1936): Barth Károly. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 39. szám.

N.N. (1936): Boegner Marc. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 39. szám.

N.N. (1936): Boegner Márk. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 40. szám.

N.N. (1936): Barth Károly. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 41. szám.

N.N. (1936): Barth Károly Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap 47. évf. 42. szám.

N.N. (1936): Barth Károly magyarországi és erdélyi előadásai. In: Dunántúli Protestáns Lap, 47. évf. 49. szám.

N.N. (1938): Vegyesek (Új theologiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 49. évf. 19. szám (1938. május 8.).

N.N. (1938): Vegyesek (Tanévmegnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap 49. évf. 39. sz. (1938. szeptember 25.).

N.N. (1939): Vegyesek (Tanévnnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap, 50. évf. 40. szám (1939. október 1.).

N.N. (1940): Vegyesek (Tanévnnyitás). In: Dunántúli Protestáns Lap 51. évf. 38. sz. (1940. szeptember 22.).

N.N. (1941): Vegyesek (Új theologiai magántanár). In: Dunántúli Protestáns Lap, 52. évf. 25. szám (1941. június 22.).

PÁPAI HÍRLAP, 15. évf. 36. szám (1918. szeptember 7.).

PÁPAI HÍRLAP, 15. évf. 41. szám (1918. október 12.).

PÁPAI HÍRLAP, 15. évf. 42. szám (1918. október 19.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1928): Csizmadia Lajos. In: Dunántúli Protestáns Lap, 39. évf. 51. sz. (1928. december 16.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1931): Az új esztendőben. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 1. szám (1931. január 1.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1931): Jubileumi előkészületek. In: Dunántúli Protestáns Lap, 42. évf. 30. szám (1931. július 26.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1935): Brunner Emil Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 46. évf. 10. szám (1935. március 10.).

PONGRÁCZ JÓZSEF (1943): Dr. Vass Vince 1889-1943. In: DUNÁNTÚLI PROTESTÁNS LAP, 54. évfolyam 24. szám (1943. június 13.).

RÉVÉSZ IMRE (1930): Hová vezet ez? In: Debreceni Protestáns Lap, 50. évf. 40. szám.

RÉVÉSZ IMRE (1930): Hová vezet ez? (Második rész) In: Debreceni Protestáns Lap, 50. évf. 41. szám.

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): „*A pápai református óvoda elindulásának története*” In: Tebenned bízunk – Pápai Református Értesítő, XXI. évf. 3. szám, 2017. karácsony (5-6 oldalak).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2017): Hatvan éve hunyt el dr. Tóth Lajos professzor. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 21. évf. 3. szám (2017. október).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenkinek felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 26. évf. 2. szám (2022. július).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2018): „... *nem volt hiábavaló a munkád!*” Kilencven éve hunyt el Csizmadia Lajos. In: DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS LAP, 22. évf. 4. szám (2018. december).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2019): A Pápai Református Kollégium a Tanácsköztársaság idején. In: Dunántúli Református Lap. XXIII. évf. 4. szám (2019. december).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2020): A pápaiak és a pápai reformátusság a spanyolnátha-járvány idején. In: Tebenned bízunk – Pápai református értesítő, 24. évf. 1. szám (2020. pünkösd).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2022): „*Mert ő nem egy volt a többi közül, hanem mindenkinek felett való volt.*” Dr. Horváth József élete. In: Dunántúli Református Lap 2022. júliusi lapszáma (XXVI. évf. 2. szám).

SÁRKÖZI GERGELY ANTAL (2024): „*Kerka-poly Károly rengeteg nagy ész, de hideg, mint az északi pólus...*” 200 éve született Kerkapoly Károly. In: Dunántúli Református Lap, XXVIII. évf. 2. szám (2024. június).

STEINBACH JÓZSEF (2017): Boldogok, akiket üldöznek az igazságért... In: KISS SÁNDOR (2017): A Hegyi Beszéd magyarázata (Előszó). Dunántúli Református Egyházkerület, Pápa.

TISZA ISTVÁN – NÉMETH ISTVÁN (1918): Pályázat. In: Dunántúli Protestáns Lap, 29. évf. 23. szám (1918. június 9.).

TÖRÖK ISTVÁN (1932): A lelkeszi továbbképzés. In: Dunántúli Protestáns Lap, 43. évf. 51. szám (1932. december 18.).

TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (1.). In: Dunántúli Protestáns Lap, 48. évf. 13. szám (1937. március 28.).

TÖRÖK ISTVÁN (1937): Külföldjárás ügye a Dunántúlon (2.). Dunántúli Protestáns Lap, 48. évf. 14. szám (1937. április 4.).

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1929): A lelkesztanítás kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 40. évf. 51. szám (1929. december 22.).

DR. TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1934): Iskoláink kérdéséhez. In: Dunántúli Protestáns Lap, 43. évf. 9. szám (1932. február 28.).

TUDÓSÍTÓ (1920): Egyházkerületünk közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap 31. évf. 12. szám (1920. október 10.).

TUDÓSÍTÓ (1921): Skót vendég Pápán. In: Dunántúli Protestáns Lap, 32. évf. 22. szám (1921. május 29.).

VARGHA KÁLMÁN (1928): A Mezőföldi Református Egyházmegye határozata a Pápai Főiskola 400 éves jubileumával kapcsolatosan. In: Dunántúli Protestáns Lap 39. évf. 34. szám (1928. augusztus 19.).

VARGHA KÁLMÁN (1928): A Mezőföldi Református Egyházmegye közgyűlése. In: Dunántúli Protestáns Lap 39. évf. 34. szám (1928. augusztus 19.).

* * *